

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ У БЕОГРАДУ

UDK: 902—903—904

YU ISSN 0350—0241

16216r

СТАРИНАР

XXXII

1981.

СТАРИНАР	XXXII	1 — 162	Београд	1982.
----------	-------	---------	---------	-------

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ У БЕОГРАДУ

YU ISSN 0350—0241

СЕРИЈА
162/61

СТАРИНАР

НОВА СЕРИЈА

КЊИГА XXXII/1981

ГЛАВНИ УРЕДНИК
БУРБЕ БОШКОВИЋ

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
БОРИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Милутин Гарашанин, Владимир Кондић, Борбе Мано-Зиси, Маја Паровић-
Пешикан, Петар Петровић (секретар редакције), Владислав Поповић,
Драгослав Срејовић, Растко Васић

БЕОГРАД
1982.

Технички уредник
ДРАГОЉУБ БОЈОВИЋ

Коректор
ЈЕЛЕНА МИЛОЈЕВИЋ

Тираж: 800 примерака

Издаје: Археолошки институт, Београд, Кнез Михаилава бр. 35.

Штампа: „Радиша Тимотић“, Београд, Јакшићева бр. 9

INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE — BEOGRAD

БИБЛИОТЕКА
АРХЕОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
Ум. Еп. 16216 X

STARINAR

NOUVELLE SÉRIE

VOLUME XXXII/1981

RÉDACTEUR EN CHEF

ĐURĐE BOŠKOVIĆ

RÉDACTEUR RESPONSABLE

BORISLAV JOVANOVIĆ

COMITÉ DE RÉDACTION

Milutin Garašanin, Vladimir Kondić, Đorđe Mano-Zisi, Maja Parović-Pešikan, Petar Petrović (secrétaire de la rédaction), Vladislav Popović, Dragoslav Srejović, Rastko Vasić.

BEOGRAD

1982.

САДРЖАЈ — SOMMAIRE

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ЛОКАЛИТЕТИМА ГВОЗДЕНОГ ДОБА RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUE DES SITES DE L'ÂGE DU FER

Растко Васић	О почетку гвозденог доба у Србији	1
<i>Rastko Vasić</i>	<i>Les débuts de l'âge du fer en Serbie</i>	6
Загорка Летица	Пештер у бронзано и гвоздено доба	9
<i>Zagorka Letica</i>	<i>Pešter à l'âge du bronze et à l'âge du fer</i>	16
Милош Јевтић	Праисторијско насеље код Бољетина — прилог познавања раног гвозденог доба у Ђердапу	19
<i>Miloš Jevtić</i>	<i>Site d'habitation préhistorique près de Boljetin — une contribution aux connaissances de l'âge du fer ancien dans le Derdap (Portes de Fer)</i>	31
Милорад Стојић	Праисторијски локалитет Сарина међа у Светозареву	33
<i>Milorad Stojić</i>	<i>Localité préhistorique de Sarina Međa à Svetozarevo</i>	39
Милица Косорић	Резултати ископавања хумки на некрополи Шуме у Роћевићу	41
<i>Milica Kosorić</i>	<i>Fouilles des tumuli dans la nécropole de Šume</i>	45
Драган Божић	Каснолатенски астрагални појасеви типа Београд	47
<i>Dragan Božić</i>	<i>Die spätlatènezeitlichen Astragalgürtel vom typ Beograd</i>	54

РАСПРАВЕ И ПРИЛОЗИ — ÉTUDES ET APERÇUS

Маја Паровић-Пешикан	Античка Улпијана према досадашњим истраживањима	57
<i>Maја Parović-Pešikan</i>	<i>Ulpiana antique à la lumière de l'état actuel des recherches</i>	72
Александрина Цермановић-Кузмановић	Нови епиграфски споменици из Комиња и Коловрата	75
<i>Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović</i>	<i>Nouveaux monuments épigraphiques de Komine et de Kolovrat</i>	77
Драгољуб Војовић	Прилог проучавању култа подунавских коњаника	79
<i>Dragoljub Bojović</i>	<i>Contribution à l'étude du culte des cavaliers danubiens</i>	81
Александар Јовановић	Касноантички гроб из Костола (Pontes)	83
<i>Aleksandar Jovanović</i>	<i>Une tombe de la Basse antiquité de Kostol (Pontes)</i>	85
Ђурђе Бошковић	La culture médiévale sur le territoire de la Yougoslavie entre l'orient et l'occident	87

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ — COMPTES RENDUS

ANTIQUES KUPFER IN TIMNA — TAL 4000 Jahre Bergbau und Verhüttung in der Arabah (Israel). Bearbeiter: H. G. Conrad, B. Rothenberg, Schriftleitung: W. Kroker. Herausgeber: Vereinigung der Freunde von Kunst und Kultur im Bergbau e. V. Deutsches Bergbau — Museum Bochum; Institute of Mining and Metals in the Biblical World (The Arabah — Expedition — Museum Haaretz Tel Aviv). Der Anschnitt, Beiheft 1, Bochum 1980: 236 стр., 259 слика у тексту, 12 табела, 33 прилога (Борислав Јовановић)	91
---	----

Imma Kilian-Dirlmeier, GÜRTELHAKEN, GÜRTELBLECHE UND BLECHGÜRTEL DER BRONZEZEIT IN MITTELEUROPA, Prähistorische Bronzefunde XII, 2, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München 1975. Стр. VIII+141 и 70 табл (Растко Васић)	92
Imma Kilian-Dirlmeier, ANHÄNGER IN GRIECHENLAND VON DER MYKENISCHEN BIS ZUR SPÄT-GEOMETRISCHEN ZEIT (Griechisches Festland, Ionische Inseln, dazu Albanien und Jugoslawischen Mazedonien). Prähistorische Bronzefunde XI, 2. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München 1979. Стр. XII+283 и 111 табл (Растко Васић)	92
L. Ruaro Loseri, G. Steffé De Piero, Serena Vitri, G. Righi, LA NECROPOLI DI BREŽEC presso S. Canziano del Carso, Scavi Marchesetti 1896—1900. Monografie di Preistoria degli «Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte» I. Trieste 1977. Стр. 165 са 6 слика и 33 табл у тексту (Растко Васић)	94
Dragan Popović, KERAMIKA STARIJEG GVOZDENOG DOBA U SREMU, Fontes Archaeologiae Iugoslaviae IV, Savez arheoloških društava Jugoslavije — Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Beograd 1981. Стр. 77 (резиме на немачком језику 43—52) и 49 табл илустрација+6 карти (Растко Васић)	95
R. F. Hodkinson, THE THRACIANS, Thames and Hudson, London 1981. Ancient Peoples and Places, volume 98 in the series. Стр. 192 са 168 илустрација (Растко Васић)	96
Aleksandar Stipčević, KULTNI SIMBOLI KOD ILIRA — грађа и прилози систематизацији. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Posebna izdanja, knjiga LIV; Centar za Balkanološka ispitivanja, knjiga 10. Sarajevo 1981. Стр. 204 (резиме на италијанском језику стр. 191—198) и 36 табл (Растко Васић)	96
DIE SPÄTRÖMISCHE FESTUNG UND DAS GRÄBERFELD VON TOKOD, herausgegeben von A. Mócsy, Budapest 1981. Akadémiai Kiado, 263 стр., 208 фот. и 133 табл (Петар Петровић)	98
Vida Stare, KRANJ, NEKROPOLA IZ ČASA PRESELJAVANJA LJUDSTEV (s prispevkoma ZDENKO VINSKI, OVREDNOTENJE GROBNIH PRIDATKOV in ISTVAN KISZELY, ANTROPOLOŠKI POGLEDI), Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980. (Славенка Ерцеговић Павловић)	99
Janko Belošević, MATERIЈALNA KULTURA HRVATA OD VII DO IX STOLJEĆA, Zagreb 1980, стр. 208, табл CI, прилога VI. Посебно издање Свеучилишне накладе Либер у Загребу (Славенка Ерцеговић Павловић)	100
Слободан Ђурчић, ГРАЧАНИЦА, King Milutin's Church and Its Place in Late Byzantine Architecture, Pennsylvania University Park and London 1979, 143 стране текста, индекси, 127 илустрација (црно-беле фотографије и цртежи) (Срђан Ђурић)	102
АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ, 2. Издање Народне библиотеке Србије. Археографско одељење. Београд 1980. 364 стр. и Додатак 200 стр. (Мара Харисијадис)	106

IN MEMORIAM

Владимир Дмитриевич Блаватски (1899—1980)	109
Јован Тодоровић (1926—1981)	111

БИБЛИОГРАФИЈА — BIBLIOGRAPHIE

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1978—1979 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Rédacteur N. Mandić	113
---	-----

У жељи да читаоцима потпуније презентује поједине епохе у развоју људске цивилизације, Редакција је овога пута позвала на сарадњу истраживаче и познаваоце гвозденог доба на територији Србије. Прилози које у овом броју Старинар објављује, обрађују резултате на неким од важнијих локалитета (Бољетин, Пештер, Сарина Међа, Београд), који илуструју напредак начињен у овој области последњих година и покрећу питања од ширег значаја за развој праисторије у централним областима Балкана.

РЕДАКЦИЈА

Poursuivant l'intention de présenter aux lecteurs les différentes époques du développement de la civilisation humaine, la Rédaction a invité les chercheurs et les connaisseurs de l'Age du Fer et de ses manifestations sur le territoire de la Serbie à contribuer à la formation du présent volume du Starinar. Les résultats auxquels ils sont arrivés au cours de leurs recherches dans plusieurs des localités importantes (Boljetin, Pešter, Sarina Međa, Beograd), qui représentent de nouvelles percées dans ce domaine, suggèrent l'approche aux questions concernant le développement de la culture préhistorique sur le territoire central des Balkans.

LA RÉDACTION

О почетку гвозденог доба у Србији

РАСТКО ВАСИЋ, Археолошки институт, Београд

Питање почетка гвозденог доба у Србији представља још увек прилично замршен проблем с обзиром на недовољну истраженост територије и значајне празнине у погледу наших знања управо о првим вековима првог миленијума пре н.е. када се претпоставља да је гвозђе ушло у употребу на овом подручју. Ова неодређеност запажа се већ на првом кораку јер се као непосредни резултат овакве ситуације јављају разлике у начину и систему периодизације касног бронзаног и старијег гвозденог доба. Као основа хронологији старијег гвозденог доба служила је дуго, и делимично се употребљава и данас, Рајнекеова подела металног доба за средњу Европу на бронзано доба А—D и халштат А—D, при чему је са бронза D — халштат А—В обележаван највећи део тзв. прелазног периода између бронзаног и гвозденог доба, док се са ознакама халштат C и D обележавало старије гвоздено доба.¹ Знатан напредак у овом смислу учинили су М. и Д. Гарашанин поделивши читаво гвоздено доба Србије на четири фазе, при чему је гвоздено доба I одговарало поменутом прелазном периоду и захватало бронзу D и халштат А—В, гвоздено доба II и гвоздено доба III је било приближно паралелно халштату C и халштату D, док се гвоздено доба IV односи на латенску епоху која у Србији почиње знатно касније него у западној Европи.² Ова подела,

практична несумњиво јер допушта даљу поделу главних епоха на краће временске одсеке, не рефлектује међутим право стање када је реч о почецима гвозденог доба код нас. Наиме, иако су историјска кретања на Балкану у последњим вековима другог миленијума пре н.е. оправдала једно време њихово укључење у гвоздено доба, нова истраживања су показала не само да се гвозђе није ширило са севера на југ већ обрнуто, него да се највеће количине бронзаних предмета у нашим крајевима стављају у време халштата A (највећи број бронзаних остава не само у Србији него и у Југославији датирају се у халштат A1, тј. у XII век пре н.е.), те следствено томе овај период треба означити пре као касно бронзано доба него као рани халштат.³

С друге стране постоје мишљења, која смо и ми подржали, да је с обзиром на стање истражености гвозденог доба у Србији у овом тренутку целисходније раздвојити једно старије и једно млађе гвоздено доба — у извесном смислу класичне епохе халштат и латен — а последње векове другог и прве векове првог миленијума пре н.е. обележити као прелазни период бронзаног у гвоздено доба.⁴ Старије гвоздено доба би почињало онда када се гвоздени предмети јављају редовно и у већим количинама у материјалној култури, док би почетак млађег гвозденог доба означавала појава Келта у нашим северним областима и не тако нагла но свакако

¹ М. Гарашанин, *Једна скица хронологије металног доба Србије*, Историски гласник 3—4, 1951, 45 sqq. Up, такође, H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nörd. u. süd. der Alpen, Berlin 1959, 6 sqq.

² М. Гарашанин, *Chronologische und Ethnische Probleme der Eisenzeit auf dem Balkan*, Atti del VI Congresso UISPP I, Roma 1962, 179 sqq.; D. Garašanin, *La Serbie à l'époque de Hallstatt*, Atti del VI Congresso UISPP III, Roma 1962, 120 sqq.; М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд 1973, 401 sqq.

³ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar 1973, 77 sqq.; R. Vasić, *Spätbronzezeitliche Hortfunde in Ostjugoslawien*, у «Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.», Tutzing 1980. За Румунију, уп. M. Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din Romania*, București 1977, 80 sqq.

⁴ R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, BAR S 31, 1977, 6 sqq.; исти, *О хронологији старијег гвозденог доба у Србији*, Старинар Н.С. XXVIII—XXIX, 1977—78, 255 sqq.

уочљива хеленизација домаћег материјала на југу. Варијације на ову последњу тему представљају поделе старијег гвозденог доба на период тракокимерских и период скитских утицаја, при чему се млађе гвоздено доба јасно одваја од претходног периода.⁵

Оваква подела се међутим не може сматрати ни идеална ни коначна и на новим истраживањима лежи да у њу унесу значајне коректуре. Наиме треба се надати да ће будућим истраживањима, нарочито насеља, моћи јасније да се одреди прелазни период — период почетака употребе гвожђа у овим крајевима — највероватније у оквирима фазе халштат В, који би се могао означити као рано гвоздено доба, док би векове пре појаве гвожђа (бронзано доба Д и халштат А) требало сврстати у касно бронзано доба, које иначе уклапањем у прелазни период односно у гвоздено доба I није прецизно дефинисано.⁶

У жељи да допринесемо до извесне мере расветљавању питања почетка гвозденог доба у Србији и одредимо налазе са гвозденим предметима, овде бисмо рекли неколико речи о хоризонту I старијег гвозденог доба у Србији према нашој подели старијег гвозденог доба у четири хоризонта.⁷ Као што смо већ истакли при анализи ове периодизације, хоризонт I, датован иначе у време 800/750—650 г. пре н.е., по материјалу је најмање једнообразан, једно што се у њему преплићу облици из ранијег горе поменутог прелазног периода бронзаног у гвоздено доба и нови који се први пут јављају, и друго што су у ово време веома уочљиве регионалне и хронолошке разлике, односно неки облици типични за једно мање подручје не морају се јављати у другом, као што је веома могуће да се неки предмети у оквиру овог хоризонта могу датovati раније а други касније. У овај хоризонт смо тако убројали разноврстан материјал који би могао припадати шире VIII и првој половини VII века и то: колективне гробове из Гомолаве, оставе или налазе из Адашеваца у Срему, Бачку I и II, Рожанце, Рудовце, Враново, Будинић, Синошевић, Барајево, Жировницу у северној Србији, Рујиште, Манастирицу, Аљудово, Врмцу Станичење, Шарбановац, Стари Костолац

у источној Србији, Јањево I и II и некрополу Широко код Суве Реке на Косову итд.⁸

Може се на пример са доста разлога сматрати да су прилози из колективног гроба на Гомолави,⁹ који се састоје од наочарастих фибула са осмицом у средини, цилиндричних украса за косу, наруквица од двојне жице, звонистих привесака, украшене фалере и фрагмената гвоздене нарукнице, старији од металних прилога из некрополе Широко код Суве Реке¹⁰ који садрже наочарасте фибуле без осмица у средини, двопетљасте фибуле са тордираним луком или кугластим задебљањима, нарукнице са пребаченим крајевима, нарукнице од спиралне жице, кружне крстасто пробијене плоче итд. Па ипак, ако се има у виду да су се неки од ових облика ширили са југа на север и стигли на Косово знатно раније него у Срем, ова разлика у апсолутним датумима не мора да буде тако убедљива како се на први поглед може претпоставити. Да би се на неки начин превазишле ове запреке, потребно је извршити хронолошко поређење материјала на ужем географском подручју где су овакве разлике у датумима мање могуће и онда их поредити на ширем ареалу. Те могућности нису увек велике због још увек скромне количине познатог материјала, те је стога за поређење материјала из Срема потребно узети у обзир налазе исте епохе у суседној источној Славонији. Тако се у некрополи „Лијева Бара“ у Вуковару јавља неколико гробова — скелетних и спаљених — који садрже међу прилозима наочарасте фибуле са осмицама у средини, двопетљасте фибуле са и без кугластих украса на луку, копља, брсове, затим нарукнице од бронзане жице, антропоморфне привеске, дијадему од чланкастих делова итд.¹¹ Овај материјал показује сличности са прилозима из колективног гроба на Гомолави, поготово када се ова два налаза упореде са оставом из Шаренграда у Славонији¹² где се с једне стране јављају наочарасте фибуле са осмицама у средини, цилиндрични привесци за косу, фалера, нарукнице од двоструке жице, мале гвоздене нарукнице — дакле предмети који имају директне паралеле на Гомолави, а с друге чланковити делови дијадеме, спиралне нарукнице, гвоздена копља које треба повезати са прилозима из гробова у Вуковару. Па ипак, лучне двопетљасте фибуле које се не јављају ни на Гомолави ни у Шаренграду морају се узети као млађи елемент на овом подручју, те

⁵ Ј. Тодоровић, Каталог праисторијских металних предмета, Музеј града Београда 1971, 75 sqq.; B. Brukner—B. Jovanović—N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974, 375 sqq.

⁶ За ситуацију у западним деловима наше земље у овом периоду уп. Б. Човић, *Počeci metalurgije željeza na sjeverozapadnom Balkanu*, Godišnjak XVIII, Centar za Balk. ispit. Sarajevo 1980, 63 sqq.

⁷ R. Vasić, *The Chronology...*, 9 sqq; исти, *Статистика Н.С.*, XXVIII—XXIX, 1977—78, 257 sqq.

⁸ В. нап. 7 са илустрацијама и литературом.

⁹ N. Tasić, *An Early Iron Age Collective Tomb at Gomolava*, Arch. Jugoslavica XIII, 1972, 27 sqq.

¹⁰ N. Đurić, *Ilirski tumuli kod Suve Reke*, Glasnik Muz. Kos. IX, 1964, 537 sqq.

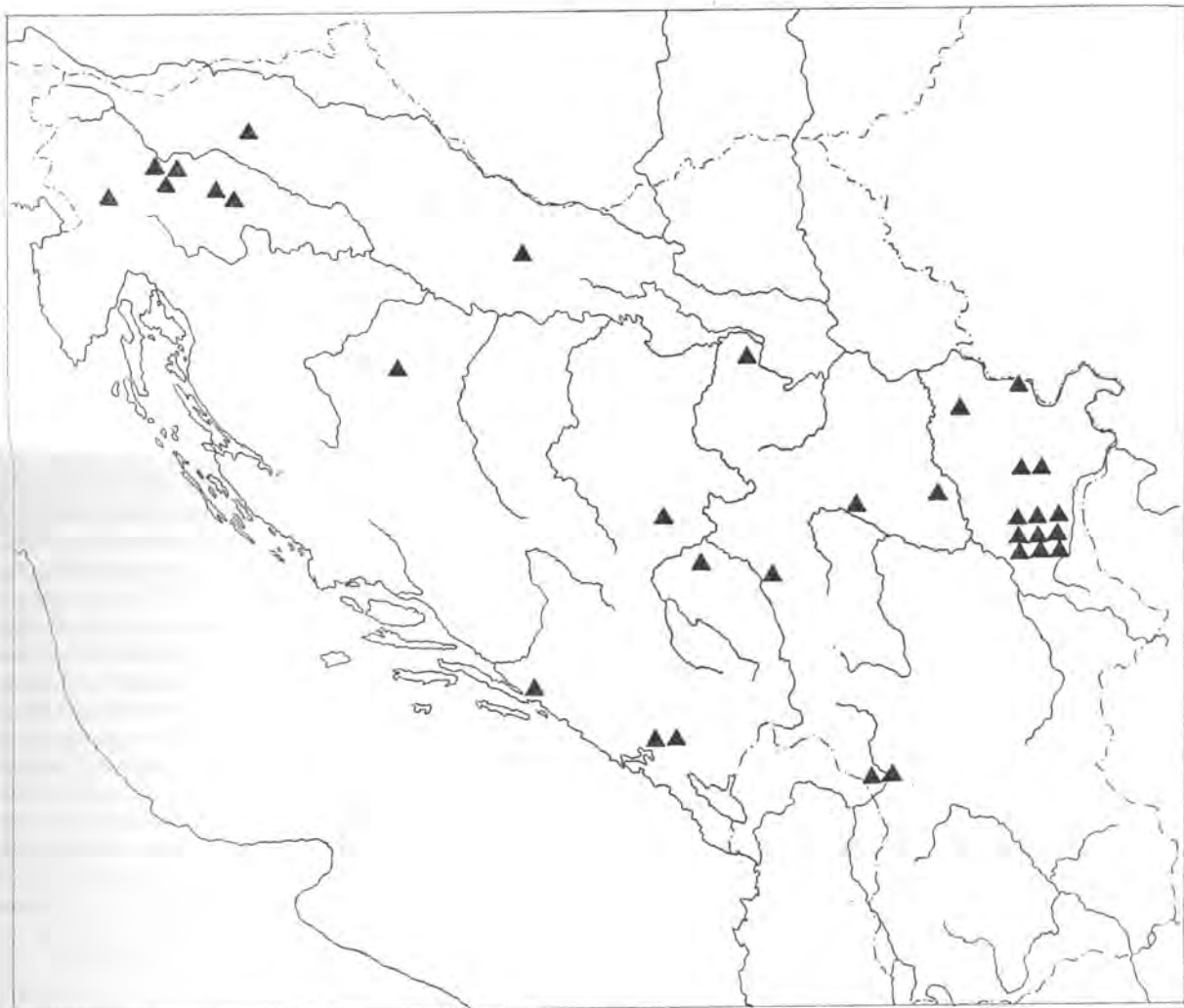
¹¹ K. Vinski-Gasparini, *op. cit.*, 187, T. 123—125.

¹² Ibid., 185, T. 130 B i 131.

тако и поменуте гробове из Вуковара у којима је нађено укупно шест оваквих фибула треба сматрати хронолошки нешто млађим од колективног гроба са Гомолаве.

На Косову материјал такође није бројан те се ни овде не могу извести неки сигурнији закључци. Налаз из Јањева, данас у Бечу,¹³ који

дини, бронзани келт и бронзане псалије могле сматрати нешто старијим, те тако би и цео налаз могао бити нешто старији од некрополе у Широком. Шире узевши, Широко би са великим бројем двоветљастих фибула са кугластим испупчењима на луку могло да се хронолошки упоређује са гробовима у Вуковару где су та-

Налази гвоздених крстастих секира у Југославији. — Carte de l'extension des haches cruciformes de fer en territoire de la Yougoslavie.

је изгледа сачињавао затворену целину састоји се од тордираних торквеса, наруквице са пребаченим крајевима и лучне двоветљасте фибуле које би могле да се ставе паралелно са поменутим материјалом из Широког код Суве Реке, док би се наочараста фибула са осмицом у сре-

које овакве фибуле нађене, али понављамо малобројност материјала на читавом овом подручју не допушта још никакав дефинитиван суд у том погледу.

Слична ситуација се јавља и у источној Србији где је такође откривено неколико налаза из овог хоризонта, али је њихов међусобни хронолошки однос још увек недовољно јасан. Једна од најбогатијих остава са овог подручја, нађена

¹³ S. Gabrovec, *Dvozankaste ločne fibule*, *Godišnjak VIII*, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo 1970, T. 17.

у Рујишту,¹⁴ садржи већи број наруквица, два торквеса, три наочарасте фибуле са осмицама у средини, више кружних перфорираних привесака, итд., али истовремено девет гвоздених крстастих секира, што индицира да је у време полагања ове оставе у земљу, гвозђе било већ у честој употреби у овим крајевима. Због недостатка лучних фибула, Рујиште би се могло сматрати старијим налазом од других у близини који садрже овакве фибуле са кугластим испупчењима на луку (Аљудово, Врмца, Стари Костолац) иако је остали њихов инвентар доста сличан Рујишту и састоји се од наруквица, торквеса, гвоздене крстасте секире итд.¹⁵

Гвоздене крстасте секире честе су на територији Србије и Југославије. Према подацима којима располажемо нађене су на следећим локалитетима:

- Аљудово, источна Србија — 1
М. Косорић, *Старинар Н.С.* XI, 1960, 193, сл. 1.
Гласинац, Илијак — 1
А. Бенас—В. Ћовић, *Гласинац* 2, Сарајево 1957, 39, Т. XVII, 2.
Каптол, код Славонске Пожере — 1
V. Vejvoda—I. Mirković, *Vjesnik Arh. Muz. Zagreb*, V, 1971, 196, Т. X, 2.
Кожице код Добре, источна Србија — 1
N. Tasić, *Arheološki pregled* 10, 1968, 104.
Дутерче село, код Новог Места — 1
Непубликовано, Нар. Муз. Љубљана Р 4516.
На податку захваљујем С. Габровцу.
Магдаленска Гора, Долењска — 1
H. Hencken, *The Iron Age Cemetery of Magdalenska Gora in Slovenia*, Cambridge, Mass. 1978, Fig. 85 p.
Махревићи, Чајниче — 1
C. Truhelka, *WMBH* XII, 1912, 12 sqq., sl. 5.
Његуши, Цетиње — 2
V. Leković, *Godišnjak XVIII*, Centar za Balkanološka ispitivanja, Сарајево 1980, 81, Т. I, 1.3.
Остра, Чачак — 1
Непубликовано, Нар. Муз. Чачак, инв. 18. На податку захваљујем С. Стојковић.
Радоиња, Кокин Брод, југозападна Србија — 1
Непубликовано, Нар. Муз. Титово Ужице, инв. 1375. На податку захваљујем С. Стојковић.
Рифник, Цеље — 1
A. Bolta, *Arheološki vestnik* VII, 1956, 267, Т. 18, 555.
Ромаја, Призрен — 2
N. Đurić, J. Glišić, J. Todorović, *Praistorijska Romaја, Prizren—Beograd* 1975, Т. XI, 16 i XIV, 1.
Рујиште, источна Србија — 9
А. Лаловић, *Старинар Н.С.* XXVI, 1975, 145, Т. VI.
Сански Мост, западна Босна — 1
F. Fiala, *WMBH* VI, 1899, 66, sl. 11.

- Совљак, Шабац — 1
Непубликовано, Нар. Муз. Шабац, инв. 1705.
На податку захваљујем С. Стојковић.
Стична, Долењска — 1
S. Gabrovec, *Arh. Vestnik* XV—XVI, 1964—1965, Т. VI, 4.
Стон (Стагно), Пељешац — 1
J. Posedel, *WMBH* XI, 1909, 101, Т. XX, 5.
Светозарево, Црвена Ливада — 1
М. Стојић, *Старинар Н.С.* XXX, 1979, 102, сл. 9, 1.
Шмарјета, Ново Место — 1
V. Stare, *Prazgodovina Šmarjete*, Ljubljana 1973, Т. 10, 3.
Шмихел, Постојна, Нотрањска — 1
M. Guštin, *Notranjska*, Ljubljana 1979, Т. 85, 7.
Ваче, Љубљана — 1
Непубликовано, *Naturhistorisches Museum Wien*, inv. 8007. На податку захваљујем Б. Хенсела.
Злотска пећина, Бор — 2
N. Tasić, *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru* I, 1980, 53 sq., sl. 13—14.

Од ових налаза секире из Рујишта, Аљудова и са Гласинца могле би се ставити у оквире нашег хоризонта 1, док би примерци из Злотске пећине и из Словеније били нешто каснији и датовали би најраније из друге половине VII века пре н.е. Секира из Каптола, на основу осталих предмета из некрополе, припадала би првој половини VI века, али су секире из Ромаје и Санског Моста свакако млађе и датују из друге половине VI или прве половине V века пре н.е. док је комад из Махревића можда још каснији. Према облику, ове секире могу бити различите, са ширим и ужим сечивом, са више или мање израженим крилцима, у чему се могу видети и случајне варијације, док је за стварање одређене типологије потребно анализирати знатно већи број секира него што је овде наведено. Треба међутим истаћи да се јасно разликују два основна типа код ових секира: први, где је горњи део секире раван и други, где је горњи део проширен и калотаст. Од горе наведених примерака из наше земље већина припада првој варијанти, док је друга заступљена у примерцима из Злотске пећине, Стона, Остре, Радоиње и вероватно Совљака и Махревића. Извесно задебљање горњег дела може се уочити и код овакве секире из Стичне. На основу горњих запажања о њиховој хронологији, могло би се рећи да се први тип код нас раније јавља, док се најстарији примерци другог типа могу ставити са сигурношћу у другу половину VII века (Злотска пећина). У VI веку и даље оба типа егзистирају истовремено.

Оваква запажања подударају се у главним цртама са недавним закључцима Б. Хенсела о оваквим секирама у Бугарској и Румунији при чему је дата листа досадашњих налаза са ове територије: Омрачево и Криводол у Бугарској,

¹⁴ А. Лаловић, *Праисторијске оставе из Народног музеја у Зајечару*, *Старинар Н.С.* XXVI, 1975, 143 sqq.

¹⁵ R. Vasić, *The Chronology...*, 51, Pl. 12 B; 69, Pl. 13 B; 66, Pl. 13 A.

и Фериђиле, Бирлад, Винцул де Жош, Попешти, Телеак, Чернату и Инсула Банулуи у Румунији.¹⁶ У ову листу треба свакако убројати и овакву секиру из Софронијева код Враце која је забуном интерпретирана као дршка великог једносеклог мача.¹⁷ Од ових налаза једино секире из Попешти и Фериђила имају појачан горњи део те их Хенсел ставља у млађе време. Значајно је међутим истаћи да се и секира из Софронијева одликује овим калотастим задебљањем на врху на основу чега би се појава овог другог типа у Бугарској имала датовати у другу половину VII века, с обзиром на датовање гроба из Софронијева у коме је секира нађена, што потпуно одговара појави раних секира овог типа у Србији. Остале комаде из Румуније Хенсел ставља у халштат В—С, односно у прве векове првог миленијума пре н.е., при чему предност даје старијем периоду, нарочито због секира из насеља у Чернату где је мноштво гвоздених предмета нађено заједно са једном пескијера фибулом која припада халштату А.¹⁸ Његово датовање секира из Бирлада и Островул Маре у халштат В1—В2 чини нам се мање убедљиво, док би остава из Винцул де Жоша можда пре одговарала крају халштата В3 него халштату С.¹⁹ И поред резерви које је потребно задржати, може се претпоставити на основу ових података да се гвоздене крстасте секире јављају у Румунији вероватно пре фазе халштат В3 односно пре VIII века пре н.е.

Што се наше земље тиче, ниједна од горе побројаних гвоздених крстастих секира, иако су неке типолошки веома блиске комадима из Чернату, не може се са сигурношћу ставити пре VIII века пре н.е. иако би на основу паралела у Румунији нешто раније датовање првих оваквих секира на нашем тлу било могуће. На основу свега овога остава из Рујишта би могла припадати VIII веку, односно једном хронолошки старијем одсеку у оквирима нашег хоризонта 1 старијег гвозденог доба, али њен релативно-хронолошки однос према другим налазима овог хоризонта на ширем простору, на пример према прилозима из колективног гроба са Гомолаве, још увек није довољно јасан.

¹⁶ B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an den unteren Donau, Bonn 1976, 153 sqq. где је наведена ранија литература о овим секирама.

¹⁷ В. Николов, Тракијски паметници в Врачанско, Известија Арх. Инст. XXVIII, 1965, 166, сл. 4а; B. Hänsel, op. cit., T. 68, 1.

¹⁸ B. Hänsel, op. cit., 156 sqq.

¹⁹ За несигурност налаза из Бирлада, К. Horedt, Die Verwendung des Eisens in Rumänien bis in das 6. Jahr. v. Chr., Dacia n.s. VIII, 1964, 122 sqq. За налазе из Винцул де Жош који имају паралеле у Србији у налазима без лучних двопетљастих фибула, уп. M. Petrescu-Dimbovița, op. cit., 161, T. 391—393.

На крају бисмо желели да се са неколико речи осврнемо на проблем тзв. Тракокимераца који се јавља некако такође у оквирима хоризонта 1. Појам Тракокимераца увео је у археологију пре неких педесетак година П. Рајнеке,²⁰ и отада је идеја о упаду Кимераца из јужне Русије на Балкан крајем VIII века, после пораза од Скита, и формирању једног тракокимерског културног комплекса добила велики број присталица у европској археологији, који су чак били склони да овом продору припишу ширење употребе гвожђа на Балканском полуострву.²¹ Многобројни налази богате коњске опреме од бронзе у Панонији, од чега су неки примерци стигли и у Србију, послужили су поборницима тзв. тракокимерске теорије као неопорив доказ за овај упад јер су по овим мишљењима недвосмислено указивали на инвазију једног коњаничког народа са истока у то време.

Но, јављају се и супротна мишљења. Тако један број стручњака покушава да докаже да се бронзана коњска опрема, иако нов елеменат, јавља у домаћем миљеу који одражава традицију претходног периода, те да овај континуитет у материјалној култури никако не допушта претпоставке о некаквој већој инвазији или миграцији са истока. Појава богате коњске опреме на једном ширем ареалу објашњена је појачаним културно-економским везама са јужном Русијом у то доба, као и са наглим развојем друштвено-економских односа у време интензивније употребе гвожђа, што је са своје стране довело до истакнуте улоге коња и потребе за раскошном опремом, делом вероватно под утицајима са истока.²²

Иако се тренутно још увек не може дефинитивно прихватити или одбити теза о тракокимерском удару или продору у Србију, израз који се иначе често употребљава у нашој литератури иако се не објашњава увек шта се под тим

²⁰ P. Reinecke, Ein neuer Fund aus Bulgarien, Germania 9, 1925, 50 sqq.

²¹ I. Nestor, Zu den Pferdegeschirrbronzen aus Stillfried a. March, Wiener Prah. Zeitschr. XXI, 1934, 108 sqq.; S. Gallus—T. Horvath, Un peuple cavalier préscythique en Hongrie, Budapest 1939; J. Harmatta, Le problème cimérien, Arch. Ert. 1948, 79 sqq.; Д. Гарашанин, Такозвани трако-кимерски елементи у материјалној култури металног доба Србије, Старица Н.С. V—VI, 1954—55, 337 sqq.; З. Вински, Трачко-кимерски налаз Адашевци у Сријему, Рад војв. муз. 4, 1955, 27 sqq.; М. Гарашанин, Праисторија..., 456 sqq.

²² G. Kossack, Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns, Jahrbuch RGZM 1, 1954, 111 sqq.; М. Русу, „Докимерские“ детали конской сбруи из Трансилванији, Dacia n. s. IV, 1960, 161 sqq.; Gy. Gazdapusztai, Caucasian relations of the Danubian basin in the Early Iron Age, Acta Arch. Acad. Sc. Hung. XIX, 1967, 307 sqq.; N. Sandars, Prehistoric art in Europe, Harmondsworth 1968, 208 sqq.

мисли, извесна опрезност у интерпретацији налаза коњске опреме као тракокимерских је свакако потребна. Наиме, примерци бронзаних псалија — у Адашевцима у Срему, Рудовцима и Барајеву у северној Србији и у Јањеви на Косову²³ — нађени су претежно са материјалом који вуче корене из претходног периода (наруквице, фалере, звонасти привесци, бронзани келтови, бронзани чешљеви, наочарасте фибуле са осмицом у средини, привесци са птичјим протомима итд.) док неки до тада непознати елементи на овом подручју (наочарасте фибуле без осмице у средини, двопетљасте фибуле са задебљалим луком) настали су изгледа на домаћем тлу преузимајући неке нове мотиве — куласта задебљања нпр. — са југа или југоистока. И М. Гарашанин, иначе један од поборника овог тракокимерског удара са истока, указује на значајне домаће елементе у овим налазима и сматра да се овом продору не може приписати нека пресудна важност у формирању домаће материјалне културе него да представља ефемерну епизоду у историји наших земаља.²⁴

Читав проблем, међутим, бар како се нама чини, треба посматрати нешто шире. Период од отприлике средине VIII до средине VI века пре н.е. представља време интензивног ширења оријенталних утицаја у Европу различитим путевима и на различите начине, што се најбоље огледа у Грчкој где су ови утицаји сачињавали једно од главних обележја архајске културе, изменивши и обогативши у знатној мери духовне и материјалне тековине претходног геометријског периода. По свој прилици су ови упливи са истока захватили у мањој или већој мери, у овој или оној форми, и унутрашњост Балканског полуострва, ширећи се са југоистока, са југа преко Грчке, но једним делом свакако и са северо-

истока. Низ нових појава у материјалној култури наше земље, које се уочавају али још увек нису детаљно анализирани, указује на овакве утицаје.²⁵

Кимерци су могли имати свој удео у тој лепези зрачења, утицаја и кретања са истока, али би њихову појаву на Балкану требало према историјским изворима ставити касније него што је то до сада чињено. Наиме Херодот, када говори о њиховом повлачењу пред Скитима (Hist. IV, 11—13), изричито каже да су се кретали ка југу а не ка западу, што је даље потврђено њиховим доласком у Малу Азију и њиховим прикљученијима у овој области где су срушили краљевство Фрижана и уздрмали краљевство Лиђана пре него што су напустили дефинитивно ове крајеве (Hist. I, 16). Њихово повлачење пред Скитима и упад у Малу Азију датује се најраније у прву половину VII века пре н.е., док се њихово дефинитивно протеривање из Азије, можда једним мањим или већим делом на Балканско полуострво, ставља у крај VII или вероватније у почетак VI века, с обзиром да се владавина лиђанског краља Алијата, коме се приписује овај успех, датује између 610. и 561. г. пре н.е.²⁶ Ови датуми, чини нам се, оправдавају сумњу у повезивање Кимераца са ширењем бронзаних трензли и друге коњске бронзане опреме из јужне Русије у Панонију, јер се, с друге стране, прве овакве псалије у Трансилванији могу датовати већ у средину VIII века пре н.е., на шта недвосмислено указује остава из Ветиша код Сату Маре, где је уз више карактеристичних псалија „тракокимерског“ типа открити и већи број бронзаних келтова који припадају халштату B2—B3,²⁷ док се најкасније псалије датују у прве деценије VII века, дакле истовремено са почетком кимерске сеобе.

8. мај 1981.

UDK: 903 (497.14) "638" : 902.03 : 903.211.3

LES DEBUTS DE L'ÂGE DU FER EN SERBIE

RASTKO VASIĆ, Arheološki Institut, Beograd

L'auteur traite des débuts de l'âge du fer en territoire de la Serbie et évoque les difficultés rencontrées dans la détermination chronologique de cette période, difficultés qui sont dues à un petit nombre de découvertes et au fait que le terrain est loin d'être

exploré. La conséquence immédiate de ces connaissances limitées est une disparité dans la périodisation de l'âge du fer et de l'époque qui lui précède, puisqu'ils font objet de plusieurs subdivisions différentes. Si pour l'instant l'auteur est favorable à une subdivi-

²³ За Адашевце, К. Vinski-Gasparini, op. cit., 177, T. 130 A; ут. R. Vasić, *The Chronology...*, 51. За Рудовце и Барајево, Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј Београд 1954, 80, T. LI, 6, 37 sqq. T. XXV—XXVII. За Јањево ут. напр. 13.

²⁴ М. Гарашанин, *Праисторија...*, 462—464.

²⁵ N. Sandars, op. cit., 211 sqq.; R. Vasić, *The Chronology...*, 16 sq.

²⁶ H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, München 1969, 76; J. Ducat, BCH CXXXVI, 1962, 178—181.

²⁷ M. Petrescu-Dimbovița, op. cit., 146, T. 361, 16—19 i 362.

sion qui comprend une période de transition de l'âge du bronze vers l'âge du fer, ainsi qu'une étape ancienne et une étape récente de l'âge du fer en Serbie, il n'en estime pas moins que des remaniements de ce schéma s'imposent et espère que des recherches futures, en particuliers celles qui auront été entreprises sur les sites d'habitat, permettront de délimiter une période marquée par les débuts de la métallurgie du fer en Serbie, période qui, selon toute vraisemblance, devrait être placée dans le cadre de la phase dite Halstatt B, étant observé que dans ce cas là les phases du bronze D et de Halstatt A seraient à insérer à l'âge du bronze récent dont elles font réellement partie vu que cette époque dans notre pays se distingue par une multitude d'objets en bronze et par l'absence d'objets de fer.

Dans la suite, l'auteur se penche sur le premier des quatre horizons qui constituent sa subdivision de l'âge du fer en Serbie et cherche à relever des différences de chronologie relatives parmi les découvertes que l'on attribue à cette époque (800/750—650 ans avant n.è.). Il n'arrive à établir cette distinction que dans une certaine mesure en analysant l'inventaire qui provient des zones restreintes — Srem, Kosovo, l'Est de la Serbie — sans toutefois pouvoir, en cette phase, tirer des conclusions de portée générale. Dans le cadre de cette analyse, l'auteur présente une liste des haches cruciformes trouvées en Yougoslavie, dont les plus anciennes sont datées par lui au VIIIe siècle avant n.è. sous réserve de la possibilité de reculer encore un peu le moment de leur première

apparition étant donné les découvertes chronologiquement plus anciennes faites en Roumanie.

Enfin, l'auteur évoque le problème des Thraco-cimmériens et exprime ses doutes quant au rapprochement que l'on fait entre les objets de harnachement de Serbie, découverts à Adaševci en Srem, à Barajevo et à Rudovci dans le Nord de la Serbie, ainsi qu'à Janjevo à Kosovo et l'irruption en Pannonie effectuée par les Cimmériens au départ de la Russie du Sud. Non seulement que les vestiges matériels des civilisations dans les régions septentrionales de notre pays ne sont pas suffisants pour attester une telle migration mais les dates historiques elles aussi s'opposent à cette hypothèse. Les mouvements des Cimmériens sous la poussée des Scythes depuis la Russie méridionale vers le Sud et l'Asie Mineure sont placés chronologiquement dans la première moitié du VIIe siècle, alors que leur expulsion d'Asie par Allyath, roi de Lydie, est datée au début du VIe siècle avant n.è. A cette occasion, quelques éléments cimmériens peu nombreux ont bien pu atteindre les Balkans où il est possible de repérer sur le matériel archéologique des VIIe et VIe siècles des traces sporadiques de leur influence et de leur déplacement vers l'Ouest, phénomènes qui ne sont toujours pas analysés à fond. D'autre part, les objets de harnachement en bronze de Serbie sont datés au plus tard audébut du VIIe siècle avant n.è. tandis que la première apparition de ces formes en Transylvanie peut être située avec certitude sensiblement avant la fin du VIIIe siècle.

Пештер у бронзано и гвоздено доба

ЗАГОРКА ЛЕТИЦА, Филозофски факултет, Београд

Пештер — пространа висораван јужно од Сјенице, између горњег Ибра, извора Рашке и планине Гиљева — археолошки је недовољно истражено подручје. Тек недавно, у 1977. години, на источном ободу ове висоравни уочени су први археолошки локалитети, и то две некрополе са хумкама и трагови мањег насеља.¹ Истраживањима која су предузета у наредним годинама откривен је неочекивано велики број сличних налазишта. Само у оквиру једне мање целине ове висоравни, у Коштам пољу, регистровано је 13 некропола са хумкама и два насеља. Мада је током последњих пет година детаљно испитан само источни и североисточни део Пештера, већ

се располаже подацима о педесетак налазишта на основу којих је могуће назначити у основним потезима етно-културна кретања на овој пространој висоравни у праисторијском раздобљу, посебно током старијег гвозденог доба.

Пештер се оштро одваја од суседних области како својом висином, тако и геоморфолошким особеностима. То је безшумно подручје средње надморске висине 1100—1250 м, крашких особина и са мало воде, које чини најкраћу спону између долине Рашке и долине Лима, односно, у ширем смислу, између Поморавља и Подриња, између источних и западних делова централно-балканског подручја. Плодних земљишта је мало, а и клима не погодује гајењу свих врста житарица и воћака. Пашњаци су, међутим, не само пространи већ и пребогати сочном, мирисавом травом.² У оквирима Пештера најбоље услове за живот пружају две удолине заклоњене брдима и релативно богате водом: Пештерско поље, дуго око 11 км, и Коштам поље, дуго око 7 км. Ово су данас најгушће насељени делови Пештера, а археолошка испитивања су показала да је то било исто тако и у ближој и даљој прошлости. Једино је Коштам поље са околином довољно археолошки истражено. Резултати ових истраживања управо и омогућују да се реконструише праисторија Пештера.

У периоду од 1977. до 1981. године на Коштам пољу и у непосредној околини регистровано је 15 праисторијских локалитета, и то 2 насеља и 13 некропола (сл. 1). Идући од истока ка западу ређају се следећа налазишта:

1. Село Црноча, локалитет Гомиле. На благој коси уочава се 11 хумки, пречника 12—20 м, високим 0,80—1,70 м. Једна од ових хумки истражена је у 1978. години.

² Ж. Милојевић, *Пештер и Сјеница*, Гласник Географског друштва 5, 1921, 80 и даље.

¹ Археолошка ископавања на Пештеру започета су 1977. године у оквиру пројекта САНУ — Хумке код Сопотана, уз сарадњу Завичајног музеја у Новом Пазару. Ископавањима руководи проф. Д. Срејовић. Експедиције: Д. Алексић, кустос Музеја у Новом Пазару и студенти археологије С. Драшковић, С. Тодоровић и Д. Спасић. У овој кампањи истражене су у целини три хумке у селу Глоговику, а започета је једна у селу Делимеђе. Године 1978. истраживању овог дела Пештера пројекту САНУ прикључен је пројект Етнокултурни односи током бронзаног доба у Србији — Филозофског факултета у Београду. Ископавањима руководи проф. Д. Срејовић и др З. Летица. Експедиције: Д. Алексић-Премовић, М. Сладић, стручни сарадник Фил. факултета и студенти археологије В. Богосављевић, Д. Јацановић, П. Лутовац и М. Церковић. Испитана је једна хумка на локалитету Гомиле, код села Црноча и завршена хумка у селу Делимеђе — лок. Утрина која је започета претходне године. На лок. Латинско гробље, у селу Глоговику започето је испитивање највеће — хумке I. Године 1979. и 1980. продужен је рад на истраживању праисторијске некрополе на Латинском гробљу. Истражене су у целини три хумке (I, II и III). Радовима руководи проф. Д. Срејовић и др З. Летица уз сарадњу Д. Алексић-Премовић, М. Сладића, мр М. Јевтића и студената археологије Д. Јацановића, М. Церковића и П. Лутовца.

2. Село Црноча, локалитет Пискавац. Непосредно изнад локалитета Гомиле, на мањој заравни виде се четири хумке пречника 25—35 м, високе 2—2,5 м. Из једне од ових хумки вађен је камен и притом је откривена велика количина керамичких фрагмената и неколико бронзаних привезака који се хронолошки могу одредити у старије гвоздено доба.

3. Локалитет Коса, између села Црноча и Ограђа. На око 500 м југозападно од локалитета Пискавац уочавају се на стрмој коси десетак хумки средњих величина.

4. Село Ограђе, локалитет Крш. Велика некропола на елипсоидном платоу која се састоји од педесетак хумки малих димензија (пречник 2—5 м, висина 0,40—0,80 м).

5. Локалитет Голач, северозападно од Црноча. На присојној страни огољеног брда Голач, тоово у подножју, виде се остаци сухозида. На већој површини налажени су уломци грнчарије, махом грубе фактуре, украшене налепљеним тракама са отисцима прстију, вероватно из раног бронзаног доба.

Сл. 1. — Праисторијска налазишта на Коштам Пољу: 1. Гомиле, 2. Пискавац, 3. Коса, 4. Крш, 5. Голач, 6. Хумке, 7. Хумка, 8. Латинско гробље, 9. Утрина, 10. Крш, 11. Вртача, 12. Чаровско блато, 13. Хумке I, 14. Хумка, 15. Хумке II. — Fig. 1. — Sites préhistoriques de Koštanj Polje: 1. Gomile, 2. Piskavac, 3. Kosa, 4. Krš, 5. Golač, 6. Humke, 7. Humka, 9. Latinsko groblje, 9. Utrina, 10. Krš, 11. Vrtača, 12. Čarovsko blato, 13. Humke I, 14. Humka, 15. Humke II.

6. Село Глоговик, локалитет Хумке. Мања некропола која се састоји од 6 хумки средњих димензија. Две хумке су обрадом земље готово заравњене, док остале досежу висину од близу 2 м. У три хумке, истражене у 1977. години, откривени су грбови из старијег гвозденог доба.

7. Велика хумка покрај пута Глоговик—Делимеђе. Ова усамљена хумка, пречника око 35 м и висине 3 м, оштећена је у источном делу укопавањем трапа.

8. Локалитет Латинско гробље. Покрај раскршћа пута Делимеђе—Мелаје, на равном терену, уочава се 8 хумки средњих димензија. У раздобљу од 1978. до 1980. године истражене су три хумке.

9. Село Делимеђе, локалитет Утрина. Испред првих сеоских кућа уочава се сасвим ниска хумка, пречника 18 м. Хумка је истражена у 1978. години. У њој су нађени грбови спаљених покојника са краја бронзаног доба.

10. Село Делимеђе, локалитет Крш. Северно од центра села, на благој кршевитој падини, уочава се тридесетак хумки пречника 6—10 м, високих 0,5—0,6 м. На јужној периферији ове некрополе истичу се 4 веће хумке, пречника 15—20 м, висине 1—1,2 м.

11. Село Делимеђе, локалитет Вртача. Покрај понора потока у Коштам пољу, у великој Вртачи заравњеног дна, нађени су фрагменти керамике старијег гвозденог доба.

12. Село Мелаје, локалитет Чаровско блато. С десне стране пута Делимеђе—Мелаје виде се 3 ниске хумке, пречника око 12 м.

13. Село Мелаје, локалитет Хумке I. На око 300 м од сеоске цамије виде се две хумке, пречника 10 м. На хумкама и око њих нађена је керамика старијег гвозденог доба.

14. Село Мелаје. Испод сеоске школе, на падини брда, налази се хумка пречника 10 м, висока 1,2 м.

15. Село Мелаје, локалитет Хумке II. На око 300 м југозападно од сеоске цамије налазе се две хумке средњих димензија.

Истраживањима у Коштам пољу и осталим деловима Пештера није откривен ниједан локалитет који би потврђивао присуство људских заједница на овој висоравни током каменог доба. Располага археолошка сведочанства показују да је Пештер насељен тек крајем енеолита или почетком бронзаног доба. Само једно од истражених налазишта документује ову најранију фазу културне историје Пештара. То је некропола са хумкама у селу Црноча, локалитет Гомиле. У једној од истражених хумки пречника 16,5 м, чије се језгро састојало од масивних камених плоча, а покривач од ломљеног камена и облутака, нису нађени остаци покојника, али су у каменом плашту откривени фрагменти грнчарије и камене секире-чекићи, типични за крај енеолита или за сам почетак бронзаног доба.³ На основу археолошких налаза са осталих локалитета може се закључити да је почев од овог времена Пештер био континуирано насељен и да се најживља етно-културна кретања на овом подручју везују за период од X до VI века пре нове ере, тј. за крај бронзаног и старије гвоздено доба. Како се тај континуитет и та кретања дају најлакше сагледати на основу археолошких налаза са некрополе на локалитету Латинско гробље, то ће на овом месту они и бити детаљније описани и протумачени.

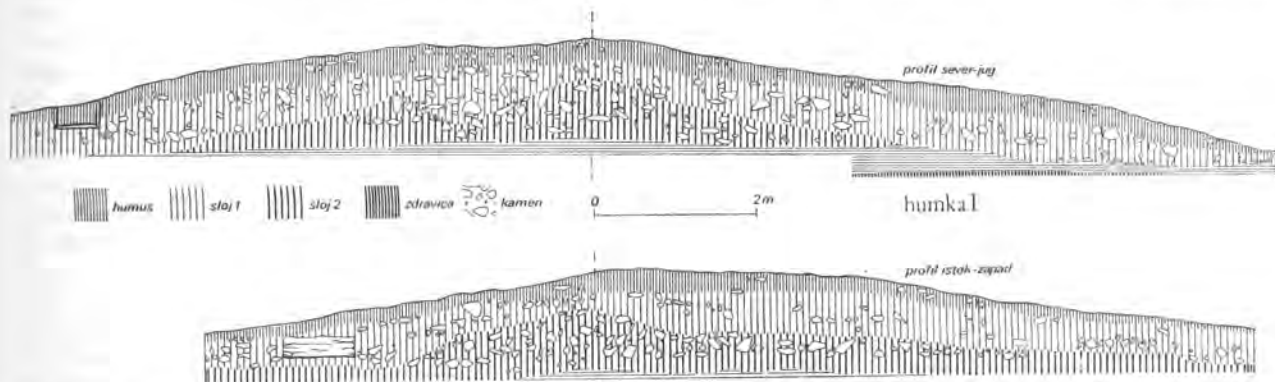
Већ је поменуто да се у атару села Глоговик, на локалитету Латинско гробље, налази праисторијска некропола која се састоји од 8 хумки. Ова некропола захвата малу површину, јер су хумке насуте без одређеног реда једна покрај друге, на растојању од десетак метара. Хумке су ниске и релативно мале; највећа од њих — хумка I — висока је 1,75 м, а њен пречник из-

³ Археолошки налази из ове хумке чувају се у Завичајном музеју у Новом Пазару. Непубликовано.

носи 18 м. Ова хумка истражена је 1978—1979. године, а у 1980. години откопане су у целини још две хумке — хумка II и хумка III.⁴

Иако праисторијска некропола на локалитету Латинско гробље није у целини истражена,

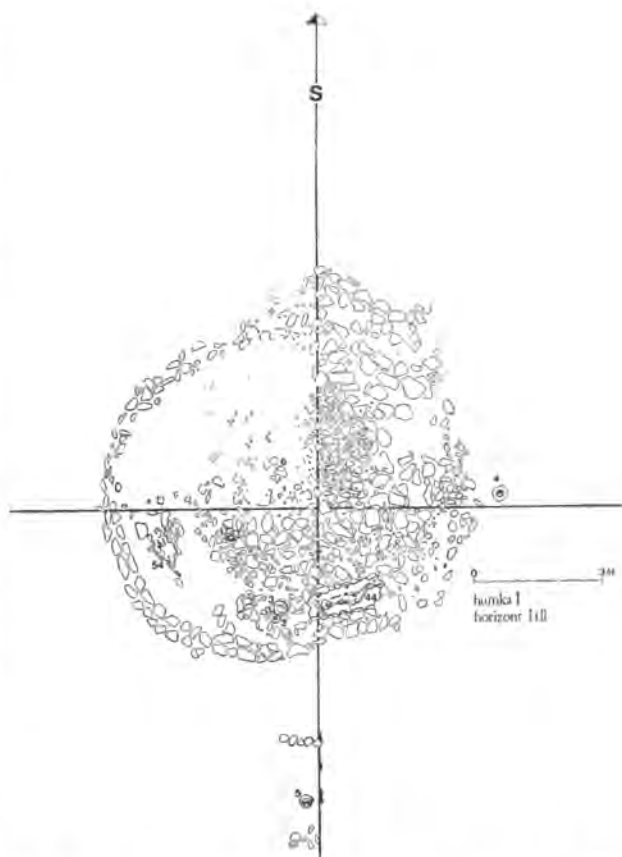
њом формирана нова хумка од које је делимично сачувана кружна конструкција од плоча и облутака унутар које су полагане урне са остацима спаљених покојника (2. хоризонт сахрана). И ова конструкција је оштећена, а добрим де-

Сл. 2. — Хумка I: пресек у смеру север—југ и исток—запад. — Fig. 2. — Tumulus I: coupes suivant les axes Nord-Sud et Est-Ouest.

ипак се на основу гробова који су откривени у поменутим хумкама може поуздано закључити да је она поступно формирана. Сахрањивање је овде вршено у неколико махова, и то у бронзано доба, током старијег гвозденог доба и у позном средњем веку. Како су једино у хумки I откривени гробови из свих ових раздобља, то ће она овде бити детаљније приказана са циљем да послужи као репер за археолошке налазе из хумки са Латинског гробља и са осталих истражених некропола на Пештеру.

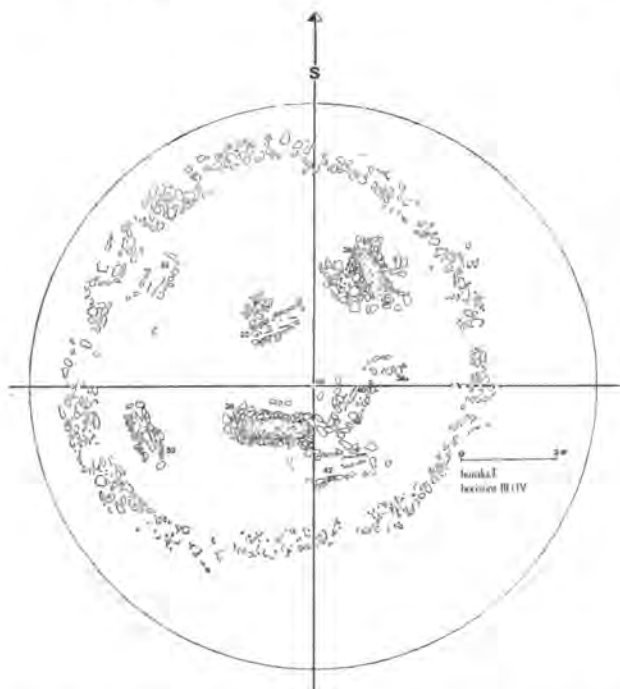
Пречник хумке I, мерен пре почетка ископавања, износио је 20 м, а висина 1,70 м. Истраживањима је утврђено да је ове димензије хумка добила поступно, односно да је она настала сахрањивањима и насипањима вршеним у више махова. То се јасно уочава на профилима и основама, као и у распореду гробова (сл. 2—4). Првобитна хумка формирана је на насutoј кружној платформи пречника 10 м. Знатна оштећења, проузрокована каснијим укупима, посебно у североисточном и северозападном сегменту, онемогућују да се тачно утврди редослед сахрана на овој платформи (1. хоризонт сахрана). Од првобитне хумке сачуван је периферни венац од крупног камена и облутака чији пречник износи 8 м (сл. 3), и по једна гробна конструкција у југоисточном (гроб 44) и југозападном сегменту (гроб 54). До које висине је била насута ова хумка не може се оценити, јер је непосредно над

Сл. 3. — Хумка I: 1. и 2. хоризонт сахрана. — Fig. 3. — Tumulus I: 1er et 2ème horizon d'inhumation.

⁴ Д. Срејовић—З. Летица, Праисторијска некропола на локалитету Латинско гробље, Новопазарски зборник 4. Нови Пазар 1980, 155—159.

лом и уништена каснијим укупима. На основу распореда урни (гробови 1—4, 6), очуваних делова каменог плашта и профила може се претпоставити да је њен пречник износио око 9 м, да је лежала ексцентрично у односу на првобитну хумку и да је била насута до висине од 80 см (сл. 2, 3). За наредне сахране, документоване гробовима бр. 22, 36, 36а, 38, 23, 40, 42 и 53, везује се формирање нове, веће хумке (сл. 4). На

Сл. 4. — Хумка I: 3. и 4. хоризонт сахрана. — Fig. 4. — Tumulus I: 3ème et 4ème horizon d'inhumation.

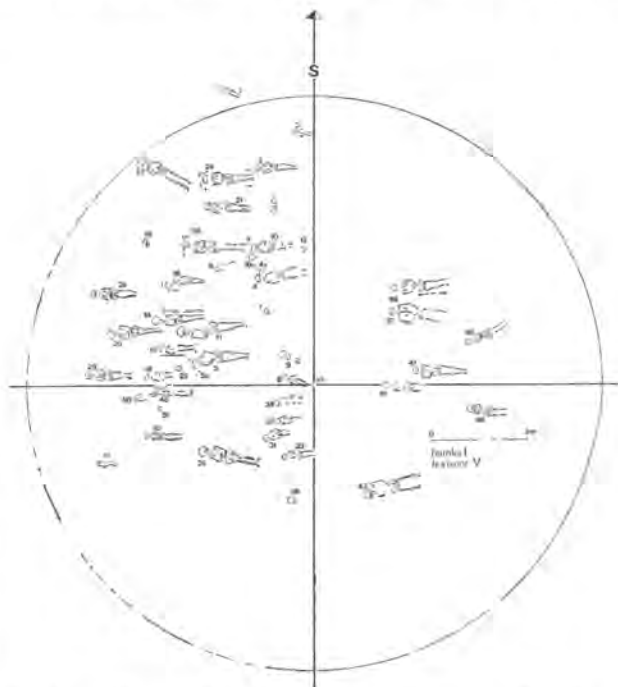
основу дубина и изгледа гробова, као и прилога који су у њима нађени, у оквиру ове хумке могу се издвојити два хоризонта сахрана, и то старији, документован гробовима бр. 22 и 38 (3. хоризонт сахрана) и млађи, документован гробовима бр. 36, 36а, 23, 40, 42 и 53 (4. хоризонт сахрана). Коначни пречник хумке од 14 м утврђен је постављањем периферног венца од великог заобљеног камења и плоча већ у време сахрана у гробовима бр. 22 и 38, а тада је вероватно извршено и њено насипање до висине 1,6 м. Сахране 4. хоризонта, као и уклапавање гробова у позном средњем веку (5. хоризонт сахрана — сл. 5), нису битније утицали на изглед хумке.

Ископавањем хумке I откривене су уствари три суперпоноване праисторијске хумке. При том је јасно уочено пет хоризоната сахрана од којих се прва четири везују за праисторијска

раздобља, а последњи, пети хоризонт, за позни средњи век.

Први хоризонт сахрана документован је са два гроба (бр. 44 и 54), откривена непосредно уз каменни венац првобитне хумке (сл. 3). Њихов положај унутар каменог венца несумњиво показује да је број гробова у овој хумци морао бити већи, односно да су гробови у североисточном и северозападном сегменту, а, вероватно, и централни гроб, уништени каснијим укупима. На то указују и фрагментоване људске кости, групе камења и поломљени бронзани предмети који су нађени у поменутим сегментима и у средишту првобитне хумке. С обзиром на простор расположив за гробове, у овој хумци морало је бити сахрањено најмање 5—6 индивидуа.

Гробови 44 и 54 конструисани су на исти начин али су положај покојника и прилози различити. У оба случаја ради се о скелету који је ограђен и покривен већим заобљеним камењем, али док је у гробу 44 покојник положен на де-

Сл. 5. — Хумка I: 5. хоризонт сахрана. — Fig. 5. — Tumulus I: 5ème horizon d'inhumation.

сни бок са ногама благо повијеним у коленима и рукама савијеним у лактовима, у ставу спавача, дотле је у гробу 54 покојниково тело само горњим делом окренуто на леву страну, док су му руке спуштене на бокове, а десна нога пребачена преко леве. Судећи по прилозима то су гробови жена: на подлактицама скелета из гроба 54 нађена је по једна бронзана гривна, а у

висини кључњача огрлица од увојака бронзане жице (Т. I, 1—3). У гробу 44 покојница је положена са пет бронзаних игала у коси и наушницама, док је покрај њеног десног бедра положен глинени двоухи лончић (Т. I, 4—10). Иако ови гробови леже на приближно истој дубини, на основу положаја скелета и прилога може се закључити да они нису истовремени. Положај скелета у гробу 54 опомиње на прастари начин сахрањивања у згрченом ставу, а нађени накит израђен је у стилу накита средњег бронзаног доба.⁵ С друге стране, у гробу 44 покојница је положена у готово опруженом ставу, а њен накит упућује на позно бронзано доба, и то на раздобље халштат А.⁶ Да је у овој првобитној хумци било још гробова из ових или старијих раздобља показују бронзани предмети који су нађени међу камењем уништених гробних конструкција у североисточном и северозападном сегменту. Једна гривна, украшена геометријским мотивима (Т. II, 5), потиче вероватно из неког гроба који се хронолошки подудара са гробом 54, а широке пљоснате торквесе (Т. II, 1; Т. III, 1) вероватно треба везати за сахране извршене у време кад и она у гробу 44.⁷ Поједини бронзани предмети, на пример купаста дугмад са искуцаним рубом или спирални увојци (Т. II, 3, 6; Т. III, 2) могли би потицати из најстаријег, можда централног гроба.⁸ Ако се хронологија Гласинца узме као меродавна за хронологију овде описаних гробова и прилога, онда се мора закључити да они временски одговарају фазама Гласинац Па, Пб и Пв. То би значило да је прва сахрана на некрополи Латинско гробље извршена током средњег бронзаног доба (гроб, вероватно централни, коме су припадала купаста дугмад), да су после краћег времена уследиле сахране у гробовима у којима су нађене бронзане гривне, док би гроб 44 и гробови из којих потичу пљоснати торквеси потицали из знатно каснијег времена (халштат А). Уочава се да у првобитној хумци, а ни на осталим локалитетима

на Пештеру нису нађени гробови, нити предмети карактеристични за фазу Гласинац Ппа, тј. за почетак позног бронзаног доба (бронза D). Мало је вероватно да је било прекида у коришћењу некрополе на Латинском гробљу, односно у култури бронзаног доба на Пештеру. Пре је у питању особеност културе на овој висоравни која је само слична, али не и идентична са оном на Гласинцу. То јасно показују прилози из гроба 44, израђени ван круга гласиначке културе. Да се подручје Пештера током завршних фаза бронзаног доба потпуно одвојило од тог круга јасно показују гробови који документују други хоризонт сахрана на некрополи Латинско гробље.

Непосредно над првобитном хумком извршено је сахрањивање остатака спаљених покојника у плитким јамама или глиненим урнама које су заштићене венцем облутака и покривене зделама или каменом плочом (сл. 3). Укупно је откривено пет оваквих гробова (бр. 1, 2, 3, 4, 6); првобитно је њихов број морао бити већи јер је камени плашт који је покривао урне на више места пробијен каснијим укопима, а пронађени су и уломци поломљених урни као и бронзани предмети који су вероватно у њих били положени (Т. III, 5—11; Т. IV, 7). Само у једном случају остаци покојника положени су у плитко удубљење и заштићени већом зделом (гроб 1 — Т. IV, 5). Остали гробови садрже урне са брижно испраним костима. У урни из гроба 2 нађене су наушнице од бронзаног лима и три бронзана дугмета (Т. IV, 2, 9, 10). Урна из гроба 3 била је заштићена са две веће зделе (Т. IV, 1, 4, 6), у урни бр. 4 није било прилога (Т. IV, 3), а у оштећеној урни из гроба 6 нађена је бронзана стрелица (Т. IV, 8, 11).

Формирање нове хумке на некрополи Латинско гробље и практиковање новог погребног ритуала (спаљивање покојника) недвосмислено указују на крупне културне и етничке промене које су се одиграле на Пештеру на измаку бронзаног доба. Сахране у урнама, међутим, уследиле су убрзо последњим инхумацијама у првобитној хумци јер је у урни бр. 2 нађен исти тип наушница као и у гробу 44. Веза са традиционалном културом испољава се и у облику украсних игала. Тако дугачке укоснице из гроба 44 (Т. I, 8—10) јесу прототип игала које се појављују у хоризонту сахрана са урнама (Т. III, 9).

Облици урни и неки од прилога омогућују да се са доста поузданости одреди хронологија овог хоризонта сахрана. Својом основном профилацијом урне и зделе са некрополе Латинско гробље везују се за одговарајуће керамичке форме групе Доња Брњица, датоване у сам крај бронзаног доба (халштат В-3, око 750 г. пре наше

⁵ Уп. А. Бенац—Б. Човић, Гласинац I, Земаљски музеј у Сарајеву, 1956, Т. IV, 2; Т. V, 23, 24; Т. VI, 6—9; Т. IX, 12; Т. XIII, 2, 3, 8, 9; Т. XIV, 1, 6.

⁶ За игле типа «Rollenkopfnadel» из гроба 44 уп. S. Foltiny, Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens, Rudolf Habelt Verlag, Bonn 1955, p. 48, T. 25; 10, 11; H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen-Tafeln, Römisch-Germanische Forschungen, Band 22, Walter de Gruyter and Co. Berlin 1959, T. 193, 28—31; T. 71 C; T. 56 A, 10; P. Jacobsthal, Greek Pins, Oxford, at the Clarendon Press, 1956, p. 122 и даље, фиг. 350, 351; напомињемо да за три дуге игле откривене у истом гробу није било могуће наћи аналогије.

⁷ Уп. А. Бенац—Б. Човић, *op. cit.*, 31 и даље, Т. XXX, 11; Т. XXXI, 1; Т. XXXII, 3.

⁸ Уп. А. Бенац—Б. Човић, *op. cit.*, Т. V, 17; Т. VII, 10; Т. VIII, 3; Т. I, 32; Т. VIII, 10.

ере).⁹ Уочава се, међутим, да на урнама и зделама са Латинског гробља недостају дршке са чепастим украсима које иначе карактеришу керамичке производе групе Доња Брњица. Да ову разлику не треба објашњавати особеностима локалне културе већ хронолошким фактором показују урне са суседне некрополе у селу Делимеђе које су идентичне урнама из Доње Брњице.¹⁰ С друге стране, две бронзане игле, које потичу из уништених урни са Латинског гробља, и то једна са удвојеном спиралом и једна у виду лабудовог врата (Т. III, 10, 11) указују на време које претходи фази халштат В-3. У северној Италији ове врсте игала везују се за хоризонт Бенаци I — Есте I, тј. за време око 900—800. г. пре нове ере.¹¹ То значи да урне са некрополе Латинско гробље поуздано утврђују да се културна група Доња Брњица формира већ почетком млађе фазе културе поља са урнама, у фазама халштат В-1 и В-2.

Гробови из наредног, трећег хоризонта сахрана (сл. 4), а за које се везује насипање нове хумке, припадају несумњиво досељеницима који су потисли или асимилирали раније становништво Коштам поља и целог Пештера. Припадници прве генерације ових дошљака сахрањени су у гробовима 22 и 38 (3. хоризонт сахрана), док су њихови потомци инхумирани у гробовима 23, 36, 36а, 40, 42, и 53 (4. хоризонт сахрана). Нова хумка само је увећана реплика првобитне хумке. Погребни ритуал (инхумација), распоред гробова (концентричан) и периферни камени венац у обе хумке су идентични. Разлика се уочава једино у знатно солидније грађеним гробним конструкцијама. Покојници су полагани у камена корита чије је дно покривено ситним каменом, а бочне стране изведене у техници сухозида (гроб 36 и 38) или се ограђују венцем већег камена (гроб 22, 23, 42, 53). Скелети показују да су мртви полагани у опруженом ставу са рукама опуштеним низ тело и шакама постављеним на доњи трбух. Није, нажалост, могуће утврдити тачан број сахрана ни у трећем ни у четвртном хоризонту, јер је већи део ове хумке знатно оштећен укопавањем средњовековних гробова.

Трећим хоризонтом сахрана обележен је почетак старијег гвозденог доба на Пештеру. Међу прилозима у оба гроба из овог хоризонта до-

минирају гвоздени предмети. У гробу 22 сахрањен је покојник чија је одећа на грудима била украшена са четири велике гвоздене токе, две лучне гвоздене фибуле и са око 1000 ћилибарских перли лоптастог, биконичног и цилиндричног облика (Т. V, 1, 2, 5, 6). Крај леве шаке покојника откривен је дуг гвоздени бодаж у канији (Т. V, 7), а у висини главе — две керамичке шоље (Т. V, 3—4). Покојник сахрањен у гробу 38 положен је у камено корито такође у одећи и са накитом за груди (4 гвоздене токе и ниска од ћилибарских перли — Т. VI, 1—5), а покрај његовог десног бока стављен је мали керамички пехар и гвоздени предмет, вероватно нож (Т. VI, 6—7). Сви ови прилози, као и погребни ритуал и облик гробова откривају порекло популације која је почетком гвозденог доба населила Пештер. То су блиски сродници оног истог живља које је своје мртве сахрањивало на Гласинцу, на пример под тумулима у Русановићима или Подлазе.¹² Такође се може одредити и време када је на Пештер стигло ово ново становништво, као и њихов однос према затеченом живљу. Све врсте накита из гробова 3. хоризонта сахрана хумке I на Латинском гробљу — гвоздене двопетљасте лучне фибуле са троугаоном ногом, пафте и ниске од ћилибарских перли — биле су у моди једино у раној фази старијег гвозденог доба. На Гласинцу овакав накит откривен је у гробовима који су увршћени у фазу Гласинац IVb, односно датовани у раздобље од 750. до 625. г. пре нове ере.¹³ Већ је напоменуто да се на некрополи Латинско гробље трећи хоризонт сахрана хронолошки не надовезује непосредно на други хоризонт сахрана, већ да се између њих временски интерполира некропола са урнама у селу Делимеђе (локалитет Утрина). Како се ова некропола на основу сличности са некрополом у Доњој Брњици може поуздано датовати у последњу фазу културе поља са урнама (халштат В-3), то значи да је до смене становништва на Пештеру дошло најкасније око 700. год. пре нове ере. Мало је вероватно да су дошљаци били мирољубиви, односно да су били спремни да деле пашњаке са затеченим живљем. Ни у једном делу Пештера није посведочено сахрањивање у урнама после 700. год. пре нове ере, већ једино у областима које леже источније, у долинама Рашке, Ибра,

⁹ Д. Срејовић, *Праисторијска некропола у Доњој Брњици*, Гласник музеја Косова и Метохије IV—V, Приштина 1959—1960, Т. I, 3, 5; Т. II, 5; Т. III, 5; Т. IV, 1, 2; Т. VI, 5.

¹⁰ Археолошки налази из ове хумке чувају се у Завичајном музеју у Новом Пазару. Непубликовано.

¹¹ Уп. Н. Müller-Karpe, *op. cit.*, Text, p. 30—36; Tafeln: Т. 13, 4; Т. 59 N; Т. 60 Q; Т. 58 A, 4; 58 F, 1; Т. 65 F, 4; Т. 73 E, 1; Т. 73 Q, 1; Р. Jacobsthal, *op. cit.*, fig. 363, 364, 376, 349.

¹² Упореди готово идентичне примерке у гробовима хумке XII, гроб 2 у Русановићима (Т. IX, 14—21), хумке LXXXVI у Подлазе (Т. XII, 8, 9, 13, 18), хумке XXV, гроб 3 (Т. XI, 18—22) и хумке I, гроб 1 у Госиња планина (Т. XI, 27). (А. Бенац—Б. Човић, Гласинац II, Земаљски музеј у Сарајеву, 1957).

¹³ А. Бенац—Б. Човић, Гласинац II, p. 31 и даље, 75 и даље.

Ситнице, Лаба и Топлице.¹⁴ Ове чињенице показују да је под притиском дошљака са запада или југозапада стари живаљ Пештера сишао крајем VIII или почетком VII века пре нове ере у жупе Рашке где је, чини се, трајно и остао.

Током наредне фазе старијег гвозденог доба етничка слика Пештера остала је неизмењена. Гробови 4. хоризонта сахрана хумке I на некрополи Латинско гробље непосредно се повезују са гробовима претходног хоризонта, како у хронолошком тако и у културном смислу. Погребни ритуал остаје исти (инхумирање покојника у опруженом ставу), као и изглед гробова (камена корита) и њихов распоред (концентричан). Новине се уочавају једино у врстама прилога. У готово свим гробовима овог хоризонта нађено је гвоздено оружје: копља, мачеви и ножеви. Само у два гроба (бр. 23 и 36а), у којима су вероватно сахрањене жене, није било оружја већ је откривен по један једноухи лончић украшен на трбуху сноповима вертикалних канелура (Т. VII, 1, 5). У гробу 36 сахрањен је мушкарац са припасаним дугим гвозденим мачем и са два гвоздена копља (Т. VII, 2—4). Уз покојника чији су остаци откривени у гробу 40 положени су нож, мач и копље (Т. VII, 6—8). У гробу 42 покрај главе покојника стављени су једноухи лончић и гвоздени мач, а покрај леве ноге три дугачка гвоздена копља, врхом окренута ка стопалама (Т. VIII, 1, 3—6). С друге стране, у гробу 53 гвоздено копље је лежало покрај десне руке покојника, врхом окренуто ка глави, док је једноухи лончић стављен покрај његовог левог бедра, наспрам гвозденог ножа (Т. VIII, 2, 7—8). Запажа се да ни у једном гробу није нађен накит, а да је керамичка посуда, и то једноухи лончић укошеног обода, чест прилог и у гробовима жена и у гробовима мушкараца.

Прилози из гробова 4. хоризонта сахрана документују културу ратника монотону и знатно скромнију од оне која је документована трећим хоризонтом сахрана. Континуитет културе је очигледан: он се манифестује пре свега у погребним ритуалима и керамичкој производњи. Гробове 4. хоризонта сахрана тешко је, међутим, поуздано датовати; њих свакако треба синхро-

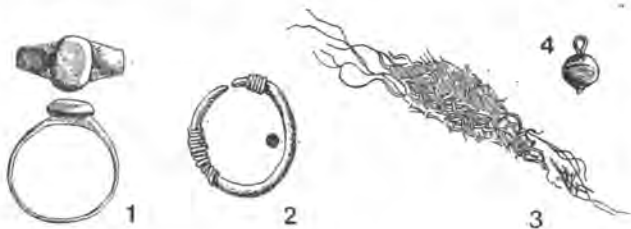
низовати са фазом Гласинац IVc (око 625—500. год. пре нове ере), јер су у хумкама II и III на Латинском гробљу, као и у појединим хумкама на суседним локалитетима (Пискавац, Глоговик) откривени гробови са прилозима карактеристичним за фазу Гласинац Va.¹⁵ Ни ови гробови, који иначе документују трећу, последњу фазу старијег гвозденог доба на Пештеру, не садрже ни бројне ни разноврсне прилоге. Осиромашење културе, запажено у 4. хоризонту сахрана, очигледно се наставља. Чини се, уз то, да везе заједница Пештера са заједницама Полимља и Гласинца слабе, односно да се локална култура осамостаљује. На основу расположивих археолошких сведочанстава може се закључити да је највећи број некропола на Коштам пољу и Пештеру формиран током ове последње етапе старијег гвозденог доба. Изглед гробова и погребни ритуали се не мењају, али се међу гробним прилозима уочавају предмети који се не везују за круг гласиначке културе, већ за културу источних подручја, на првом месту Рашке и Косова.¹⁶ То, вероватно, значи да у завршној фази старијег гвозденог доба није дошло до етничких промена на Пештеру већ само до успостављања ближих културно-економских веза са заједницама које су насељавале жупе у Рашкој, као и подручја која леже даље према североистоку и југоистоку. Да ли су временом ови контакти довели и до етничких промена остаје неизвесно. Ни у Коштам пољу, а ни у осталим деловима Пештера нису откривени налази из млађег гвозденог доба и римске епохе. Уочено је само неколико некропола из знатно каснијих раздобља, из средњег века, на којима су гробови обележени великим, хоризонтално постављеним каменним блоковима или мањим вертикално усађеним плочама. Од њих је једино делимично истражено гробље коме припадају гробови откривени у 5. хоризонту сахрана хумке I (сл. 5). У 52 гроба овог хоризонта покојници су увек полагани у опруженом ставу, главом према западу, било непосредно у раке, било у неку врсту сандука од дебелих дасака. Само у неколико случајева покојници су сахрањени са накитом или у одећи са бронзаним пуцетима (сл.

¹⁴ Уп. Д. Срејовић, *Праисторијска некропола у Дојевцима и њен значај за оцену етничке припадности становника долине Рашке у предримско доба*. Новопазарски зборник I, 1977, 73—81; З. Летица, *Илирски гробови у Дојевцима*, Научни скуп — Сахрањивање код Илира 1976, САНУ Београд 1979, 73—78; Д. Срејовић, *Праисторијска некропола у Доњој Брњици*, Гласник Музеја Косова и Метохије IV—V, Приштина 1959—1960, 83—135; Д. Крстић, *Горња Стражава, Прокупље, Археолошки преглед 4, 1962, 73—76*; В. и Л. Трбуховић, *Доња Топоница, дарданска и словенска некропола, Прокупље* — Београд 1970.

¹⁵ У овим гробовима откривен је бронзани накит (фибуле са продуженом стопом и привесцима и бронзане укоснице) идентичан накиту који је откривен у хумкама на Госоња планини, Русановићима, Бранковићима (уп. А. Бенац—Б. Човић, *Гласинац II*, Т. VIII, 3, 13; Т. IX, 3, 4, 13, 14, 19; Т. XXXIII, 1—3; Т. XXV, 1, 2) и на некрополи у Карагачу (D. Srejić, *Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of the Dardanians*, Balcanica IV, Београд 1973, Pl. IV, 5, 7, 8; Pl. V, 5—8).

¹⁶ У хумкама овог раздобља налажени су фрагменти грчке сликане керамике, као и листићи од сребрног лима и перле од стакласте пасте.

6, 1—4). На основу ових скромних археолошких налаза може се само претпоставити да се на Латинском гробљу налазила некропола неког оближњег српског насеља, највероватније из XV—XVI века.

Сл. 6. — Хумка I: прилози из средњовековних гробова (47, 17, 14). (Сл. 1—4: 1/1). — Fig. 6. — Tumulus I: mobilier des tombes moyenâgeuses (47, 17, 14). (Fig. 1—4: 1/1).

Овај кратак приказ археолошких налаза са Коштам поља, првенствено из хумке I некрополе на Латинском гробљу, даје основни увид у етно-културна кретања на Пештеру током бронзаног доба и старијег гвозденог доба. Пространи пашњаци Пештера насељени су крајем енеолита или почетком бронзаног доба, и то вероватно из западног смера, из долине Лима. За ово раздобље везује се некропола у селу Црноча (локалитет Гомиле), а, можда, и насеље на локалитету Голач. Током средњег бронзаног доба на Пештеру се успоставља култура веома сродна оној која је посведочена на Гласинцу (хумка I, гроб 54). Почетком позног бронзаног доба, око 1200. год. пре нове ере, јасно се уочавају културни утицаји из долине Рашке и Ибра, односно

коегзистенција облика гласиначке културе и културе заједница које су живееле источније од Пештера (хумка I, налази из уништених гробова и гроб 44). У раздобљу између 1000. и 900. год. пре нове ере Пештер насељава нова популација (хумка I, 2. хоризонт сахрана), блиска или идентична популацији у долини Рашке, Ибра и Ситнице (носиоци културе типа Доња Брњица). Њихово господарење на Пештеру потврђено је и током целог VIII века пре нове ере (некропола у селу Делимеђе, локалитет Утрина). Око 700. год. пре нове ере Пештер је опет преплављен заједницама које стижу са запада, из Полимља, а које етнички највероватније треба повезати са Аутаријатима (хумка I, 3. хоризонт сахрана, гробови 22 и 38). Локално становништво, вероватно Дарданци, које није могло да пружи отпор дошљацима наоружаним мачевима и копљима, спустило се у долину Рашке где је током старијег гвозденог доба развило своју особену културу. У каснијим фазама старијег гвозденог доба етничка слика Пештера није се мењала. Заједнице које су населиле Пештер око 700. год. пре нове ере генерацијама су остале на пашњацима ове велике висоравни (хумка I, 4. хоризонт сахрана), али почев од последњих деценија 6. века пре нове ере јачају културне и економске везе са заједницама источнијих подручја, тј. са Дарданцима. Тек кад у целини буде објављена археолошка грађа са некрополе Латинско гробље, као и са суседних некрополе у селима Црноча, Глоговик, Делимеђе и Мелаје, моћи ће прецизније да се дефинише култура која се развијала на Пештеру у последњој фази старијег гвозденог доба, током V—IV века пре нове ере.

21. октобар 1981.

UDK: 903 "637/638" : 903.53 : 903—03

PEŠTER A L'ÂGE DU BRONZE ET A L'ÂGE DU FER

ZAGORKA LETICA, Filozofski fakultet, Beograd

Le vaste plateau de Pešter, au Sud de Sjenica, est du point de vue archéologique insuffisamment exploré. Ce n'est qu'en 1977 qu'on a observé les premières localités archéologiques au bord Est de ce plateau. Les recherches entreprises les années suivantes ont permis d'y découvrir un nombre étonnamment élevé de sites de ce genre. Rien que dans les limites de la plaine de Koštam, un petit ensemble topographique faisant partie de ce plateau, on a pu dénombrer 13 nécropoles aux tumuli et deux habitations (fig. 1). En se référant aux données archéologiques disponibles, il est permis de conclure que les premières habitations de Pešter n'y ont été établies qu'à la fin de l'énéolithique ou au début de l'âge du bronze et qu'à partir

de cette époque l'habitation à Pešter revêt un caractère permanent. Les migrations et les brassages de cultures les plus mouvementés dans ce secteur se rattachent à la période comprise entre le Xe et le VIe siècle de l'ère ancienne, plus particulièrement à la fin de l'âge du bronze et à l'âge du fer ancien. Puisque cette continuité et ces mouvements ressortent le mieux à l'évidence à la lumière des découvertes archéologiques faites dans la nécropole du Cimetière latin, cette étude se consacre à une description détaillée et à l'interprétation de ces trouvailles.

La nécropole du Cimetière latin se compose de huit tumuli peu proéminents aux dimensions relativement faibles. Le tumulus I est le plus grand de

tous. Trois de ces tumuli (I, II, III) sont explorés à fond. Les tombes révélées sous ces tumuli permettent de conclure que l'inhumation en ce lieu était pratiquée dès l'âge du bronze, durant l'âge du fer ancien et au bas Moyen Âge. Comme le tumulus I est le seul à renfermer les tombes de l'ensemble de ces périodes, il fait ici objet d'une description détaillée.

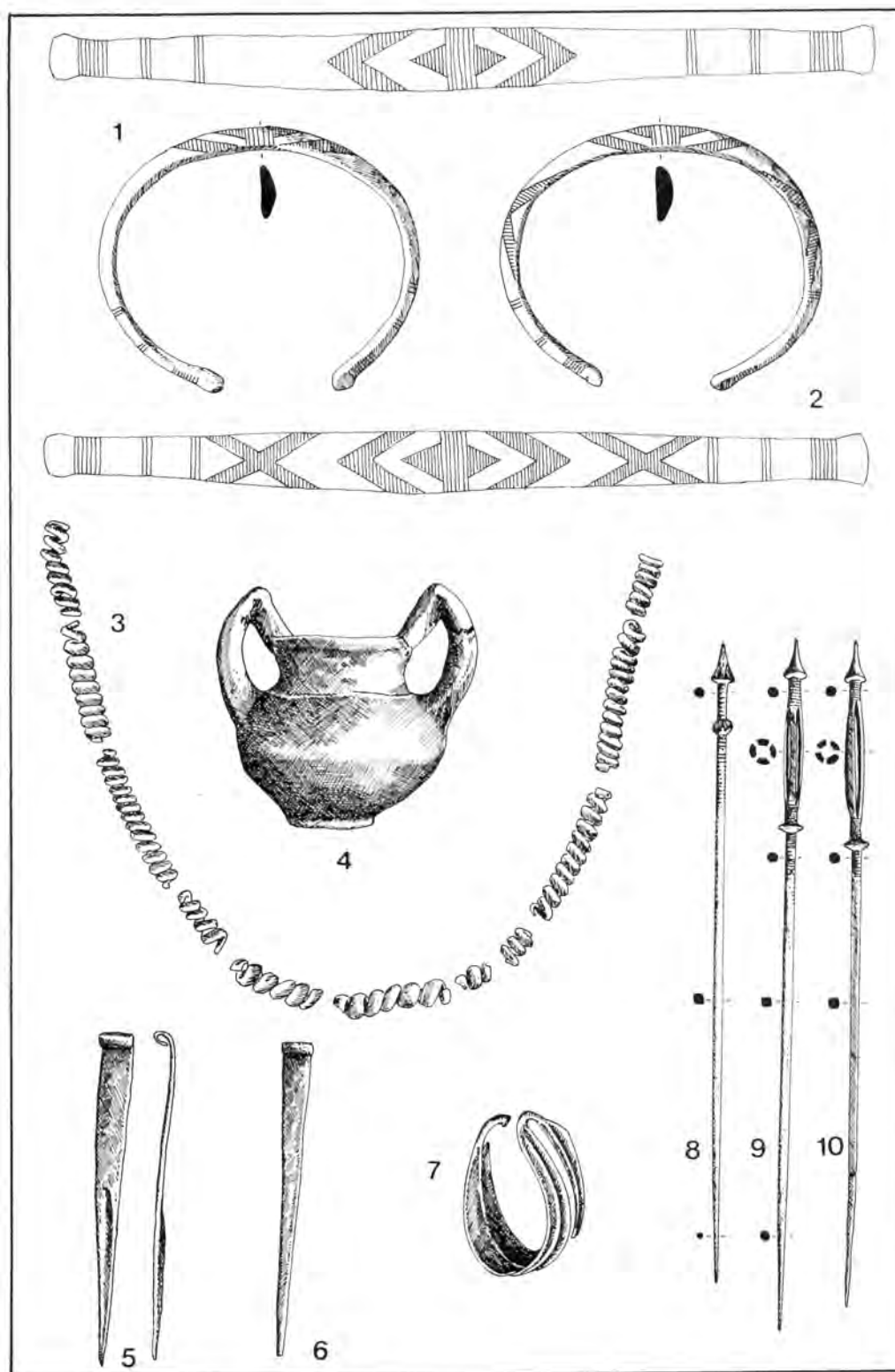
En fait, les fouilles du tumulus I ont mis au jour trois tumuli préhistoriques superposés. Elles ont permis de distinguer en ce lieu cinq horizons d'inhumation dont les quatre premiers appartiennent à l'ère préhistorique et le cinquième et dernier horizon au bas Moyen Âge (fig. 2—4). Le premier horizon d'inhumation est attesté par deux tombeaux à squelette avec mobilier (tombes Nos 44 et 54 — T. I). Bien que ces tombeaux soient situés à peu près à la même profondeur, il est permis de penser qu'ils ne datent pas de la même époque. La position du squelette et les parures dans la tombe 54 indiquent l'âge du bronze moyen,⁸ tandis que la position du squelette et les parures dans la tombe 44 sont indicatifs de l'âge du bronze récent, plus précisément de la période Halstatt A. Les objets de bronze retrouvés parmi les pierres ayant appartenu à des constructions sépulcrales démolies (T. II, III) prouvent que ce tumulus primitif renfermait d'autres tombes des époques précitées voire plus anciennes. Juste au-dessus de ce tumulus primitif, l'inhumation des restes des cadavres incinérés était pratiquée dans des fosses de faible profondeur ou dans des urnes d'argile (2ème horizon d'inhumation — fig. 3). On a découvert en tout 5 tombeaux de ce type (1, 2, 3, 4, 6). Primitivement, il devait y en avoir davantage, puisque le pavement en pierre du tumulus est troué en plusieurs endroits du fait des inhumations postérieures.

Les urnes et les écuelles, qui ont été retrouvées au 2ème horizon d'inhumation de la nécropole du Cimetière latin, se rattachent par leurs formes aux céramiques caractérisant le groupe de Donja Brnjica, que l'on situe chronologiquement à la fin même de l'âge du bronze (Halstatt B-3, environ 750 ans avant

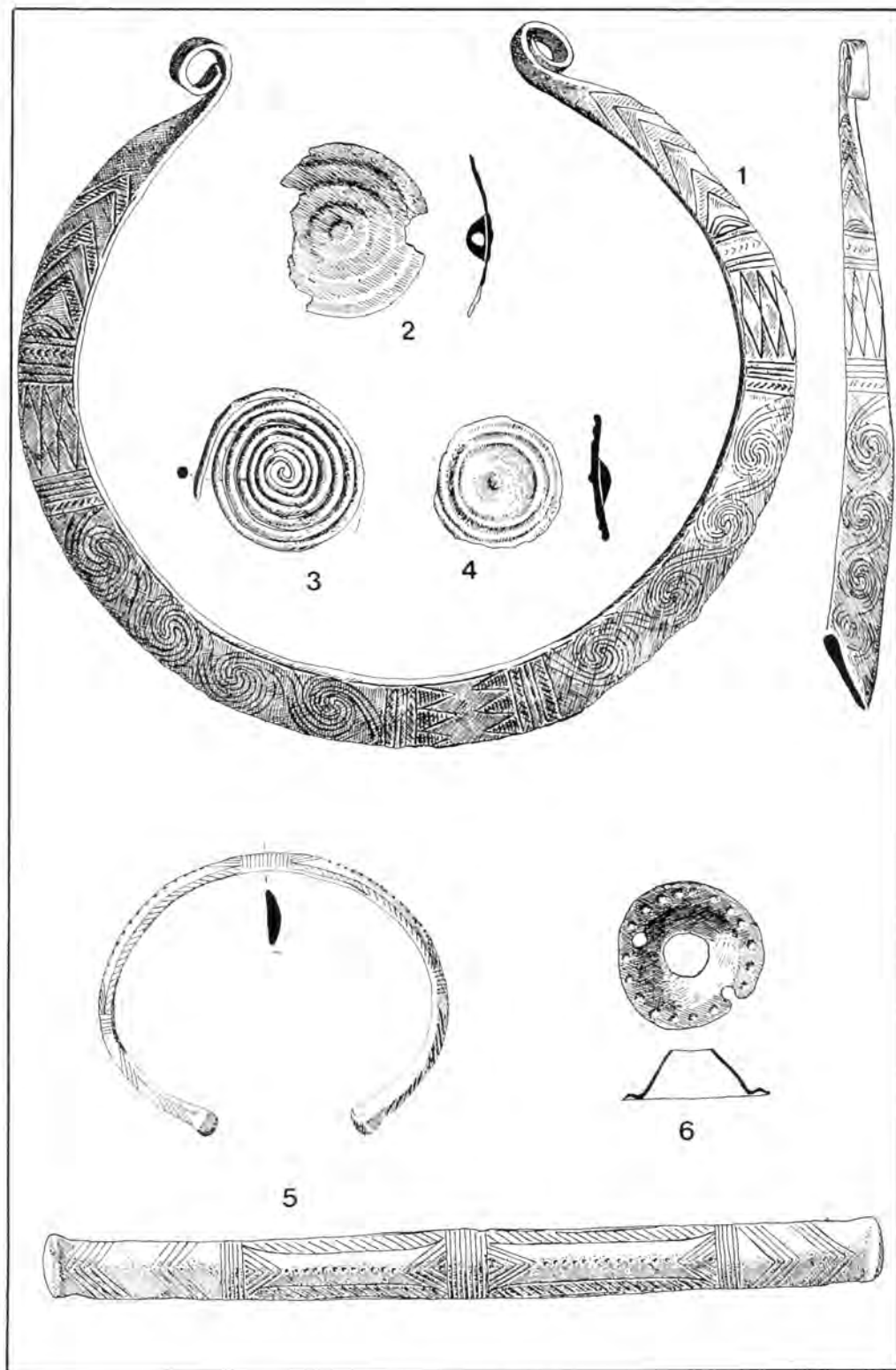
l'ère nouvelle).⁹ Deux épingles de bronze, qui proviennent des urnes brisées (T. III, 10, 11) indiquent la période qui précède la phase de Halstatt B-3. Dans le Nord de l'Italie, de telles épingles sont mises en rapport avec l'horizon Benaci I — Este I, soit avec la période qui se situe à environ 900—800 ans avant l'ère nouvelle.¹¹ Autrement dit, les urnes du Cimetière latin confirment que le groupe de Donja Brnjica a été formé dès la phase de Halstatt B-1 et B-2.

Les tombes du 3ème horizon qui est au-dessus appartiennent sans aucun doute à une population d'immigrés. Les membres de la première génération de ces intrus sont enterrés dans les tombes 22 et 38 (3ème horizon d'inhumation) et leurs descendants dans les tombes 23, 36, 36a, 40, 42 et 53 (4ème horizon d'inhumation). Le 3ème horizon d'inhumation marque le commencement de l'âge du fer ancien à Pešter. Les objets de fer sont les pièces les plus nombreuses du mobilier funéraire. Toutes ces pièces, ainsi que le rite d'inhumation et la configuration des tombes sont révélateurs des origines de cette population. Il s'agit-là des parents proches de cette même ethnie, qui enterrait ses morts à Glasinac.¹² Les parures du genre livré par les tombes du 3ème horizon d'inhumation sous le tumulus I du Cimetière latin ont été trouvées aussi dans les tombes correspondant à la phase Glasinac IVb et qui sont donc situées chronologiquement à l'époque comprise entre l'an 750 et l'an 625 de l'ère ancienne.¹³ Les tombes du 4ème horizon d'inhumation sous le tumulus I sont à rapprocher directement aux tombes de l'horizon précédent, le mobilier étant le seul élément distinctif. Presque toutes les tombes ont livré des armes de fer. Les tombes du 4ème horizon d'inhumation sont à synchroniser avec la phase Glasinac IVc (environ 625—500 ans avant l'ère nouvelle).

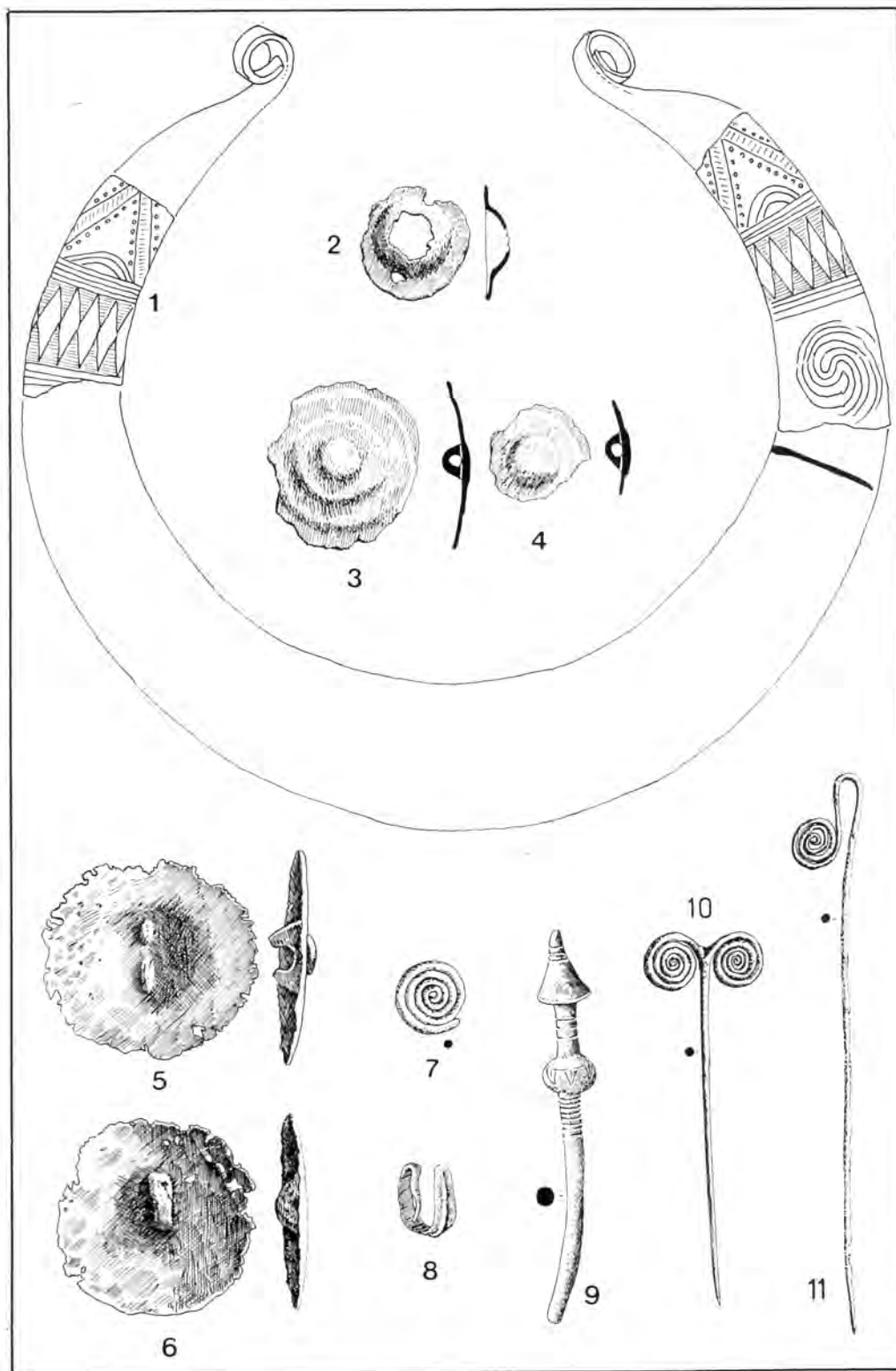
Le cinquième horizon d'inhumation comporte 52 tombes du Moyen Âge. Il est donc permis de supposer, en se référant à quelques modestes exemplaires de parure (fig. 6), que ce lieu abritait une nécropole appartenant à une habitation serbe des environs, qui date très probablement du XV—XVI siècle.

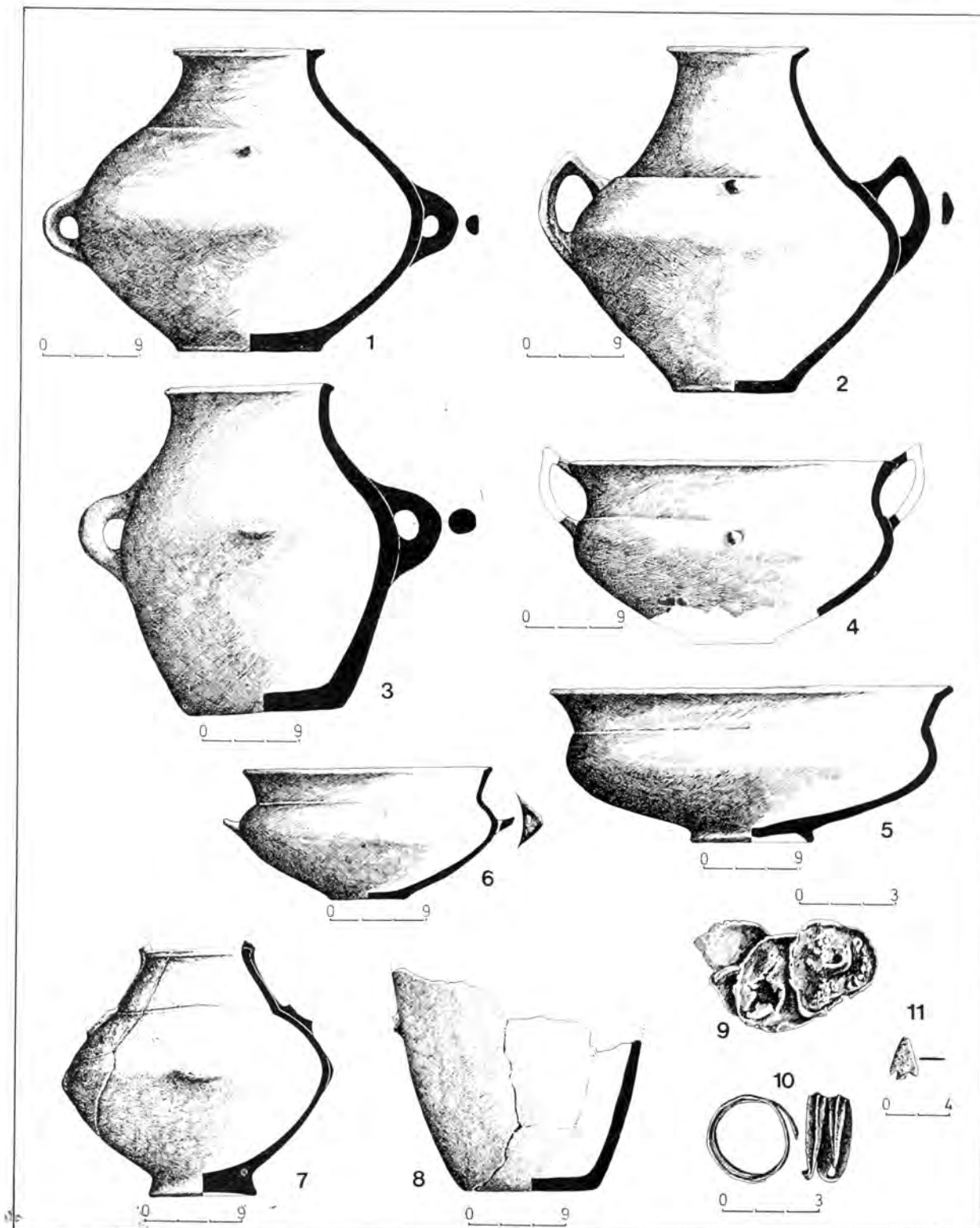
Латинско гробље — Хумка I: прилози из гробова 54 (1—3) и 44 (4—10). (Сл. 1—7; 1/1; 8—10; 1/3). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire des tombes 54 (1—3) et 44 (4—10). (Fig. 1—7; 1/1; 8—10; 1/3).

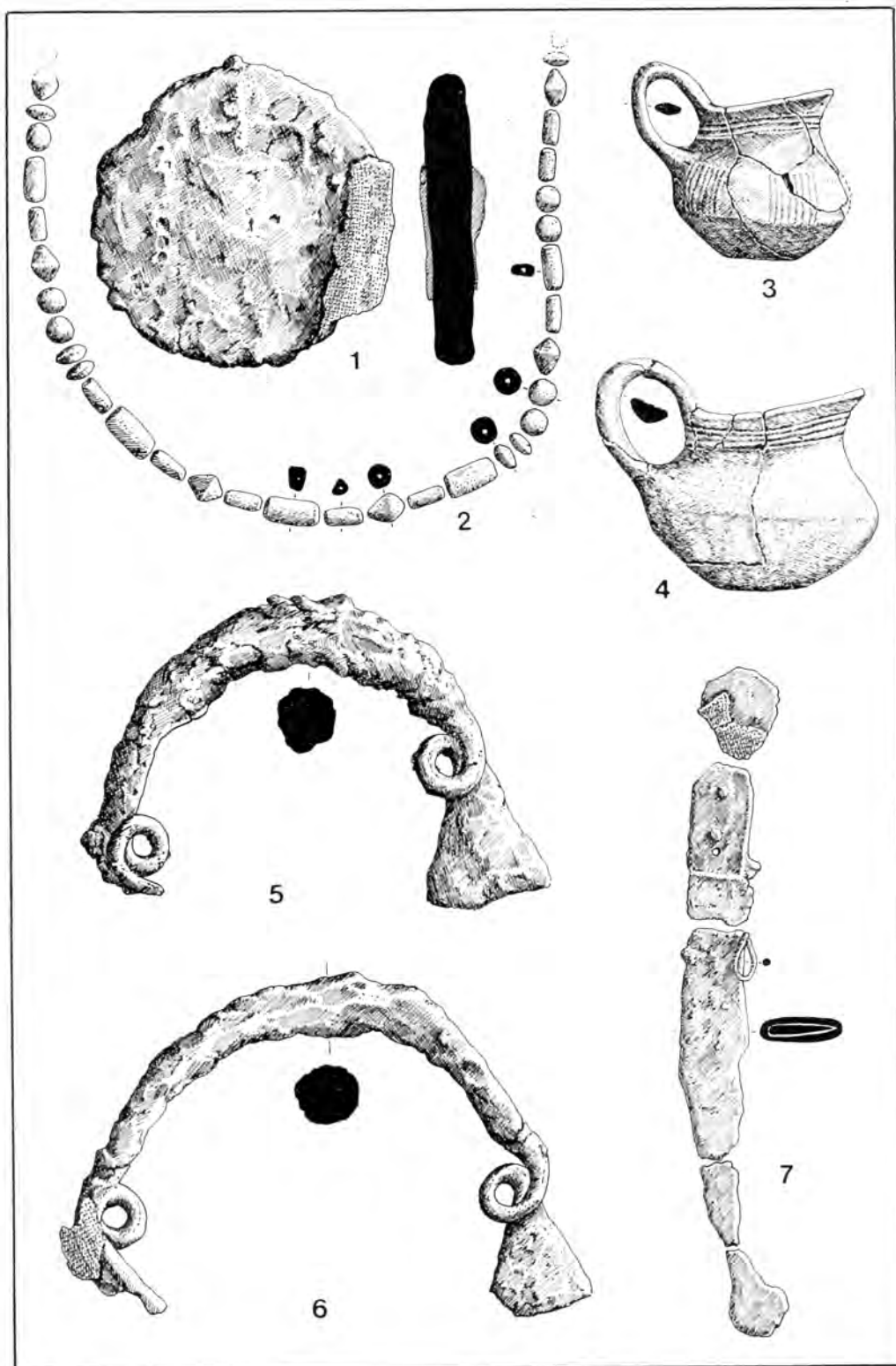
Латинско гробље — Хумка I: налази из уништених гробних конструкција (1—6). (Сл. 1—6: 1/1). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire des constructions sépulcrales démolies (1—6). (Fig. 1—6: 1/1).

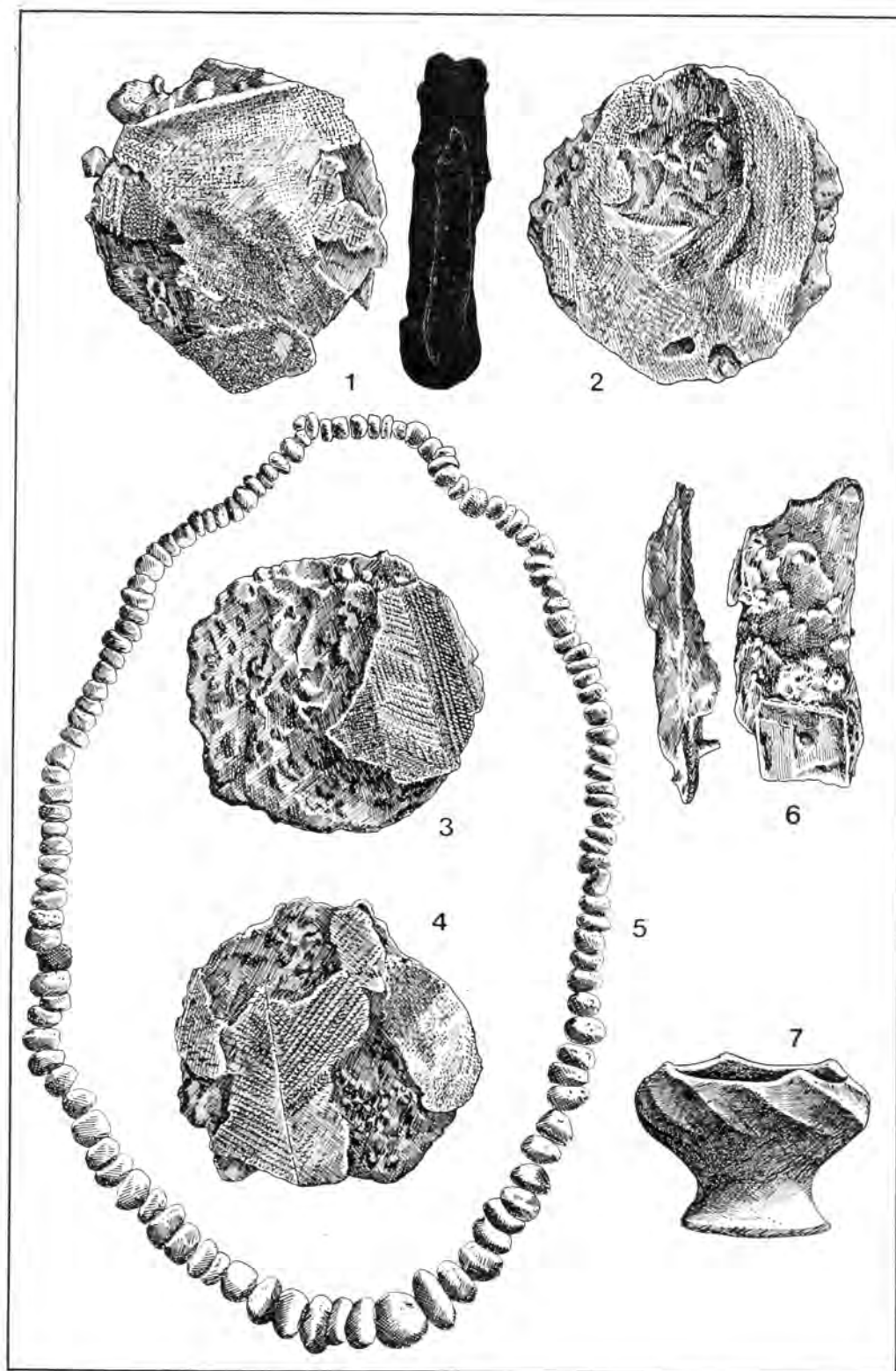
Латинско гробље — Хумка I: налази из уништених гробних конструкција (1—11). (Сл. 1—9, 11: 1/1; 10: 1/2). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire des constructions sépulcrales démolies (1—11). (Fig. 1—9, 11: 1/1; 10: 1/2).

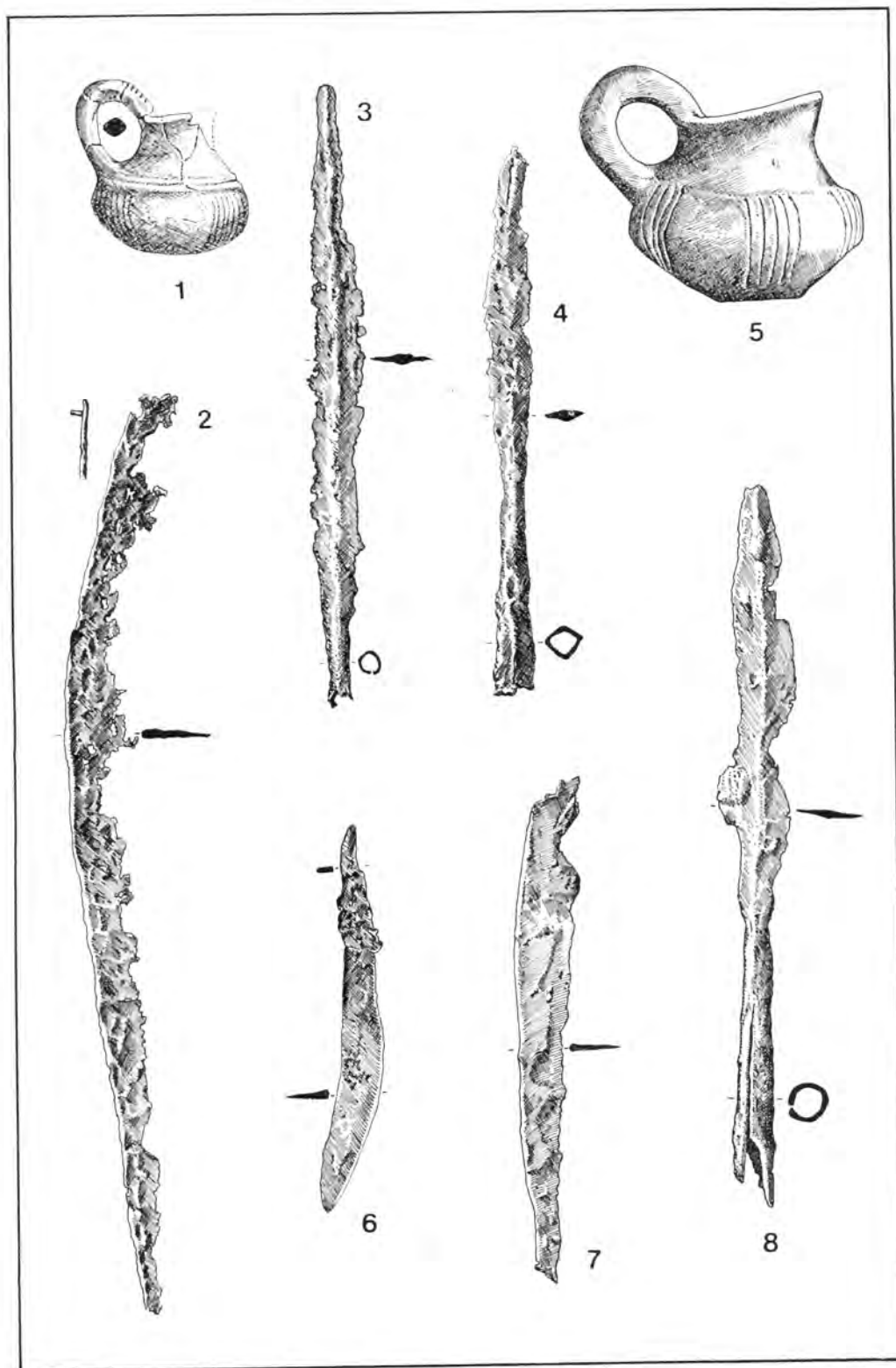
Латинско гробље — Хумка I: гроб 1 са спаљеним покојником (5); гроб 2 са спаљеним покојником (2, 9, 10); гроб 3 са спаљеним покојником (1, 4, 6); гроб 4 са спаљеним покојником (3); гроб 6 са спаљеним покојником (8, 11); гроб 5 са спаљеним покојником (7). — Cimetière latin — Tumulus I: tombe 1 à incinération (5); tombe 2 à incinération (2, 9, 10); tombe 3 à incinération (1, 4, 6); tombe 4 à incinération (3); tombe 6 à incinération (8, 11); tombe 5 à incinération (7).

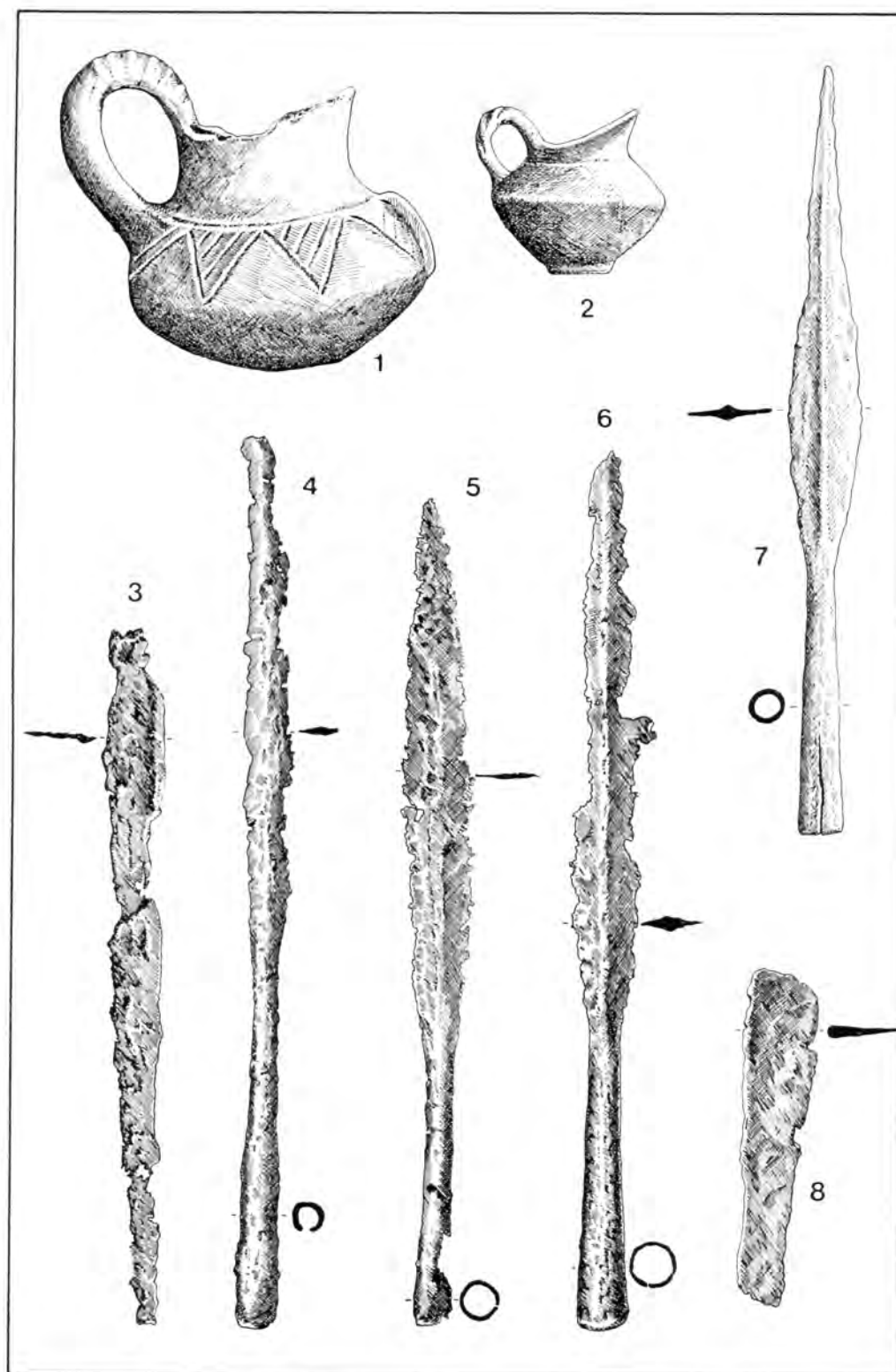
Латинско гробље — Хумка I: прилози из гроба 22 (1—7). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire de la tombe 22 (1—7). (Fig. 1, 5, 6: 1/1; 2, 7: 1/2; 3, 4: 1/3).

Латинско гробље — Хумка I: прилози из гроба 38 (1—7). (Сл. 1—6: 1/1; 7: 1/2). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire de la tombe 38 (1—7). (Fig. 1—6: 1/1; 7: 1/2).

Латинско гробље — Хумка I: прилози из гробова 23 (1), 36 (2—4), 36a (5) и 40 (6—8).
 (Сл. 1, 5: 1/2; 2—4, 6—8: 1/3). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire des
 tombes 23 (1), 36 (2—4), 36a (5) et 40 (6—8). (Fig. 1, 5: 1/2; 2—4, 6—8: 1/3).

Латинско гробље — Хумка I; прилози из гробова 42 (1, 3—6) и 53 (2, 7, 8). (Сл. 1: 1/2; 2—8: 1/3). — Cimetière latin — Tumulus I: mobilier funéraire des tombes 42 (1, 3—6) et 53 (2, 7, 8). (Fig. 1: 1/2; 2—8: 1/3).

Праисторијско насеље код Бољетина

Прилог познавању раног гвозденог доба у Ђердапу

МИЛОШ ЈЕВТИЋ, Филозофски факултет, Београд

У току заштитних археолошких радова на подручју Ђердапа извршена су ископавања на локалитету Лепена, у близини ушћа Бољетинске реке у Дунав. Пробна ископавања 1967. године на овом локалитету имала су за циљ откривање некрополе римских легионара, који су били стационирани у кастелу, подигнутом са десне стране Бољетинске реке. Отворена је тада само једна сонда, димензија 15×3 м, постављена у релативно широком приобалном појасу, између Дунава и стрмих падина Коршо брда, на око 300 м узводно од ушћа Бољетинске реке. Већ овим првим ископавањима откривена је раноримска некропола спаљених покојника, али је такође установљено да дубље укопани гробови леже у горњим слојевима праисторијског насеља. Било је јасно да ће истраживање праисторијског насеља и античке некрополе морати да се одвија паралелно. Најинтензивнији радови на истраживању праисторијског насеља извршени су 1968. и 1969. године, под руководством Р. Ајдић, кустоса Народног музеја у Нишу. У току 1968. године истражене су две сонде (сонде А и В), димензија 15×5 м, док је у 1969. години истражено пет сонди (сонде С, Д, Е, Ф, Г) истих димензија. Радови су настављени и у 1970. години, под руководством проф. Д. Срејовића, када су отворене три сонде (сонде К, Л, М), димензија 8×4 м (сл. 1). Ископавања у последњој кампањи имала су за циљ да се јасније утврди стратиграфија, на површинама где културни слој није оштећен укопавањем римских гробова. Сонде су постављене уз сонду Ф, која је имала најмање античког материјала и која се налази највероватније на периферији некрополе. У последњој години истражен је културни слој само

до дубине од 80 см, јер су радови морали да се прекину, услед високог водостаја Дунава и појаве подземних вода. Укупно истражена површина праисторијског насеља је 694 м².

Археолошки материјал са овог насеља остао је до сада непубликован. Објављени су само кратки извештаји о резултатима ископавања после сваке кампање.¹ Кратки прегледи о резултатима истраживања праисторијских налазишта са десне обале Дунава у Ђердапу садрже и сумарне податке који се односе на насеље код Бољетина.² Неколико археолошких налаза са овог насеља приказано је у каталогу изложбе „Археолошко благо Ђердапа“.³ Циљ овог прилога није објављивање целокупног археолошког материјала, што ће свакако донети завршна публикација о овом насељу, него да се на основу стратиграфије и одређеног избора најкарактеристичнијих налаза изврши хронолошко и културно опредељење насеља. Захваљујући љубазношћу руководиоца радова на бољетинском насељу, колегиници Р. Ајдић-Латковић и проф. Д. Срејовићу, аутору ових редова била је доступна целокупна документација и материјал са ископавања.⁴ Истовремено праћење радова на

¹ Ј. Зотовић—Н. Петровић, Арх. преглед 9, 1967, 70; Р. Ајдић, Арх. преглед 10, 1968, 82—83; 11, 1969, 120—121; Д. Срејовић, Арх. преглед 12, 1970, 71—72.

² Б. Јовановић, *Метално доба на Ђердапу*, Материјали VI, 1969, 30; исти, *Праисторија Горњег Ђердапа*, Старијар XXII, 1974, 17.

³ Археолошко благо Ђердапа (каталог), Народни музеј, Београд, 1978, 51—52; Румунски каталог „Comori arheologice in regiunea Porțile de Fier“, București, 1978, 122—125 (Бољетин), садржи идентичан текст каталогских јединица са Бољетина, али са нешто измењеним илустративним материјалом.

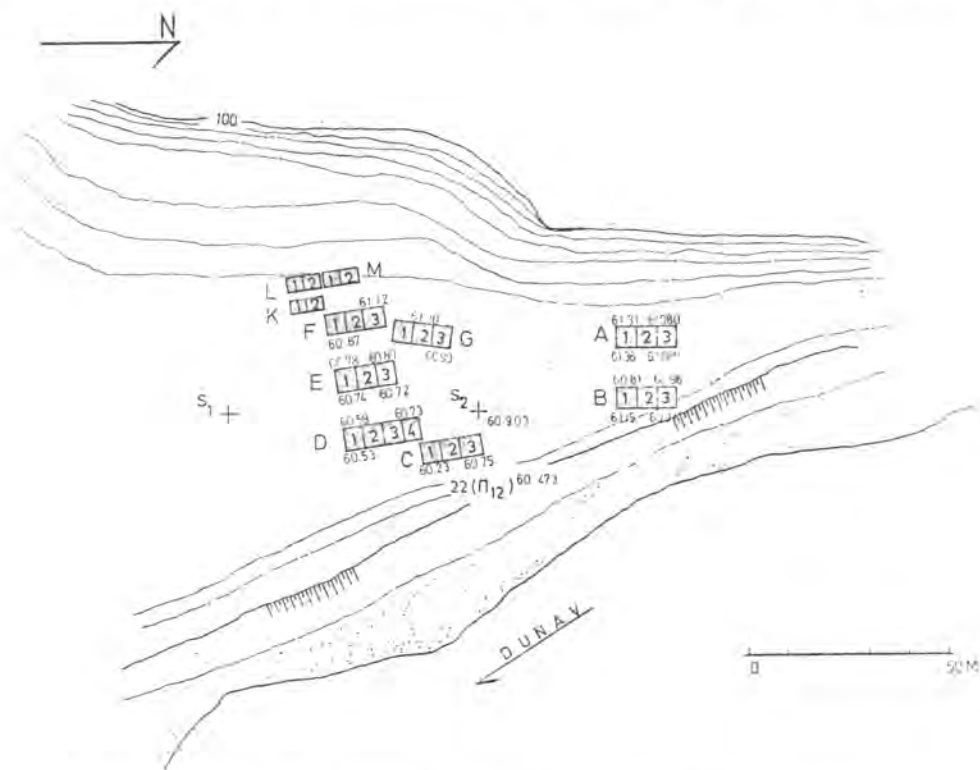
истраживању праисторијског насеља и античке некрополе, који се на већем делу истражених површина преклапају, стварало је разумљиве тешкоће приликом израде теренске документације.

Вертикална стратиграфија насеља

Сондажним начином ископавања отежано је праћење стратиграфије насеља, нарочито издвајање стамбених хоризоната. Извесан пад терена према реци, на површинама где су постављене

теријал, који је највероватније доспео спирањем са горњих делова падина, у чијем подножју је смештено праисторијско насеље.

У профилима сонди уочена су два стратума (сл. 2). Слој тамно мрке земље налази се испод површинског хумуса и речног наноса и иде до дубине 1,00—1,20 м (стратум II), где га смењује слој светло мрке земље, који се завршава на 1,70—2,00 м, односно на 2,20 м, у случајевима када су укопане јаме у жуту песковиту здравицу (стратум I). Просечна дебљина горњег, мла-

Сл. 1. — Бољетин, ситуациони план. — Fig. 1. — Boljetin, tracé général.

сонде, утицао је на појаву неједнаке дебљине речног наноса у појединим сондама. Културни слој у сондама ближе реци појављује се на дубини од 40—50 см, док се код сонди у подножју Бољетинског брда бројан археолошки материјал јавља већ на дубини од 20 см, непосредно испод хумуса. У површинским слојевима неких сонди налажен је касноантички и средњовековни ма-

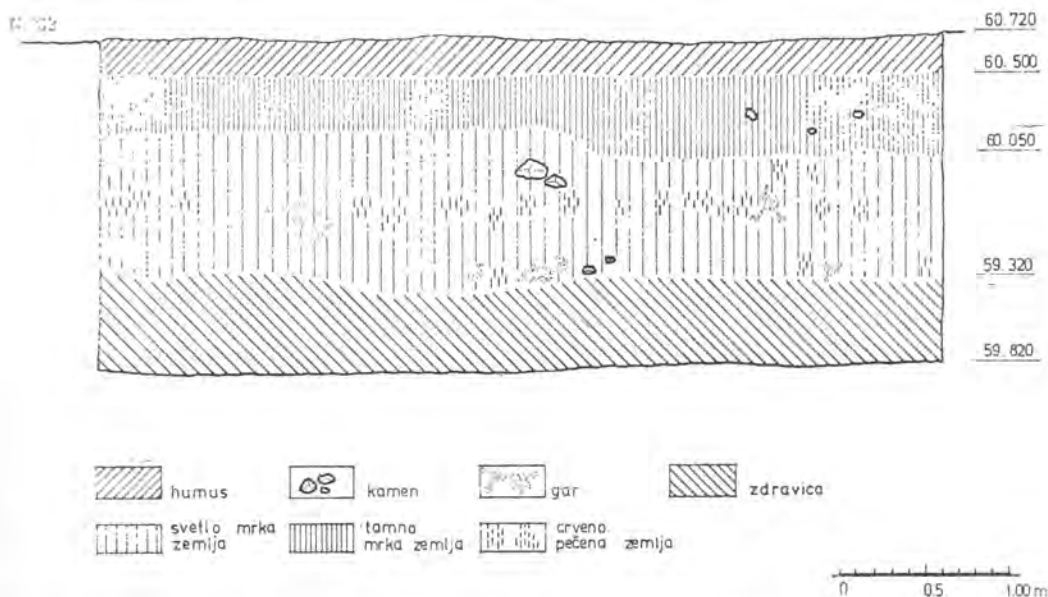
⁴ И овом приликом се најтоплије захваљујем колегиници Р. Ајдић-Латковић, која ми је свесрдно помагала у раду на прегледању археолошког материјала са насеља у Бољетину, смештеног у депоу Народног музеја у Нишу, као и приликом обраде теренске документације, а проф. Д. Срејовићу за корисне савете и помоћ у припреми овог прилога.

ђег стратума износи 0,40—0,60 м, док је доњи, старији стратум дебљине 0,70—0,80 м. Стратум II сачуван је у сондама F и G, као и делимично истраженим сондама K, L и M, које се налазе на југозападној периферији античке некрополе, док је у осталим сондама највећим делом уништен укупима гробних рака. Изразито мали број налаза који припадају млађем стратуму у сондама A и B, у северном делу истражене површине, указивао би на извесно померање млађег насеља према југу, односно према ушћу Бољетинске реке. Грбови спаљених покојника јављају се на различитим дубинама, од 0,40—1,30 м, и често су њиховим укопавањем оштећени подови праисторијских кућа, што је отежавало из-

двајање површина опалених гробних рака од запечене основе кућа.⁵

Стамбени хоризонт са траговима паљевине установљен је у неколико сонди на завршном нивоу старијег стратума. На приближно истој релативној дубини од 1,00—1,20 м, у сондама В, Д, Е и Г, откривен је хоризонт рушења и паљења стамбених објеката, дебљине 10 до 15 см, који се састоји од ситније ломљеног камена, на-

сеља установљен је још један хоризонт становања. У сонди А, на релативној дубини од 1,40 м, откривен је део пода са запеченом земљом и каменом субструкцијом. Основу пода чини хоризонтално постављено плочасто камење и речни облуди, преко којих је местимично очуван компактни слој запечене земље. Пошто се испод субструкције пода налази слој добро запечене земље, ради се по свему судећи о две фазе град-

Сл. 2. — Бољетин, северни профил сонде Е. — Fig. 2. — Boljetin, profil nord de la sonde E.

горелих комада кућног лепа, грумења запечене земље, пепела и гаражи. Овом хоризонту припадају и две оштећене калотасте пећи, нађене једна поред друге у сонди Е. Једна од пећи је већих димензија, са очуваним елементима за њену реконструкцију, док је мања пећ потпуно разрушена. Већа пећ је са потковичастом основом, највеће ширине 1,70 м, отвором ширине 0,60 м и висином од пода до врха калоте 0,45 м. Испред отвора пећи откривен је део прилазне стазе, поплочане ситнијим камењем.

Хоризонт рушења и паљења стамбених објеката чини јасан прекид у развоју насеља, што показује и покретан археолошки материјал. Налази испод и на нивоу уништеног стамбеног хоризонта, који припадају стратуму I, јасно се типолошки разликују од покретног материјала изнад њега, који припада стратуму II.

Поред стамбеног хоризонта на завршном нивоу старијег стратума, у доњим нивоима на-

ње, односно о обнављању пода куће. Остаци основе куће откривени су и у сонди Е, на дубини од 1,50 м. Под куће чини слој добро запечене земље, дебљине око 10 см, који је лежао на слоју гари, пепела и грумења лепа, односно на остацима претходно срушеног објекта. Вероватно истом хоризонту становања припадају и остаци надземних објеката откривени у сонди Д, на дубини 1,50—1,65 м, и сонди Е, на дубини 1,35—1,45 м. У сонди Д откривене су две независне површине неправилног облика, које се састоје од ситнијег камења, грумења запечене земље и комада кућног лепа. Неколико парчића лепа имају са једне стране видљиве отиске пружа, док је друга страна добро заглачана и премазана белом пастозном масом. У сонди Е откривена је неправилна основа са облудима, грумењем запечене земље и комадима лепа, на којој је нађено више нагорелих животињских костију и неколико љуштура шкољака.

Старијем стратуму припада и већи број плитко укопаних јама, које се већином јасно

⁵ Љ. Зотовић, Арх. преглед 10, 1969, 114, Т. XXXI, 2.

оцртавају у слоју жуте песковите здравице. У сонди D уочено је чак девет плитких јама, чији укопи се углавном прате тек од првих, најнижих нивоа насеља. Јаме су различитих величина, пречника од 0,80 м до 2,00 м, највеће дубине до 0,45 м. Најчешће се ради о отпадним јамама, које садрже углавном више уломака керамичких посуда и животињске кости. У једној јами нађена је и већа количина кућног лепа, са белим премазом на једној заглаваној страни. Неколико мањих јама са добро запеченим зидовима, које су испуњене пепелом и гарежом, чине вероватно остатке ватришта на отвореном простору.

У сондама D, G, K, L и M, на релативној дубини 0,60—0,80 м, нађени су остаци стамбених објеката, који вероватно припадају једном хоризонту становања. Очувани су местимично подови кућа од запечене земље, преко којих су расути комади лепа, као и невезано ситније камење, које је чинило субструкцију пода. На основу разлике у керамици која је наложена испод и изнад овог стамбеног хоризонта, млађи стратум може се поделити у два нивоа: стратум IIa и стратум IIb. Граница између ова два нивоа, који одговарају двема фазама у животу млађег насеља, није оштра, без обзира што их на извесан начин дели поменути стамбени хоризонт. Стратум IIa, дебљине свега десетак сантиметара, јасније је издвојен само у сондама F и G, непосредно изнад стамбеног хоризонта на завршном нивоу стратума I. Стамбени хоризонт у оквиру стратума II чини у осталим сондама горњу границу до које се појављују малобројни керамички налази који се везују за стратум IIa, помешани заједно са керамиком из стратума IIb. Керамички налази изнад овог стамбеног хоризонта припадају стратуму IIb, који чини завршну фазу у животу насеља.

Према облицима и начину украшавања керамичких посуда, могуће је у најнижим нивоима стратума I, слично као и у стратуму II, издвојити почетну, краткотрајну фазу у животу насеља, која би одговарала његовом оснивању. Керамика из најнижих нивоа насеља и из неколико јама, која припада стратуму Ia, јасно се разликује, као што ће се видети у наредном излагању, од керамике стратума Ib, који обухвата оба стамбена хоризонта у старијем насељу. Стратиграфски није могуће јасно разграничити стратум Ia од стратума Ib, пошто је керамика из млађег нивоа наложена често заједно са керамиком из старијег нивоа, чак и у затвореним целинама као што су јаме. Постојање танког културног хоризонта са керамиком стратума Ia на почетку стварања насеља је неоспорно, али је значајно да је у њему истовремено присутна и керамика стратума Ib.

У једном блоку сонде A, где је достигнута највећа дубина ископа од 2,50 м, откривен је на 2,20 м танак, слабо изражен културни слој средњег неолита (Старчево), са уломцима црвено печених судова, грубе фактуре.

ПОКРЕТНИ АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ

Стратум I

Остаци керамичких посуда чине далеко највећи проценат археолошких налаза, као што је то уобичајено на свим млађим праисторијским насељима. Поред обиља керамике, у стратуму I нађено је и неколико металних предмета, који су посебно значајни за поуздано хронолошко опредељење слоја. Откривено је и неколико предмета израђених од кости и камена.

У близини велике калотасте пећи у сонди F нађена је половина калупа за ливење келтова, од камена ситнозрне структуре (пешчар), светлосиве боје (Т. II, 1). На калупу се налазе мањи кружни отвори, који су служили за повезивање са другом половином калупа, која недостаје. Шупље секире које су излазиле из овог калупа имале су задебљан, профилисан обод, вертикалну ушицу и високо трапезоидно поље сечице, које се завршава готово хоризонтално постављеном оштрицом.

У истом стамбеном хоризонту, у сонди F, нађени су бронзани срп, бронзана алатка нејасне намене, незнатно оштећен бронзани нож и део наруквице.

Бронзани срп има слабо наглашен језичак, кратку, хоризонтално засечену дршку са три подужна ребра и јаче, лучно повијено сечиво, које је на леђном делу ојачано пластичним ребром (Т. III, 1). Уз унутрашњу страну сечива, на делу према дршци, сачувано је пластично ребро, које полази од средишњег ребра дршке, у висини језичка. На средини леђног и унутрашњег дела сечива налазе се мањи језичасти испусти, који нису уклоњени после ливења. Мала бронзана алатка је у средини ромбично проширена и има са једне стране издужено правоугаono сечиво, док се на другој страни завршава у виду клина (Т. III, 11).

Незнатно оштећен нож (недостаје врх) има издужено сечиво, са благо према унутра повијеним и ојачаним леђним делом (Т. III, 13). На делу према дршци налазе се два кружна отвора за причвршћивање. Део уске бронзане наруквице је правоугаonoг пресека и неукрашен (Т. III, 9).

Неколико мањих украсних предмета из сонде G потичу, као и поменути налази из сонде F, из хоризонта рушења и паљења стамбених обје-

ката на завршном нивоу старијег културног слоја. Мала бронзана игла има неукрашено тело округлог пресека и призматично профилисану главу, која се купасто завршава на врху (Т. III, 10). Нађен је и фрагментован ланац од већих кружних карика (Т. III, 3, 3а). Једна карика се завршава држачем за привезак који недостаје. Мала стилизована глава вочића од пуно ливене бронзе припада вероватно делу ланчастог привеска или дршци бронзаног суда (Т. III, 8).

У најнижем хоризонту становања, у сонди G, откривен је мањи бронзани нож са лучно повијеним и ојачаним леђним делом (Т. III, 2). На проширеном делу према дршци налазе се два мања кружна отвора, у којима су сачуване бронзане нитне.

Од металних налаза у стратуму I нађена је и једна мала бронзана перла, део неукрашене нарукнице сегментног пресека, део масивне бронзане игле и фрагмент плочице од танког бронзаног лима.

Из хоризонта рушења стамбених објеката у сонди F потиче и мања, добро глачана коштана игла са топузастом, равно засеченом главом (Т. I, 7).

У стратуму I нађена је и једна мања, добро глачана камена секира језичастог облика, од светлосивог ситнозрног пешчара (Т. I, 6), као и неколико малих кремених оруђа, углавном неретушираних ножића.

У једној отпадној јами откривен је незнатно оштећен срп од јелењег рога (Т. III, 12).

У стратуму I нађене су посуде које су украшене глачањем и канелурама и посуде које су украшене урезаним геометријским мотивима. Овом поделом керамике према начину украшавања обухваћена је само фина керамика, од које прва група се везује за стратум Ib, а друга за стратум Ia, док велика количина грубо обрађених посуда остаје по страни, као заједнички елеменат целокупног слоја.

Груба керамика заступљена је најчешће деловима једноставних, дубљих лонаца са непрофилисаним бочним зидовима и хоризонтално засеченим ободом (Т. VII, 11). Лонци су рађени од недовољно пречишћене земље, дебљих су зидова и светле, махом црвенкастомрке боје. Украшени су углавном хоризонталном пластичном траком, са отисцима прстију или косим зарезима. Трака се поставља испод обода или на рамену суда, а често се уз њу моделују и језичасте дршке.

Неколико већих уломака посуда из најнижих нивоа насеља припадају специфичним облицима лонаца типа суд-саџак. Ради се о дубљим лонцима са заобљеним реципијентом и непрофилисаним, хоризонтално засеченим ободом, који се у висини рамена ослањају на керамичко

постоље у виду саџака (Т. VIII, 5, 6, 7). Керамичко постоље је органски везано за зид лонца. На једном примерку су изнад места где се спаја постоље са раменом лонца моделоване језичасте дршке, ради лакшег преношења овог огњишног суда (Т. VIII, 5). Вероватно у исту сврху су моделована и кратка вертикална ребра на ободу другог примерка (Т. VIII, 7).

Финој керамици припадају различити облици мањих посуда (зделе, шоље, пехари и сл.), као и судови већих димензија, који се условно називају амфорама или птитос-амфорама, указујући првенствено на њихову вероватну функцију.

Посуде украшене глачањем и канелурама су бољег квалитета и углавном су сиве до сивоцрне боје, док су посуде украшене урезивањем махом неуглачане и мрких тонова.

Могу се издвојити следећи облици посуда које су украшене урезаним геометријским мотивима, и то:

- дубоке зделе са широким, разгнутим ободом, коничним вратом и заобљеним трбухом (Т. IV, 2);
- мање шоље или пехари са незнатно разгнутим ободом, дужим цилиндричним вратом и кратким, заобљеним трбухом (Т. IV, 1; IX, 3);
- шоље са кратким, цилиндричним вратом, заобљеним трбухом и двема малим тракастим дршкама, које су постављене испод ромбично моделованог обода (Т. II, 4);
- мање шоље са коничним вратом и заобљеним трбухом, на којем се моделују вертикална пластична ребра (Т. IX, 4);
- већи пехари са благо разгнутим ободом, краћим, цилиндричним вратом и заобљеним трбухом (Т. V, 1);
- мањи лонци са непрофилисаним, хоризонтално засеченим ободом, краћим цилиндричним вратом и заобљеним трбухом (Т. V, 3, VI, 6) и
- посуде већих димензија са изразито профилисаним, косо разгнутим ободом (Т. VI, 1—4).

Посуде које су украшене глачањем и канелурама имају следеће облике:

- плитке калотасте зделе, са незнатно профилисаним стопом и каткад малим језичастим дршкама на рамену (Т. I, 5; VIII, 1);
- плитке зделе са увученим и стањеним ободом, често са мањим језичастим дршкама на рамену (Т. II, 2; VII, 4; VIII, 2, 3);
- плитке зделе са увученим, хоризонтално или косо фасетираним, ређе тордираним или вертикално канелованим ободом (Т. VII, 2, 6, 7, 9; VIII, 8);

- коничне зделе са непрофилисаним, хоризонтално засеченим ободом и кратким пластичним ребрима испод њега (Т. VII, 5);
- дубоке зделе са широким, непрофилисаним ободом, дужим вратом и двема малим тракастим дршкама на рамену (Т. X, 1);
- мањи лонци са незнатно разгрнутим ободом и цилиндричним вратом, на којем се налазе шире тракасте дршке (Т. IX, 2);
- биконични пехари са кратким цилиндричним вратом и незнатно разгрнутим ободом (Т. VII, 1);
- већи биконични пехари са једном тракастом дршком, непрофилисаним ободом и дужим коничним вратом (Т. I, 2; X, 4);
- мањи лонци са заобљеним реципијентом, хоризонтално засеченим и благо профилисаним ободом, који на рамену имају каткад мале тракасте дршке (Т. I, 3; V, 2; IX, 7);
- мањи лонци са непрофилисаним, хоризонтално заравњеним ободом и коничним или калотастим реципијентом, који непосредно испод обода имају моделоване пластичне траке са отисцима прстију (Т. X, 5, 7) или пластична ребра са косим зарезима (Т. X, 3) и
- амфоре већих димензија са широким, косо разгрнутим ободом, цилиндричним или коничним вратом и заобљеним, ређе биконичним трбухом, на којем се каткад моделују двоструке језичасте дршке, постављене једна изнад друге (Т. VI, 5; VII, 3; 10; X, 2).

Поред поменутих облика нађено је више уломака специфичних керамичких посуда или предмета, који могу да припадају и једној и другој групи.

Неколико фрагментованих плитких посуда, издужене, елипсоидне основе, са добро глачаним, црним површинама, припадају тзв. судовима за печење рибе (Fischgefäß) (Т. II, 3; X, 6).

Једна мања, незнатно фрагментована керамичка „кашика“ има плитак реципијент и краћу, уздужно пробушену дршку (Т. VI, 12).

Мање посуде са ширим реципијентом постављају се и на кратке, шупље стопе, коничног облика (Т. VI, 9; IX, 5). а изузетно ретко на три мање ноге (Т. V, 9).

Неколико тракастих дршки, које спајају обод са раменом суда, завршавају се мањим језичастим испустима (Т. V, 8) или рожастим испупчењима на врху.

Нађено је више фрагментованих керамичких плочица, правоугаоног или квадратног облика, са заобљеним угловима, за које се може претпоставити да су делови жртвеника (Т. VI, 11).

Два фрагментована керамичка, пирамидална тега, са кружним отворима на ужој страни су већих димензија, висине 18 см. Пошто су нађе-

на на поду куће, у слоју пепела, ради се највероватније о огњишној преклади.

Мањи керамички пршљенци су налажени на свим нивоима насеља, и најчешће су биконичног, ређе плочастог или цилиндричног облика (Т. III, 4—7).

Лонци грубе фактуре украшавају се најчешће хоризонталним пластичним тракама испод обода, док се ређе уместо њих моделују уска пластична ребра. Отисци прстију или кратки зарези чине ове пластичне додатке декоративнијим. На више посуда финије фактуре и мањих димензија примењује се такође начин украшавања хоризонталним пластичним ребрима, ређе пластичним тракама са отисцима прстију (Т. IV, 7; V, 4; X, 3, 5, 7). Отисцима прстију украшен је и један суд врло малих димензија (Т. VII, 8).

Посуде из најнижих нивоа насеља (стратум Ia) украшене су најчешће танко урезаним линијама, које се каткад комбинују са кратким зарезима или малим кружним удубљењима. Урезани мотиви су најчешће зонално распоређени. Украшава се трбух и обод посуде, док је врат углавном без орнамента.

Шире хоризонталне траке испуњене су низовима шрафираних, усправних или висећих троуглова (Т. IV, 3, 7; VI, 10), шрафираним ромбовима (Т. V, 5), једним или двоструким низом аркада различитог промера, изнад којих је простор шрафиран косим урезима (Т. IV, 1, 4, 5), мрежастим украсима (Т. V, 7; VI, 4) и мотивом „рибље кости“ (Т. VI, 2, 3, 8). Као самосталан орнамент изводе се вертикални низови или снопови урезаних линија (Т. IV, 6, 8; VI, 6, 7). Трооструке вертикалне линије, које су омеђене хоризонталним линијама или тракама, чине празна метопска поља (Т. V, 6, 7). Низови вертикалних дужи се каткад завршавају кратким зарезима (Т. V, 5). Мањи лонци и пехари су често непосредно испод обода украшени кратким зарезима (Т. IV, 1, 2; V, 2, 3; VI, 6). На рамену већег пехара налазе се утиснути низ малих кружних удубљења и три низа кратких, вертикалних зареза (Т. V, 1).

Трбух једне мале шоље украшен је кратким пластичним ребром, вертикално постављеним, и дубљим урезима поред њега (Т. IX, 4).

Косо разгрнут обод једног мањег лонца украшен је двоструким низом урезаних гирланди (Т. VI, 1).

Издавају се орнамент урезаних концентричних кругова са тачком у центру, којим је украшен широко разгрнут обод амфоре (Т. VI, 2, 3).

Посуде мањих димензија са сјајно глачаним спољним површинама имају често хоризонтални низ кратких зареза или једну до две танко урезане линије испод обода (Т. V, 2; X, 1).

Плитке коничне зделе украшене су најчешће на ободу и рамену ширим канелурама, ређе фасетама. Широки праволинијским канелурама украшавају се такође биконични пехари, пехари са кратком коничном стопом и амфоре са широким, разгнутим ободом. Нађено је и неколико фрагмената различитих посуда са вишеструким лучним канелурама. Око рожастих дршки на плитким зделама обликују се кадкад полукружне канелуре.

Мала калотаста здела украшена је четвороструким низом плитко утиснутих гирланди (Т. I, 5). Пошто су гирланде утиснуте једна до друге остављају утисак ребрастих канелура.

Изнад ширих, хоризонталних канелура на трбуху једне шоље, налазе се симетрично распоређена два полукружна низа малих, тачкастих убода (Т. IX, 6).

Стратум II

Покретни археолошки материјал из стратума II састоји се готово искључиво од керамичких налаза. Метални предмети, за разлику од претходног слоја, овде нису откривени.

Услед многих укопа римских гробова у горње слојеве насеља и поремећене стратиграфије у већини сонди, керамички налази се могу посматрати углавном као јединствена целина. Извесан развој у облицима керамичких посуда, а нарочито у начину украшавања, могуће је пратити, као што је већ напоменуто у вези стратиграфије, само у сондама F и G.

Посуде су углавном сивоцрних и црвенкасто-мрких тонова, и за разлику од керамике из претходног слоја, су лошије печени. Црвено печени судови су углавном лошије фактуре и са немарније обрађеним спољним површинама, док сиво печени судови су бољег квалитета, често са добро углачаним површинама.

Већи лонци грубе фактуре производе се и даље са готово неизмењеном профилацијом (Т. XIII, 6). Нови типови су лонци са потковичастим дршкама, украшеним отисцима прстију, (Т. XIV, 8), и лонци са чепастим дршкама (Т. I, 4). Често су и мање посуде рађене од недовољно пречишћене земље, са доста песка и ситнијим каменчићима. Дobar пример изразито грубе посуде са необрађеним површинама пружа мања конична шоља са једном малом дршком, која незнатно надвисује непрофилисан обод (Т. I, 1).

Могу се издвојити следећи облици фине керамике:

— калотасте зделе са непрофилисаним, хоризонтално заравњеним ободом (Т. XI, 12);

- плитке, коничне зделе са увученим ободом (Т. XI, 1, 2, 4, 11; XII, 1; XIII, 1, 2, 5; XIV, 1, 2);
- широке калотасте зделе-тањери са непрофилисаним ободом (Т. XIV, 3);
- дубоке зделе са две тракасте дршке испод широког обода, левкастим вратом и заобљеним трбухом (Т. XI, 10);
- мање шоље са незнатно разгнутим ободом, краћим или дужим цилиндричним вратом и скраћеним трбухом (Т. XI, 9; XII, 2, 11; XIV, 7);
- већи пехари са разгнутим ободом, левкастим вратом и заобљеним трбухом (Т. XIII, 9; XIV, 6) и
- амфоре различитих димензија, са косо разгнутим ободом, цилиндричним или коничним вратом и заобљеним трбухом (Т. XI, 3; XIII, 8; Т. XIV, 4, 9).

Према делу уске, цилиндричне стопе, као посебан облик може се издвојити пехар на нози (Т. XII, 9).

Плитке зделе су, као и у претходном слоју, најбројнији керамички облик. Зделе најчешће имају благо увучен, задебљан обод, који се углавном украшава широким фасетама. Услед фрагментарности материјала, остали керамички облици не показују знатније типолошке разлике.

Лонци се најчешће украшавају уским пластичним тракама, са отисцима прстију или косим резима. Хоризонталне траке се моделују посредно испод обода и на рамену лонца, а каткад се од обода до рамена моделују и вертикалне траке.

Посуде финије фактуре украшавају се урезивањем, канеловањем и утискивањем.

Широке канелуре моделују се на горњим деловима коничних здела са увученим ободом (Т. XII, 1; XIII, 4; XIV, 5) и на трбусима шоља и пехара (Т. XI, 9; XII, 7, 10; XIII, 9). Канелуре ретко чине једини украс на посудама (Т. XIII, 4), него су обично уоквирене утиснутим или урезаним мотивима, или се они изводе преко њих (Т. XII, 1; XIV, 5).

Утиснути мотиви налазе се углавном на добро глачаним посудама, сивоцрне боје. Изражајности ових мотива доприносила је бела инкрустација, којом су били испуњени. Утиснути, невезани, ређе спојени „S“ мотиви најчешће су распоређени у хоризонталне низове, који се оивичавају уским тракама, изведеним у техници лажног шнура (Т. XII, 2, 5, 10; XIV, 4). Утиснути „S“ мотиви углавном се изводе на спољним, ређе унутрашњим фасетама обода коничних здела, затим на рамену и при ободу пехара и шоља, као и на ободу амфора. Вишеструки хоризонтални и гирландни низови „лажног шну-

ра“ утискују се најчешће на трбуху шоља и пехара (Т. II, 6, 7; XII, 7; XIV, 7), а каткад се троуглови шрафирају у техници лажног шнура (Т. II, 7).

Мала правоугаона, сегментна или троугаона удубљења постављају се углавном у два хоризонтална реда на рамену пехара или шоља (Т. II, 6; XII, 7, 8, XIV, 7).

Урезивање се користи приликом израде једноставних праволинијских мотива (снопови косих линија, уске шрафиране траке, шрафирани троуглови, ромбови, мотив „рибље кости и сл.“), као и приликом имитације утиснутих „S“ мотива и низова „лажног шнура“. На врату једне амфоре урезан је и шрафиран малтешки крст (Т. XII, 4).

Издаваја се урезан мотив велике „S“ спирале, који је исцртан у широј траци, на унутрашњој страни разгнутог обода амфоре (Т. XIV, 9а). Ради се о тзв. пластичној „S“ спирали, која је добијена као негативни орнамент, извучен шрафирањем међупростора око ње. На рамену већег пехара налази се орнамент усправних троуглова, шрафираних танким урезима, на чијим врховима се утискује по један „S“ мотив (Т. XIII, 9).

Особен начин украшавања, са плитко утиснутим хоризонталним и гирландним низовима, примењен је на унутрашњој страни шире зделе-тањира (Т. XIV, 3). Ради се о мотиву који оставља утисак ребрастих канелура, сличних на калотастој здели из претходног слоја.

Керамика украшена разноврсним мотивима који су напред поменути налажена је на свим нивоима стратума II. Једино је керамика украшена вишеструким, урезаним таласастим линијама (Т. XI, 4, 6, 7, 9) и крупнијим „лажним шнуром“ (Т. XI, 1) откривена само у најнижим нивоима стратума II, означеним као стратум IIa.

Хронологија

На основу стратиграфије и покретног археолошког материјала, може се доста поуздано одредити време настанка, трајања и прекида живота на насељу. Керамика са овог вишеслојног насеља може се временски одредити од краја бронзаног до у развијено гвоздено доба. Јасан прекид у развоју насеља, који је установљен у стратиграфији хоризонтом рушења и паљења стамбених објеката, а у материјалној култури новим керамичким облицима и начину украшавања посуда, чини се да временски није дуго трајао. Културну групу Гава замењује на насељу група Босут, али се њихово смењивање не може временски ближе установити. Неколико

металних предмета који су откривени у завршним нивоима насеља групе Гава нису хронолошки најосетљивији, да би допринели решавању овог проблема. Шта више, већина аналогича које се добијају за хронолошки најосетљивије предмете (бронзани срп, калуп за ливење келта и украсна бронзана игла) одговарају временски пре керамици са почетка насеља групе Гава, него са његовог завршетка, којем стратиграфски припадају.

Калуп за ливење келта (Т. II, 1) има најближе аналогиче са три слична калупа из оставе Logrești, у Олтенији, од којих је један готово идентичан нашем примерку. М. Petrescu-Dimbovița, у свом новијем раду о оставама бронзаних предмета на територији Румуније од средње бронзе до касног халштата, одређује калупе из Logrești, који су једини налази оставе, као калупе за израду келта трансилванског типа и датује их у бронзу D, по систему P. Reinecke-a.⁶

Шупље секире — келтови које су излазиле из бољетинског калупа припадају типу келта са једноставним, прстенасто задебљаним ободом, вертикалном ушицом и високо постављеним, трапезоидним пољем сечице, која се готово равно завршава. Овај тип келта није толико бројан и заступљен је са једним до два примерка углавном у оставама из Трансилваније, које се датују у хоризонт Uriu — Domanesti (бронза D) или у хоризонт Cincu — Suseni (халштат A 1), према подели остава М. Rusu и М. Petrescu-Dimbovița.⁷ Келтови овог типа нађени су у оставама Drajna de Jos, у Мунтенији, и Arcuș, у Трансилванији, које се датују у први хоризонт остава прелазног периода у Румунији, као и у великој остави — ливници Gușterița II и Aiud, у Трансилванији, из другог хоризонта остава.⁸

У нашој земљи овај тип келта са праволинијским контурама такође није уобичајен. Издаваја се једино остава шупљих секира — келтова из Уровице, у Неготинској Крајини, где је овај тип келта заступљен са неколико примерака. Д. Срејовић датује уровичку оставу, према млађим типовима келта, у халштат A 2 или B 1.⁹

⁶ М. Petrescu-Dimbovița, *Depozitele de bronzuri din România, București, 1977*, 79, Pl. 96, 6—8.

⁷ М. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit, Dacia, VII, 1963*, 179.

⁸ М. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 78—79, Pl. 89, 4 (Drajna de Jos); 51, Pl. 21, 2 (Arcuș); 95—97, Pl. 148, 9 (Gușterița II); i 80, Pl. 102, 1, 2 (Aiud).

⁹ Д. Срејовић, *Три праисторијске оставе из Источне Србије*, *Старинар XI, 1960*, 55—58, сл. 4; *Праисторијске оставе у Србији и Војводини I*, Београд, 1975, (група аутора), *Остава из Уровице (Д. Срејовић)*, 96—100; Т. LXXXI, 3, 6; LXXXII, 1, 5, 6.

Бронзани срп (Т. III, 1) припада доста раширеном типу српа са језичком (*Grifzungen-sicheln*), који су, како наводи А. Mozsolics, најбројнији у Трансилванији и североисточној Мађарској.¹⁰ Срп са бољетинског насеља одликује се малим језичком, хоризонтално завршеном дршком са три подужна, паралелна ребра и јаче повијеном оштрицом. Овај облик српа је један од најстаријих и датује се у хоризонт Uriu — Domanești (бронза D), што потврђују и два примерка из оставе Uriu.¹¹ Истом хоризонту припадају и примерци овог најстаријег типа српа са језичком из оставе Drajna de Jos, Batarci, Sfaraș и Aliniș, у источној области Карпатског базена.¹²

У оставама из нашег Подунавља налази се већи број српова са језичком (Јаково, Привина Глава, Нова Бингула, Месић и др.), али они припадају млађим типовима, са јаче израженим језичком или декоративније обрађеном дршком. Ове оставе се углавном датују у халштат А 2.¹³

Украсна бронзана игла са бољетинског насеља (Т. III, 10) припада доста реткој варијанти игала са неукрашеним вратом и биконичном главом, где је горњи конус краћи, а доњи издужен и призматично обликован. Игле са биконичном главом су иначе чести налази у оставама из периода културе поља са урнама на подручју средње и југоисточне Европе. Слични примерци биконичној игли са насеља у Бољетину потичу из оставе Arcuș, у Трансилванији и оставе Tașad, у Кришани, које се датују у бронзу D, односно у халштат А 1.¹⁴ Веома сличан облик нашем примерку има неколико украсних игли из групног налаза Vossatura di Mincio, који припада Pesciera хоризонту културе Terramara у северној Италији, и који Н. Müller-Karpe датује у бронзу D.¹⁵ Сличан овим иглама је и један примерак игле са биконичном главом из оставе Dresden — Neustadt, у Источној Немачкој, коју W. A. Brunn,

на основу српова са дугметом, оквирно датује у халштат А 1 — В 1.¹⁶

Неколико појединачних игала са биконичном главом, где је прелаз горњег у доњи конус цилиндрично обликован, нађено је и у нашој земљи. Случајно су нађене две фрагментоване игле овог типа на обали Дунава у Земуну, једна у околини Обреновца, док један примерак из Народног музеја у Београду, најсличнији нашем, потиче са непознатог налазишта.¹⁷ Једна украсна игла овог типа нађена је у остави из Нове Бингуле, у Срему, која се датује у халштат А 2.¹⁸

Треба напоменути да је неколико украсних игала са коничном и топузастом главом нађено у остави из Бољетина, која се према отвореним гривнама типа Гучево — Барајево — Јајчић, датује у бронзу D.¹⁹

Коштана игла са топузастом главом из бољетинског насеља (Т. I, 7) може се вероватно одредити у исти временски период којем припадају игле овог типа рађене од бронзе, а то је бронза D или халштат А 1. Бронзане игле са топузастом главом су нарочито бројне у Трансилванији, где се издваја више примерака из велике оставе — ливнице Uioara de Sus, а значајан је и налаз игле овог типа из оставе Curnutel, пошто је откривен у суду Гава типа.²⁰

Бронзани ножеви који су откривени у старијем стратуму бољетинског насеља (Т. III, 2, 13) имају једноставан облик оштрице, али се врло ретко налазе у оставама прелазног периода. Неколико фрагментованих ножева са сличном оштрицом нађено је у остави Uioara de Sus, као и у великој остави Cincu, у румунском Банату, које припадају хоризонту Cincu — Suseni, односно халштату А 1.²¹ Делови ножева са повијеном оштрицом откривени су у остави из Салаша Ноћајског, у Мачви, коју М. Гарашанин датује у свој хоризонт II остава прелазног периода, односно у халштат А 1.²²

¹⁰ A. Mozsolics, *Bronze — und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1973, 43.

¹¹ A. Mozsolics, *op. cit.*, 44, T. 71, 17, 19; A. Vulpe, *Arte und Beile in Rumänien*, Prähistorische Bronzefunde IX, München, 1970, T. 77, 22, 24.

¹² A. Alexandrescu, *Dépôts de l'âge du bronze tardif*, Inventaria Archaeologica Roumanie, fasc. 2, 1966, R. 151, fig. 95; A. Vulpe, *op. cit.*, T. 66, 8; M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 78—79, Pl. 90, 12 (Drajna de Jos); *исти*, *op. cit.*, 52—53, Pl. 27, 15 (Batarci); A. Mozsolics, *op. cit.*, T. 31, 11, 17 (Sfaraș); *исти*, *op. cit.*, T. 74, 7 (Aliniș).

¹³ Ове оставе су први пут или поново објављене у књизи Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, Археолошка грађа за историју Србије, свеска I, Београд, 1975.

¹⁴ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 51, Pl. 21, 1 (Arcuș); *исто*, 112, Pl. 213, 5 (Tașad).

¹⁵ Н. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen I, II*, Berlin, 1959, 108, T. 104, 8, 9, 10.

¹⁶ W. A. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, I, II, Berlin, 1968, 317, T. 58, 4.

¹⁷ Ј. Тодоровић, Каталог праисторијских металних предмета, Београд, 1971, 61, T. XXXIV, 13, 15 (Земун); 62, T. XXXIV, 5 (околина Обреновца); Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј, Београд, 1954, 73, T. LXV, 11 (непознато налазиште).

¹⁸ Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, 37, T. XXXV, 2 (Д. Поповић).

¹⁹ Археолошко благо Ђердапа (каталог), 49, кат. јед. 106.

²⁰ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 114—116, Pl. 268, 36—41, 47, 48 (Uioara de Sus); 55, Pl. 35, 7 (Curnutel).

²¹ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 114—116, (Uioara de Sus), 80, Pl. 130, 3 (Cincu).

²² М. Гарашанин, Праисторија Србије, Београд, 1973, 429. Најбоље очуван примерак ножа са лучно повијеним сечивом и са три отвора на делу према

Мала стилизована глава вочића од пуно ливене бронзе (Т. III, 8) припада највероватније делу ланчастог привеска, какви су пронађени у Брзој Паланци, Барајеву и Костолцу.²³ Остала из Брзе Паланке, са разнородним и временски нејединственим материјалом, датује се у млађу фазу културе поља са урнама, тачније у халштат В 2.

Стилизовани пратоми рогатих животиња коришћени су као украсни делови на дршкама бронзаних судова, како нам то показује суд из алунске оставе, у Неготинској Крајини, као и две крстолике апликације са пуно ливеним, стилизованим волујским главама, из Народног музеја у Београду, са непознатог налазишта.²⁴

Мала бронзана алатка са двоструким радним делом (Т. III, 11) нема ближих аналогја.

Комади танког бронзаног лима из стратума I насеља у Бољетину припадају вероватно деловима украсних плочица или искуцаним бронзаним судовима, који нису тако ретки у оставама прелазног периода. Оно што је значајно на деловима откривених бронзаних судова, као што су они из Привине Главе, у Срему или из оставе Uioara de Sus, Cincu и Sighetu Mar-matiei, у Трансилванији, јесте њихова орнаментика, која је несумњиво утицала на украшавањем керамичких посуда.²⁵ Уска пластична ребра на рамену суда, пунктирање, организовање танко урезаних геометријских мотива у хоризонталне траке или метоиска поља, као и низови аркада управо су елементи који се налазе на керамички стратума I у Бољетину, а несумњиво су имали узора у сличним бронзаним судовима, као што су напред поменути. Има се утисак да је и карактеристичан мотив утиснутих гирланди (које између себе остављају ребрасте канелуре) на добро глачаним судовима млађе фазе групе Гава (Mediaș I, II) такође настао под утицајем украшавања бронзаних судова, какви су нађени, рецимо, у остави Drezden — Laubegast 5, у области Лужице.²⁶

Керамика украшена урезаним геометријским мотивима из стратума Ia насеља у Бољетину

има најближе аналогје са керамиком из праисторијских насеља са локалитета Socodor и Piatra Craivir, у југозападној Трансилванији, као и са керамиком из млађег хоризонта насеља на локалитету Varșand (Gyulavarșand), који се налази нешто западније од њих, уз саму границу са Мађарском.²⁷ Главна одлика керамике са ових локалитета је зонално распоређен геометријски орнамент, уз који се често налазе краћи коси зарези или мала кружна удубљења. Уске шрафиране траке и низови аркада, изнад којих је простор шрафиран косим урезима, чине основне мотиве на посудама са ових налазишта. Осим начина украшавања посуда, сличност са керамиком из Бољетина показују и облици керамичких судова са ових насеља. Керамика са ових налазишта у југозападној Трансилванији припада завршном хоризонту Отомани групе, који се датује у бронзу D.

Керамика последње фазе Отомани групе, која се означава као Отомани III или у новијим радовима румунских археолога као Отомани IV, нема много заједничког у начину украшавања са керамиком класичне фазе ове групе (средња бронза), коју I. Bóna означава као културу Spiral-Buckelgefäße.²⁸ Начин украшавања танко урезаним геометријским мотивима у касно бронзано доба, на ширем подручју северозападне Румуније, настао је можда под утицајем групе Wietenberg, из источне Трансилваније, где се ова орнаментика појављује већ у фази Wietenberg II.²⁹ Група Wietenberg је паралелна са групом Отомани од настанка до краја средњег бронзаног доба, а у својим завршним фазама чине јединствен културни хоризонт. Блискост ове две културне групе је толика да би требало прихватити мишљење M. Gimbutas о Wietenberg групи као источној варијанти Отомани групе.³⁰

Позна Отомани група у Румунији се назива и групом Suciu de Sus, чије је матично подручје у северозападној Трансилванији, T. Bader у свом новијем раду о културама бронзаног доба северозападне Трансилваније, међутим, раздваја

дршци налази се у Народном музеју у Београду, али је локалитет непознат. — Према Д. Гарашанин, *op. cit.*, Т. XXXVII, 4.

²³ Праисторијске оставе Србије и Војводине I, 101, Т. LXXXIII, 8 (Брза Паланка). Привеске из Барајева и Костолаца Д. Гарашанин датује у пуни халштат — Д. Гарашанин, *op. cit.*, 71—72 (Барајево); 72, Т. XL, 4 (Костолац).

²⁴ Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, 94—95, Т. LXXX, 2 (Алун), Д. Гарашанин, *op. cit.*, 72, Т. XLVIII, 12 (непознато налазиште).

²⁵ Праисторијске оставе у Србији и Војводини I, 71, Т. LXVI, 9 (Привина Глава); M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, 114—116, Pl. 257, 13 (Uioara de Sus); 80 Pl. 130 6 (Cincu).

²⁶ W. A. Brunn, *op. cit.*, 316, Т. 54.

²⁷ D. Popescu, Cercetari arheologice in Transilvania, Materiale și cercetari arheologice II, București, 1956, 43—88, fig. 8, 6; 13, 10; 15, 1; 11, 8; 30, 10; 34, 6 (Socodor); I. Andrișoiu, Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud-vestul Transilvaniei, Acta musei Napocensis XV, 1978, 63—83, Т. I—VI (Piatra Craivir); M. Dinu, Sapaturile de la Varșand — 1949, Materiale și cercetari Arheologice II, 1956, 89—152, fig. 65, 10; 67, 2; 74, 9; 75, 5 (Varșand).

²⁸ I. Bóna, Die Mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen, Budapest, 1975, 121—144.

²⁹ N. Chidioșan, Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im lichte der neuen Funde von Derșida, Dacia XX, 1968, 155—175, Abb. 12.

³⁰ M. Gimbutas, Bronze age cultures in Central and Eastern Europe, Hague, 1965, 210.

ове две културне групе, сматрајући да се оне спајају тек у својим завршним фазама, када Отомани IV и Suciū de Sus III (фаза Culcui Mare) чине културни хоризонт на којем настаје група Гава.³¹ Керамика групе Suciū de Sus III има доста заједничких елемената са керамиком из стратума Ia бољетинског насеља.

Поред везаности са керамиком културних група касно бронзаног доба северно од реке Мориша, керамика украшена урезаним геометријским мотивима из стратума Ia има заједничких елемената са налазима завршне фазе групе Ватин и Verbicioara, из Баната и Олтеније. Завршна фаза ватинске групе није најбоље истражена, као ни њен однос према групи Гава, која је замењује. Облици керамичких посуда из касне фазе ватинске групе немају много сличности са керамиком из стратума Ia насеља у Бољетину, али их повезује сличан начин украшавања посуда.³² Посебну сличност у орнаментацији показује керамика из насеља Cornești, у румунском Банату, које припада позној ватинској групи.³³ Керамика из стратума Ia има више сличности са позном Verbicioara групом из Олтеније, означеном као Verbicioara IV—V.³⁴ Поменимо само мању лоптасту амфору, са кратким коничним вратом и хоризонтално засеченим ободом, из Ватина, која припада Verbicioara групи, где су урезани геометријски мотиви организовани веома слично као на једном фрагментованом суду истог облика из бољетинског насеља (Т. IV, 7).³⁵

Сродност са неколико керамичких облика из стратума I у Бољетину има керамика из новоиздвојене групе Govoga, која се у почетку, када је била позната само остава Govoga Sat, везивала за фазу Verbicioara IV, а касније за фазу Verbicioara Vb.³⁶ Као заједнички облици могу

се навести калотасте зделе са незнатно профилисаним стопом, украшене вишеструким гирландама (Т. I, 5), зделе са увученим ободом и језичастим дршкама на рамену (Т. II, 2), коничне зделе са кратким вертикалним ребром испод хоризонтално засеченог обода (Т. VII, 5) и мањи лонци са пластичним тракама (Т. V, 4).³⁷ Поред типичних, заобљених форми посуда и специфичних украса, као што је мотив — симбол сунца, који групу или „фазу“ Govoga везује за Verbicioara V, поменути облици, који су готово идентични бољетинским, указују на присуство Гава елемената у овој групи.

Више заједничких елемената у облицима, а нарочито у начину украшавања, има керамика стратума I у Бољетину са керамиком групе раног гвозденог доба Virtop, или, како се још назива, Virtop — Ișalnița, у Олтенији.³⁸ Црно глачана и канелована керамика из тумула са претежно спаљеним покојницима са локалитета Virtop и Ploșcor, у Олтенији, и Suseni, у румунском Банату, указује да је на овом подручју Гава компонента била јаче изражена на некрополама.³⁹

В. Hänsel наводи као специфичан облик суда у Virtop групи огњишни суд типа суд-сацак, који је са више примерака заступљен на бољетинском насељу.⁴⁰ Овај огњишни суд налази се на локалитетима Varșand и Foieni, који припадају групи Отомани III, на Жидовару и у Ватину, као и на насељу Калакача, у најстаријем слоју босутске групе.⁴¹ Још један специфичан суд са бољетинског насеља, који се назива суд за пржење рибе (Fischgefäß), има бројне аналогije у керамици групе Ватина и Отомани.

Добро глачана и канелована керамика из стратума Ib насеља у Бољетину типолошки је доста блиска са керамиком Гава типа из њене матичне области, у горњем Потисју и Трансилванији.⁴² Керамика групе Гава на свом исходишту одликује се добро печеним судовима, са глачаним спољним површинама, у различитим

³¹ T. Bader, *Epoca bronzului în nord — vestul Transilvaniei*, București, 1978, 138.

³² М. Гарашанин, Праисторија Србије, 335; Н. Тасић, *Ватинска група*, Праисторија Војводине, 1974, Нови Сад, 216.

³³ O. Radu, *Contribuți la cunoașterea culturii Vatină — săpăturile de la Cornești, jud. Timiș*, SCIV 2, 1972, 271—283, fig. 10.

³⁴ D. Berciu, *Die Verbicioara — Kultur, Dacia V*, 1961, 123—161; исти, *Aperçus des problèmes suscités par la civilisation de Verbicioara, et le problème de la fin de l'âge du bronze dans la région des Portes de Fer et du Bas — Danube*, Зборник Народног музеја Београд IV, 1964, 43—50, fig. 5, 2, 3, 4.

³⁵ Бронзано доба Србије (каталог), Народни музеј, Београд, 1972, 85—86, кат. јед. 85; Н. Тасић, *Verbicioara група у Јужном Банату*, Праисторија Војводине, 210.

³⁶ В. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn, 1976, 60; Gh. Petre, *Contributions à l'étude de la fin du bronze et du commencement du Hallstat dans le nord-est de Oltenie*, Actes de IIe Congrès international de Thracologie, Bucarest, 1980, 137—145.

³⁷ В. Hänsel, *op. cit.*, Т. 30, 9, 10, 12; Gh. Petre, *op. cit.*, fig. 1, 7; 2, 3; 3, 1.

³⁸ В. Hänsel, *op. cit.*, 103, Т. 37—40.

³⁹ В. Hänsel, *op. cit.*, 104.

⁴⁰ В. Hänsel, *op. cit.*, Т. III, 21.

⁴¹ М. Dinu, *op. cit.*, fig. 65, 10 (Varșand); I. Nemeti, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în zona Careiului*, SCIV 29, București, 1978, 121 (résumé), fig. 5, 1; П. Медовић наводи у својој дисертацији, осим неколико примерака суд-сацака са Калакаче, да је овај огњишни суд нађен на Жидовару, у Ватину, Илаци, Карабурми и још неким локалитетима касне бронзе и раног халштата. — Р. Медовић, *Naselja starijeg гвозdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju*, Београд, 1978, 44—45, Т. XX, 2, 5.

⁴² А. László, *Considerații asupra ceramicii de tip Gáva din Hallstattul timpuriu*, SCIV, 24, 1973, 605—607, fig. 6.

тоновима сиве и мрке боје. Ово треба нагласити с тога што се често под керамиком Гава типа подразумева само црно глачана и канелована керамика. Плитке, коничне и калотасте зделе, са благо увученим ободом, мањи, неукрашени лонци, са заобљеним трбухом и незнатно профилисаним ободом и лонци fine фактуре, са пластичном траком на рамену, су керамички облици који везују насеље у Бољетину за рану фазу групе Гава у Трансилванији (Sintana — Laruș — Pecica).⁴³

Већи број добро глачаних и канелованих посуда из стратума I бољетинског насеља има аналогije са керамиком из насеља Mediaș (слој I и II) у Трансилванији, које припада каснијој фази групе Гава.⁴⁴ Поред црно глачане и канеловане керамике, на насељу Mediaș налази се мања група посуда црвенкастомрке боје, које су украшене сноповима танко урезаних линија, што је забележено и на насељу у Бољетину.⁴⁵ За разлику од бољетинског насеља, где се снопови косих и вертикалних уреза изводе на посудама из стратума Ib, а урезане таласасте линије на посудама из стратума IIa, у насељу из Mediaș — а оба начина урезивања примењују се истовремено, као што је случај и на насељима Калакача хоризонта.

Керамика са одликама Гава групе откривена је и на насељу раног гвозденог доба са Insula Banului, у Ђердапу.⁴⁶ Мада су већим делом егзистирала истовремено, насеље у Бољетину и насеље са Insula Banului немају много заједничких елемената. За разлику од бољетинског насеља, где је у доњем културном слоју доминантна керамика групе Гава, на насељу са Insula Banului преовлађује жигосана керамика. Керамика украшена различитим утиснутим мотивима са Insula Banului потпуно недостаје на бољетинском насељу. С тога се може закључити да у формирању насеља у Бољетину нема никаквог удела група Дубовац — Жуто Брдо — Gîrla Mare, која чини основу на насељу са Insula Banului. Ова два насеља, која су просторно недалеко удаљена један од другог, имају више заједничких елемената тек при крају живота на

насељу са Insula Banului, што одговара стратуму IIa насеља у Бољетину.

Гава група се укључује у велики комплекс канеловане керамике раног гвозденог доба на подручју од горње Тисе и средњег Дњестра на северу до јужних Карпата на југу. У северном делу распрострањености, Гава група је позната и као комплекс Gava-Holihradu, док се јужно од Мориша среће најчешће као хоризонт Gava — Reci — Mediaș — Suseni.⁴⁷ Источно-карпатски комплекс канеловане керамике раног гвозденог доба у области доњег Дунава меша се са источно-балканским комплексом жигосане керамике, који је означен као Insula Banului — Pșenițevo — Babadag.

Стратум I насеља у Бољетину, према керамички и металним налазима, припада источно-карпатском културном кругу раног гвозденог доба.

Стратум II насеља у Бољетину садржи керамику која припада групи Босут. Керамика ове културне групе развијеног гвозденог доба је релативно добро позната са више насеља која су истражена на подручју српског Подунавља и централне Србије. Према периодизацији босутске групе коју је израдио П. Медовић, млађе насеље у Бољетину припадало би фази Босут IIIa и Босут IIIb, које су означене и као Калакача, односно Басараби хоризонт.⁴⁸ Својим положајем бољетинско насеље припада граничном подручју између групе Босут и њој врло блиске групе Басараби, у јужној Румунији. Керамика украшена у тзв. Басараби стилу са млађег насеља у Бољетину, према облицима судова и начину организовања утиснутих и урезаних мотива, показује више сличности са керамиком групе Босут него са керамиком групе Басараби. Керамика стратума IIa насеља у Бољетину (Т. XI, 1—12) припада поуздано Калакача хоризонту, док показује мање заједничких елемената са пре-Басараби хоризонтом у Румунији, који је A. Vulpe изједначио са хоризонтом канеловане керамике (тумули из Vîrtop-a и Ploșor-a, у Олтенији, насеље из Mediaș-a, у Трансилванији, насеље Popești — Novaci, у Мунтенији).⁴⁹

Према дебљини културног слоја, Калакача хоризонт (стратум IIa) на насељу у Бољетину је кратко трајао, да би га, без видних промена, заменио хоризонт са керамиком украшеном у Басараби стилу (стратум IIb). Млађе насеље у

⁴³ Некропола спаљених покојника под тумулима са локалитета Laruș, област Марамуреш, има у старијој фази (Laruș I, бронза D) керамику групе Suciu de Sus, а у млађој фази (Laruș II, халштат A 1) керамику најстаријег хоризонта групе Гава. — Према С. Касо, *Contribution à la connaissance de la culture de Suciu de Sus à la lumière des recherches faites à Laruș*, Dacia XIX, 1975, 45—68.

⁴⁴ E. Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaș* 1958, Dacia IX 1965, 87—104, fig. 3; 4.

⁴⁵ E. Zaharia, *op. cit.*, 87, fig. 11, 1—8.

⁴⁶ S. Morintz—P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, SCIV 20, 1969, 422—433.

⁴⁷ G. Smirnova, *Complexele de tip Gava — Holihradu — o comunitate cultural — istorica*, SCIV 25, 1974, 359—380; S. Morintz, *Über die Abstammung der Thraker*, Actes..., 53—54; M. Petrescu-Dimbovița, *La contribution de recherches archéologique à l'histoire des Thraces nord-danubiens*, Actes..., 165—180.

⁴⁸ П. Медовић, *op. cit.*, 39—52.

⁴⁹ A. Vulpe, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi — Kultur)*, Dacia IX, 1965, 126—127.

Бољетину (стратум II) може се временски одредити у млађу фазу халштата В (прецизније у халштат В 3), којем би одговарао Калакача хоризонт, и у халштат С, којем у целини припада хоризонт са керамиком украшеном у Басараби стилу.

На основу претходно изложеног археолошког материјала и датих аналогја, може се закључити да је насеље код Бољетина егзистирало у време раног и развијеног гвозденог доба.

Насеље су основали највероватније носиоци групе Гава, који су почетком халштата А 1 (око 1200. године пре н.е.) из горњег Потисја и Трансилваније доспели у подручје Ђердапа. Прекид у развоју насеља настао је вероватно у периоду

халштата В 2 (900—800. година пре н.е.), када су у ове крајеве продрли носиоци Босут групе са запада. Вероватно су носиоци групе Босут управо на подручју Ђердапа преузели специфичан начин украшавања керамике у контакти-ма са носиоцима групе Басараби из Олтеније.

Насеље код Бољетина наставља да живи током халштата С (око 700—600/550. године пре н.е.), да би при крају хоризонта са керамиком украшеном у Басараби стилу, негде око 600. године пре н.е. из непознатих разлога било напуштено.

Према извесним керамичким облицима, као што су лонци са чепастим и потковичастим дршкама, може се претпоставити да је живот на насељу обнављан и после Басараби хоризонта, о чему немамо довољно података.

16. јули 1981.

UDK: 903 "638" : 903.4 : 903—03

SITE D'HABITAT PRÉHISTORIQUE PRÈS DE BOLJETIN — UNE CONTRIBUTION AUX CONNAISSANCES DE L'ÂGE DU FER ANCIEN À ĐERDAP (PORTES DE FER)

MILOŠ JEVIĆ, Filozofski fakultet, Beograd

Les fouilles entreprises dans un but de conservation sur la localité de Lepen, près de l'embouchure de Boljetinska reka à Đerdap (Portes de Fer), ont eu lieu de 1968 à 1970.

Dans la couche contenant des vestiges de civilisation on a pu constater deux strates, qui sont nettement séparées par un horizon correspondant à la destruction et à l'incinération d'habitations. L'épaisseur moyenne de la strate inférieure, désignée comme strate I, atteint 0,70 à 0,80 m et celle de la strate supérieure, nommée strate II, 0,40 à 0,60 m.

A en juger d'après le mobilier archéologique, avant tout la céramique, il est possible de distinguer dans chacune de ces strates deux horizons d'habitation (Ia-b, IIa-b).

La strate Ia comporte des vases ornés de motifs géométrique incisés, qui caractérisent la céramique

de l'horizon final de l'âge du bronze dans la Roumanie du Nord-Ouest au sens géographique plus large (Otomani III—IV, Suci de Sus, Wietenberg III). Ce type de céramique est daté du bronze D mais sa présence n'est pas non plus à exclure dans la phase Halstatt A1. La strate Ib contient des vases bien polis et canelés du type de Gava, que l'on attribue en général à la période comprise entre Halstatt A1 et Halstatt B2 ou B3. A en juger d'après quelques objets dont la détermination chronologique s'avère des plus délicates (faucille en bronze à appendice en forme de languette, moule à couler le «celte», épingle décorative de bronze), la strate Ib peut être datée avec certitude à Halstatt A. Quelques formes céramiques et le mode de décoration de la céramique appartenant à la strate Ib, lesquels sont typiques de la phase récente du groupe de Gava (Medias), indiquent la probabilité de l'existence du site d'habitat plus ancien dès la phase de Halstatt B1.

La strate II dans son ensemble appartient au groupe de Bosut. Une phase initiale de courte durée, strate IIa, se caractérise par la céramique de l'horizon Kalakača (Bosut IIIa), qui est daté de Halstatt B2 et B3. La strate IIb comporte des céramiques décorées en style de Basarab, qui date de l'époque de Halstatt C.

Sur la base du matériel archéologique et des analogies établies ci-dessus, il est permis de conclure que le site d'habitat près de Boljetin existait au cours de l'âge du fer ancien et développé. Il convient de faire ressortir que l'on ne saurait exclure la possibilité de l'existence d'un horizon de faible épaisseur contenant des vestiges du bronze récent dès le début de la formation de ce site d'habitat, horizon qui n'aurait

* Након што је рад био предат у штампу прегледао сам прилог V. Boroneanț — а о култури Verbićioara у области румунског дела Ђердапа (V. Boroneanț, Diskoperiri apartinind culturii Verbićioara din regiunea Porților de Fier, Drobeta, 1976, 14—29). Керамика из вишеслојног пећинског насеља Climentea I и утврђеног насеља Gornea—Pazariște слична је керамици (нарочито у начину украшавања) из најстаријег слоја насеља у Бољетину (стратум Ia). Аутор с правом наглашава уску везу групе Ватина и Verbićioara, која је видна на керамици са ова два насеља. Оба насеља датују се у средњу бронзу (Verbićioara I—III), мада не би требало искључити могућност присуства Verbićioara групе у Ђердапу и у периоду касне бронзе.

aucun rapport avec celui de Gava. Il paraît plus plausible d'admettre que les fondateurs du site d'habitation près de Boljetin étaient des porteurs du groupe de Gava, qui ont intégré à leur vaste complexe de civilisation des éléments caractérisant les civilisations des groupes de la Roumanie du Nord-Ouest remontant à la fin de l'âge du bronze. L'intrusion des porteurs du groupe de Gava depuis la région du cours supérieur de la Tisza et la Transylvanie vers la zone

des Portes de fer a eu lieu au début de la phase de Halstatt A1 (environ 1200 ans avant n.è.). L'arrêt du développement de ce site s'est produit probablement à la période de Halstatt B2 (900—800 ans avant n.è.), au moment où le groupe de Gava fut remplacé par celui de Bosut. La vie du site se poursuit durant Halstatt B3 et Halstatt C pour s'éteindre vers la fin de l'horizon contenant la céramique ornée en style de Basarabi quelques 600 ans avant n.è.

1

2

3

4

5

6

7

Бољетин: сл. 2, 3, 5, 6, 7 — стратум I; сл. 1, 4 — стратум II. — Boljetin: fig. 2, 3, 5, 6, 7 — strate I; fig. 1, 4 — strate II.

1

2

3

4

5

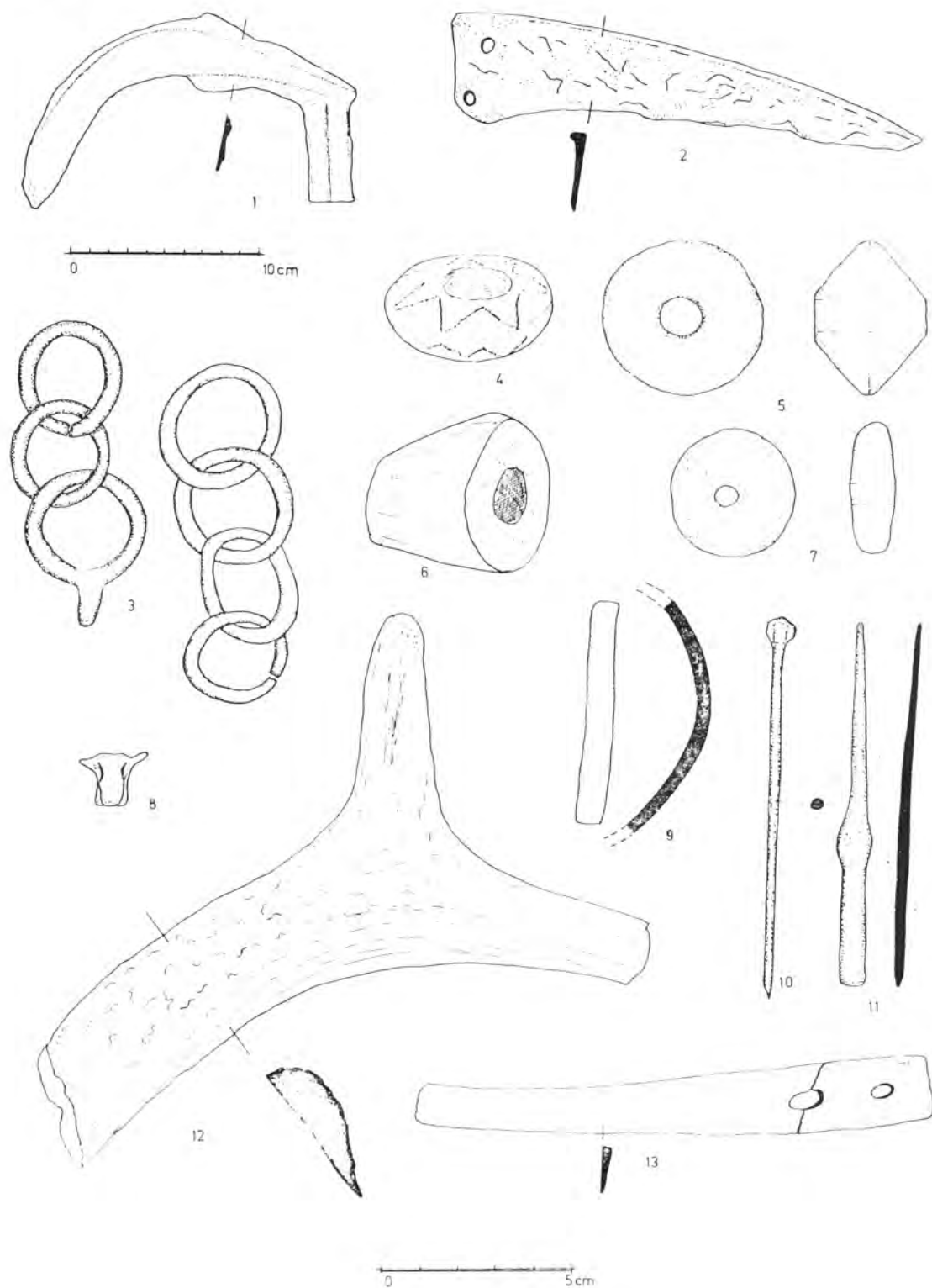

6

7

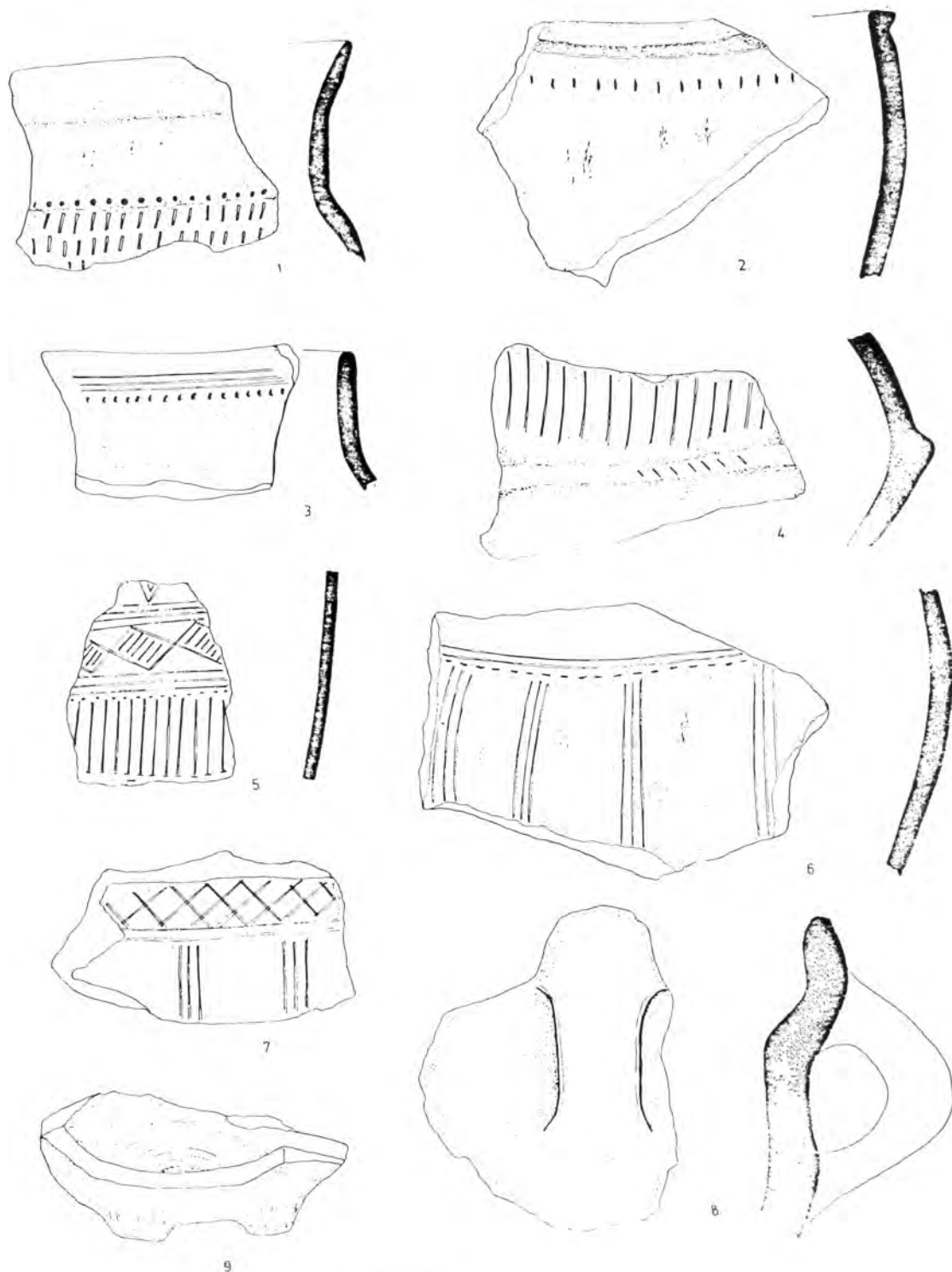
Бољетин: сл. 1—4 стратум I; сл. 5—7 стратум II. — Boljetin: fig. 1—4 strate I; fig. 5—7 strate II.

Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

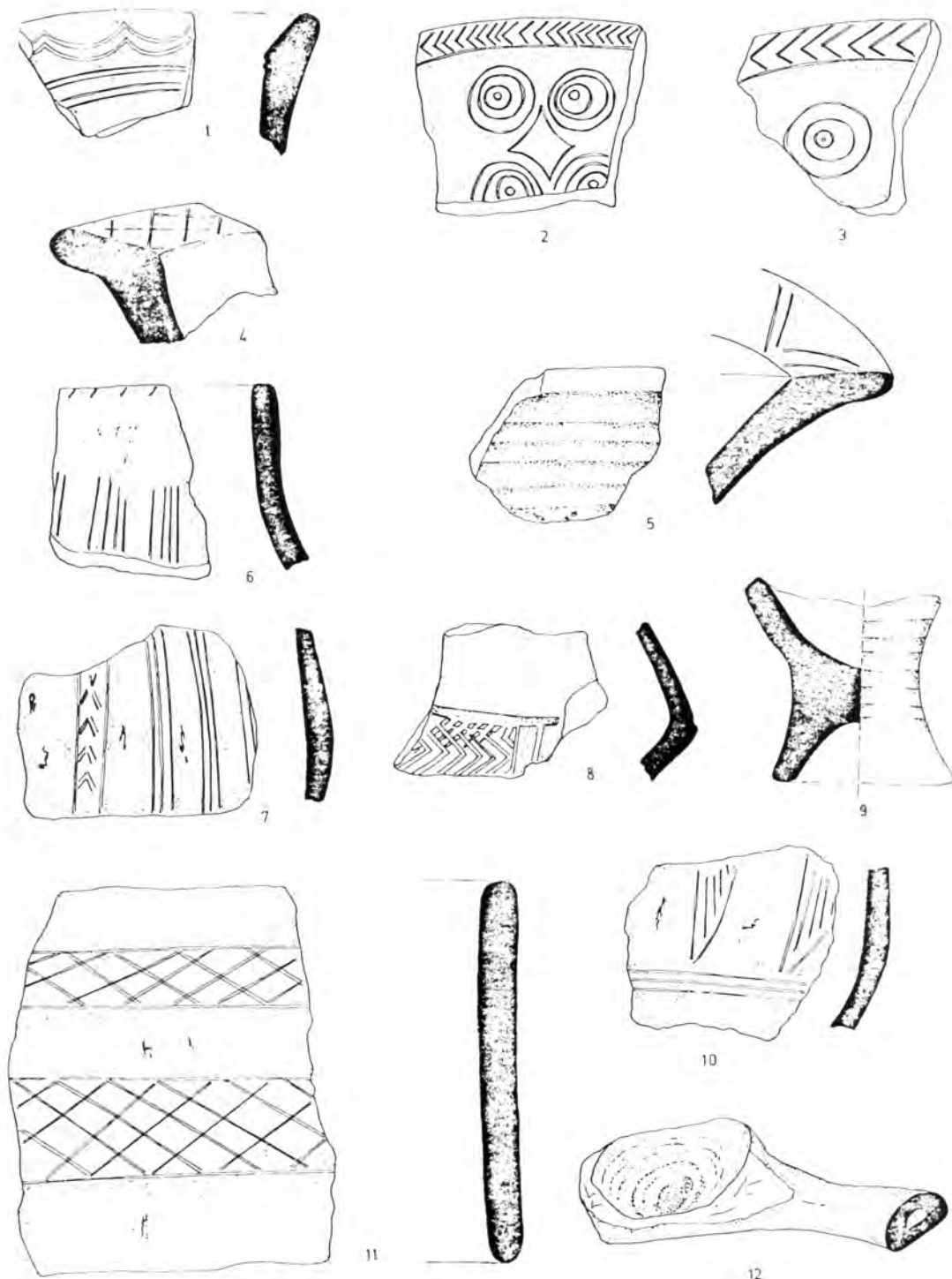

Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

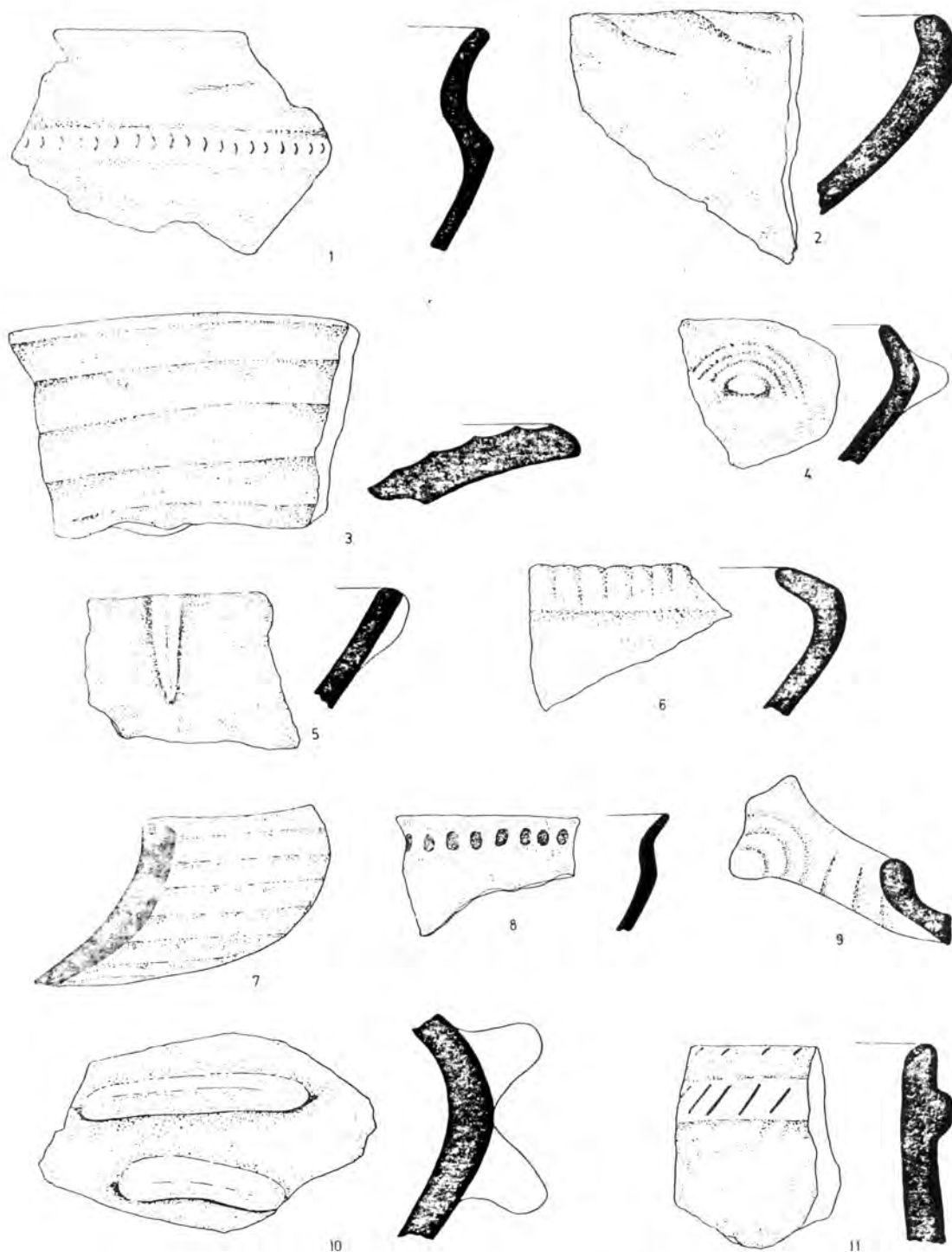

0 5cm

Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

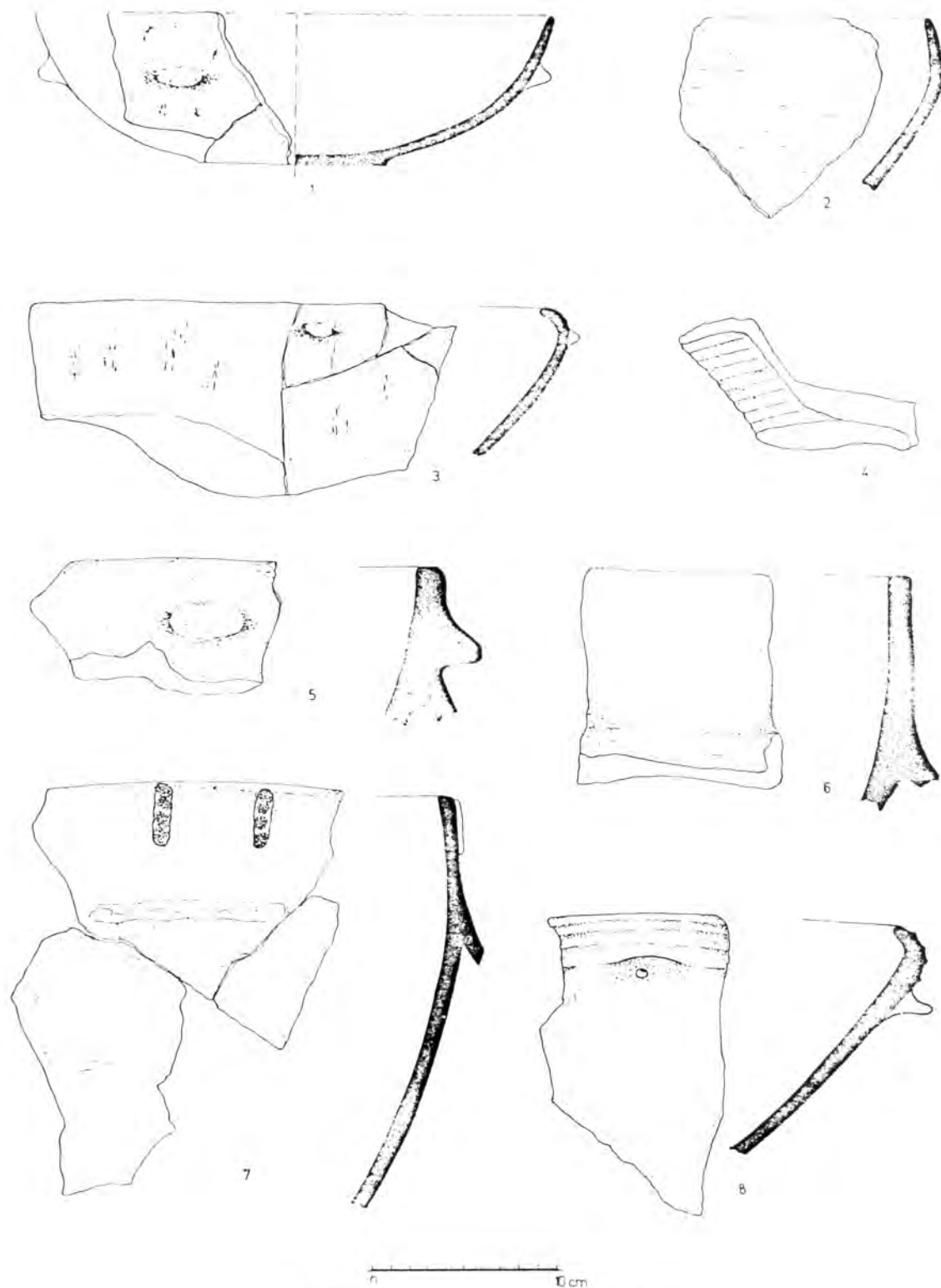

Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

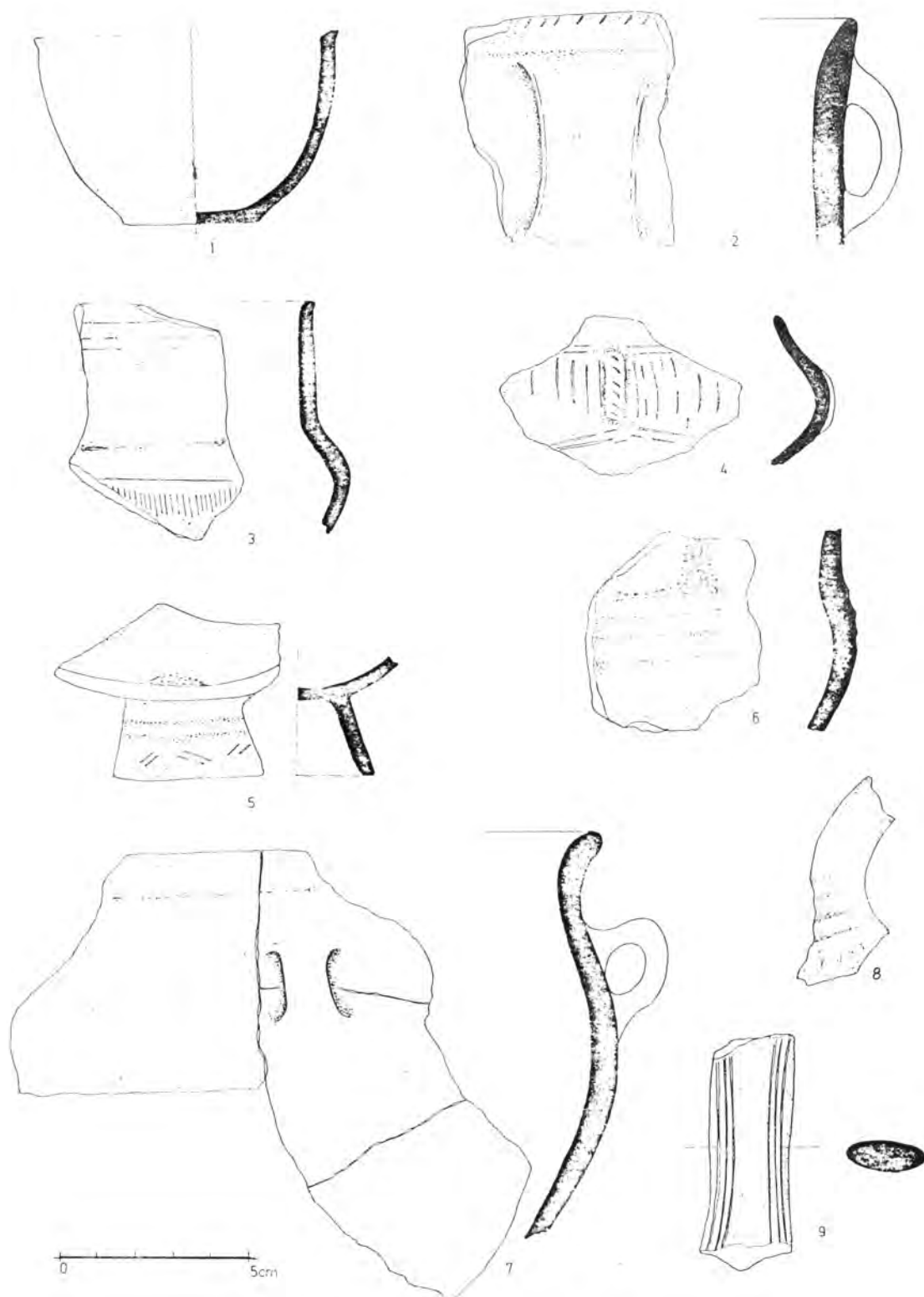

0 5cm

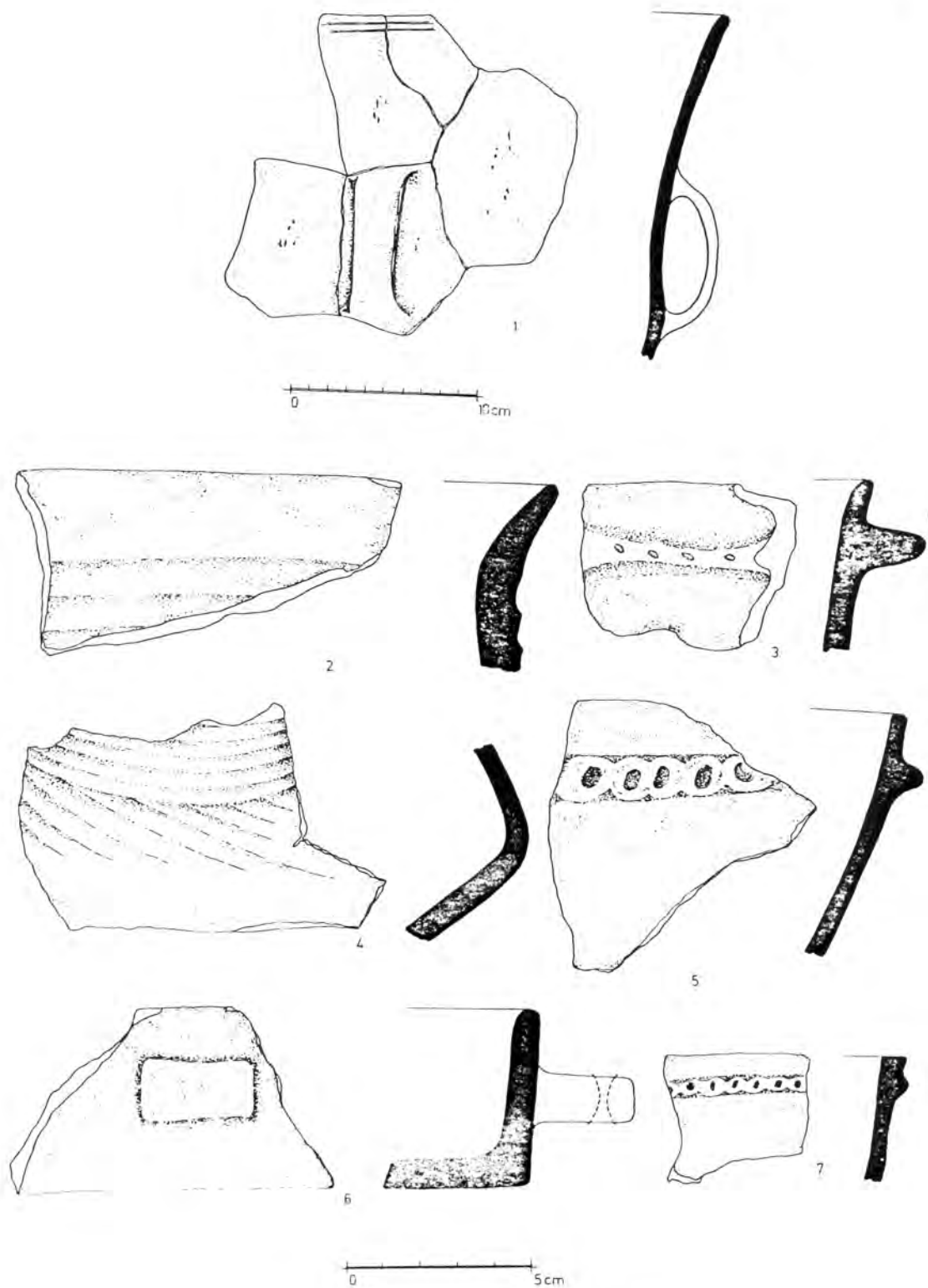
Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

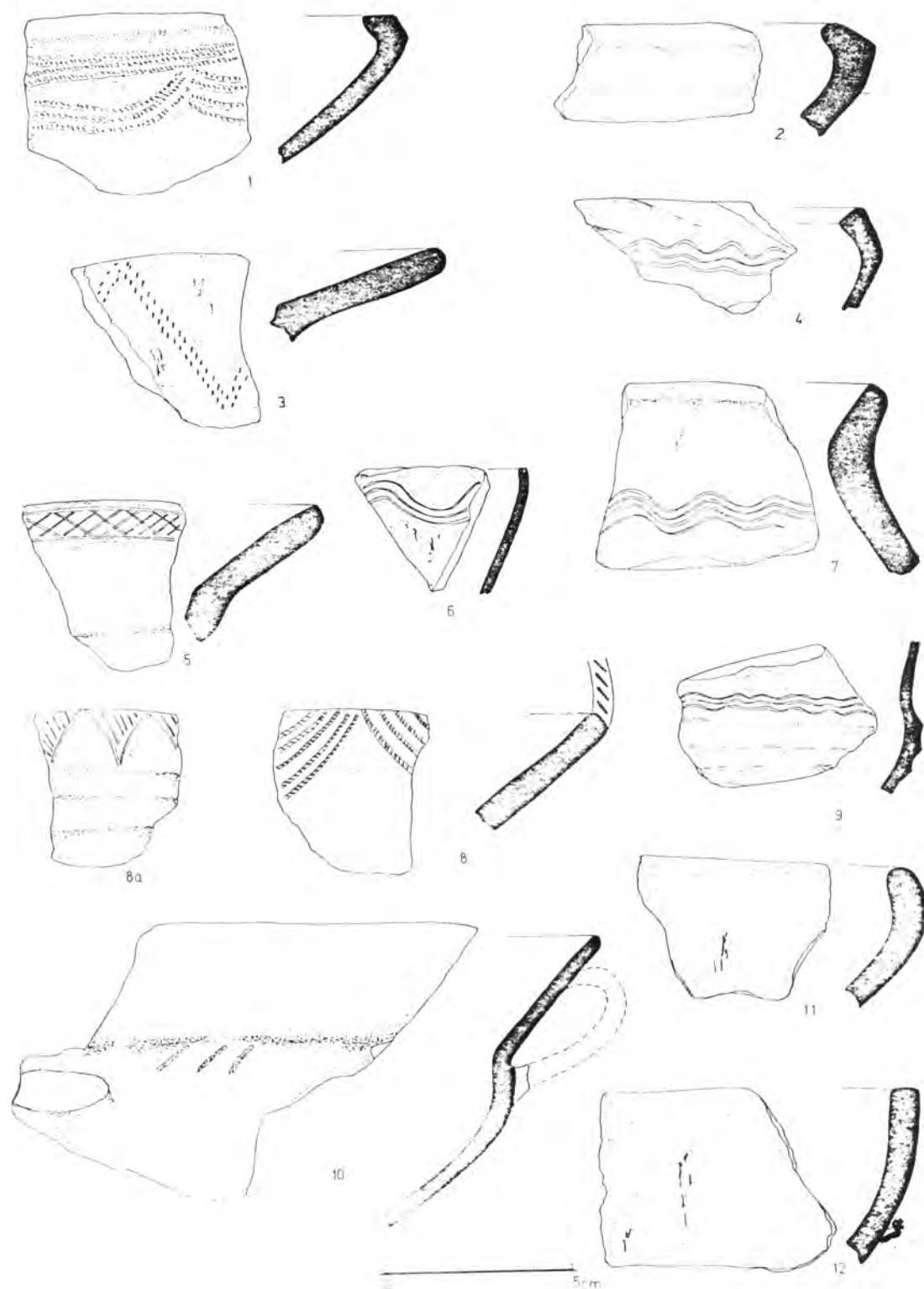
Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

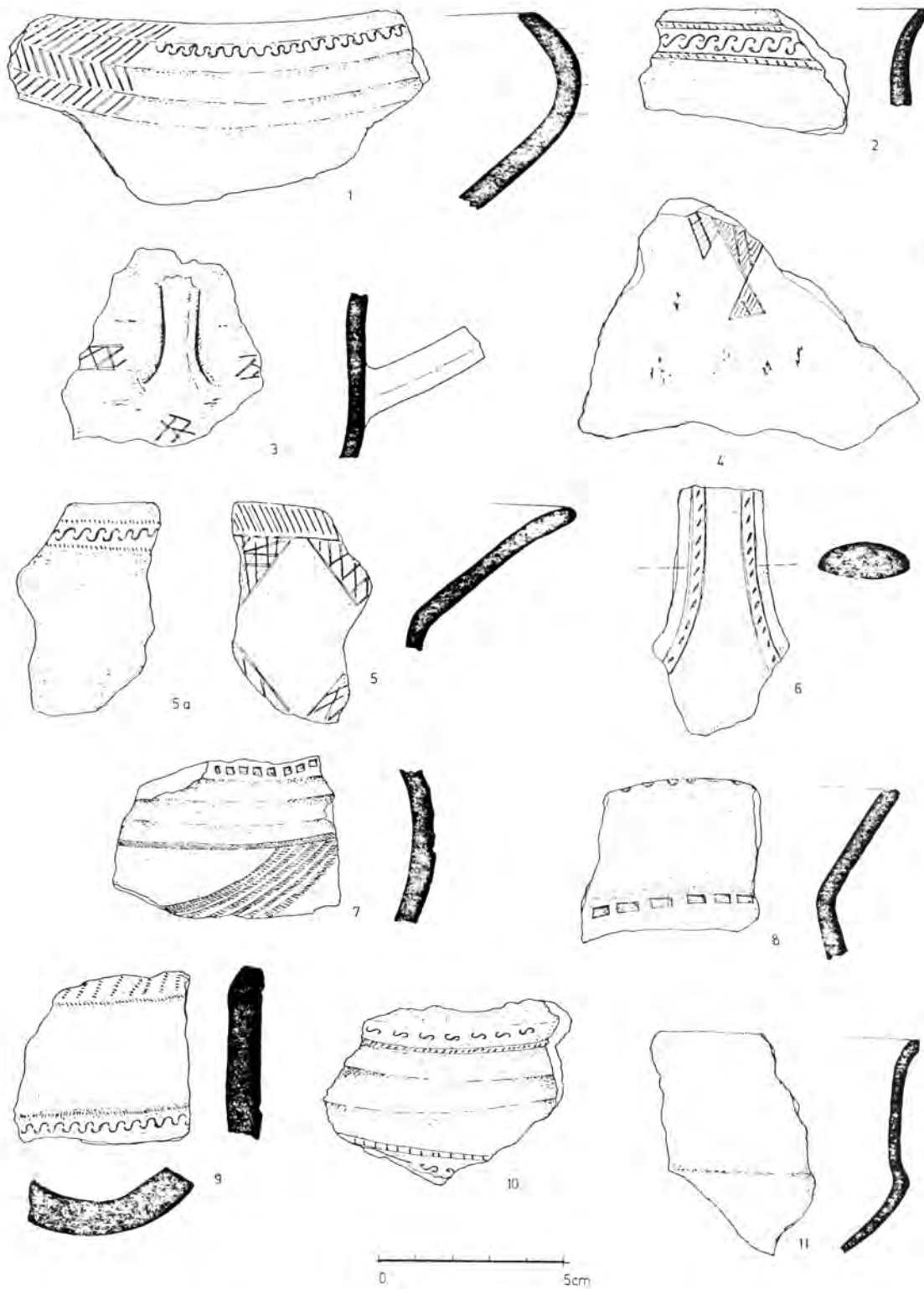
Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

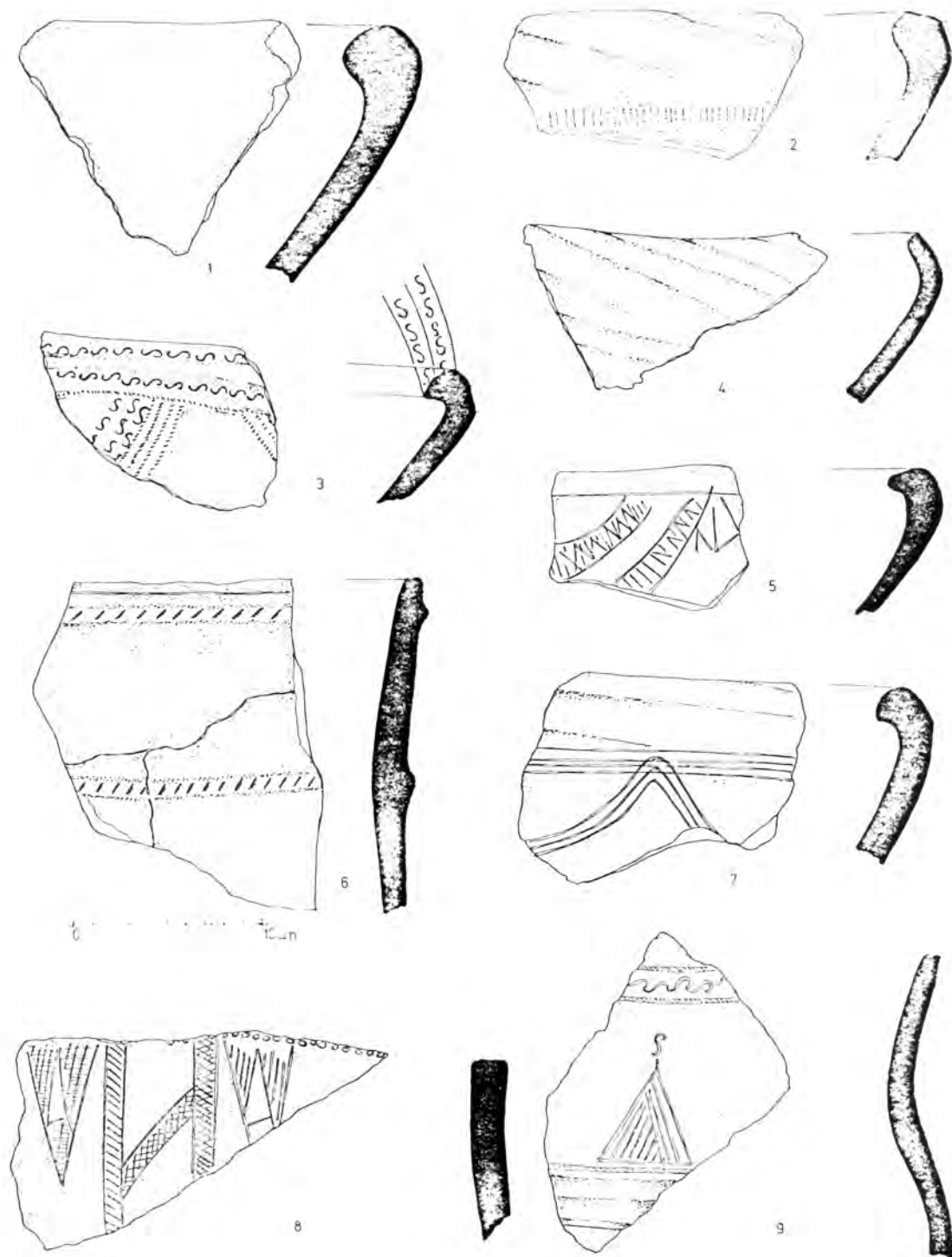
Бољетин, стратум I. — Boljetin, strate I.

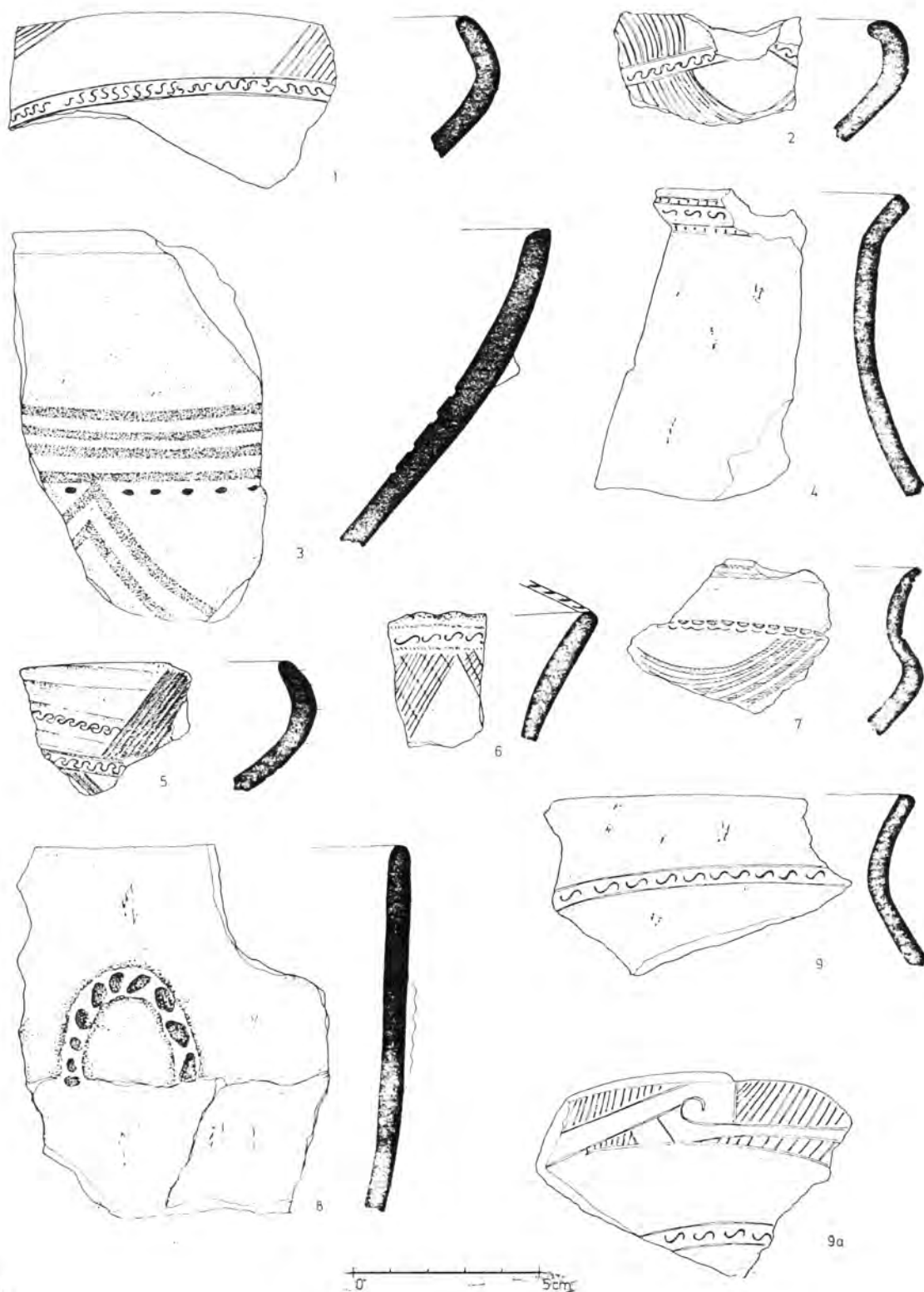
Бољетин, стратум II. — Boljetin, strate II.

Бољетин, стратум II. — Boljetin, strate II.

Бољетин, стратум II. — Boljetin, strate II.

Бољетин, стратум II. — Boljetin, strate II.

Пра

До
периф
Ђурђе
ве и р
овом м
године
и то н
налази
рине с
локал

До
а са ј
којих
пи, а
бронза
по Ра
Гарац
меним
неопш
култу
јама,
матер
спора
култу

О
три је
љају
оне н
(објек

Објек

О
објек
калн

1.
2.
објав.

Праисторијски локалитет Сарина међа у Светозареву

МИЛОРАД СТОЈИЋ, Завичајни музеј, Светозарево

Локалитет Сарина међа налази се на јужној периферији Светозарева, на простору између Ђурђевог брда, некадашње обале Велике Мораве и реке Лугомира. Археолошка ископавања на овом месту започета су 1967, а настављена 1977. године. Истражена је површина од око 1 000 м², и то на северном делу локалитета.¹ Археолошки налази потичу искључиво из једног појаса, ширине око 70 м и дужине око 300 м, који пресеца локалитет у правцу север—југ.

Дебљина културног слоја износи око 40 см, а са јамама и до 1,8 м. Испитано је пет јама, од којих једна припада ватинској културној групи, а остале културама прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба (бронза D и На A—B, по Рајнекеу; односно гвоздено доба I, по Д. и М. Гарашанин). Ватинска јама је оштећена савременим земљаним радовима, док су остале јаме неоштећене па се могу сматрати затвореним културним целинама. У културном слоју изван јама, поред налаза прелазног периода, нађен је материјал старијег и млађег гвозденог доба, а спорадично и керамика костолачке и ватинске културне групе.²

Од јама прелазног периода, извесно је да су три јаме стамбеног карактера, односно представљају укопане делове станишта. Из тих разлога оне ће бити третиране као стамбени објекти (објекти I, II и III).

Објект I

Објект I има изглед полуземунице. Основа објекта је елипсоидна, а зидови су скоро вертикални. Димензије: 3,70 × 2,40 м. Основа има два,

нивоа, с међусобном разликом од 15 см. Средишњи и јужни део основе је кружног облика и нижи је од северног дела, који је знатно мањи и има потковичаст облик. У објект се улазило са југозапада, кроз ров дугачак 2,4 м. На самом улазу у објект налазио се „праг“ — попречно испупчење, које је, вероватно, служило да спречи продор воде у објект. Иначе ров се налази на вишем нивоу од основе објекта. Наспрам улаза, у основи, нађени су трагови стуба пречника 25 см. С обзиром на место где се стуб налазио, мора да је припадао фази када је објект проширен.³ У археолошком материјалу најзаступљеније је посуђе, затим леп и животињске кости (сл. 1).

Од посуђа налажене су зделе, шоље, пехари, двојни судови, лонци, лонци-сапаци и поклопци.

Зделе су углавном благобиконичног облика, а горњи конус им је најчешће фасетиран. Фактура им је фина, површина углачана а боја тамносива. Уколико имају дршке, оне су брадавичастог облика. Заступљене су и зделе полулопастог облика са заравњеним ободом, чија је површина украшена широким хоризонталним канелурама (Т. I, 1—3).

Шоље су коничне или полулопасте. Дршке прелазе обод и на горњем делу су украшене дугметастим или коничним испупчењима, карактеристичним за већи број културних група прелазног периода Југославије и Румуније.⁴ У овом

³ За сличне објекте у војвођанским насељима овог периода, Р. Медовић, *Naselja starijeg гвозденог доба u jugoslovenskom Podunavlju*, Novi Sad—Beograd 1978, 16—17, Т. 130—131.

⁴ Д. Гарашанин, *Ка проблему поља са урнама у Србији*, Зборник Народ. Муз. I, 1958, Т. III; D. Berciu, *Die Verbiciora—Kultur*, Dacia N. S. V, 1961, Abb. 8, 3—4.

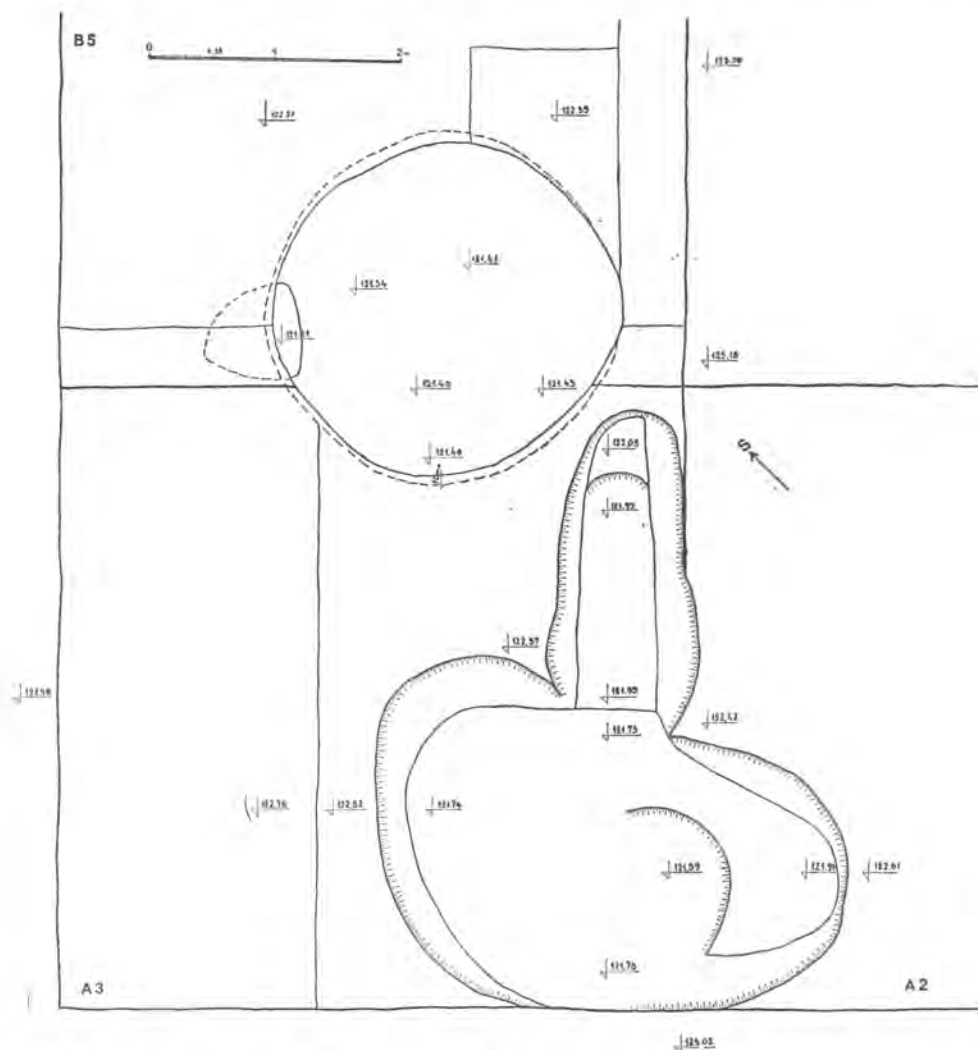
¹ S. Vetnić, *Arh. pregled* 9, 1967, 42.

² Материјал костолачке и ватинске групе биће објављени у посебном раду.

објекту нађено је и неколико шоља са вертикално постављеном дршком, типа Бајердорф—Белатице⁵ (Т. I, 4).

Пехаре одликује цилиндричан или коничан врат, лоптаст или благобиконичан трбух и две дршке које прелазе обод. Слични пехари често

лази се и један орнаментисани примерак, који има сигурне аналогije међу налазима позне Вербицоара групе и Деветашке пећине.⁷ Већина пехара има брадавичаст украс на рамену, на коме, као и на брадавичастим испупчењима, налазе се вертикално урезане линије. Посебно је заним-

благобиконичан. Горњи конус је украшен косим канелурама. Трбух је елипсоидно развучен и украшен рожастим испупчењима окруженим концентричним жљебовима. Дршке су петоугаоног пресека, и, у односу на суд, благо су искошене. Фактура му је изванредно фина, зидови танки, а површина има метални сјај, што би биле одлике и керамике Гава групе. Нађени су и фрагменти једног пехара изванредно fine фактуре, танких зидова и светлосиве боје, који је на рамену украшен вертикалним пластичним ребром. Фактура и боја овог пехара одговарају финој керамици слатинске и Медијана групе. Са по једним примерком заступљени су пехари који уз обод имају хоризонтално урезане линије и тачкасте убоде и пехари који су на рамену украшени косим канелурама. Оба пехара су рађена у стилу керамике Гава групе, с тим што први пехар има сигурне аналогije у пехару прелазног периода из бронзаног у гвозедно доба из Мајура⁸ (Т. I, 5—10).

У овом објекту налажене су две врсте лонаца, и то: лонци оштрије профилације и fine фактуре и лонци благе профилације, дебелих зидова, лоше фактуре, слични по облику урнама параћинске групе. По профилацији обода и облику рељефне траке на трбуху, на којој се налазе дршке, судови ове друге врсте су знатно ближи урнама параћинске групе нађеним у Мађији и Дворишту него онима из Параћина.⁹ На овим лонцима налазе се полукружне дршке украшене на горњој страни концентричним жљебовима, вертикално пробушене дршке и језичасте дршке. Једна хоризонтално бушена дршка на горњем делу има конично испупчење, слично као на једној урни из Дворишта.¹⁰ Код неких лонаца налазе се на рамену већа јамичаста удубљења или конична испупчења окружена дубоким жљебом. Лонци оштрије профилације и финије фактуре су, по правилу, украшени фасетирањем или канеловањем. Поред праволинијских изводе се и лучне канелуре, које формирају мотив гирланда. Лонци са мотивом гирланда су fine фактуре и црно су полирани, што их повезује са керамиком Гава групе. Овој групи припада и велики број лонаца различите величине, који имају заравњен и хоризонтално профилисан обод и коничан врат. Трбух им је лоптаст, фактура фина а боја мрка или сива. Осим на Сариној међи овакви судови, али у функцији урне, налажени су на некрополи параћинске групе на

локалитету Лукићска мала у Рајкинцу¹¹ (Т. I, 11—13).

Питоси су заступљени само већим фрагментима. Благо су профилисани и украшени рељефним тракама на прелазу врата у трбух и на рамену. Спољна ивица обода и траке украшене су косим зарезима. У висини траке на рамену налазе се четири језичасте или хоризонтално бушене дршке. Боја им је црна или мркоцрна (Т. I, 14).

Двојне посуде из овог објекта одликује величина и троугласта дршка која је на горњем делу украшена дугметасти испупчењем. Зидови су дебели, а фактура лоша.

На стамбени карактер ове јаме поред осталог археолошког материјала упућује и велики број налаза „огњишне керамике“ (лонаца са сацаком). Од сацака сачували су се само поједини делови и фрагменти плоча који су чинили ложисте. Судећи по томе сацаки из овог објекта нису се разликовали од сацака Вербичоара групе.¹² Делови плоча које су стајале поред отвора за ложење украшаване су на више начина. Најчешће се уз ивицу налази назубљена рељефна трака или трака која прати само лучну ивицу отвора. У неколико случајева у углу плоче налази се брадавичасто испупчење (Т. I, 15).

Из овог објекта потиче и неколико поклопаца у облику кружне плоче или диска. Дискоидни поклопци су украшени на горњој страни отисцима врхова прстију. Слични поклопци су познати из прелазног периода Славоније¹³ (Т. I, 16).

Тегови су у облику четворостране зарубљене пирамиде. Неки од њих украшени су са по три вертикална жљеба на бочним странама (Т. I, 17).

Зидни леп, који је налажен у великим количинама, садржи плеву.

У овом објекту нађено је обиље животињских костију. Остеолошка анализа није обављена, али се распознају кости свиње, говечета, овце и јелена. Пужев и шкољке су ретки, а рибљих костију нема.

Објект II

Овај објект налази се на 2,6 м од објекта I. Има облик зарубљене купе. Основа му је нивелисана, пречника 2,8 м. Уз основу, на западном делу објекта, налази се једна мања јама. Намењен објект временом је мењан. Нема сумње да је овај објект примарно служио као стан, на

⁸ М. Стојић, *Старе културе и народи на тлу средњег Поморавља*, каталог изложбе, Светозарево 1980, сл. 45.

⁹ В. Трбуховић, *Из праисторије долине Ресаве*, Старинар Н. С. XIII—XIV, 1962/63, сл. 6—7.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Непубликовано, Завичајни музеј у Светозареву.

¹² D. Berciu, *op. cit.*, Abb. 6.

¹³ K. Vinski-Gasparini, *Osvrt na istraživanja kasnog bronzanog doba i starijeg željeznog doba u severnoj Hrvatskoj*, Arheološka istraživanja u severnoj Hrvatskoj, Znanstveni skup, Varaždin 1975, sl. 9, 3.

шта упућује његова величина а и разноврсна керамика карактеристична за станишта, нађена на самој основи. Та керамика је прекривена са око двадесет наизменичних слојева пепела и земље. У сваком слоју пепела нађен је најмање по један фрагмент пехара, фрагменти лонца-сацака, бројни фрагменти осталих врста керамике и животињске кости. У једном од горњих слојева пепела нађено је више комада лепа, који је имао премаз светле боје. Судећи по садржају овог дела културног слоја, може се тврдити да је овај објекат секундарно служио као спремиште по обављеној култној радњи.¹⁴ Налази изнад ових слојева показују да је објекат у каснијим фазама прелазног периода послужио као јама за отпатке. Археолошки материјал је богат и разноврстан (сл. 1).

Све основне форме судова које су нађене у објекту I, констатоване су и у објекту II. Постоје, међутим, и значајне разлике, посебно у заступљености одређених форми судова и техника украшавања.

Поред благобиконичних здела, које по својим карактеристикама одговарају зделама из објекта I, у овом објекту налажено је још неколико врста здела, и то: биконичне зделе изразито танких зидова, fine фактуре и црно полиране, зделе „S“ профилације са мотивом гирланде изведене канеловањем и зделе са трочланом цик-цак линијом на ободу, коничним вратом и лоптастим трбухом који је украшен вертикалним канелурама и брадавичастим испупчењима на рамену. Нађена је и једна здела са косим канелурама на трбуху што по начину украшавања показује сличности са једном зделом из Слатине¹⁵ (Т. II, 1—4).

Шоље су такође сличне шољама из објекта I. Поред бројних комада са пластичним украсом на горњем делу дршке, налажене су и шоље са дршкама четвороугаоног пресека без украса. Посебно је занимљива фрагментована дршка шоље или пехара која има на горњем делу украс у облику тролиста (Т. II, 5—6).

Овде доминирају пехари са елипсоидно развученим трбухом без урезаних украса. Један примерак има цик-цак линије на трбуху, изведене глачањем. Иначе ови пехари имају бројне аналогije у параћинској, Говора и Черковна групи¹⁶ (Т. II, 7).

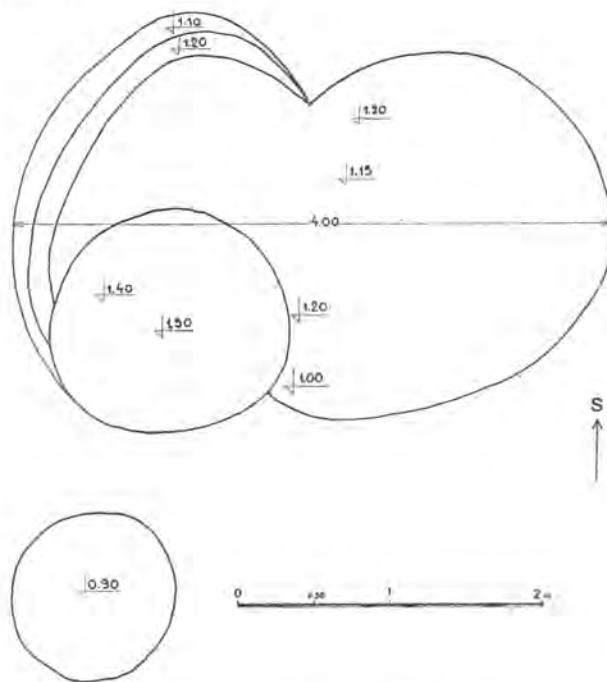
Поред лонаца и питоса, сличних онима из објекта I, овде су налажени и велики лонци

украшени хоризонталним канелурама на врату и рамену и вертикалним жљебовима на трбуху (Т. II, 8—12).

Двојни судови, лонци-сацаци и остали материјал показује сличности са објектом I, једино што међу теговима треба истаћи као нову форму тег калемастог облика. Нађено је и неколико предмета од кости за обраду керамике (Т. II, 16—17).

Објекат III

Овај објекат састоји се од две међусобно повезане јаме 4×2,2 м. У северном делу јаме је плића, док је у јужном дубља и цилиндрична (сл. 2).

Сл. 2. — Светозарево, локалитет Сарина међа, објекат III. — Fig. 2. — Sarina međa, ouvrage III.

Нађене су четири врсте здела: коничне, благобиконичне, лоптасте и зделе „S“ профилације. Коничне имају испод обода хоризонталну пластичну траку, а благобиконичне канелуре и фасете. Зделе „S“ профилације одликују се хоризонталним или вертикалним канелурама на рамену и у једном случају гирландом; најближе су им по форми и орнаментици, затим боји и глачању пехари Бабадаг групе¹⁷ (Т. III, 1—3, Посебно су карактеристичне шоље са вертикалном дршком типа Бајердорф-Велатице¹⁸ (Т. III, 4).

¹⁴ Уп. М. Васић, *Хтонско-аграрни култ у Винчи*, Глас САН 203, Н.С. I, 33—59 и цитирану литературу.

¹⁵ Д. Гарашанин, *Ископавања на Гумништу—Дачком риду у Доњој Слатини*, Старица Н.С. IX/X, 1958/59, сл. 5.

¹⁶ Д. Гарашанин, *Зборник Народ. Муз. VI*, 1970, сл. 181 В. Hänsel, *op. cit.*, Т. 4, 1, 3; 5, 6; 10, 3.

¹⁷ В. Hänsel, *op. cit.*, Т. 16, 1—2, 4.

¹⁸ В. изп. 5.

У овом објекту нису налажени пехари мањих димензија, толико карактеристични за објекте I и II. Пехаре из објекта III одликује величина и канеловани украс на рамену и врло су блиски описаним зделама „S“ профилације. Иначе, они су скоро идентични поменутих пехарима Бабадаг групе, а врло су блиски и једном пехару из Маноле.¹⁹ По распореду украса имају извесну генетску везу са пехарима из објекта I, који су украшени вертикалним линијама на рамену. Један број пехара је грубе фактуре и лоше профилације. Дршке имају на горњем делу два брадавичаста испупчења и једно уздужно пластично ребро. Слични пехари су познати из Орјакоскога — Бугарска, на којима се такође налази описан украс на дршци²⁰ (Т. III, 5).

Поред лонаца који по свему одговарају примерцима из претходна два објекта, нађени су и лонци чији је трбух тордиран, док су други украшени шрафираним тракама (Т. III, 6—7).

У осталом археолошком материјалу углавном се понављају карактеристичне форме констатоване у објектима I и II, изузев што лонци-сацаи имају хоризонтално бушену дршку, која се налази уз сам обод.

У северном делу објекта нађена је једна већа бронзана игла, која има биконичну главу²¹ (Т. III, 8).

Јама за отпатке

Југозападно од објекта III нађена је једна јама пречника 1,2 м са разноврсним материјалом (сл. 2).

Заступљене су благобиконичне фасетиране зделе и полулоптасте шоље, као и две врсте пехара: биконични пехари са коничним или биконичним додатком на горњем делу дршке, и пехари са полулоптастим трбухом, кратким цилиндричним вратом и тракастим дршкама. Пехари са пластичним украсима на дршкама подсећају на пехар брњичке групе²² (Т. III, 15—16).

¹⁹ В. Hänsel, *op. cit.*, Т. 16, 1, 2, 4; П. Детев, *Селиштата могила Разкопница*, Известија XVII, Софија 1950, сл. 123/11.

²⁰ М. Чичикова, *Керамика от старата железна епоха в Тракија*, Археологија 1968/4, сл. 5.

²¹ За сличне игле, уп. М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд 1973, Т. 80б; *Предисториски култури во Македонија*, каталог изложбе, Штип 1971, сл. 217а; Ј. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета*, Музеј града Београда 1971, Т. 35, 7; R. Uslar, *Gräber der späten Urnenfelderzeit von Buddberg (Kreis Moers)*, Bonner Jahrbücher 155/156, II, 398, Abb. 2.

²² D. Srejšović, *Praistorijska nekropola u Donjoj Brnjici*, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije IV—V, 1959/60, Т. II, 4.

Као и у стамбеним објектима и овде су налажени лонци fine профилације и фактуре и лонци који обликом и фактуром показују везу са парафинском групом. Међу судовима већих димензија посебно се истичу они који по профилацији и фактури су блиски урнама брњичке групе.²³ Поједини судови fine фактуре украшени су канелурама различите величине. Нађена је и једна рожаста дршка окружена концентричним жљебовима (Т. III, 17).

Културни слој изван објекта и јама је богат археолошким материјалом, али се овај може само типолошки разврстати с обзиром да је вертикална стратиграфија непоуздана а укупна истражена површина мала. Његово опредељење је, међутим, олакшано поређењем са материјалом из поменутих затворених културних целина.

Приличан број керамичких налаза може се датовати у прелазни период бронзаног у гвоздено доба који показују паралеле у материјалу суседних подручја, Румунији, Србији, Бугарској, у тзв. групама Медијана, Виртроп, Гава, Говора итд. (Т. III, 9—13).

Само је спорадично заступљена керамика типа Белица која репрезентује културну и хронолошку етапу између типа Сарина међа I и Сарина међа II²⁴ док су констатовани бројни налази типа Калакача који обележавају завршну фазу прелазног периода бронзаног у гвоздено доба у Србији и Војводини²⁵ (Т. IV, 1—4).

Констатована је и керамика прве фазе старијег гвозденог доба у Поморављу — посуђе украшено „S“ мотивима, канелурама и фасетама — али се има утисак да је овде заступљен само почетак ове фазе и да се културни развој прекида на овом локалитету и наставља на градинским насељима или природно утврђеним речним терасама²⁶ (Т. IV, 5—6). У том смислу би говорили и ретки налази археолошког материјала типа Црвена ливада који одговара другом периоду старијег гвозденог доба у Поморављу²⁷ (Т. IV, 7).

Знатно је богатије заступљена трећа и завршна фаза старијег гвозденог доба у Поморављу којој се керамика из културног слоја на Сариној међи може приписати у највећој мери (Т.

²³ Ibid., Т. II, 5; III, 3—4; IV, V, 1—3, 5; VI, 5.

²⁴ М. Стојић у *Etnička, kulturna i hronološka determinacija starijeg gvozdenog doba Vojvodine i odnos sa susednim oblastima*, Međunarodni simpozijum, Novi Sad 1979, 41—50.

²⁵ P. Medović, *op. cit.*, 16—17.

²⁶ В. нап. 32.

²⁷ М. Стојић, *Налазишта Васараби културе у околини Светозарева*, Старијар Н. С. XXX, 1979, 98—102, сл. 2—9.

IV, 8—14). То су благобиконичне и коничне зделе, коничне и полулоптасте шоље и пехари са дршкама које прелазе обод и имају пластични додатак на горњој страни, лонци оштрије и блаже профилације, двојни судови различитих димензија, поклопци итд. Украшавање се и даље састоји од канеловања и фасетирања, затим од пластичних трака и ребара, урезаних цик-цак линија или других геометријских мотива итд. Посебну занимљивост представљају предмети од керамике у облику слова „Т“, познати из Деветашке пећине и Жидовара²⁸ (Т. IV, 15).

Од металних налаза из овог културног слоја на Сариној међи треба истаћи бронзану иглу претенастог облика чија је глава украшена цик-цак линијама, која припада прелазном периоду бронзаног у гвоздено доба (Т. III, 14), затим двојну иглу неубичајеног типа (Т. IV, 17) и једну „трачку“ фибулу (Т. IV, 16) које се дају у завршну фазу старијег гвозденог доба.

Археолошки материјал млађег гвозденог доба на Сариној међи је налажен само спорадично.

Захваљујући једнослојним насељима и гробним целинама у Поморављу, као и датованим налазима из средње и југоисточне Европе који потичу из периода прелаза бронзаног у гвоздено доба, могуће је да се затворене целине и налази из културног слоја са Сарине међе културно и хронолошки разврстају.

Имајући у виду да налази парафинске групе јасно одређују доњу хронолошку границу прелазног периода на Сариној међи, као и чињеницу да се елементи везани за ту групу одржавају до краја прелазног периода на овом локалитету, може се претпоставити да је парафинска група послужила као основна културна и етничка база за развој културе овог периода. Судећи по налазима из објеката I и II, парафинска културна група је у својој познијој фази била изложена утицајима културних група из југоисточне Европе.

Налази из објекта III и већи број налаза из културног слоја, показују да је пред крај II миленијума подручје средњег Поморавља било изложено утицају средњоевропске културе поља са урnama. Важно је истаћи да се и у овом раздобљу није изгубила културна компонента парафинске групе, што доказују ретке али типичне форме керамике ове културне групе.

Страни културни елементи, који су у читавом раздобљу прелазног периода пристизали из околних културних група, преовладали су над елементима аутохтоне парафинске групе. У моменту када је равнотежа између аутохтоних и придошлих елемената била нарушена на штету парафинске културне групе, дошло је до дељења културе. Слабија компонента, коју репрезентују елементи еволуиране парафинске групе — односно најстарији облици брњичке културне групе, прекида свој развој у средњем Поморављу.

Овај сукоб аутохтоних и страних културних елемената свакако је имао утицаја на формирање специфичног облика материјалне културе, који репрезентује завршну етапу прелазног периода из бронзаног у гвоздено доба средњег Поморавља. Наиме, после ових догађаја потпуно исчезавају елементи парафинске групе, чиме се губи она нит која је давала карактер култури прелазног периода.

На сазревање и коначно формирање културе старијег гвозденог доба сигурно су утицали и неки културни продори са стране. На Сариној међи, а и у средњем Поморављу јасно се примећују последице деловања неких страних, али археолошки неидентификованих фактора, које су се манифестовале у прекиду развоја културе на равничарским насељима и истовременом формирању насеља на градинским локацијама, при чему је сачуван културни континуитет. Овај моменат посебно актуелизира проблем тзв. тракокимеријског удара.

На Сариној међи је у скромном обиму заступљен материјал типа Црвена ливада, који репрезентује средњу етапу старијег гвозденог доба у сливу Мораве. Важно је истаћи да се следећа — завршна фаза старијег гвозденог доба, коју карактерише јединствена материјална култура, одвија на истом оном подручју на коме се развијала култура типа Црвена ливада. Наиме, на Сариној међи је богато заступљена завршна фаза старијег гвозденог доба са јасним хронолошким границама при чему археолошки материјал показује велике афинитете према истовременим културама у Олтенији и у нешто мањој мери у северозападној Бугарској.

Сасвим је сигурно да ће будућа истраживања на овом локалитету дати нове податке за познавање културних група II и I миленијума пре н.е.

29. април 1981.

UDK: 903 "638" : 903.4 : 903—03

²⁸ Ibid., Обр. 132. Слични предмети са Жидовара, Археолошка збирка Филоз. факултета у Београду, један комад из Супске, нађен приликом рекогносцирања, Завичајни музеј Светозарево.

LOCALITE PREHISTORIQUE DE SARINA MEDA A SVETOZAREVO

MILORAD STOJIC, Zavičajni muzej, Svetozarevo

La localité de Sarina meda à Svetozarevo se trouve sur une assez vaste terrasse fluviale le long de l'ancienne rive de Velika Morava. La superficie prospectée s'étend sur plus de 1.000 m².

L'épaisseur de la couche contenant des vestiges de civilisation est d'environ 40 cm, pour atteindre dans les fosses 1,8 m. Les recherches ont porté sur cinq fosses, dont l'une appartient au groupe de Vattina et les autres aux civilisations de la période transitoire de l'âge du bronze à l'âge du fer. La fosse correspondant au groupe de Vattina est endommagée par des travaux de terrassement de date récente, tandis que d'autres fosses sont intactes et peuvent être considérées comme des ensembles de civilisation clos. Outre les découvertes appartenant à la période de transition, la couche aux vestiges en dehors des fosses a livré des matériels de l'âge du fer ancien et récent et çà et là des céramiques se rattachant aux groupes de Kostolac et de Vattina.

Parmi les fosses de la période de transition, il est certain que les trois dénotent un caractère d'habitation c'est-à-dire qu'elles représentent des parties souterraines d'habitations. De ce fait, elles sont traitées comme des locaux d'habitat (bâtiments I, II et III). Le bâtiment II a été utilisé à titre secondaire comme dépôt de matériel à la suite d'actes culturels.

Grâce aux sites d'habitat à une couche et aux tombes closes de la région de la Morava, ainsi qu'aux découvertes à datation sûre provenant de l'Europe centrale et du Sud-Est, qui remontent à la période transitoire de l'âge du bronze à l'âge du fer, il est possible de déterminer le type de civilisation et la situation chronologique auxquels correspondent les ensembles clos et les découvertes de la couche aux vestiges de Sarina meda.

Compte tenu du fait que les découvertes du groupe de Paraćin définissent nettement la limite chronologique inférieure de la période de transition à Sarina meda et de ce que les éléments s'attachant à ce groupe se maintiennent jusqu'à la fin de la période transitoire à cette localité, il est permis de présumer que le groupe de Paraćin ait constitué la culture et l'ethnie de base pour l'évolution des civilisations de cette période. En jugeant d'après les découvertes faites dans les bâtiments I et II, le groupe de Paraćin aurait subi, au cours de la phase tardive de son évolution, des influences des groupes du Sud-Est européen.

Les découvertes du bâtiment III et plusieurs découvertes dans la couche aux vestiges montrent que vers la fin du IIe millénaire la région du cours moyen de la Morava a été exposée aux influences exercées par la civilisation des champs d'urnes de l'Europe centrale. Il est important de souligner que durant cette période l'élément de civilisation du groupe de Paraćin n'a pas disparu, ce qui ressort de la présence

des pièces de céramiques rares mais typiques de ce groupe.

Les éléments de civilisations étrangères, qui s'introduisaient tout au long de la période transitoire en provenance des groupes environnants, ont fini par remporter sur les éléments autochtones du groupe de Paraćin. Au moment où l'équilibre des éléments autochtones et étrangers fut rompu au détriment du groupe de Paraćin, cette civilisation s'est scindée en deux. La composante moins puissante, qui est représentée par des éléments du groupe de Paraćin évolué — c'est-à-dire par les formes les plus anciennes du groupe de Brnjica, suspend son développement dans la région du cours moyen de la Morava.

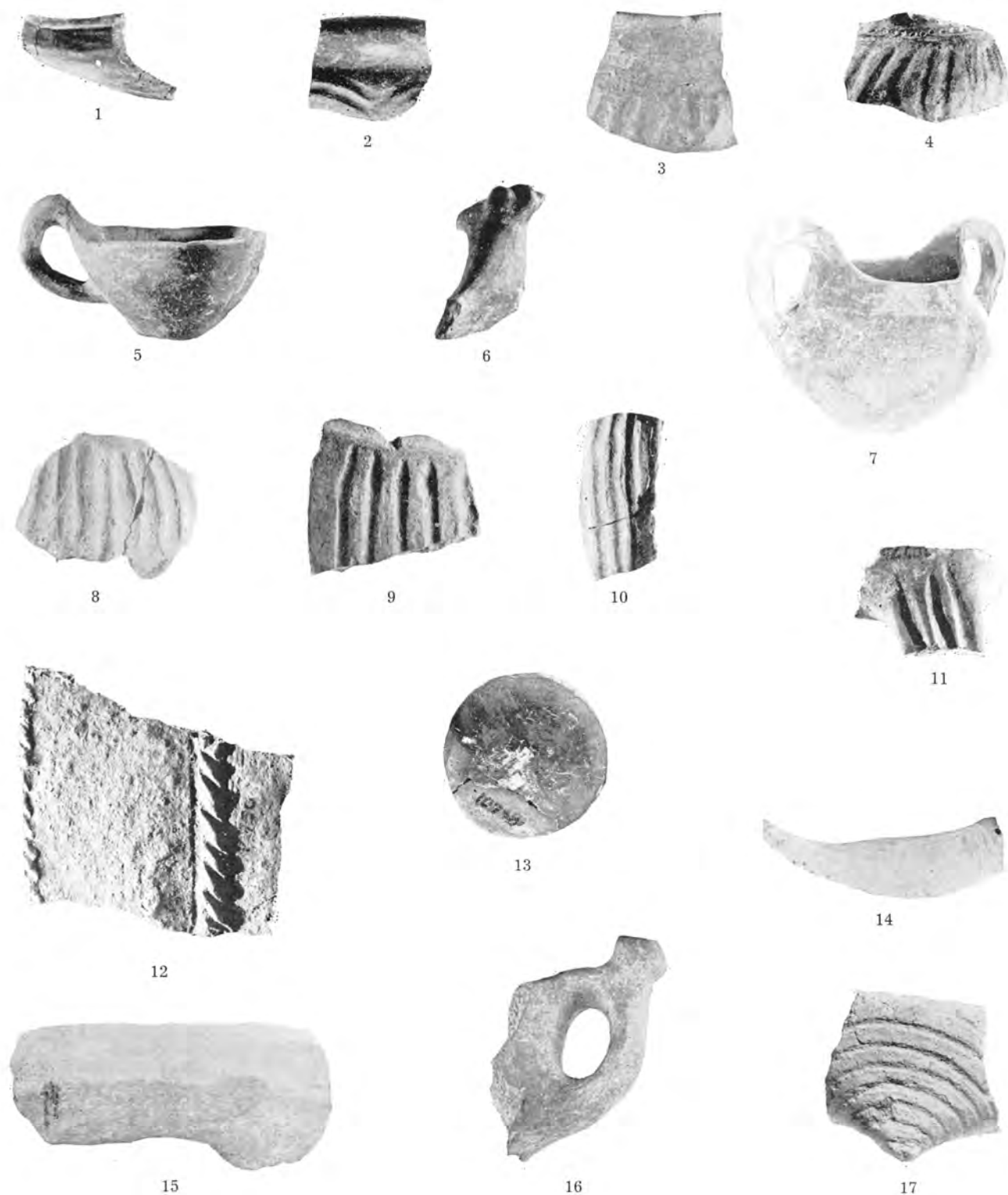
Ce conflit d'éléments de civilisations autochtones et étrangères n'a pas été certainement sans impact sur la genèse d'une forme spécifique de culture matérielle, qui représente l'étape finale de la période transitoire de l'âge du bronze vers l'âge du fer dans la région du cours moyen de la Morava. En effet, les éléments susmentionnés ont abouti à la disparition totale des éléments du groupe de Paraćin et à la rupture de la continuité qui confèrait son caractère spécifique à la civilisation de la période de transition.

La maturation et la formation de la physionomie définitive de la civilisation de l'âge du fer ancien a sans aucun doute subi des influences et des importations de civilisations étrangères. A Sarina meda, tout comme dans la région du cours moyen de la Morava en général, on distingue nettement l'impact de certains facteurs étrangers archéologiquement non identifiés, qui s'est traduit par l'arrêt de l'évolution de la civilisation des sites d'habitat dans la plaine et par la formation synchrone des sites d'habitat sur les élévations dites Gradine, étant observé qu'il n'y a pas de solution de continuité dans l'évolution de cette civilisation. A la lumière de cette circonstance, le problème de l'ainsi dit raid thraco-cimmérien retrouve toute son actualité.

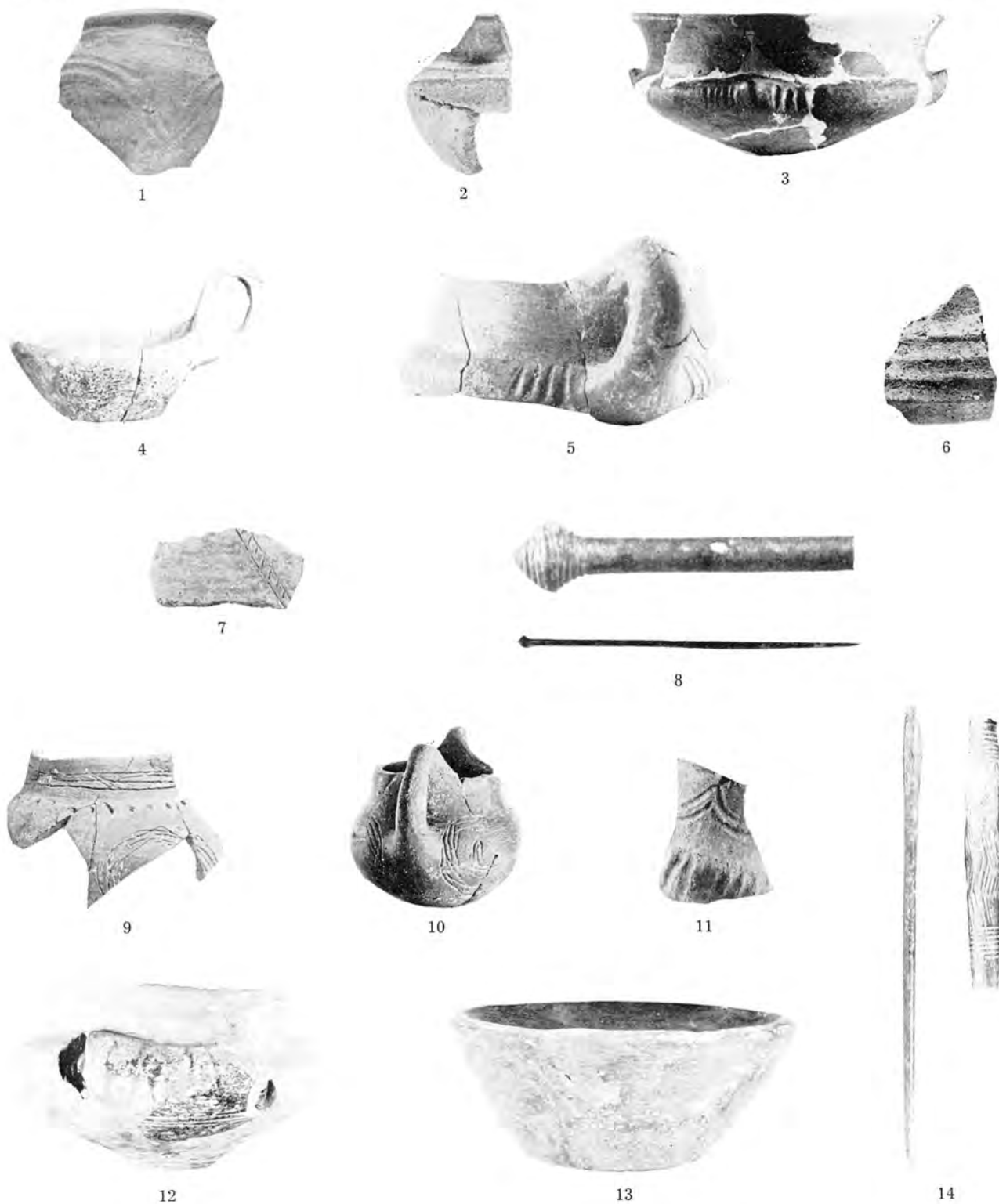
A Sarina meda, on a pu recueillir également dans des proportions moins importantes un matériel archéologique appartenant au type de Crvena livada, qui est représentatif de l'étape moyenne de l'âge du fer ancien dans la région de la Morava. Il importe de préciser que la phase suivante et finale de l'âge du fer ancien, qui se caractérise par une culture matérielle cohérente, se déroule dans les limites de ce même territoire qui a connu le développement de la civilisation de Crvena livada. En fait, Sarina meda est le site où la phase phénale de l'âge du fer ancien est représentée par un mobilier très abondant et se caractérise par ses limites chronologiques nettement reconnaissables, étant précisé, et ceci est très important, que le matériel archéologique présente de fortes affinités avec la civilisation synchrone d'Olténie et, dans une moindre mesure, avec celle de la Thrace du Nord-Ouest.

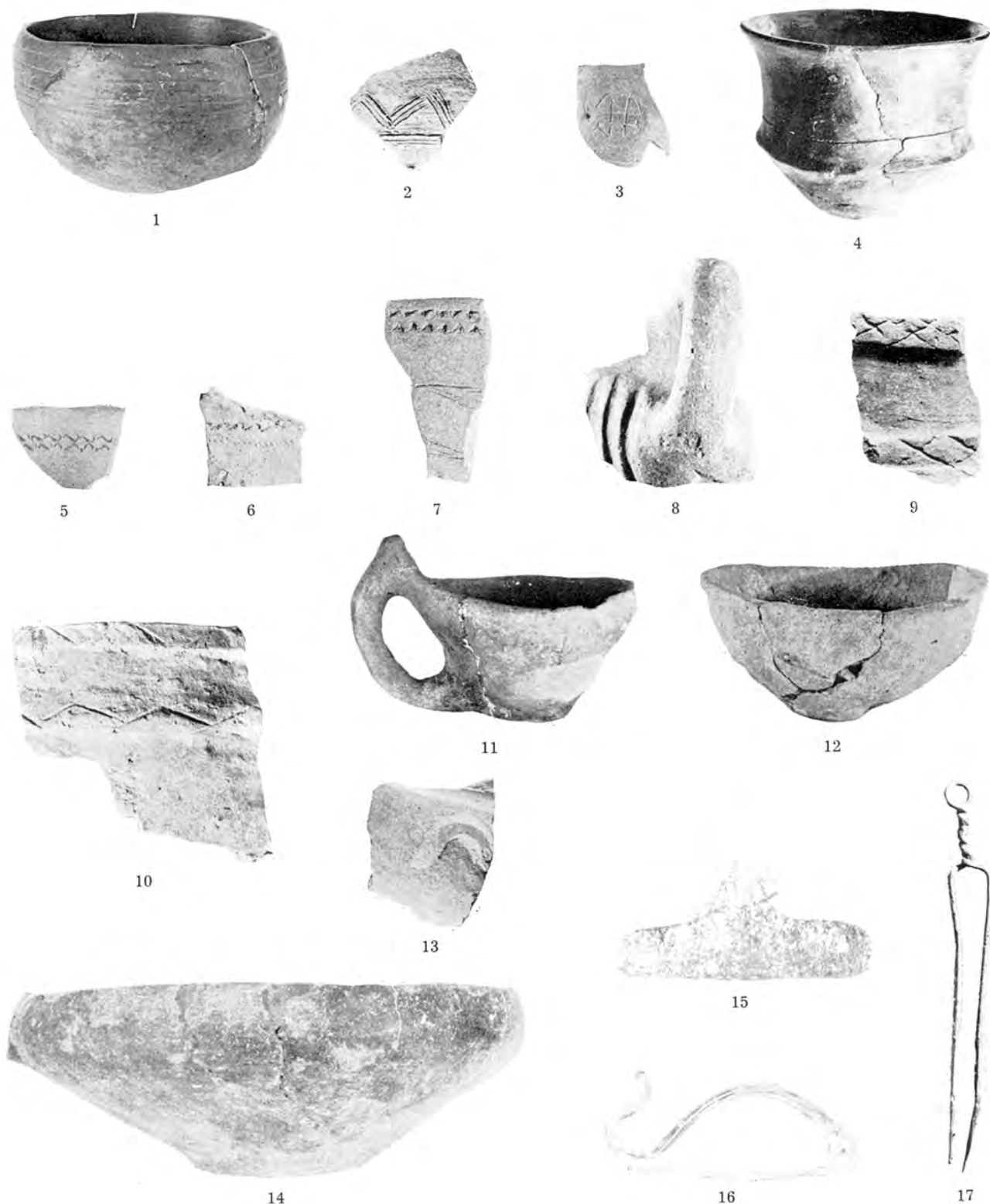
Сарина међа. Сл. 1—17. — Налази из објекта I. Размер приближно 1:3. — Sarina meda. Fig. 1—17. — Découvertes faites dans l'ouvrage. Echelle approximative 1:3.

Сарина међа. Сл. 1—14. — Налази из објекта II. — 15—17. Налази из јаме. Размер приближно 1:3. — Sarina međa. Fig. 1—14. — Découvertes faites dans l'ouvrage II. 15—17. Découvertes faites dans la fosse. Echelle approximative 1:3.

Сарина међа. Сл. 1—8. — Налази из објекта III. 9—14. Налази из слоја. Размер приближно 1:3 (8 и 14
 размер 1:2). — Sarina međa. Fig. 1—8. — Découvertes faites dans l'ouvrage III. 9—14. Découvertes provenant
 de la couche. Echelle approximative 1:3 (8 et 14, échelle 1:2).

Сарина међа. Сл. 1—17. — Налази из слоја. Размер приближно 1:3 (16 и 17 1:2). — Sarina meda. Fig. 1—17. — Trouvailles livrées par la couche. Echelle approximative 1:3 (16 et 17, échelle 1:2).

Резултати ископавања хумки на некрополи Шуме у Роћевићу

МИЛИЦА КОСОРИЋ, Земаљски музеј, Сарајево

Некропола са хумкама на локалитету Шуме лежи у селу Роћевићу (СО Зворник), на левој страни пута који води од Зворника према Бијелини. Смештена је на благој падини између некрополе Језеро и некрополе Ливаде.¹ На њој се налази око 40 хумки, различитих димензија. Пречника су између 12 м и 20 м, висине су од 0,70 м до 2,50 м (сл. 1).

У току 1978. године на некрополи су истражене три хумке.²

Хумка I

Хумка лежи у источном делу некрополе, на парцели Свете Богдановића. Њене димензије су: 16×17 м, висина 1,10 м. Прилично је оштећена корењем и жилама дрвећа. Стратиграфија хумке је једноставна: састоји се од хумуса и слоја насипа, земље светло мрке боје, која лежи на тврдој земљи, беличасте боје (сл. 2а). У хумци су откривена три гроба (сл. 3). У северном крају хумке, на дубини од око 0,96 м нађена је и фрагментована бронзана игла (Т. II, 1).

Гроб 1 налазио се у сегменту II, на дубини од 0,60 м (Т. I, 1). Од центра хумке удаљен је био око 0,70 м. Лоше очувани делови костура сахрањеног покојника лежали су на правоугаоном постољу, које је било изграђено од слоја речног шљунка, чија је дебљина износила око 16 см. Димензије гробне конструкције су: 2,50×1,10 м.

¹ М. Косорић, Чланци и грађа за културну историју источне Босне, XII, 1978, 23.

² Ископавање извршено у оквиру радова на пројекту који је финансирала ЗНР БиХ и уз учешће музеја у Тузли. Радове водила М. Косорић са екипом: Данијела Шаула, Вељко Милић, Вељко Пилиповић и Исо Корач.

Оријентација гроба је И—З. Прилога у гробу није било.

Гроб 2 налазио се јужно од центра хумке, на удаљености од око 4,40 м. Откривен је на дубини од 0,40 м. Гробна конструкција је доста оштећена и идентична је претходној. Њене димензије су: 3×1 м. Оријентација гроба је И—З. У гробу нису констатовани остаци покојника. Гробни прилог чинили су фрагменти керамике, која је била претежно атипична и у стању распадања.

Гроб 3 налазио се јужно од центра хумке, на удаљености од око 2,20 м. Откривен је на дубини од 0,80 м на простору између гроба 1 и гроба 2. Правоугаоно постоље гроба било је изграђено од крупног камена, преко кога је насут слој речног шљунка. Димензије гробне конструкције су: 2,30×1 м. Оријентација: И—З. Костур покојника је веома лоше очуван. У гробу су откривени прилози, и то: делови бронзане карике, део салталеона, мала перла од ћилибара, мањи комади бронзе који су били у распадању и фрагмент трбуха суда, мркоцрвене боје, грубе фактуре. Нађено је и неколико фрагмената атипичне керамике. Откривени прилози не представљају типичне облике који би послужили за датовање гроба.

Бронзана игла са главом у облику печата (Т. II, 1) нађена је као усамљен налаз у хумци. У горњем делу украшена је сноповима хоризонталних линија и јелових гранчица, наизменично постављених у метопе. Игле овога типа често се појављују у гробовима под хумкама. Датују се у период бронзе В2-С.³ Међутим, њихо-

³ K. Willvonseder, Die mittlere Bronzezeit in Österreich, 1937, 116.

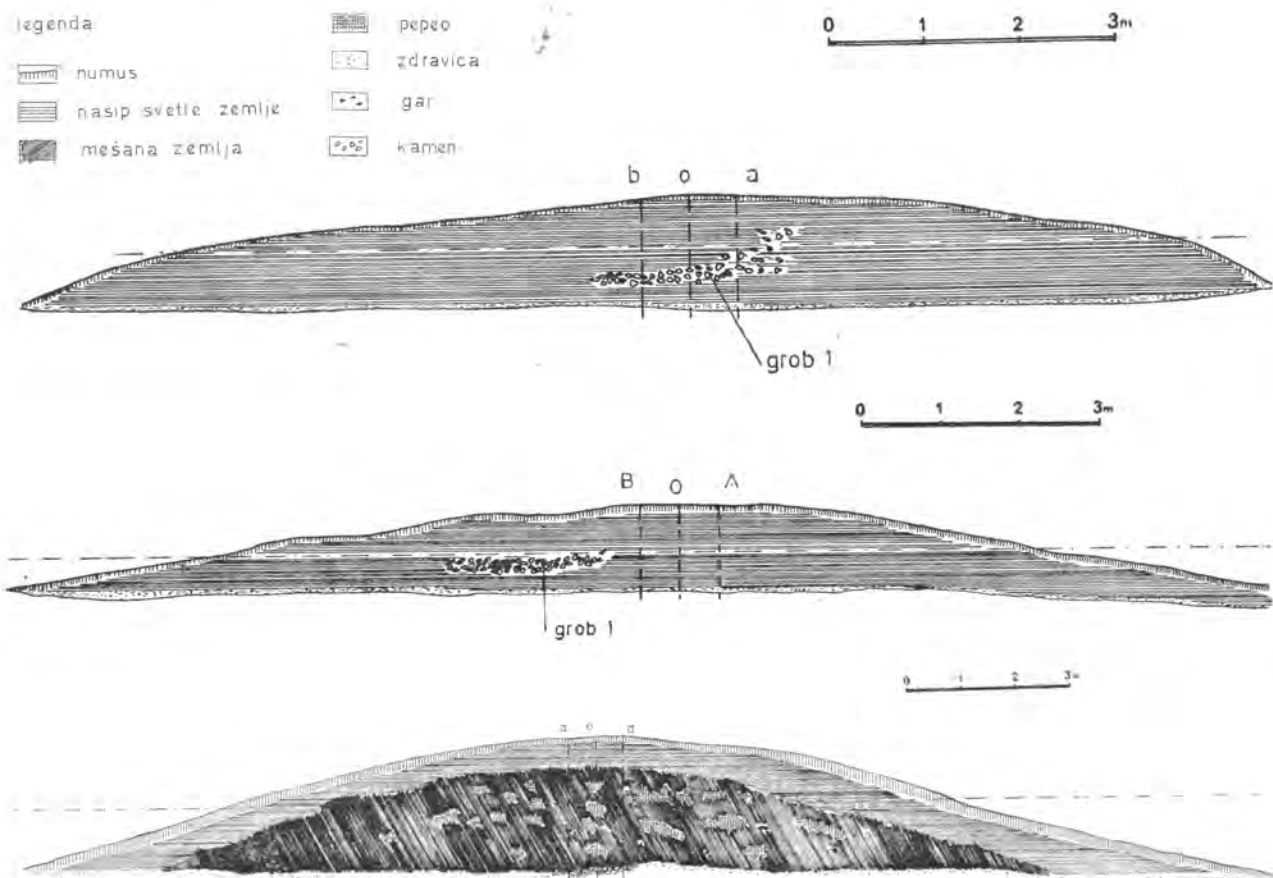
Сл. 1. — Роћевић, ситуациони план. — Fig. 1. — Ročević, tracé général.

ва појава је запажена и у најранијем периоду поља са урнама.⁴ Блиске аналогije налазимо у примерцима игала са некрополе Језеро.⁵

Хумка II

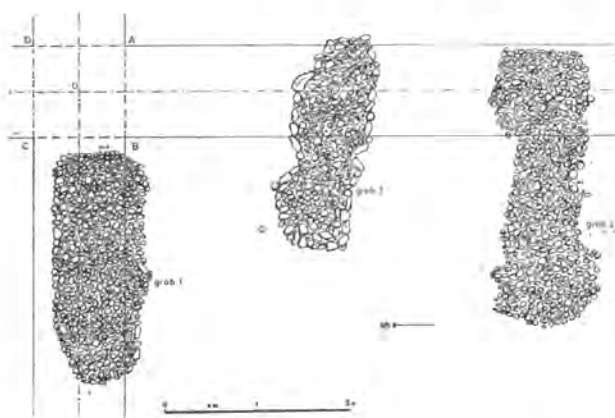
Хумка лежи на парцели Бошка Богдановића, западно од хумке I. Њене димензије биле су: 13×12 м, висина 0,90 м. Стратиграфија хумке је једноставна и идентична са претходном хумком. У хумци је откривен један гроб (сл. 4, 2b, T. I, 2).

Гроб 1 откривен је у непосредној близини центра хумке, на дубини од 0,80 м. Покојникови остаци лежали су на правоугаоном постољу изграђеном од слоја речног шљунка, дебљине око 10 см. Димензије гроба су: $2,30 \times 1$ м. Оријентација: И—З. Гробни прилог чинили су фрагменти биконичног, мањег суда са брадавичастим украсом и орнаментом урезаних линија. Откривена је и ниска, цилиндрична нога суда (T. II, 3). Нађени керамички материјал показује сродност

Сл. 2a, b, c. — Роћевић, локалитет Шума. Хумке I—III, пресеци. — Fig. 2a, b, c. — Ročević, site Šuma. Tumuli I—III, coupes.

са облицима судова откривених на некрополама Пађине—Роћевић, који се типолошки везују за судове бронзаног доба Војводине.⁶

Сл. 3. — Роћевић, локалитет Шума. Хумка I, сегмент II. Гробови 1—3. — Fig. 3. — Ročević, site Šuma. Tumulus I, segment II. Tombes 1—3.

Хумка III

Хумка се налази на северозападном делу некрополе, на парцели Јована Вуковића. Димензије су износиле: 20×20 м, висина око 2,50 м (сл. 2с). Стратиграфија хумке је следећа: испод хумусног слоја настаје слој насипа од земље светломрке боје, растресите, која на дубини од око 0,50—0,70 м прелази у слој земље, прошаране са жућкастим и црвенкастим нијансама. Овај слој постепено, на дубини од око 2,50 м прелази у беличасту, тврду здравицу.

Сахрањивање у хумци је двојако: скелетно и спаљивање. Откривено је укупно 11 гробова. У насипу хумке налажени су бројни фрагменти керамике, претежно атипични и у трошном стању. Нађен је и кремни ножић, кремни одбици а запажена је и појава трагова гари и пепела.

Од откривених гробова само је један био скелетни. Лежао је у центру хумке. Означен је као гроб 10. У његовој непосредној близини, на различитим нивоима, откривени су гробови са спаљеним остацима покојника. У њима су спаљени остаци покојника положени директно на земљу, без употребе урне. Земља у овим гробовима је мркоцрвене боје, помешана са остацима сагорелих костију, угљевљем, гаром и пепелом. Гробови су означени од бр. 1—9 и 11 (сл. 5).

⁴ E. Patek, Die Urnenfelderkultur in Transdanubien, 1968, T. II, 3.

⁵ М. Косорић, Културни етнички и хронолошки проблеми илирских некропола Подриња, 1976, 28.

⁶ Ibid., 25.

Гроб 1 налазио се у североисточном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,15—1,35 м.

Гроб 2 налазио се у северозападном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,56—1,75 м.

Гроб 3 налазио се у југоисточном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,55—1,70 м.

Гроб 4 налазио се у југозападном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,70—1,85 м.

Гроб 5 налазио се, такође у југозападном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,85—2,10 м.

Гроб 6 налазио се у североисточном делу хумке. Откривен је на дубини од 1,50—1,65 м. Поред гроба 1 и 6, у овоме делу хумке лежали су и гробови: 7, 8 и 9.

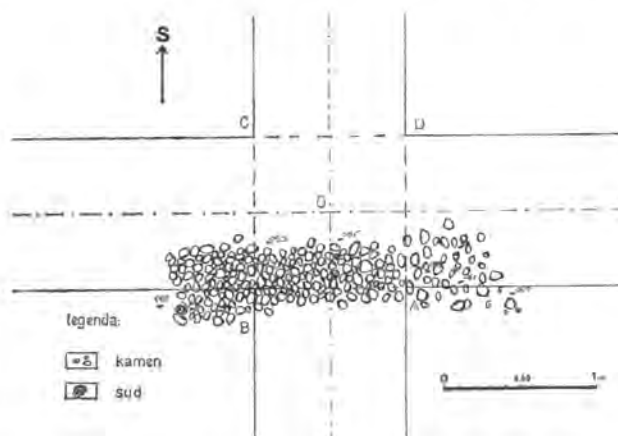
Гроб 7 откривен је на дубини од 1,80—2 м.

Гроб 8 откривен је на дубини од 1,79—1,89 м.

Гроб 9 откривен је на дубини од 2,18—2,46 м.

Гроб 11 налазио се у јужном краку хумке. Откривен је на дубини од 2,15—2,40 м.

Прилоге у гробовима чинили су фрагменти керамике, мркоцрвене боје, грубе фактуре. Керамички материјал је трошан и недовољно типичан, па се не може хронолошки одредити.

Сл. 4. — Роћевић, локалитет Шума. Хумка II, гроб 1. — Fig. 4. — Ročević, site Šuma. Tumulus II, tombe 1.

Гроб 10 откривен је на дубини од око 2,25 м. Основа гроба је правоугаоног облика, изграђена од слоја крупног камена, преко кога је долазио слој речног шљунка, дебљине око 15 см. Конструкција је уоквирена венцем од три реда наслаганог крупног камена. На северозападној и југоисточној страни покривена је слојем шљунка, дебљине око 15—20 см. После полагања покојника на постолје, гроб је покривен земљом. На средини гроба, преко насуте земље, откривен је слој пепела и гари. Димензије гробне конструкције износе: 3,30×1,20 м (Т. I, 3). Оријента-

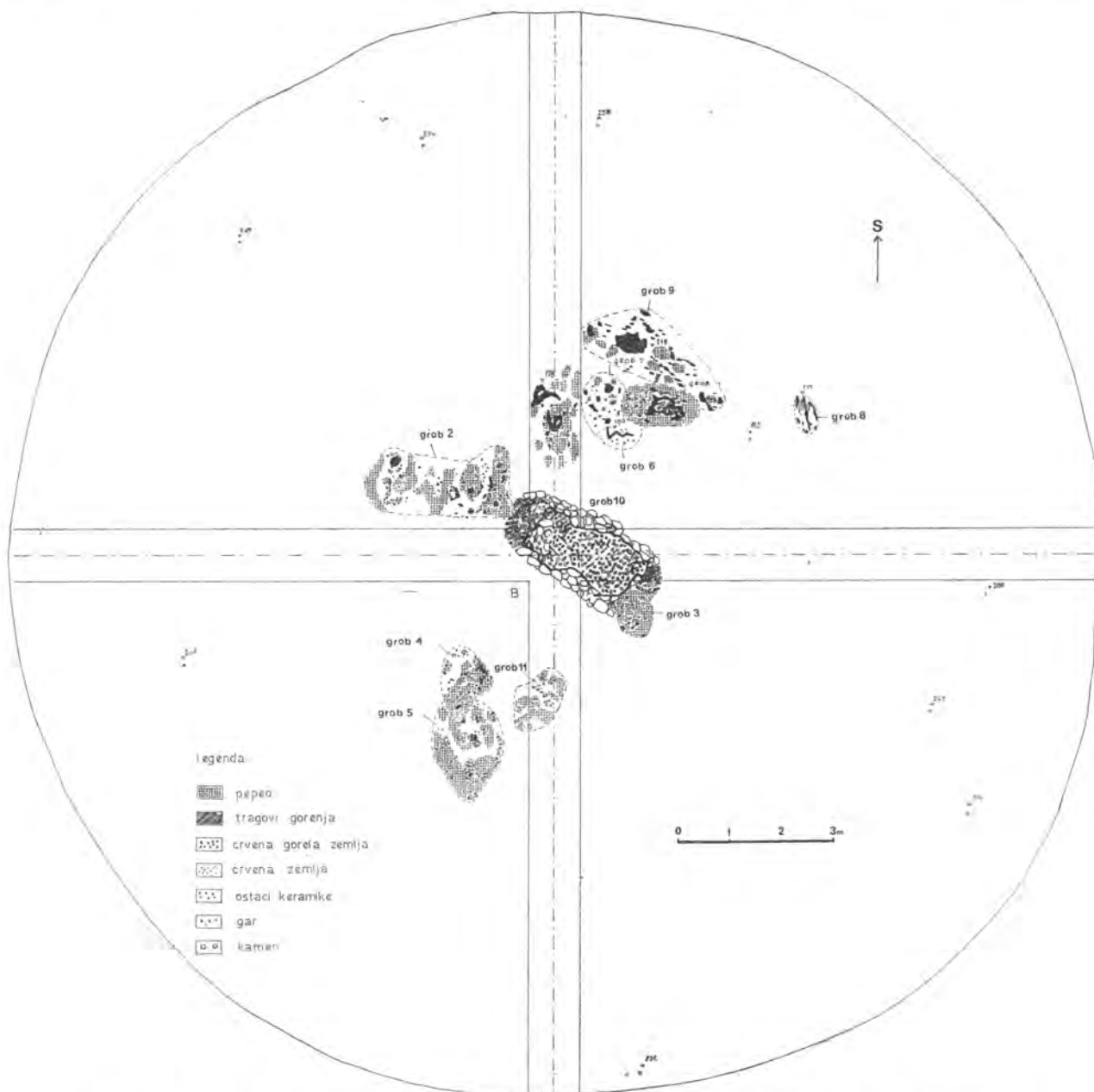
ција: СЗ—ЈИ. Дно гробне конструкције лежало је делимично укопано у здравици, на дубини од око 2,75 м.

У гробу, на слоју шљунка откривени су делови оштећеног костура. Према очуваним деловима трошних костију, покојник је лежао у благо савијеном положају, на десном боку. Десна рука била је савијена и окренута према глави, а лева рука је лежала на телу. Поред шаке леве руке лежао је фрагментовани бронзани мач

(Т. II, 4), а у пределу грудног коша бронзана игла (Т. II, 2).

Мач припада типу мача са плочом за утврђивање дршке. Њихова појава, на подручју средње Европе, ставља се у период средњег бронзаног доба.⁷

Мач је оштећен. Очувана дужина је око 15 см. Средином сечива иде делимично видљиво ојачање. На плочи се налазе четири отвора за нитне, од којих је само један очуван. На прела-

Сл. 5. — Рочевић, локалитет Шума. Хумка III. — Fig. 5. — Ročević, site Šuma. Tumulus III.

зу из сечива у плочу, са обе стране мача, запажа се једно танко ребро чија лучна линија, вероватно означава границу доњег дела (првобитно дрвене или коштане) дршке мача.

Игла је са главом у облику ексера. Оштећења је и врх недостаје. Дуга је 18 см. Орнаментисана је сноповима хоризонталних линија између којих су слабо видљиви мотиви у виду јелових гранчица. Игле овога типа, на подручју средње Европе, појављују се од периода бронзе В2.⁸ Типолошка блискост налази се у примерцима игала откривених на некрополи у Белотићу.⁹ Варијанта овога типа игле била би и игла из хумке XI са некрополе Каравлашке Куће.¹⁰

Према карактеру нађених објеката, временски овај се гроб може датовати у период бронзе В2-С.

Положај гроба 10 и његов однос према спаљеним гробовима говори да је у хумци извршено прво скелетно сахрањивање.

Гробови са спаљеним остацима покојника, откривени на приближним и различитим дубинама, нису укопавани на простору изнад скелетног гроба. Према нивоима њиховог укопавања и њиховом односу можемо претпоставити да је укопавање ових гробова вршено од 4 м ка центру хумке. Ови подаци упућују и на могућност постојања временских разлика у њиховој сахрани. У том погледу свакако је значајна разлика у нивоу укопавања гроба 1 и гроба 9. Гроб

1 откривен је на највишем нивоу, најплиће укопан. У односу на њега, гроб 9 а и гроб 11 лежали су на најнижем нивоу, најдубље укопани. На нешто нижем нивоу од гроба 1, на приближним дубинама откривени су гробови: 2, 3 и 6. Ови гробови су откривени ближе центру хумке, а гроб 3 је лежао изнад југоисточног дела каменог венца гроба 10.

Међутим, гробни прилози — керамички материјал откривен у гробовима, не пружа потребне елементе за датовање, па сами стратиграфски односи и наведена запажања не дају сигуран ослонац за њихово хронолошко разврставање. Поред тога, што не располажемо довољним елементима за датовање, резултати истраживања у целини употпуњују податке о начину и могућим варијантама у сахрањивању на некрополама потеза Пађине—Роћевић.¹¹ Истовремено, појава бројних налаза фрагмената керамике у насипу хумке, као и налази крених одбитака, гари и пепела, упућује на постојање погребних обреда за које, вероватно можемо везати и налаз слоја пепела и гари на скелетном гробу.

Скелетни гроб из ове хумке, као и гробови откривени у хумци I и гроб из хумке II, карактером материјалне културе, начином сахрањивања и каменим конструкцијама, типичним за некрополе овога дела Подриња, потврдили су резултате претходних истраживања на овоме подручју.

30. март 1981.

UDK: 903 "638" : 903.57

FOUILLES DES TUMULI DANS LA NECROPOLE DE SUME

MILICA KOSORIĆ, Zemaljski muzej, Sarajevo

Cette nécropole préhistorique aux tumuli se trouve à la localité de Sume au village de Ročević (Commune de Zvornik) à gauche de la route Zvornik—Bjeljina.¹ La nécropole comprend environ 40 tumuli de dimensions variées. Les recherches effectuées en 1978 ont porté sur trois tertres (fig. 1).

Tumulus I

Ce tumulus est situé dans le secteur Est de la nécropole. Ses dimensions sont les suivantes: 16×17 m, hauteur 1,10 m. Le tumulus a livré trois tombes (Pl. III). Outre les tombes, une épingle fragmentée en

bronze (T. II, 1) a été découverte dans la section Nord du tertre.

La tombe 1 se trouvait dans le segment II à la profondeur de 0,60 m (T. I, 1). Les restes du squelette du défunt étaient déposés sur un dallage rectangulaire de cailloux. La tombe ne contenait pas d'inventaire.

La tombe 2 se trouvait au Sud du centre du tertre à la profondeur de 0,40 m. La construction sépulcrale était identique à celle de la tombe précédente. Le mobilier funéraire était constitué des fragments de céramique.

La tombe 3 se trouvait au Sud du centre du tumulus à la profondeur de 0,80 m. Le dallage rectangulaire de la tombe était fait de grosses pierres recouvertes d'une couche de cailloux. On y a découvert les restes mal conservés du squelette du défunt. Le mobilier de la tombe comportait des fragments d'un anneau en bronze, un fragment de spirale en bronze («salteleone»), une perle d'ambre, des fragments de

¹ K. Willvonseder, *op. cit.*, 87.

² Ibid.

³ М. и Д. Гарашанин, *Зборник Народног музеја*, V, 1962, 50—51, 1а, 1б, 6а, 6б.

⁴ М. Косорић, *Гласник Земаљског музеја*, 1980, 35.

⁵ М. Косорић, *op. cit.*, 1976, 18.

bronze et un fragment de la panse d'un vase. Il est impossible de placer ce mobilier dans un cadre chronologique précis.

L'épingle de bronze à tête en forme de cachet (T. II, 1), retirée de dessous ce tumulus, représente une découverte isolée. De par son type, elle est identique aux exemplaires d'épingles trouvées dans les tombes de la nécropole de Jezero, qui sont datées du bronze D 3.

Tumulus II

Le tumulus II est situé à l'Ouest du tumulus I. Ses dimensions sont les suivantes: 13×12 m, hauteur 0.90. Ce tumulus a livré une seule tombe (fig. 4, 2b. T. I, 2).

La tombe 1 est déterrée à la profondeur de 0,80 m. Les restes du défunt étaient déposés sur un dallage rectangulaire de cailloux. Le mobilier se composait des fragments d'un vase biconique et d'un pied de vase de forme cylindrique (T. II, 3). L'inventaire céramique découvert s'apparente avec les formes de récipients mis au jour dans les nécropoles de Padjine—Ročević, qui se rattachent typologiquement aux produits de potterie de l'âge du bronze en Voïvodine.⁴

Tumulus III

Ce tumulus est situé dans le secteur Nord-Ouest de la nécropole. Il a les dimensions suivantes: 20×20 m, hauteur 2,50 m. Les fouilles ont permis de découvrir

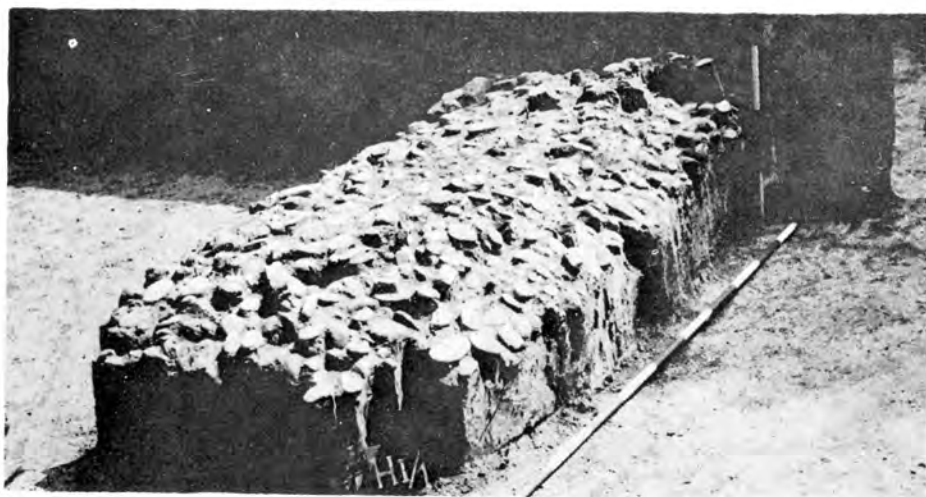
11 tombes (fig. 2c) dont seule la tombe 10 était à squelette.

La tombe 10 gissait à la profondeur de 2,25 m. Le dallage de la tombe était constitué de grosses pierres recouvertes d'une couche de cailloux. Cette construction était encadrée de trois rangées superposées de grosses pierres et revêtue d'une couche de cailloux aux extrémités Nord—Ouest et Sud—Est. La tombe était ensevelie sous la terre à la surface de laquelle, au centre du champ de la sépulture, on a découvert une couche de cendres et des traces du charbon. Le fond de la construction était creusé dans la terre—vierge à la profondeur de 2,75 m.

A l'intérieur de la tombe, sur le dallage de cailloux on a découvert des fragments d'un squelette mal conservé. A en juger d'après les fragments friables des os, le défunt était déposé sur le flanc droit en position légèrement courbée. Le mobilier funéraire comportait les objets suivants: une épée fragmentée en bronze (T. II, 4) et une épingle fragmentée à tête en forme de clou (T. II, 2).

Le caractère des objets trouvés indique pour cette tombe une datation possible du bronze B2—C.

Les tombes contenant des restes calcinés des défunts ont été découvertes à des niveaux différents proches les uns des autres non loin de la tombe 10 dans un périmètre de 4 m au plus. Les restes incinérés des défunts étaient déposés à même le sol sans urne. Le mobilier funéraire consistait dans des fragments de céramique insuffisamment typiques, qu'il est impossible de rattacher à une période précise.

1

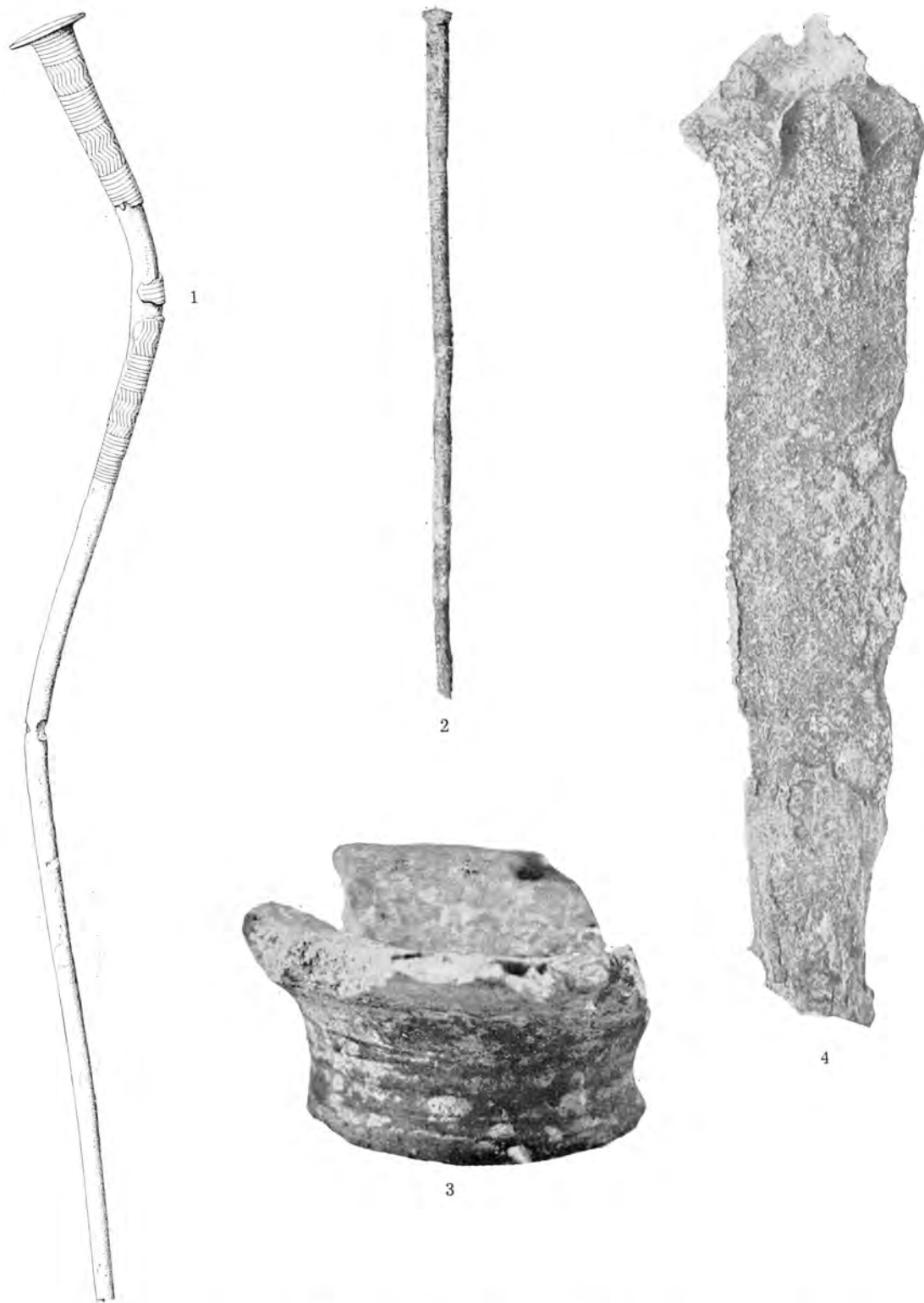

2

3

Рођевић, локалитет Шума. №1 — гроб 1. № 2 — хумка II. № 3 — хумка III, гроб 10. — Ročević, site Suma. № 1 — tombe 1. № 2 — tumulus II. № 8 — tumulu III. tombe 10.

Роћевић, локалитет Шума. № 1, 2 — бронзане игле. № 3 — дно керамичког суда. № 4 —
 бронзани мач. — Ročević. site Šuma. N° 1, 2 — épingles de bronze. — № 3 — fond d'un vase
 de céramique. № 4 — épée de bronze.

Каснолатенски астрагални појасеви типа Београд

ДРАГАН БОЖИЧ, Институт за археологију САЗУ, Љубљана

Пре 17 година је у ревији *Archaeologia Iugoslavica* изашао рад покојног колеге Јована Тодоровића, у коме је он стилски и временски анализирао астрагалне појасеве из Југославије.¹ Дошао је до закључка да су келтски Скордиски астрагалне појасеве преузели од домородачког становништва, код којег су били у 5. и 4. веку пре н.е. у општој употреби. Сем тога упозорио је на чињеницу да у гробовима млађег гвозденог доба са таквим појасевима нема оружја, што значи да су били у ово време употребљавани као женски накит.² Најпре је претпостављао да су били у употреби до средине 2. века,³ а касније је установио да су се одржали све до краја старе ере.⁴

Са обрадом астрагалних појасева типа Београд ми бисмо хтели закључке Тодоровића, који су у суштини правилни, проширити и пре свега исцрпно документарисати.

1. Облик

Типични представници појасева типа Београд су појас из Сурчина (сл. 3/1) и појас из гроба 15 са Карабурме у Београду (сл. 6/1).

¹ J. Todorović, *Ein Beitrag zur stilistischen und zeitlichen Bestimmung der astragaloiden Gürtel aus Jugoslawien*, Arch. Iugoslavica 5, 1964, 45 и д.

² Ibid., 47.

³ Ibid.; J. Todorović, *Илирски елементи у материјалној култури Скордиска*, Материјали АДЈ 1, 1964, 75.

⁴ J. Todorović, *Келти у југоисточној Европи*, Београд 1968, 61; J. Todorović, *Праисторијска Карабурма I*, Београд 1972, 68—69; 94; J. Todorović, *Скордисци*, Нови Сад—Београд 1974, 78; J. Todorović, *Die Ethnogenese der Skordisker*, Alba Regia 14, 1975, 217.

У целини сачувани појасеви типа Београд састоје се исто као и други астрагални појасеви од астрагалних чланака и од по две копче.

Сваки чланак је састављен од четири полуовална испупчења, између којих су три кратка водоравна ребра. Дужина чланака износи између 4,8 и 5,3 см. Ребра су украшена косим зарезима. Једној посебној варијанти припадају чланци појаса из Костолца и неколико фрагментираних чланака из Земунa,⁵ код којих су ребра украшена са једним или два, један уз други приљубљена водоравна зареза.

Свака копча се састоји од једне трапезасте плочице која има ојачане дуже рубове на горњој и четири полукружне ушице на доњој страни, од две кружне плочице са удубљењем у средини и од једне звонолике петље. Код сваког појаса једна од две копче има на крају петље дугме на кратком ступчићу.

Нама су позната четири делимично сачувана појаса типа Београд: Београд — Карабурма, гроб 15; Београд — Роспи Ђуприја, гроб 2; Костолац — Острово, хумка; Сурчин, хумка⁶ (сл.

⁵ J. Todorović, *Каталог праисторијских металних предмета*, Београд 1971, 89, Т. 41, 6; 91—92, Т. 42, 11.

⁶ *Карабурма*: J. Todorović, Arch. Iugoslavica 5, 1964, Т. 1, 1a. b; J. Todorović, *Праисторијска Карабурма I*, 15, Т. 6, гроб 15/2; 45, 5; В. Јовановић, *Сингидунум и градови Скордиска*, Годишњак града Београда 20, 1973, 15—16, Т. 1, 3. — *Роспи Ђуприја*: J. Todorović, *Праисторијска некропола на Роспи Ђуприји код Београда*, Годишњак града Београда 3, 1956, 36, сл. 7, 12; 7a, 7; 8; J. Todorović, *Rospri Ćuprija*, Inventaria Arch. Jugoslavija 6, Bonn 1963, У 47, 10. 10a; J. Todorović, Arch. Iugoslavica 5, 1964, Т. 1, 5; Илири и Дачани, Београд 1971, 109, бр. I 246; J. Todorović, *Скордисци*, 111, сл. 82, доле лево. — *Костолац*: М. Косорић, *Хумка из Костолца*, Старица и с. 11, 1960, 197, сл. 1, доле лево; J. Todorović, *Келти у југоисточној Европи*, 140, Т. 6, 6. — *Сурчин*:

3/1; 4/1; 6/1, 8) и неколико појединачних махом фрагментираних чланака: Љиг — Цветановац, Нови Бановци, Сурдук, Земун — обала Дунава⁷ (сл. 3/2—16). Појасу из Костолца недостају обе копче, преосталима трима по једна. На копчи појаса са Роспи Ђуприје недостаје петља.

2. Датовање

Гроб 2 са Роспи Ђуприје је Тодоровић најпре уврстио у ступањ La Tène II. Касније га је датирао у 3. век пре н.е.,⁸ исто као и гроб 15 са Карабурме.⁹ Појас из Сурчина, чији пропратни налази нису сачувани, датирао је у Ha D.¹⁰

Старост оба гроба из Београда је била и другачије процењена. По Д. Гарашанин је гроб 2 са Роспи Ђуприје сигурно каснолатенски,¹¹ а по Б. Јовановићу је гроб 15 са Карабурме ранолатенски.¹²

М. Косорић је датирала гроб из Костолца у La Tène II.¹³

Супротно већини горе наведених процена мишљења смо да сва три гроба са астрагалним појасом типа Београд треба датирати у ступањ Београд 3.

У дипломском раду аутора овог чланка, који ће у скраћеном облику изаћи у Археолошком

J. Brunšmid, *Prehistorijski predmeti iz srijemske županije*, Vjesnik Hrv. arh. društva 6, 1902, 71, сл. 30; J. Todorović, Arch. Jugoslavica 5, 1964, T. 1, 6.

⁷ Љиг — Цветановац: Фрагмент једног чланка је био наводно нађен заједно са неколико халштатских предмета у једној хумци. — Ein Gliedbruchstück soll in einem Grabhügel neben einigen hallstattzeitlichen Gegenständen gefunden worden sein. Види Р. Васић, *Белешке о старијем гвозденом добу у Србији*, Старијар н. с. 31, 1980, 166 sq.; T. II, 10. — Нови Бановци: J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. društva 6, 1902, 73. У заребачком Археолошком музеју чувају више од 35 фрагмената чланака астрагалних појасева типа Београд. Нису инвентаризирани. — In Arheološki muzej in Zagreb werden mehr als 35 Gliederbruchstücke der Astragalgürtel vom Typ Bregod aufbewahrt. Uninventarisiert. — Сурдук: Ibid. Фрагмент једног чланка. — Ein Gliedbruchstück. Археолошки музеј Загреб, инв. број 16150. За дозволу публиковања поново захваљујем Д. Бален. — Земун: J. Тодоровић, Каталог праисторијских металних предмета, 89 и д., T. 41, 6.11; 42, 8. 11—13; 43, 1—3, 6—8.

⁸ J. Тодоровић, Годишњак града Београда 3, 1956, 36; 62; J. Тодоровић, Роспи Ђуприја, Y 47; J. Тодоровић, *Праисторијске некрополе на Роспи Ђуприји у Београду*, Старијар н. с. 18, 1967, 200; J. Тодоровић, *Скордици*, 241.

⁹ J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 86, 88.

¹⁰ J. Тодоровић, Годишњак града Београда 3, 1956, 36.

¹¹ Д. Гарашанин, Три прилога расветљавању проблематике металног доба наше земље, Зборник Нар. муз. у Београду 2, 1958—59, 21, нап. 21.

¹² B. Jovanović, *The Scordisci and their art*, Alba Regia 14, 1975, 168, нап. 15.

¹³ М. Косорић, Старијар н. с. 11, 1960, 198.

вестнику 32, 1981 (у штампи), дефинисана су три ступња латенског доба у југословенском Подунављу, названа ступањ Београд 1, 2 и 3. Ступањ 1 одговара ступњу La Tène B 2 по Krämeru, ступањ 2 ступњу La Tène C по Krämeru и ступањ Београд 3 ступњу La Tène D по Reineskeu.

Карактеристични представници ступња Београд 1 су гробови Карабурма 66, Осијек 29, Карабурма 63 и Осијек 22,¹⁴ ступња Београд 2 гробови Карабурма 29, Ритопек — Плавиначки поток, Карабурма 34, 59 и Роспи Ђуприја 28,¹⁵ а ступња Београд 3 гробови Карабурма 92, Роспи Ђуприја 30, Сотин 3, Карабурма 1, 39 и Роспи Ђуприја 2.¹⁶

За ступањ 1 су карактеристични најмлађи мачеви и каније ранолатенске схеме¹⁷ (сл. 2/1), фибуле типа Карабурма 63¹⁸ (сл. 2/2) и најмлађе варијанте гвоздених фибула ранолатенске схеме¹⁹ (сл. 2/3). У ступњу 2 уместо овог типног репертоара наступају мачеви и каније средњелатенске схеме²⁰ (сл. 2/4), фибуле са две

¹⁴ Карабурма 66: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 27, T. 24. — Осијек 29: E. Spajić, *Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osječki zbornik 8, 1962, 40—41, T. 16—17. — Карабурма 63: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 26—27, T. 23. — Осијек 22: E. Spajić, *Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osječki zbornik 5, 1956, 50, T. 10, 1.6.7; 11, 1.2.

¹⁵ Карабурма 29: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 19, T. 11—12. — Ритопек — Плавиначки поток: J. Тодоровић, *Двојни ратнички гроб Скордица из Ритојека*, Старијар н. с. 24—25, 1973—74, 79 и д., сл. 1—8. — Карабурма 34: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 20, T. 14. — Карабурма 59: Ibid., 25, T. 20. — Роспи Ђуприја 28: J. Тодоровић, Роспи Ђуприја, Y 50.

¹⁶ Карабурма 92: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 30—31, T. 26—29. — Роспи Ђуприја 30: J. Тодоровић, Роспи Ђуприја, Y 52. — Сотин 3: N. Majnarić-Pandžić, *Kasnolatenški keltski grobovi iz Sotina*, Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu 3, s. 6—7, 1972—73, 58—59, T. 4. — Карабурма 1: J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, 11, T. 1. — Карабурма 39: Ibid., 21—22, T. 15. — Роспи Ђуприја 2: J. Тодоровић, Роспи Ђуприја, Y 47.

¹⁷ Упореди J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, T. 8, 2—4; 24, 9; 25, 1—2; 33, 3—4; N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenška kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci 1970, T. 29, 1; 33, 4.

¹⁸ Упореди J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, T. 21, 9; 23, 2; J. Тодоровић, Каталог праисторијских металних предмета, T. 61, 11; B. Čović, *Donja Dolina*, Inventaria Arch., Jugoslavija 3, Bonn 1961, Y 30, 1.

¹⁹ Упореди J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, T. 21, 4. 6. 8; 22, 4; 24, 3; J. Тодоровић, Роспи Ђуприја, Y 49, 4 (= J. Тодоровић, *Келти у југоисточној Европи*, T. 26, 2).

²⁰ Упореди Д. Крстић, *Латенски налази из Брестовика*, Зборник Нар. муз. у Београду 2, 1958—59, 47, T. 1, 1. 2; N. Majnarić-Pandžić, *Nalaz keltskog oružja iz Zemuna*, Opuscula archaeologica 6, 1966, 5—6, T. 1, 2; 2—4.

кугле, једном на луку и другом на посувраћеном делу ноге²¹ (сл. 2/5), и различите варијанте фибуле средњелатенске схеме са ниским жичаним луком и кратком спиралом (са највише три пара навоја)²² (сл. 2/6). Наступом ступња 3 ове форме су замењене мачевима и канијама каснолатенске схеме²³ (сл. 2/7), фибулама типа Јарак²⁴ (сл. 2/8) и фибулама типа Карабурма 39²⁵ (сл. 2/9).

Керамичке посуде, аналогне посудама, које садржи гроб 2 са Роспи Ђуприје (сл. 5/2—7), појављују се искључиво у гробовима ступња Београд 3.²⁶ То потврђује и гроздолики привесак са алком на горњем крају (сл. 4/2) коме је најсличнији привесак нађен заједно са неколико каснолатенских објеката негде у Босни и Херцеговини или у Македонији.²⁷ Овај привесак је I. Kilian-Dirlmeier неоправдано уврстила међу сличне привеске старијег гвозденог доба.²⁸

²¹ Упореди Е. Spajić, *Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka*, Osječki zbornik 4, 1954, Т. 5, 29, 31; N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, сл. 3, 1, Т. 15, 6, 7; 25, 5; 48, 2; J. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета*, Т. 64, 4, 5; 95, 78; 96, 83.

²² Упореди Е. Spajić, *Osječki zbornik* 4, 1954, Т. 5, 33; Е. Spajić, *Osječki zbornik* 8, 1962, Т. 26, 47; J. Тодоровић, *Роспи Ђуприја*, У 50, 4 (= J. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета*, Т. 94, 68); 54, 7; J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 12, 6; 13, гроб 35/1.

²³ Упореди J. Тодоровић, *Келти у југоисточној Европи*, сл. 16, средина и десно; N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Т. 2, 3; 11, 1; 29, 6; J. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета*, Т. 50, 4; 53, 4; 88, 37, 38; J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 5, гроб 13/1, 2; 38, гроб 222/1; 45, 2.

²⁴ Упореди J. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. društva* 6, 1902, 84 и д., сл. 43—44; J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 31, гроб 102/1; 32, гроб 110/5; 62, 1.

²⁵ Упореди J. Тодоровић, *Роспи Ђуприја*, У 56, 2—4; J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 15, 6.

²⁶ *Зделе са разгнутим ободом*. — *Schalen mit ausladendem Rand* (Abb. 5, 3, 4): J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 7, гроб 20/1; 15, гроб 39/3, 4; 38, 8 итд. — *Лоптасте посуде с високим тракастим дршкама*. — *Zweihenkelkrüge* (Abb. 5, 5): Ibid., Т. 1, гроб 1/3, гроб 4/1; 3, 2; 4, 4 итд. — *Крчази са једном високом дршком*. — *Einhenkelkrüge* (Abb. 5, 6, 7): Ibid., Т. 37, 5; Б. Јовановић, *Елементи за познавање уметности Скордиска*, *Старијар* н. с. 24—25, 1973—74, 17—18, Т. 1, 4. — *Пехари*. — *Becher* (Abb. 5, 2): J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 9, гроб 24/2; J. Тодоровић, *Годишњак града Београда* 3, 1956, 40, сл. 13, 2; 14.

²⁷ Д. Гарашанин, *Зборник Нар. муз. у Београду* 2, 1958—59, 15 и д., нарочито 21; сл. 3; Т. 1, 3; Илири и Дачани, 109, бр. I 267; R. Vasić, *Donja Dolina i Maqedonija*, *Godišnjak Balk. centra u Sarajevu* 14, 1975, 82.

²⁸ I. Kilian-Dirlmeier, *Prähistorische Bronzefunde* XI/2, München 1979, 204, Т. 72, 1297.

Гроб 15 са Карабурме може се поуздано датирати тако на основу фибуле типа Карабурма 39 (сл. 6/3), који је веома близак типу Beltz варијанти J,²⁹ као и на основу биконичног крчажића са наглашеним трбухом, једном високом дршком и разгнутим ободом³⁰ (сл. 6/4).

Гроб из Костолца садржи типичан каснолатенски бојни нож са плоснатом дршком и завршетком у облику прстена³¹ (сл. 6/6) и дугачке маказе (сл. 6/7), којима су најсличнији примерци, нађени у три гроба са Карабурме, типична за ступањ Београд 3.³²

3. Распрострањеност

Судећи по досада публикованим примерцима, астрагални појасеви типа Београд били су у употреби пре свега у источном Срему и у северном делу уже Србије (сл. 1). Према томе њима су се у каснолатенском периоду китиле жене Скордиска.³³

4. Поређење са сродним типовима

Првенствено у западној Мађарској, а појединачно и у Моравској, те у југословенском Подунављу (сл. 1) нађени су сродни астрагални појасеви и чланци типа Dunaszekcső (сл. 3/17—20), који на основу малобројних података припадају истом времену као и појасеви типа Београд. Појасеви, односно чланци типа Dunaszekcső проистичу из Regöly, Lengyela и Starég Hradiška³⁴ (насеобински налази), једне мочваре изме-

²⁹ За тип Карабурма 39 види још: J. Тодоровић, *Каталог праисторијских металних предмета*, Т. 63, 2, 4, 7, 10; 65, 8, 10; Археолошко благо Ђердапа, Београд 1978, 305, сл. R 287. — За тип Beltz варијанта J упореди: W. Krämer, *Das Ende der Mittelalteneinfriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatenezeit in Südbayern*, Germania 30, 1952, 335, Т. 20, 6—9; J. Werner, *Die Nauheimer Fibel*, Jahrbuch RGZM 2, 1955, 176—177, карта 2, сл. 5, B2.

³⁰ Упореди J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 26, гроб 74/2; 39, 7; 59, 4 и крчаг из Жидовара: Б. Гавела, *Келтски опидум Жидовар*, Београд 1952, 29, Т. 45, сл. 37; М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије* 2, Београд 1973, 532; 654; Т. 126.

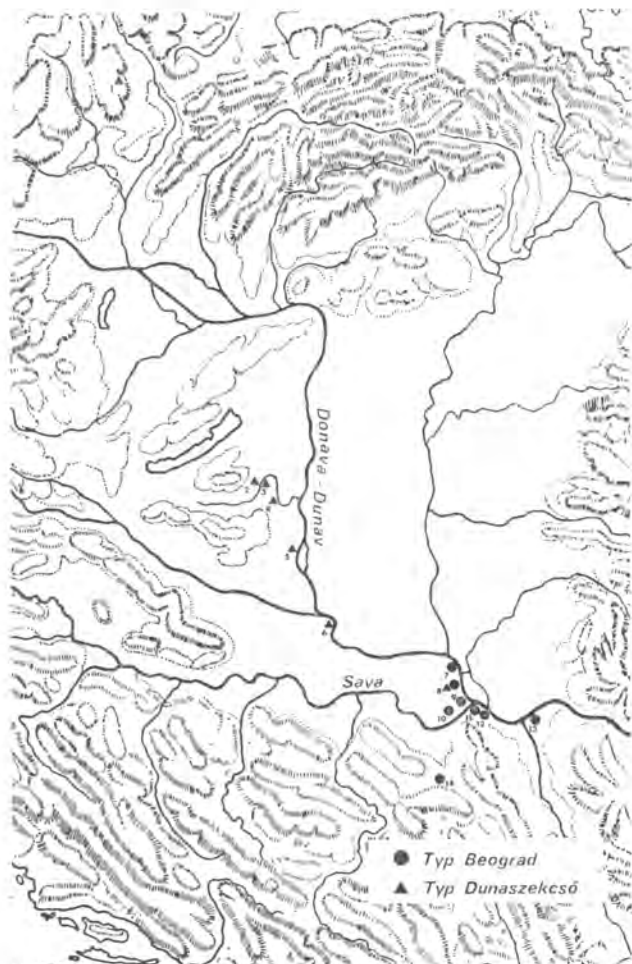
³¹ J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 4, 5; 7, гроб 20/4; 35, 4 итд.; N. Majnarić-Pandžić, *Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu* 3, s. 6—7, 1972—73, 58, Т. 4, 3; упореди G. Jacobi, *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, 1974, 116 и д., Т. 19, 313.

³² J. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 34, 5; 37, гроб 172/4; 39, 9.

³³ J. Тодоровић, *Скордисци*, 270—271, сл. 16 на стр. 32.

³⁴ Regöly: E. Jerem, *Zur Geschichte der späten Eisenzeit in Transdanubien*, Acta Arch. Hung. 25, 1973, 78, нап. 35; E. Jerem у: Symposium zu Problemen der

ђу Szárazda и Regöly³⁵ и из Dunaszekcső³⁶ (остава), Даља и Нових Бановаца.³⁷ Главна разлика је у томе што чланци тог типа имају по

Сл. 1. — Распрострањеност астрагалних појасева типова Београд и Dunaszekcső. — Abb. 1. — Verbreitung der Astragalgürtel der Typen Beograd und Dunaszekcső. 1. Staré Hradisko; 2. Regöly; 3. Szárazda — Regöly; 4. Lengyel; 5. Dunaszekcső; 6. Даљ; 7. Сурдук; 8. Нови Бановци; 9. Земун; 10. Сурчин; 11. Београд — Карабурма; 12. Београд — Роспи Ђуприја; 13. Костолац; 14. Љит.

jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, Bratislava 1974, 234, nap. 31, sl. 2, 8. — *Lengyel*: ibid., 241, nap. 37, sl. 2, 5. — *Staré Hradisko*: J. Meduna, Staré Hradisko, Brno 1961, 5, T. 3, 1. 2.

³⁵ E. Jerem y: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 241, nap. 31; L. Márton, Die Frühlatènezeit in Ungarn, Budapest 1933, 74.

³⁶ E. Jerem, l. cit., 234, nap. 32, sl. 3, 4, 5 (према њој ради се о гробним налазима. — nach E. Jerem handelt es sich um Grabfunde!); L. Márton, op. cit. 72; 77; T. 15, 3. 4. 9; P.-M. Duval, Les Celtes, Paris 1977, sl. 156 на стр. 152 (са погрешном датацијом. — mit falscher Zeitstellung).

БЕОГРАД 1

Карабурма 66
Осијек 29

Карабурма 63
Осијек 22

БЕОГРАД 2

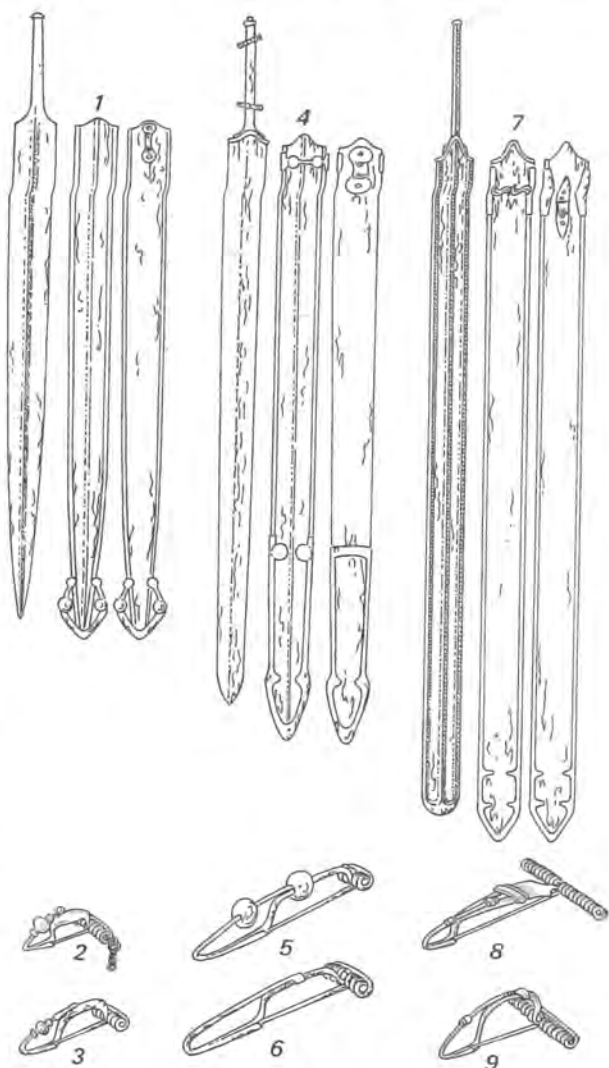
Карабурма 29
Ритопек—Плавиначки поток

Карабурма 34, 59
Роспи Ђуприја 28

БЕОГРАД 3

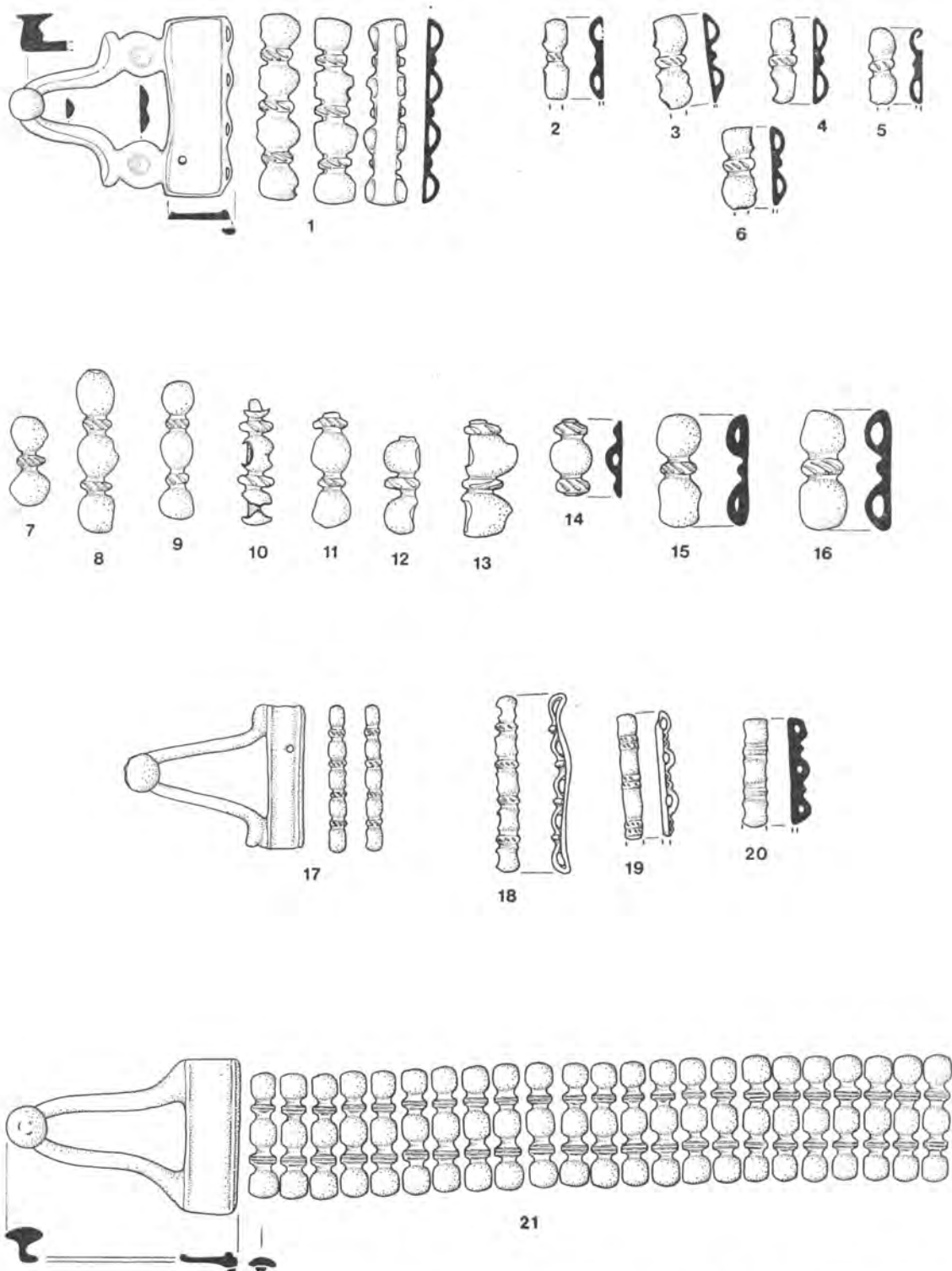
Карабурма 92
Роспи Ђуприја 30
Сотин 3

Карабурма 1, 39
Роспи Ђуприја 2

Сл. 2. — Типични гробови (са оружјем: горњи ред, без оружја: доњи ред), мачеви са канијама и фибуле ступњева Београд 1 до 3. — Abb. 2 — Typische Gräber (mit Waffen: obere Reihe, ohne Waffen: untere Reihe), Schwerter mit Scheiden und Fibeln der Stufen Beograd 1 bis 3.

³⁷ Даљ: Један чланак. — Ein ganzes Astragalglied. Археолошки музеј Загреб, инв. бр. 4708. Види J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. društva 6, 1902, 73. — Нови Бановци: Три фрагмента чланака. Нису инвентаризирани. — Drei Gliederbruchstücke. Uninventarisiert. За дозволу публицирања захваљујем се D. Balen.

Сл. 3. — 1. Сурчин, хумка; 2—5, 19, 20. Нови Бановци; 6. Сурдук; 7—16. Земун — обала Дунава (по Ј. Тодоровићу); 17. Dunaszekcső (по Е. Јерем); 18. Даљ; 21. Осијек, гроб 26. — Abb. 3. — 1. Surčin, Grabhügel; 2—5, 19, 20. Novi Banovci; 6. Surduk; 7—16. Zemun — Donauufer (nach J. Todorović); 17. Dunaszekcső (nach E. Jerem); 18. Dalj; 21. Osijek, Grab 26. M. ca 1:2.

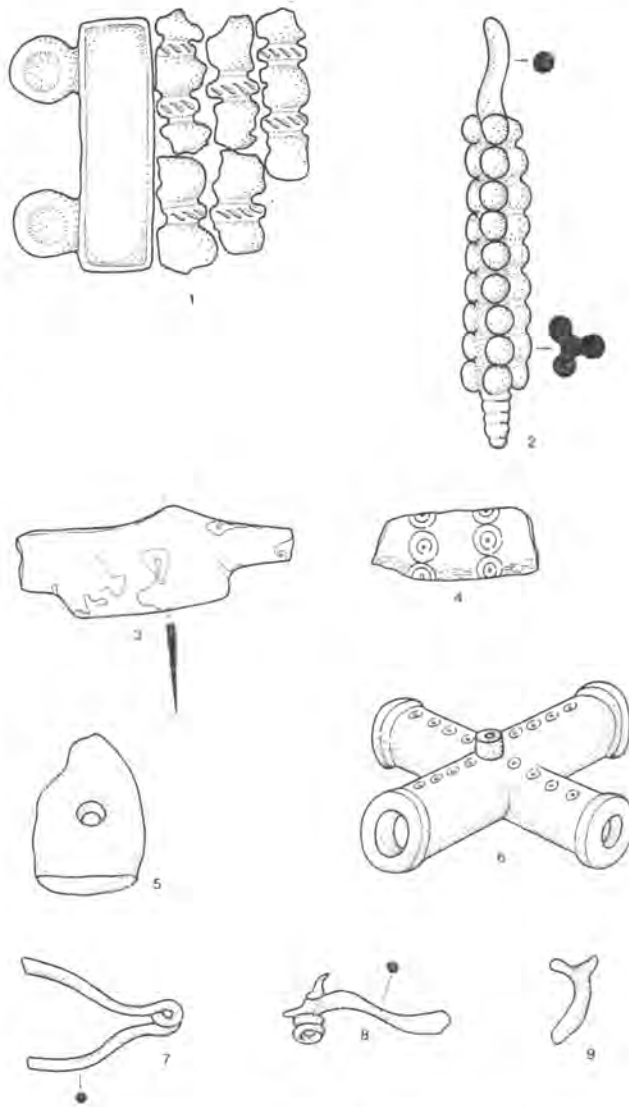
пет или чак шест ужих испупчења, а копче су без кружних плочица. Ребра чланака су исто као код типа Београд украшена косим зарезима, или ређе неукрашена.

Старији од појасева ова два типа су појасеви типа Осијек³⁸ (сл. 3/21) са копчама које су сличне копчама типа Dunaszekcső и чланцима који имају исто као чланци каснохалштатских и касноранолатенских астрагалних појасева³⁹ по четири или три испупчења и водоравним зарезима украшена ребра. Датовање типа Осијек на почетак ступња Београд 2 заснива се само на гробу 26 из Осијека,⁴⁰ који садржи поред привесака једне несачуване фибуле типа Карабурма 63, типичног за ступањ Београд 1,⁴¹ и једну средњелатенску фибулу саставне конструкције са ногом у виду осмица.⁴²

Укратко, може се рећи: појасеви типа Београд се од старијих, типа Осијек (сл. 3/21) и од истовремених, типа Dunaszekcső (сл. 3/17) разликују по томе што њихове копче имају кружне плочице и што њихови чланци, за разлику од првих нису украшени водоравним, већ косим зарезима, а за разлику од других немају по пет или шест, већ само по четири испупчења.

5. Ношња

Ј. Бруншмид који се 1902. у једној студији позабавио славонско-сремским и другим астрагалним појасевима,⁴³ сматрао је да су они били саставни део војничке ношње. Касније публико-

Сл. 4. — Београд — Роспи Ђуприја, гроб 2 (по Ј. Тодоровићу, види и сл. 5). — Abb. 4. — Beograd — Rospi Cuprija, Grab 2 (nach J. Todorović, s. auch Abb. 5). М. са 3:4.

³⁸ Е. Спајић, *Осјејски зборник* 4, 1954, 10, Т. 2, 11; Е. Спајић, *Осјејски зборник* 8, 1962, 38, Т. 13, 2; Ј. Тодоровић, *Arch. Jugoslavica* 5, 1964, Т. 1, 2; Ј. Тодоровић, *Келти у југоисточној Европи*, Т. 25, 5, 6; Д. Пинтеровић, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, *Osiijek* 1978, 198, 223; Т. 1, 1.

³⁹ Види н. пр. Е. Jerem, *Acta Arch. Hung.* 25, 1973, 68, сл. 5, 8b, Т. 15, 1 (*Beremend*, гроб 1); Е. Jerem у: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, 234, сл. 3, 1 (*Kósd*, гроб 7); Ј. Тодоровић, *Келти у југоисточној Европи*, Т. 15, 7 (*Осијек*, гроб 22).

⁴⁰ Е. Спајић, *Осјејски зборник* 8, 1962, 37 и д., Т. 13, 1—6.

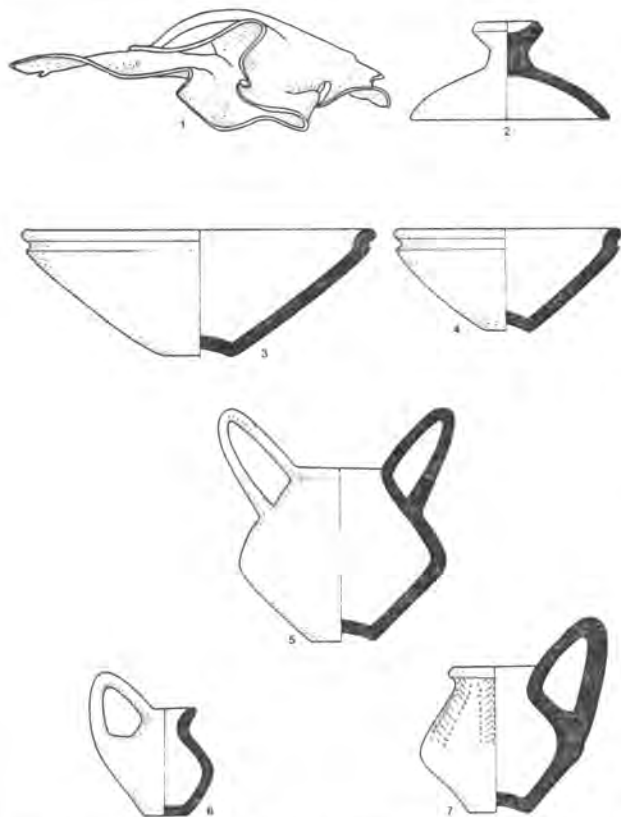
⁴¹ Ј. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма I*, Т. 21, 9; 23, 2; 58, 4; 60, 2; Ј. Brunšmid, *Predmeti iz grobova ranijega latenskoga doba u Bogdanovcima*, *Vjesnik Hrv. arh. društva* 10, 1908—09, 233, сл. 23, 1; А. Benac и В. Čović, *Glasinac 2*, Сарајево 1957, 82, Т. 47, 9, 11, 12; Е. Спајић, *Осјејски зборник* 8, 1962, 41 (*Осијек*, гроб 29 — фибула није насликана. — die Fibel ist nicht abgebildet).

⁴² Упореди н. пр. Ј. Vizdal, *Záchranný výskum keltského pohrebiska v Iľkoviach*, *Slovenská archeológia* 24, 1976, 151 и д., сл. 33, 4, 6; 34, 2; 47, 4, 3.

⁴³ Ј. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. društva* 6, 1902, 68 и д., нарочито 73.

⁴⁴ *Beremend 1*: Е. Jerem, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 16, 1971, 88, сл. 5, Т. 1; Е. Jerem, *Acta Arch. Hung.* 25, 1973, 66 и д., сл. 5, Т. 15. — *Сремска Муровица 1*: Ј. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. društva* 6, 1902, 73 и д., сл. 36—37; М. Guštin и В. Teržan, *Malenškova gomila v Novem mestu*, *Arh. vestnik* 26, 1975, 194, сл. 3. — *Század-Gerenyáspuszta*: L. Márton, *Die Frühlatènezeit im Ungarn*, 16—17, Т. 2, 1—8; 15, 2: — *Винковци — Силос*: Н. Majnarić-Pandžić, *Арх. преглед* 15, 1973, 39—40, Т. 20, 1—3; S. Dimitrijević у: *Corolla Memoriae Iosepho Brunšmid Dicata*, 1979, 211, Т. 8, 3—5. — *Kósd 7*: I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, Budapest 1942, Т. 40,

Бруншмидова претпоставка заснивала се у првом реду на гробовима из Вучедола⁴⁵ и Адашеваца,⁴⁶ у којима је наводно нађено и оружје. У ствари, из његовог описа услова налаза вучедолског гроба јасно произлази да је он оружје које се налазило у близини гроба (криви мач и

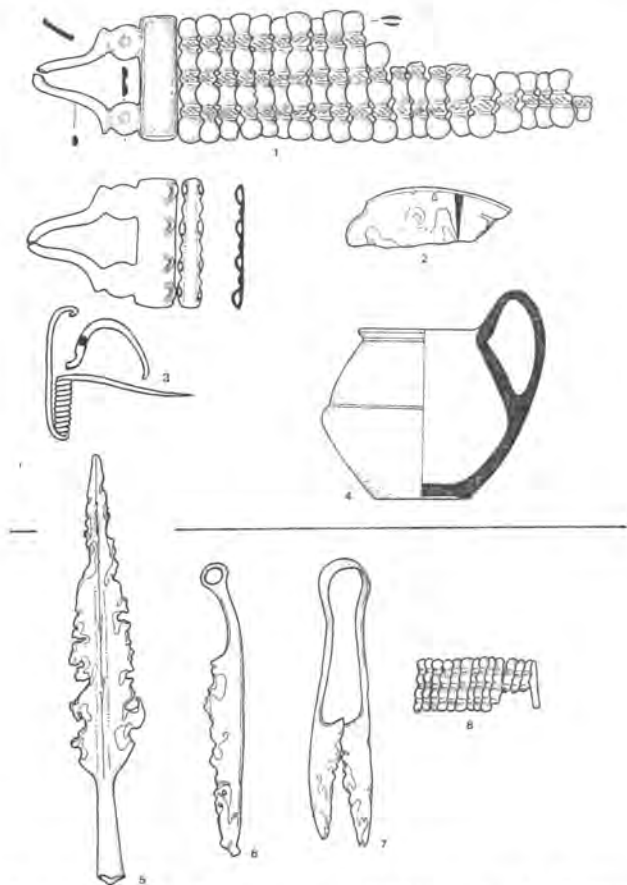
Сл. 5. — Београд — Роспи Ђуприја, гроб 2 (по Ј. Тодоровићу, види и сл. 4). — Abb. 5. — Beograd — Rospi Cuprija, Grab 2 (nach J. Todorović, s. auch Abb. 4). М. 2—5=ca 1:5, 6,7=ca 1:3.

4; E. Jerem y: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 234, nap. 39, сл. 3, 1; M. Szabó, The Celtic heritage in Hungary, Budapest 1971, 88, T. 37. — Kósd 39: L. Márton, op. cit., 75—76, сл. 13; I. Hunyady, op. cit., T. 40, 5; E. Jerem, l. cit., 234, сл. 3, 3. — Осијек 4: E. Spajić, Osječki zbornik 4, 1954, 10, T. 2, 11. 12. — Осијек 9: Ibid., 12 и д., T. 4, 25. 26. 28. 28a; 5, 29. — Осијек 22: Види nap. 14 и J. Тодоровић, Келти у југоисточној Европи, T. 15, 7. — Осијек 26: E. Spajić, Osječki zbornik 8, 1962, 37 и д., T. 13, 1—6. — Карабурма 15: J. Тодоровић, Праисторијска Карабурма I, 15, T. 6. — Роспи Ђуприја 2: Види nap. 16 и J. Тодоровић, Скордисци, 111, сл. 82. У југословенском Подунављу почиње латенско доба тек са ступњем Београд 1 = La Tène B 2! — Im jugoslawischen Donauraum fängt die Latènezeit erst mit der Stufe Beograd 1 = La Tène B 2 an!

⁴⁵ J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. društva 6, 1902, 68 и д., сл. 22—29.

⁴⁶ M. Hoernes, Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Syrmien, Mitth. d. Präh. Comm. Wien 1, 1903, 282—283, сл. 54—56.

четири копља) самовољно додао гробном инвентару. Према подацима проналазача у гробу су нађени само бронзани прилози (астрагални појас, четири фибуле и прстен) и стаклене перле.⁴⁷ У вези гроба из Адашеваца је већ М. Hoernes оправдано приметио да су подаци о положају прилога које је дао човек, који је наишао на гроб, невероватни.⁴⁸ Ми мислимо, да је он, или додао овом гробу оружје из једног другог гро-

Сл. 6. — 1—4. Београд — Карабурма, гроб 15 (по Ј. Тодоровићу); 5—8. Костолац — Острово, хумка (по М. Косорић). — Abb. 6. — 1—4. Beograd — Karaburma, Grab 15 (nach J. Todorović); 5—8. Kostolac — Ostrovo, Grabhügel (nach M. Kosorić). М. 1—4=ca 1:3, 5—8=ca 1:8.

ба, или није приметио да се заправо ради о двојном гробу мушкарца и жене.

И код гроба из Костолаца највероватније се ради о таквом двојном гробу испод хумке.⁴⁹ На-

⁴⁷ J. Brunšmid, Vjesnik Hrv. arh. društva 6, 1902, 68. Уп. B. Teržan u: Keltische Studien, Brežice 1977, 14, nap. 61a, сл. 4, 1—7.

⁴⁸ M. Hoernes, Mitth. d. Präh. Comm. Wien 1, 1903, 282.

⁴⁹ M. Косорић, Старијар н. с. 11, 1960, 197, сл. 1.

жалост, знамо само то да налази потичу из разорене хумке у којој су се наводно налазили и по један (?) скелет човека, коња и пса. Других података о условима налаза нема.

У гробу из Вуковара⁵⁰ и у гробовима 43 и 51 из Осијека⁵¹ — сва три са оружјем — нађени су само појединачни чланци, који су лако могли dospети у гробне јаме приликом прекопавања земље.

По свему овоме, јасно је да претпоставка да су и мушкарци употребљавали астрагалне појасе није оправдана.

Следећи гробови доказују да су их носиле жене: *касно халитатско доба*: Сремска Митровица 1, Винковци — Силос, Szárazd — Gere-

nyápuszta, Beremend 1, Kósd 7; *латенско доба*: Kósd 39, Осијек 4, 9, 22, 26, Карабурма 15 и Ро-спи Ђуприја 2.⁵²

У западној Мађарској и у југословенском Подунављу су у касним фазама старијег гвозде-ног доба, то јест у 5. и 4. веку пре н.е., астра-гални појасеви представљали стандардни део женске ношње.⁵³ Наступом млађег гвозденог до-ба они су били и даље у употреби све до укључ-но почетка средњелатенског периода,⁵⁴ а после евентуалног прекида опет у каснолатенском пе-риоду. Тада су се жене Скордиска китиле поја-севима који су их и после смрти пратили у гроб и којима смо дали име по граду Београду, леже-ћем тамо где „в Донаво Сава се бистра излије“ (Ф. Прешерен, Поводни мож).⁵⁵

14. мај 1981.

UDK: 903 "638" : 903.25

DIE SPÄTLATÈNEZEITLICHEN ASTRAGALGÜRTEL VOM TYP BEOGRAD

DRAGAN BOŽIĆ, Institut za arheologijo SAZU, Ljubljana

Vor 17 Jahren erschien in *Archaeologia Iugoslavica* eine Studie von Jovan Todorović, die der stilistischen und zeitlichen Bestimmung der Astralgürtel aus Jugoslawien gewidmet war.¹ Todorović hatte festgestellt, dass die keltischen Skordisker die Astralgürtel von der einheimischen Bevölkerung Südpanoniens und Nordbalkans übernommen hatten, bei der solche Gürtel im 5. und 4. Jahrhundert v. u. Zeit allgemein üblich waren. Ausserdem hatte er darauf hingewiesen, dass die latènezeitlichen Astralgürtel in waffenlosen Gräbern erscheinen, was als Beweis für ihre Zugehörigkeit zur Frauentracht der jüngeren Eisenzeit gelten muss.² Er meinte zunächst, diese Gürtel seien bis in die Mitte des 2. Jahrhunderts hinein gebräuchlich gewesen;³ später aber äusserte er mehrmals, man habe sie bis zum Ende der Latènezeit getragen.⁴

Mit der Bearbeitung der Astralgürtel vom Typ Beograd wollen wir die im Grunde richtigen Ergebnisse von Todorović erweitern und vor allem ausführlich dokumentieren.

1. Formbestimmung

Typische Vertreter des hier behandelten Typs stellen die Gürtel aus Surčin (Abb. 3/1) und Grab 15 aus Karaburma in Beograd (Abb. 6/1) dar.

Den anderen Astralgürteln entsprechend setzen sich auch Gürtel vom Typ Beograd, falls ganz erhalten, aus Astralgliedern und je zwei Haken zusammen.

Jedes Glied besteht aus vier unregelmässig halb-ovalen Buckeln und drei kurzen waagerechten Rip-

pen. Die Glieder sind zwischen 4,8 und 5,3 cm lang, die Rippen mit schrägen Kerben verziert. Eine besondere Variante stellen die Glieder des Kostolacer Gürtels und einige Gliederbruchstücke aus Zemun⁵ dar, deren Rippen mit je einer oder zwei nebeneinander liegenden waagerechten Kerben verziert sind.

Jeder Haken gliedert sich in eine trapezförmige Platte mit oben verstärkten Langrändern und vier halbrunden Ösen auf der Unterseite, in zwei runde

⁵² Види нап. 33. Налази са Доњошорског гробља у Шапцу, који по Р. Васићу припадају једном (!) паљевинском гробу, представљају у ствари појединачне налазе. — Die Funde aus Šabac — Donjošorsko groblje, die unter anderem zwei Astralgürtel und eine Lanzenspitze umfassen und nach R. Vasić die Beigaben eines (!) Brandgrabes darstellen, sind in Wirklichkeit Streufunde. Види R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, Oxford 1977, 28—29; 67; T. 52, 10 и М. Васиљевих, *Налази старијег гвозденог доба у Шапцу*, *Старинар* н. с. 27, 1976, 170; 174; сл. 3; 4, 4.

⁵³ E. Jerem y: Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa, 232 и д., сл. 4; R. Vasić, *The Chronology of the Early Iron Age in Serbia*, 24; 28—29; Р. Васић, *О хронологији старијег гвозденог доба у Србији*, *Старинар* н. с. 28—29, 1977—78, 261—262.

⁵⁴ Тип Осијек (види нап. 27—31). Истом времену припада и појас из гроба Осијек 9. — Der gleichen Zeit ist auch der Gürtel aus Grab 9 von Osijek zuzuschreiben (види нап. 33).

⁵⁵ Francé Prešeren, *Gedichte. Auswahl und Übertragung von Lili Novy*, Ljubljana 1936, 17. Уп. F. Papazoglu, *The Central Balkan tribes in pre-Roman times*, 1978, 271 и д.; 572: *Ex his manus quaedam in confluenta Danuvii et Savi consedit Scordiscosque se appellari voluit* (Justin XXXII, 3, 6—8). — Претже су израдили S. Hvala, D. Lunder и аутор чланка.

⁵⁰ J. Brunšmid, *Vjesnik Hrv. arh. društva* 6, 1902, 72.

⁵¹ E. Spajić, *Osječki zbornik* 8, 1962, 48, T. 24, 41; 25, 42 (ррб 43); 50, T. 26, 45, 46 (ррб 51).

Plättchen mit einem Grübchen in der Mitte und in eine glockenförmige Schlaufe. Jeweils einer von den zwei Haken trägt am Schluss der Schlaufe einen gestielten Knopf.

Bis heute kennen wir vier nur teilweise erhaltene Gürtel vom behandelten Typ: Beograd — Karaburma, Grab 15; Beograd — Rospi Čuprija, Grab 2; Kostolac — Ostrovo, Grabhügel; Surčin, Grabhügel⁶ (Abb. 3/1; 4/1; 6/1, 8) und mehrere vereinzelte Glieder bzw. Gliederbruchstücke: Ljig — Cvetanovac, Novi Banovci, Surduk, Zemun — Donauufer⁷ (Abb. 3/2—16). Beim Gürtel aus Kostolac hat sich kein Haken erhalten, den anderen drei Gürteln fehlt je einer. Beim Haken des Gürtels aus Rospi Čuprija ist die Schlaufe abgebrochen.

2. Zeitstellung

Grab 2 aus Rospi Čuprija hat J. Todorović zuerst in La Tène II und zuletzt ins 3. Jahrhundert v. u. Zeit datiert,⁸ ebenso wie Grab 15 aus Karaburma.⁹ Abweichend davon hat er den ohne Begleitfunde geborgenen Gürtel aus Surčin Ha D zugewiesen.¹⁰

Das Alter beider Gräber aus Beograd wurde auch anders beurteilt. D. Garašanin¹¹ hielt Grab 2 aus Rospi Čuprija für spätlatènezeitlich, nach B. Jovanović¹² ist Grab 15 aus Karaburma frühlatènezeitlich.

M. Kosorić hat das Kostolacer Grab in La Tène II gesetzt.¹³

Beinahe allen diesen Zeitansätzen entgegen können wir alle drei Gräber mit einem Astragalgürtel vom Typ Beograd mit Sicherheit in die Stufe Beograd 3 datieren.

Der Verfasser hat in seiner Diplomarbeit, die in stark gekürzter Form in Arheološki vestnik 32, 1981 (im Druck) erscheinen wird, drei Stufen der Latènezeit im jugoslawischen Donaauraum definiert, die Beograd 1, 2 und 3 genannt werden. Stufe 1 entspricht La Tène B 2 nach Krämer, Stufe 2 La Tène C nach Krämer und Stufe 3 La Tène D nach Reinecke.

Charakteristische Vertreter der Stufe Beograd 1 sind die Gräber Karaburma 66, Osijek 29, Karaburma 63 und Osijek 22,¹⁴ der Stufe Beograd 2 die Gräber Karaburma 29, Ritopek — Plavinački potok, Karaburma 34, 59 und Rospi Čuprija 28¹⁵ und der Stufe Beograd 3 die Gräber Karaburma 92, Rospi Čuprija 30, Sotin 3, Karaburma 1, 39 und Rospi Čuprija 2.¹⁶

Für die Stufe 1 sind die jüngsten Schwerter und Scheiden vom Frühlatèneschema¹⁷ (Abb. 2/1), die Fibeln vom Typ Karaburma 63¹⁸ (Abb. 2/2) und die jüngsten Varianten der Eisenfibeln vom Frühlatèneschema¹⁹ (Abb. 2/3) charakteristisch. Mit dem Antritt der Stufe 2 werden diese Formen durch die Schwerter und Scheiden vom Mittellatèneschema²⁰ (Abb. 2/4), die Zweiknopffibeln²¹ (Abb. 2/5) und verschiedene Varianten der Fibeln vom Mittellatèneschema mit niedrigem Drahtbügel und kurzer Spirale (bis sechs Windungen)²² (Abb. 2/6) verdrängt. Während der Stufe 3 waren die Schwerter und Scheiden vom Spätlatèneschema²³ (Abb. 2/7), die Fibeln vom Typ Jarak²⁴ (Abb. 2/8) und die Fibeln vom Typ Karaburma 39²⁵ (Abb. 2/9) im Gebrauch.

Tongefäße (Abb. 5/2—7) wie im Grab 2 aus Rospi Čuprija erscheinen ausschliesslich in Gräbern der Stufe Beograd 3.²⁶ Damit stimmt auch der »Kannenverschlussanhänger« mit Aufhängöse (Abb. 4/2) überein, dessen bestes Vergleichsstück mit einigen spätlatènezeitlichen Objekten zusammen entweder in Bosnien, der Hercegovina oder in Makedonien gefunden wurde, ohne dass der genaue Fundort bekannt wäre.²⁷ Diesen Anhänger hat I. Kilian-Dirlmeier unberechtigt

den ähnlich gestalteten hallstattzeitlichen Anhängern zugerechnet.²⁸

Grab 15 aus Karaburma wird durch eine Fibel vom Typ Karaburma 39 (Abb. 6/3), der dem Typ Beltz Variante J sehr nahe steht,²⁹ und einen Einhenkelkrug mit gerundetem Bauch und ausgebauchtem Oberteil³⁰ (Abb. 6/4) datiert.

Das Grab aus Kostolac enthält ein typisches spätlatènezeitliches Ringgriffmesser³¹ (Abb. 6/6) und eine lange Schere (Abb. 6/7), deren beste Entsprechungen in drei für die Stufe Beograd 3 charakteristischen Gräbern aus Karaburma zu finden sind.³²

3. Verbreitung

Nach den bisher veröffentlichten Funden trug man Astragalgürtel vom Typ Beograd vor allem in Ost-syrmien und im Norden Serbiens (Abb. 1). Demnach gehörten sie zur spätlatènezeitlichen Frauentracht der Skordisker.³³

4. Vergleich mit verwandten Typen

Hauptsächlich in Westungarn, vereinzelt aber auch in Mähren und dem jugoslawischen Donaauraum (Abb. 1) fand man verwandte Astragalgürtel vom Typ Dunaszekcső und Teile davon (Abb. 3/17—20), die nach den wenigen verfügbaren Angaben genauso alt sind wie die Gürtel des besprochenen Typs. Sie stammen aus Regöly, Lengyel und Staré Hradisko³⁴ (Siedlungsfunde), einem Sumpfgebiet zwischen Század und Regöly³⁵ und aus Dunaszekcső³⁶ (Hortfund), Dalj und Novi Banovci.³⁷ Der Hauptunterschied besteht darin, dass die Astragalglieder je fünf oder sogar sechs engere Buckel besitzen und die Gürtelhaken keine runden Plättchen haben. Die Rippen der Glieder sind aber entweder entsprechend unseren Gürteln mit schrägen Kerben versehen oder seltener unverziert.

Älter als diese Gürtel sind Astragalgürtel vom Typ Osijek³⁸ (Abb. 3/21), deren Haken denen vom Typ Dunaszekcső entsprechen, deren Glieder aber genauso wie die der späthallstatt- und spätfrühlatènezeitlichen Astragalgürtel³⁹ je vier oder drei Buckel und mit waagerechten Kerben verzierte Rippen haben. Die Datierung von Typ Osijek an den Anfang der Stufe Beograd 2 beruht nur auf Grab 26 aus Osijek,⁴⁰ das neben Anhängern einer Fibel vom Typ Karaburma 63, typisch für die Stufe Beograd 1,⁴¹ auch eine mittel-latènezeitliche Achterschleifenfibel enthielt.⁴²

Zusammenfassend können wir sagen: die Gürtel vom Typ Beograd unterscheiden sich von den älteren des Typs Osijek (Abb. 3/21) und von den zeitgleichen Gürteln vom Typ Dunaszekcső (Abb. 3/17) dadurch, dass ihre Haken runde Plättchen besitzen, ihre Glieder aber nicht wie bei den ersteren mit waagerechten, sondern schrägen Kerben verziert sind, und nicht wie bei den letzteren fünf oder sechs, sondern nur vier Buckel haben.

5. Tracht

J. Brunšmid, der sich 1902 in einer Studie mit den slawonisch-syrmischen und anderen Astragalgürteln befasste,⁴³ war der Meinung, derartige Gürtel hätten zur Kriegerausrüstung gehört. Diese Annahme haben später publizierte waffenlose Gräber mit solchen Gürteln fraglich erscheinen lassen.⁴⁴

Brunšmids Annahme stützte sich vor allem auf die Gräber aus Vučedol⁴⁵ und Adaševci,⁴⁶ die Waffen

enthalten haben sollen. Doch geht aus seiner Veröffentlichung des Vučedoler Grabes klar hervor, dass er die in der Nähe des Grabes gelegenen Waffen (ein Krummschwert und vier Lanzen spitzen) eigenwillig dem Grabinventar zugewiesen hat. Nach den Angaben des Ausgräbers enthielt das Grab nur die Bronzefunde (einen Astralgürtel, vier Fibeln und einen Ring) und Glasperlen.⁴⁷ Zum Grab von Adaševci bemerkte schon M. Hoernes mit Recht, die Angaben des Auffinders über die Fundlage seien unwahrscheinlich.⁴⁸ Wir sind der Meinung, dass er entweder aus einem anderen Grab stammende Waffen dem mit Astralgürtel zugegeben oder eine Doppelbestattung übersehen hat.

Auch im Falle des Kostolac Grabes wird es sich am wahrscheinlichsten um einen Hügel mit Doppelbestattung handeln.⁴⁹ Wir wissen nämlich nur, dass die Funde beim Abbau eines Hügels entdeckt wurden, der auch Skelette eines (?) Menschen, eines Pferdes und eines Hundes enthalten haben soll; genauere Angaben über die Fundumstände fehlen.

Im Grab aus Vukovar⁵⁰ und in Gräbern 43 und 51 aus Osijek,⁵¹ die Waffen enthalten haben, lagen

nur einzelne Glieder, die leicht beim späteren Erd-durchgraben in die Grabgruben gelangt sein können.

Es gibt demnach keinen einzigen Grund für die Annahme, auch Männer hätten Astralgürtel getragen.

Folgende Gräber belegen, dass die Astralgürtel zur Frauentracht gehörten: *Späthallstattzeit*: Sremska Mitrovica 1, Vinkovci — Silos, Szárazd — Gere-nyáspuszta, Beremend 1, Kósd 7; *Latènezeit*: Kósd 39, Osijek 4, 9, 22, 26, Karaburma 15 und Rospi Cú-prija 2.⁵²

In Westungarn und im jugoslawischen Donauraum bildeten also seit dem 5. Jahrhundert v. u. Zeit die Astralgürtel einen Standardteil der Frauentracht.⁵³ Sie wurden noch am Beginn der Mittellatène-⁵⁴ und nach einer etwaigen Unterbrechung wieder in der *Spätlatènezeit* getragen, als die Frauen der Skordisker zur Freude der Männer sich mit den Gürteln des hier behandelten Typs schmückten und sie nach dem Tode mit ins Grab bekommen haben. Wir haben sie nach unserer Hauptstadt *Beograd* benannt, die dort liegt, »wo Save und Donau die Wellen vermählen«.⁵⁵

Античка Улпијана према досадашњим истраживањима

МАЈА ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН, Археолошки институт, Београд

Све до почетка археолошких ископавања у Улпијани о овом значајном римско-византијском граду знало се релативно мало, и то углавном оно што се могло закључити из малобројних писаних извора и епиграфских споменика, преписиваних још од стране првих путописаца, који су посећивали ове крајеве у другој половини или крајем XIX века.¹ Испитивањем епиграфске грађе из Улпијане највише се бавио Н. Вулић, коме припада заслуга за сакупљање и објављивање веће збирке натписа са Косова и Улпијане, коју је он издао још почетком XX в. заједно са А. Премерштајном.² Касније се ова збирка римских натписа, знатно допуњена, поново појављује у издању СКА, између два рата.³ Н. Вулић је такође у више наврата давао тумачења главних догађаја из историје Улпијане. Најпотпунији преглед историјског развоја града на бази података из античких извора и епиграфских споменика представља, ипак, чланак Б. Сарије у „Realencyclopädie“,⁴ који је Е. Чер-

шков⁵ обогатио подацима базираним на новијим материјалима из археолошких ископавања 1954—1959. г.

Улпијана се први пут спомиње у античким изворима око средине II в. н.е. (Ptol. III, 9, 6), приликом набрајања градова у Дарданији: Naisus, Scupi, Arribantion и Ulpiana. Из раноримског периода историје града нема скоро никаквих података, изузев натписа. Из њих сазнајемо да је Улпијана већ у II в. имала статус муниципија и да је била седиште царинске станице (statio Ulpianensis). На једном почасном натпису изрезаном на мермерном постаменту за статуу појављује се *s(anctissimus) o(rdo) municipi(i) Ulp(iani)*,⁶ док на другом недавно откривеном натпису, секундарно употребљеном у тзв. „меморији“ у северној градској некрополи, читамо: *P. Licinius Aelianus dec(urio) municipior(um) Ulpiani et Aeli Vimina(ci)*.⁷ На неким другим натписима такође се спомињу декуриони муниципија, али без указивања имена града.

Много су богатији извори који говоре о Улпијани у касноримско и рановизантијско доба. Тако, према „Нотицији“ (Not. dign. or. IX, 44) Улпијана је имала већи гарнизон као и *pseudocomitatenses Ulpianensis*. Постоје подаци да се цар Теодосије I, приликом проласка из Сирмијума за Тесалонику септембра 380. г., задржао неко време у Улпијани (Cod. Theod. I, 33, 34). У V в. град је био освојен од стране Гота, који су после пада Наиса (око 471. г.) дошли пред зидине града на челу са краљем Теодорихом и његовим

¹ А. Ф. Гилфердинг, Путовање по Херцеговини и Старој Србији, Сарајево 1972, 209 и 212 — преписао је два латинска натписа: један из Липљана (у олтару старе цркве), а други из Грачанице (стајао је прислоњен уз цркву манастира); овај последњи је касније објавио Н. Вулић (Споменик СКА LXXI (1931), бр. 514 = CIL III, бр. 8178). Уп. такође: А. Evans, Antiquarian Researches in Illyricum III, 1885, 59 сл. и F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, 1892, 118, који су расправљали о питањима топографије античких споменика и насеља на Косову.

² N. Vulić—A. Premerstein, *Antike Denkmäler in Serbien und Macedonien*, Jahreshefte Österr. arch. Inst. VI (1903), Beibl. 26, 28, 29, 31, 37 и др.

³ Н. Вулић, Антички споменици наше земље, Споменик СКА LXXI (1931), LXXVII (1934), LXXV (1933), као и Споменик САН XCVIII (1941—1948).

⁴ Paulus Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft Bd. IX A/1 (1961), 564—567, s. v. Ulpiana.

⁵ Е. Чершков, Римљани на Косову и Метохији, Београд 1969.

⁶ N. Vulić, Jahreshefte VI, 1903, бр. 33; П. Петровић, Палеографија римских натписа у Горњој Мезији, Београд 1975, 131, таб. V.

⁷ Е. Чершков, Римљани на Косову, 86 нап. 101 (пуни текст в. доле, на стр. 15).

војсковођама Астатом и Инвилијем, укупно око 3000 људи. Веома је вероватно да су зидови Улпијане страдали за време катастрофалног земљотреса 518. г., када је, према запису Марцелинове „Хронике“,⁸ било потпуно порушено више градова у провинцији Дарданији (*in provincia Dardania terraemotu viginti quattuor castella uno momento collapsa sunt*). Због тога је цар Јустинијан, према речима Прокопија (*De aedif.* IV, 1 В 267), био принуђен да поруши бедеме који су били у веома лошем стању, „те изградивши у њему врло много других дивних грађевина и подиравши га до дивног уређења какво је сада“, дао је граду ново име *Iustiniana Secunda*.

У доба касне антике Улпијана је била значајни епископски центар, а припадала је митрополији у Скупима све до оснивања нове архиепископије *Iustiniana Prima* (Царичин Град). Од улпијанских епископа позната су по имену два: 342. г. на црквеном сабору у Сердици се појављује епископ Македоније, а на петом екуменском сабору у Константинопољу 553. г. узео је учешће епископ Павле из Улпијане.⁹ Занимљиво је да се у то време, када се град званично звао *Iustiniana Secunda*, он потписује као *episcopus Ulpianensis*. Једну годину пре тога, у пролеће 552. г., у Улпијани су се одвијале жестоке борбе повезане са верским сукобима око тзв. Три поглавља, што је забележио Прокопије (*Bell. Goth.*, 25 р. 626). Један од епископа VI в. из далекот афричког града Сафара (или Тафара), по имену *Gergentios*, био је пореклом из Улпијане (*Lopliana... in finibus Avariae et Asiae*). Међу хришћанским мученицима позната су два брата каменоресци, Флор и Лавр, пореклом из Улпијане, који су живели у време цара Лицинија.¹⁰

С обзиром на незнатан број података о историји града, многи моменти из њене прошлости још увек су спорни и изазивају неслагања. Овом приликом ћемо изоставити проблеме лингвистичког карактера око тумачења самог имена града, као и дискусије о тренутку када је Улпијана добила статус муниципија. У историјској литератури је највише пажње изазивао проблем локализације Улпијане (одн. *Iustinianae Secundae*), посебно с обзиром на сачувано име варошице Липљан, а такође питање лоцирања путне станице *Viciano* на римском путу *Naissus*—

Lissus.¹¹ Дискусија о овим питањима наставља се још и данас. Тако се М. Мирковић¹² изјашњава за стару хипотезу о смештају станице *Viciano* код Вучитрна, а града Улпијане код Липљана. Е. Чершков¹³ је сматрао могућим да станицу *Viciano* смешта код с. Угљаре неколико километара од с. Грачанице, где су утврђени остаци Улпијане. Ф. Папазоглу¹⁴ сматра да је *Viciano* исто што и *Ulpiana*, као што је од ранијих истраживача мислио Н. Вулић¹⁵ и др.

Потврду могућности да се станица *Viciano* (одн. Улпијана) налазила на самом путу представља фрагмент мермерног стуба откривен 1956. г., на коме се види делимично сачувани натпис: *[S]everi/ (milia) p(assuum)*, а који би могао бити одломак миљоказа.¹⁶ Осим тога, испред градске капије Улпијане откривен је део плочника римског пута испред самог улаза у град.¹⁷

Питање лоцирања града, које је пре почетка ископавања изазивало различита мишљења, а најчешће се повезивало са Липљаном,¹⁸ може се сада сматрати решеним. Идентификација Улпијане са Липљаном (а у вези с тим и локализација *Iustinianae secundae*) базирана је пре

¹¹ A. Domaschewski, *Die Grenzen von Moesia Superior und der Illyrischer Grenzzoll*, 1890, 145 нап. 85 — повезивао је име ове станице са местом *Vellanis* код Птолемеја и *Beclano* код Равенског географа, што су прихватили многи истраживачи. Он је такође претпоставио, на основу сличности имена, да се станица *Viciano* налазила код Вучитрна. F. Kainitz (*loc. cit.*) ставља ову станицу код с. Чаглавице, исто као и G. Hahn, *Reise von Belgrad nach Salonik*, 1861. C. Müller, *Itineraria romana*, Stuttgart 1916, 557 — Сматрао је да је у питању грешка преписивача (*VIC* према *ULP*), па због тога изједначаје станицу *Viciano* са Улпијаном. Н. Вулић је био првобитно прихватио мишљење А. Домашевског, али је касније одустао од њега као мало вероватног, па је такође видео у имену станице *Viciano* искварено писање имена *Ulpiano*: уп. Н. Вулић, *Географија Лужне Србије*, Гласник СНД XIX (1938), 10. В. Сарија ипак није прихватио ово тумачење (*RE Bd. VIII A*, 2054).

¹² М. Мирковић, Римски пут *Naissus* — *Scupi* и станице *Ad Fines*, Жива антика књ. X, 1/2 (1960), 225.

¹³ Е. Чершков, Око проблема комуникација и положаја насеља на Косову и Метохији у римском периоду, Гласник МКМ II (1957), 69, 76.

¹⁴ Ф. Папазоглу, Средњобалканска племена у предримско доба, Сарајево 1969, 154 нап. 214, где је дат детаљни осврт на овај проблем, са потпуном литературом.

¹⁵ Н. Вулић, *Географија...*, Гласник СНД XIX (1938), 10.

¹⁶ Е. Чершков, Око проблема комуникација..., Гласник МКМ II (1957), 66.

¹⁷ Е. Чершков, Римљани на Косову, 90 нап. 126. Ови остаци уз мање делове трасе римског пута код с. Доње Становце представљају једине сачуване трагове римског пута према Скупима.

¹⁸ К. Лиречек, Историја Срба књ. I, (репр.) Београд 1978, 25, 30—31, а исто мишљење заступали су A. Evans, *loc. cit.* и B. Sarila (*RE s. v. Ulpiana*) и др.

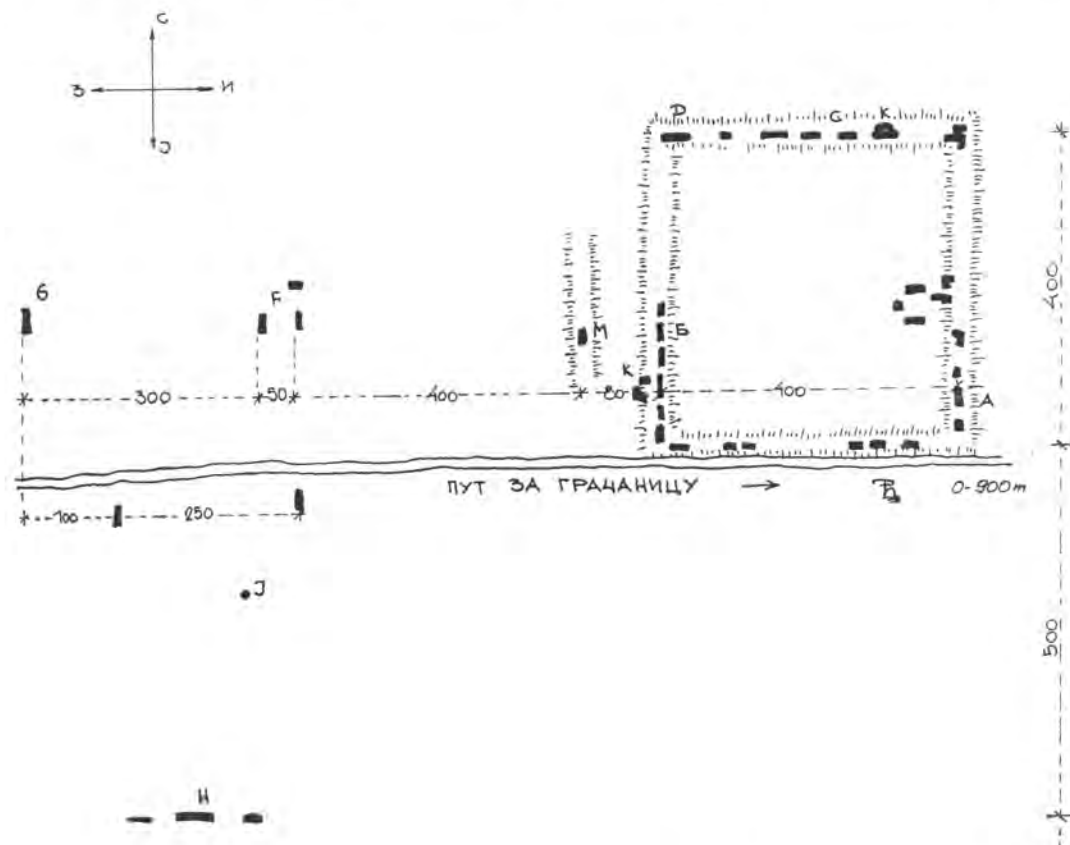
⁸ Marcellin, *Chron. ad a. 518*. Уп.: Византијски извори за историју Југославије, књ. I, Београд 1955, 56 нап. 120.

⁹ J. Zeiller, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, repr. Roma 1967, 162—163, 599.

¹⁰ Ibid., 103; П. Мијовић, Флор и Лавр неимари из Улпијане, Гласник Музеја К и М, VII VIII (1964), 339—353.

свега на сличности имена, и то у измењеном облику: *Lyrenion*, *Urpiana*, који се не среће пре IV в., када се јавља у титули епископа Македонија из Улпијане 342. г.: *Macedonius Ulpianensis (Ulpianensis)*.¹⁹ Како су у Липљану, поред остатака рановизантијске базилике и старе средњовековне цркве, коју је описао и снимио А.

настирских зидина. Заслуга за њихово откривање припада проф. Ђурђу Бошковићу,²¹ који је обишао, скицирао и описао зидове великог каструма (дим. 400×400 м) и грађевинских остатака на простору западно и југозападно од њега. Трагови античких зидова на локалитету „Градине“ или „Стара градина“ заузимају огромну

Сл. 1. — Ситуациони план остатака античке Улпијане (према Ђ. Бошковићу). — Fig. 1. — Tracé général des restes d'Ulpiana antique (d'après Đ. Bošković).

Еванс,²⁰ од римских налаза познати само неколико натписа, Е. Чершков је, мислимо, с правом закључио да је Липљан постао значајан тек у средњем веку, можда после пропасти античке Улпијане.

Остаци античке Улпијане констатовани су у близини села Грачанице, свега око 1 км од ма-

површину, која је скоро два пута већа од каструма (сл. 1). Према извештају Ђ. Бошковића, осим остатака зидова на неколико места су се видели зидови у висини сводова (места обележена на плану са А и F). На њима се наилазило на велику количину опека римског формата (31×41×4,2 см), као и на више одломака архитектонске пластике украшених рељефним орнаментима: део венца (на месту I), већа количина украсних мермерних плоча дебљине 1,8 см (G), док се на позицији F налазио велики капител јонског типа (пречник 40 см), две базе стуба и једна стела. Много римских сполија кон-

¹⁹ Византијски извори за историју Југославије књ. I, 56 нап. 120. Уп. такође: J. Zeiller, *op. cit.*, 162 и RE s. v. Ulpiana.

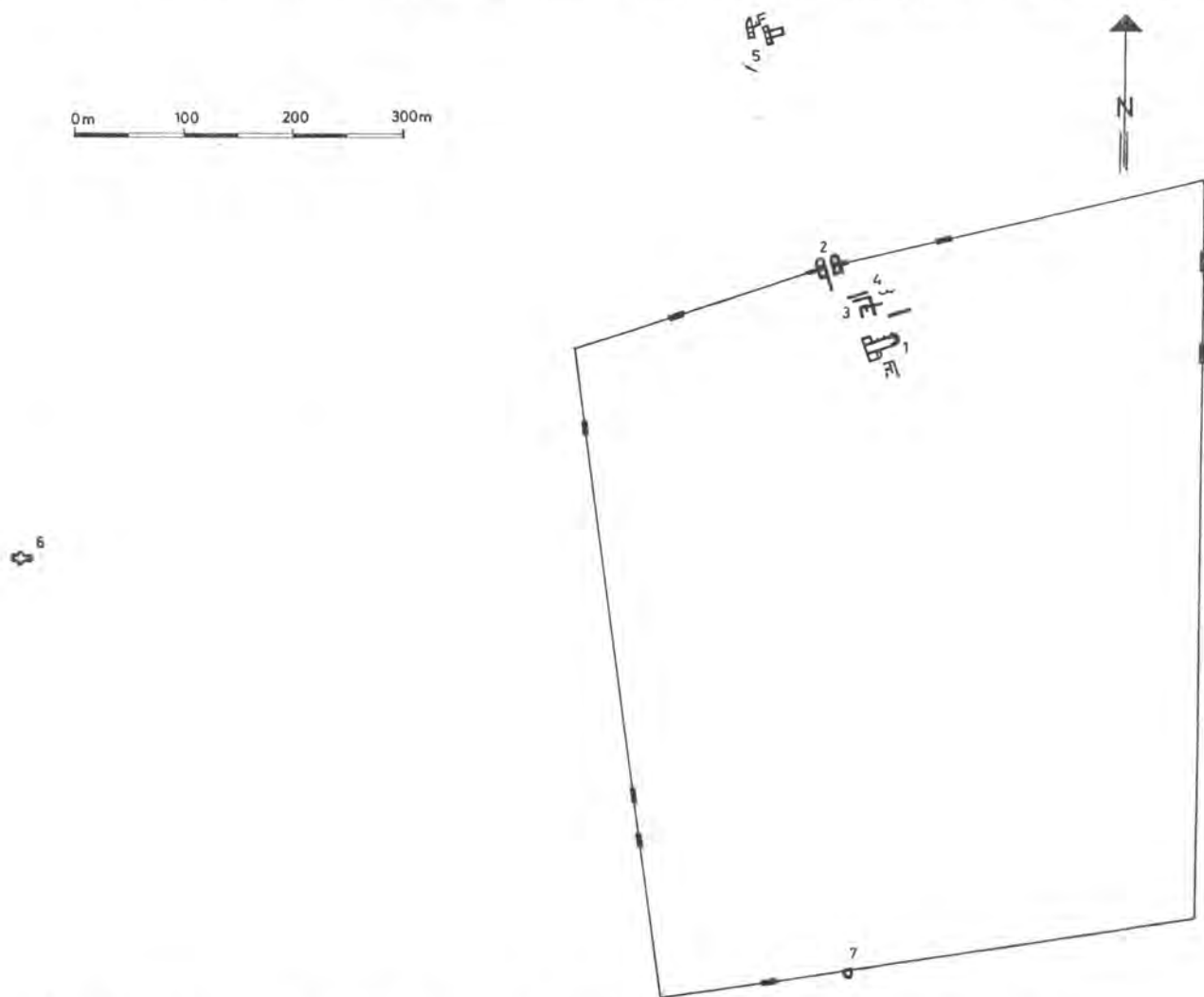
²⁰ A. Evans, *loc. cit.*; J. Zeiller, *op. cit.*, 196 — сматрао је да би средњовековна црква у Липљану, која је сачувана до данас, могла бити управо грађевина из VI в. Е. Чершков је утврдио у Липљану постојање остатака ранохришћанске базилике: *Око проблема комуникација...*, 70.

²¹ Ђ. Бошковић, *Римске рушевине код Грачанице*, Старијар IV (1926/1927), 269—272, сл. 1—2.

статовано је у цркви манастира Грачаница, чији су темељи и део зидова очигледно грађени од рушевина античке Улпијане. Тако су у соклу цркве са јужне стране узидане две римске надгробне плоче, од којих је једна са делимично сачуваним натписом.²² Видљива је, на жалост, само лева страна стеле, са оквиром украшеним

VIX(it annis) уместо *VS*, као што је на раније објављеном цртежу.

Остаци римских натписа и надгробних споменика узидани су такође у олтару, а у нартексу се види део мермерног стуба (дужине 64 см, пречника 25 см). У фасадном зиду види се велики мермерни блок украшен кимом, чије ди-

Сл. 2. — Генерални план остатка Улпијане после ископавања 1954—1959. год. — Fig. 2. — Tracé général des restes d'Ulpiana après les fouilles de 1954—1959.

витицама винове лозе која израста из кантароса, а од натписа су читљива само по два почетна слова у сваком реду: *NE.../ AD.../ ME.../ VIX(it annis).../ PA.../ PE...*

У односу на читање Ђ. Бошковића на основу посматрања споменика унели смо следеће исправке: 2. р. — *AD* уместо *AS*, а у 4. р. —

²² Ibid., сл. 2.

мензије су: $1,67 \times 0,58 \times 0,27$ м. Један камени саркофаг са уклесаном *tabula ansata*, сада (као и пре рата) налази се у порти манастира Грачанице, испред цркве, а његове димензије су: дужина 2,17 м, висина 0,68 м, ширина 0,86 м. Већи део ових налаза, забележен од стране Ђ. Бошковића, био је поново објављен заједно са натписима из Улпијане са уводним коментаром Н. Вулића, који је нагласио да су ове рушеви-

не „несумњиво остаци старе Ulpiana и Iustiniana Secunda“.²³

Археолошка истраживања остатака Улпијане започела су још 1953. г., када је тадашњи кустос музеја у Приштини И. Николић откопао четири гробнице са сводом на локалитету „Гробнице“ у северној некрополи.²⁴ У времену од 1954. до 1959. г. извршена су систематска ископавања под руководством Емила Чершкова и Љубише Поповића,²⁵ која су дала изванредне резултате и покренула сва важна питања битна за испитивање сваког античког града, као што су истраживања одбрамбених утврђења, распоред градских комуникација, некропола и истраживање појединих значајних објеката унутар бедема: базилика, терме, остаци храма (?), градска улица са каналом (*cardo maximus*) и северна градска капија.

После прекида систематских ископавања Улпијане, која се нису, на жалост, могла наставити због изненадне преране смрти Е. Чершкова, радови на Улпијани су се дуже времена сводили на повремене заштитне захвате.²⁶ Тако је 1966. г., за време постављања цеви за наводњавање, преко читаве територије античког насеља био ископан ров, у коме су извршени заштитни радови на праћењу и фиксирању архитектонских остатака (арх. И. Здравковић). Године 1973—1974. били су такође предузети радови на конзервацији мозаика у комплексу базилике (под руководством М. Медића), при чему су у току ових радова извршена копања сонди испод нивоа подова, а 1975. г. и касније вршена су ископавања на простору око базилике у вези са конзервацијом њених зидова (Г. Коваљов и С. Фидановски). Како у току систематских ископавања 1954—1959. г. тако и у каснијим заштитним радовима био је откривен веома занимљив и значајан археолошки материјал, који је, са изузетком кратких претходних извештаја штампаних у „Гласнику Музеја Косова и Метохије“, остао већим делом необјављен и непознат у науци.

²³ Споменик СКА LXXI, 1931, 192—193, бр. 515—518. Јонски капител бр. 516 био је нађен узидан у бред каструма на лок. „Бред“. Остали предмети: две групе од по три јонска капитела (бр. 517 и 518) били су нешто мањих димензија (R — 0,40 м и 0,37 м), а потичу са њива на локалитету „Градина“, одн. са подручја градског насеља западно од каструма.

²⁴ Е. Чершков, Љ. Поповић, Ulpiana. (Претходни извештај о археолошким истраживањима од 1954. до 1956. године), Гласник МКМ I (1956), 319.

²⁵ Редовни извештаји о овим ископавањима в.: Гласник МКМ I (1956), 319—326; књ. II (1957), 321—325; књ. III (1958), 275—280; књ. IV/V (1959—1960), 371—375; Е. Чершков, Ulpiana. Грачаница — Приштина. Археолошки преглед 1, Београд 1959, 133—136.

²⁶ Резултати заштитних радова из 1966. и 1973—1975. г. нису били објављени.

Приступајући наставку археолошких истраживања Улпијане, у организацији Покрајинског завода за заштиту споменика културе и Археолошког института, која треба да почну 1981. г., сматрали смо неопходним да сагледамо у што је могуће већој мери резултате претходних ископавања, на основу сачуване документације и извештаја, што је било доста отежано, како с обзиром на временску удаљеност (од завршетка радова је прошло већ 22 године) тако и на некомплетност документације. Имајући све ово у виду, као свој први задатак смо поставили снимање и израду техничке документације за све до сад испитане објекте и израду ситуационог плана античке Улпијане, који овде доносимо (сл. 2).

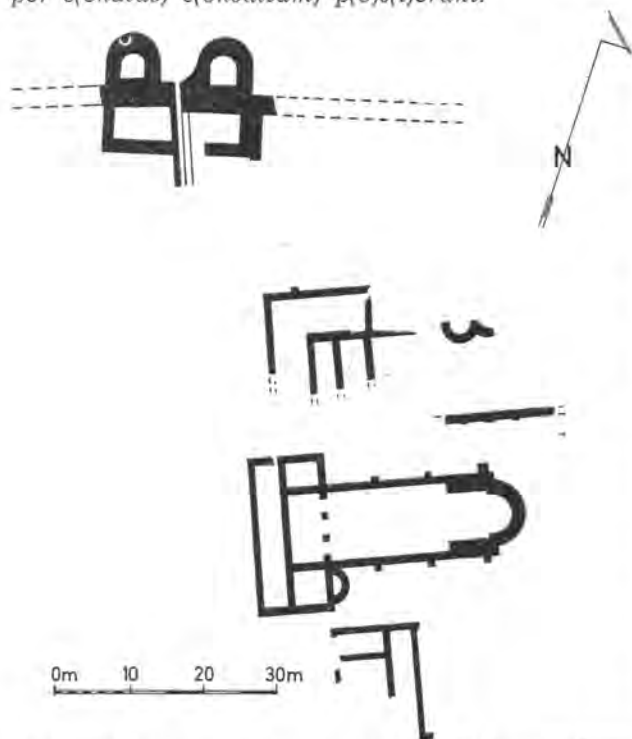
Према утврђеним остацима бедема могло се констатовати да је укупна површина градског насеља опасана бредовима износила 35,5 ха, и то не узимајући у обзир каструм, чији се остаци налазе 80—100 м источније од бедема Улпијане, а чија је површина износила 16 ха. Археолошка истраживања 1954—1959. г. углавном су се концентрисала у северном делу насеља и некрополе, где су били испитани следећи објекти: ранохришћанска базилика, северна градска капија на северном бреду и северна некропола са тзв. „меморијом“. Осим тога је била ископана гробна грађевина у склопу западне некрополе и др.

Ранохришћанска базилика

Грађевина базилике налази се непосредно уз главну улицу (сл. 3), која је ишла од северне капије града (*cardo maximus*), из које се непосредно улазило у трем испред нартекса.²⁷ Ова грађевина, чије димензије су 33,5×14 м, припада типу једнобродне цркве (сл. 4) са масивном полукружном апсидом на источној страни и са по три пиластра на спољном лицу подужних зидова наоса (Т. I, 1—2). На западној страни се налази нартекс са два мања правоугаона анекса (проскомидија и ђаконикон) са обе стране улаза. Један од анекса је имао малу апсиду, док је други правоугаоног облика. Под нартекса је поплочан опекама, а из њега се улазило у наос кроз троделни улаз (трибелон), од кога су сачувани *in situ* два постоља за базе и стубови од серпентина (Т. I, 4), од којих је један нађен на поду нартекса (сада су, на жалост, нестали). Између база на улазу лежи једна надгробна пло-

²⁷ Е. Чершков—Љ. Поповић, Ulpiana... Гласник МКМ I (1956), 323—325. Трех базилика и остатке поплочане улице са каналом откривени су 1957. год.: Е. Чершков—Љ. Поповић, Ulpiana. Претходни извештај о археолошким истраживањима у 1957. години, Гласник МКМ II (1957), 322—323.

ча са натписом, употребљена као праг.²⁸ На њој је сачуван натпис исписан латинским језиком са прилично грешака и нејасних места, а датиран је на крај II или у почетак III века н.е. Натпис гласи: *D(is) M(anibus)/ Aurelius Cai/anuns Sal(ustius?) Mag/arius vixit annis ()/ Aurelia Alexandri(a)/ vixit annis Z h(ic) s(iti) s(unt)/ collegius de IRB (!)/ ex testamento/ A(l)exandriae s(supra) s(criptae)/ quot suis sumpti/bus fecerat per s(enatus) c(onsultum) p(o)s(i)erunt.*

Сл. 3. — Ситуациони план откопаних грађевина близу северне капије. — Fig. 3. — Tracé général des bâtiments déterrés près de la porte Nord.

У наосу базилике био је откривен под од опека и малтерског премаза, а испод њега на дубини око 0,40 м констатован је мозаик од црно-белих коцкица, који је припадао некој другој, ранијој згради, а настављао се и испод апсиде базилике. Током конзерваторских радова на подовима базилике 1973—1974. г. испод подова наоса су нађени зидови који су ишли паралелно са базиликом, иако су припадали временски ранијој грађевини. Вероватно са истом старијом грађевином можемо повезати стилобат са низом стубова, од кога су откривене четири базе. У питању је вероватно неки портик који се налазио јужно од базилике, а откопан је 1975. г. Уз то треба додати да је мозаик нађен испод апсиде и наоса базилике по својој конструкцији и мотивима сличан оном који је констатовао Е.

²⁸ Z. Mirdita, *Novitates epigraphicae e Dardania collectae*, Arh. vestnik XXXI (1980), 190—191.

Чершков у згради северно од базилике,²⁹ што намеће питање припадности истом грађевинском периоду, ако не и истој згради.

У источном делу наоса, испред апсиде, оди. у простору презвитерија, сачуване су зидане клупе уз северни и јужни зид олтарског простора (*subcelium*), које су можда биле сазидане истовремено са зидовима наоса и апсидом (иако су раније истраживачи сматрали да су ове клупе, као и сама апсида, касније дозидане).³⁰ Под олтарског простора био је подигнут на виши ниво у односу на под наоса, при чему су били нађени уграђени делови декоративне пластике као сполије, међу њима неколико база стубова (Т. II, 1).

Испод пода у апсидалном простору базилике пронађена је велика гробница, чији су зидови били омалтерисани изнутра, која је пресекала другу, нешто мању и очигледно ранију гробницу (Т. II, 2). Већа гробница је била зидана од опека до почетка сводова, а покривена једном великом каменом плочом, која је сачувана *in situ* (сл. 5). Осим гробнице у олтарском простору, уз северни и јужни зид наоса са спољне стране грађевине откривене су три зидане гробнице са сводовима, омалтерисане изнутра. Једна таква гробница констатована је испод северног анекса нартекса, док је са јужне стране била гробница са полукружним сводом (Т. I, 3). Треба рећи да је откривање гробнице у олтару базилике на Улпијани (Т. II, 2), изазвало различите коментаре и тумачења ове појаве како у погледу њеног карактера (крипта?), тако и у погледу њене старости и времена изградње у односу на базилику.³¹ Исто тако немамо довољно података за

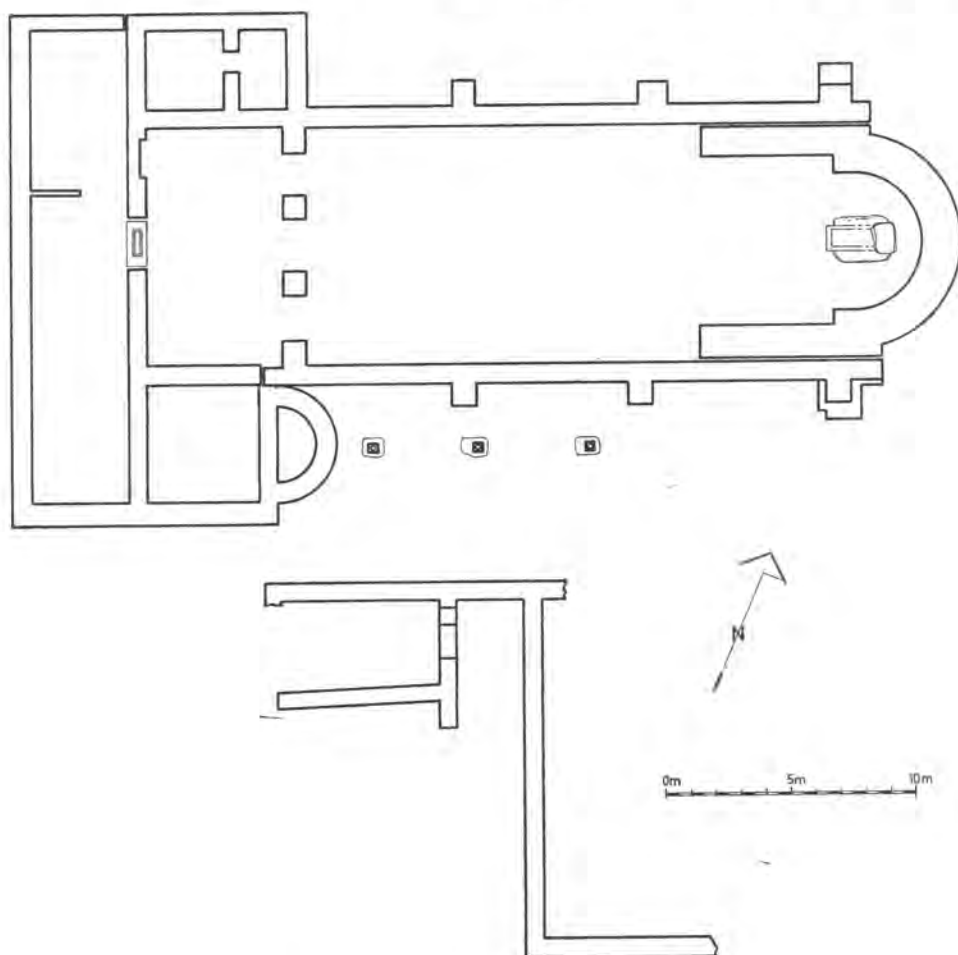
²⁹ Е. Чершков—Љ. Поповић, *Ulpiana. Претходни извештај о археолошким истраживањима у 1958. години*, Гласник МКМ III (1958), 279—280.

³⁰ Старијар IXX (1958—1959), 403—404, где је ово питање детаљно размотрио Ђ. Стричевић, који сматра да су сви зидови апсиде, укључујући и зидане клупе, грађени истовремено. У корист тога могла би сведочити чињеница да је северна клупа *subcelium* била органски повезана како са зидом апсиде, тако и са северним спољним зидом грађевине базилике (*ibid.*, сл. 1 и 2). Уп. опис грађевине и основу базилике: Гласник МКМ I (1956), Цртеж који се доноси на сл. 4 представља садашње стање објекта, после конзервације, којом приликом зидови су из основа комплетно президани, тако да је више немогуће утврдити оригинални однос апсиде према зидовима олтарског простора. Претпостављамо да би, евентуално, јужна клупа могла представљати остатак старијег зида који је иначе припадао ранијој грађевини са мозаиком констатованој испод пода наоса.

³¹ Гробница у олтарском простору базилике, коју аутори у свом првом извештају називају „криптом“, према мишљењу Ђ. Стричевића (*loc. cit.*), веома вероватно је старија од зграде базилике, што упућује на могућност да је на том месту претходно била некропола. Уп. I. Nikolajević, *Sahranjivanje u ranohrišćanskim crkvama na području Srbije*, Arh. vestnik XXIX (1978), 688—690.

решавање питања хронолошког односа између базилике и гробница у њеној близини. Међутим, бар једна од њих — као нпр. гробница са сво-

рен, у односу на одговарајући пиластар северног зида, управо за толико да може заобићи гробницу која се ту, можда, већ налазила.

Сл. 4. — Основа зграде базилике. — Fig. 4. — Plan du bâtiment de la basilique.

дом уз јужни зид — могла би бити старија од времена подизања базилике, судећи према аналогјама из ранохришћанских некропола (Сирмијум, Салона).³² У корист овог мишљења иде такође запажање Ђ. Стричевића³³ да је један од пиластара на јужном зиду базилике био поме-

Северна капија и градски бедеми

Током 1957—1958. г. извршена су ископавања градског бедема и северне капије, при чему су у целини испитана два објекта: северна градска капија и једна кула на јужном бедему.³⁴ Ова

³² P. Milošević, *Earlier archaeological activity in Sirmium*, *Sirmium* vol. II, Beograd 1971, таб. II, 3, 7—9, где су приказани различити типови касноантичких зиданих гробница из ранохришћанског гробља св. Синерота, откривених још 1882—1884. и 1894. године. Још једна касноантичка засведена гробница била је откривена 1952. г. у Срем. Митровици на лок. „Калварија“, а судећи по налазу у њој новца цара Валенса, она није била старија од средине IV в. н. е.: В. Василић, *Римска гробница у Срем. Митровици*, *Зборник Матице српске (за друштвене науке)*, бр. 5, 94. Слични типови гробница познати

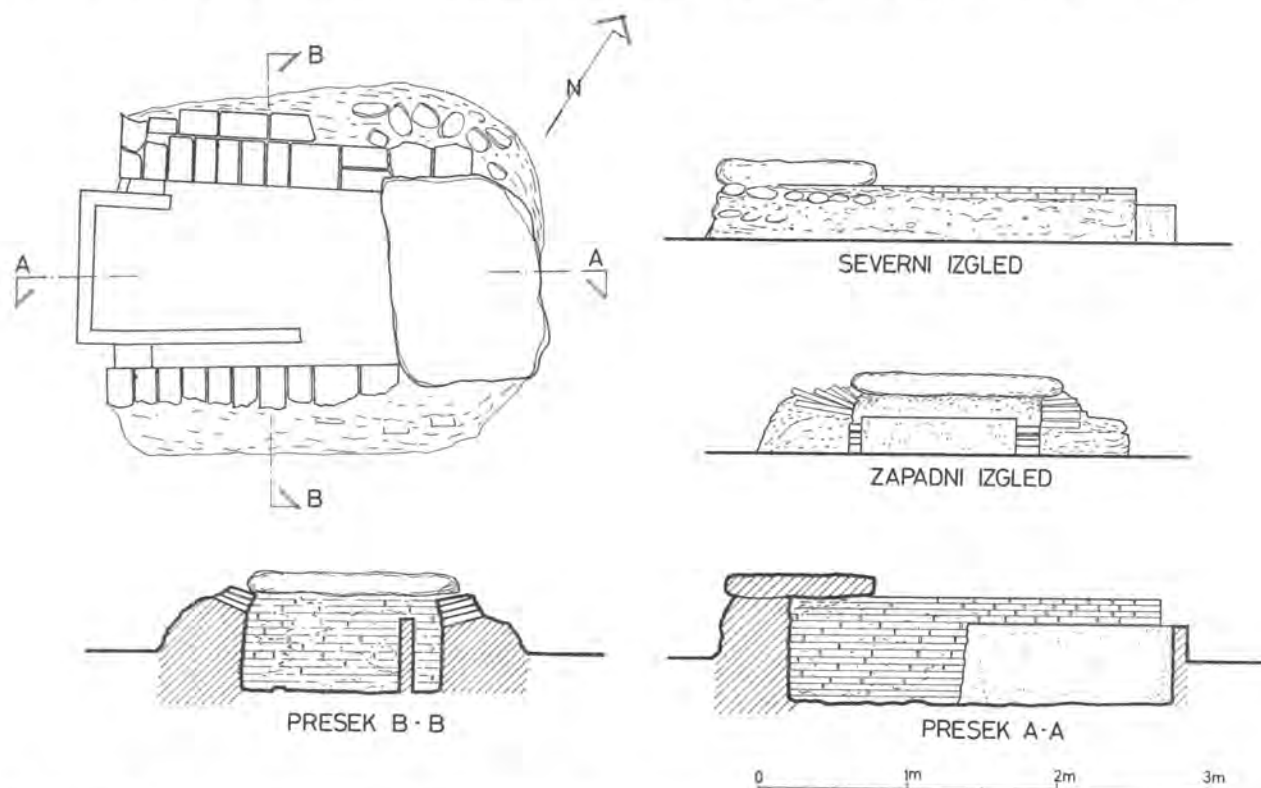
су у некрополама Дукље, нарочито у њеној западној некрополи: А. Цермановић-Кузмановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, *Античка Дукља. Некрополе*, Титоград 1975, 119 (гроб 250), 145 (гроб 329), и 30. Уп. такође зидане гробнице из ранохришћанске некрополе у Манастиринама у Салони: D. Rendić-Miočević, *Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastirine in Salona*, *Arch. Jugosl.* I (1954), 56—59.

³³ Ђ. Стричевић, *op. cit.*, *Старинар* IX/X (1958—1959), 403—404.

³⁴ Гласник МКМ II (1957), 321—322, сл. 1. Приликом обиласка локалитета за време техничког сни-

кула, чији је положај недовољно јасно фиксиран, имала је димензије $7,60 \times 6$ м, са дебелином зида $1,90\text{--}2,00$ м. Према подацима из извештаја на потезу западног бедема куле су биле распоређене на одстојању $27,3$ м једна од друге, а дебелина бедема местимично је достигала и 3 м. Осим тога је, како изгледа, био утврђен и по-

простор, ограђен зидом дебелим понегде до 3 м (*propugnaculum*). Испод њега се делимично сачувао камени плочник (сл. 3). Испод нивоа плочника био је констатован канал за одвод воде из насеља. Његови зидови су грађени од камена а покривени су одозго великим каменим плочама. Дубина канала износи $1,20$ м.

Сл. 5. — Гробница у олтарском простору базилике, основа и пресек. — Fig. 5. — Tombe sous l'abside de la basilique, plan et coupes.

ложај јужне капије, која ипак није била откопана у целини.

Северна капија је била фланкирана са обе стране кулама далеко избаченим ван бедема, које су се полукружно завршавале (Таб. II, 3 и III, 1). Обе ове куле очуване су само у нивоу темеља,³⁵ па је сада тешко утврдити да ли је било неких каснијих преправки, за што има индиција, додуше недовољних. Са унутрашње стране бедема налази се велики правоугаони

мања на подручју Улпијане, у пролеће 1981. г., била је откривена једна кула потковичастог облика на јужном бедему градског насеља, па претпостављамо да није у питању иста кула из 1957. г. већ кула у саставу јужне капије града, коју Е. Чершков такође спомиње у једном од извештаја (Гласник МКМ III, 1958, 279).

³⁵ Гласник МКМ III (1958), 275—279.

Испод горњег поплочаног нивоа главне улице (*cardo*), која је од северне капије ишла према југу у правцу базилике, откривена су још два нивоа старијих улица, што сведочи о постојању истог распореда улица у току дужег временског периода. Облик истурених кула код северне капије наводи на закључак о могућем њиховом датирању у IV в., иако је Е. Чершков сматрао да су сачувани делови утврђења и капије припадали Јустинијановом добу.³⁶ Узимајући у обзир ову могућност, ипак скрећемо пажњу на чињеницу да је потковичаст облик кула засведочен на многим утврђењима, специјално у Доњој Мезији, Малој Скитији и другим деловима Подунавља, где се обично датирају у сами

³⁶ Ibid.

почетак IV века: *Abrittus* (близу Разграда),³⁷ *Novae* (Свиштов), *Dinogetia* итд.³⁸ Посебно се издвајају капије града *Abrittus*, које су са мањим одступањима скоро идентичне северној капији Улпијане.

Зграде северно од базилике

У близини северне капије, са леве стране улице, откривена је грађевина правоугаоног облика, која није могла бити испитана до краја, па њен распоред није довољно јасан (сл. 3). Према тврђењу истраживача,³⁹ на овом месту у доњим слојевима констатован је неки објекат привредног карактера (дубоко укопана пећ за топљење стакла и комади оловне руде), а изнад ове најраније грађевине откривени су делови мозаичног пода неке веће зграде, која се можда продужавала све до базилике. У најгорњем слоју на истом простору су откривени остаци зграде терми.

Терме

Зграда терми такође није откривена у целини.⁴⁰ Током радова су били откопани: једна већа просторија са две мање полукружне апсиде на јужној страни, у којој су делимично били откривени стубићи хипокауста на поду од опека римског формата; на њу се настављала просторија са сачуваним подом од опека у нивоу горње површине стубића хипокауста, а западно од ње је био већи правоугаони простор прекривен хидрауличним малтером, можда базен за купање (*natatio*). Из њега се каналом зиданим од опека одводила вода ван зграде терми и уливала у главни улични канал. Сада су на површини остале видљиве само две мале апсиде и канал.

Приликом ових испитивања пронађен је богат археолошки материјал, од којег ћемо споменути налаз мермерне женске главе која је припадала већој статуи (Т. VIII, 1), бронзану статуету Меркура са Плутосом (Т. VII, 4) и више

комада новца од средине IV до прве половине VI в. Мермерна глава жене нађена је у слоју друге грађевине са мозаичним подом, који се према новцима датира у средину III и почетак IV в.

Уз ову грађевину откривен је монументално грађен постамент⁴¹ од лепо тесаних каменних блокова, пажљиво приљубљених и спојених гвозденим кланфама. Очуван је само доњи ред блокова са косо профилисаним соклом, који је припадао некој монументалној грађевини. С обзиром на налазе рељефно украшених великих каменних блокова са биљним орнаментима (лозице, палмете), као и других комада архитектонске пластике са истом орнаментиком, могло би се претпоставити да је у питању *podium* неког храма (?).⁴²

Северна некропола са гробном грађевином (*memoria*)

Истраживање северне некрополе привукло је највећу пажњу већ у првим годинама ископавања, почев од 1954. г. па све до завршетка ископавања 1959. г.⁴³ У првој години ископавања већ је била откривена гробна грађевина (сл. 6) у оквиру које се концентрисао велики број гробова најразличитијих конструкција: слободна укопавања у раци, грбови од опека, сахрањивања у оловним или каменним саркофазима итд. (Т. III, 2; сл. 6, 7, 8). Један изванредни мермерни саркофаг налазио се приближно у центру ограђеног простора на поду који је био поплочан мермерним плочама (Т. III, 3). Према облику поклопца, чији су рубови делимично оштећени, а на чијој се горњој површини види уклесан јастук узглавља, може се закључити да се на њему некада налазила мермерна скулптура у лежећем ставу. У самом саркофагу су констатована два скелета, али без прилога. У оквиру истог озиданог простора, који је од стране истраживача назван „*memoria*“, биле су нађене три велике зидане гробнице од опека (сл. 8) и једна мања са каменом плочом на њој, као и један каменни саркофаг са поклопцем (Т. III, 2). У току радова су овде биле нађене две надгробне стеле украшене рељефима, а на једној је био сачуван натпис у част Елије Клементиле, којој је споменик поставио њен супруг *Aurelius Mator*.

³⁷ Т. Иванов, *Абриту* — римски кастел и рановизантијски град в Долна Мизия, т. 1, София 1980, 221—223.

³⁸ Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa i E. Comșa, *Dinogetia t. I*, București 1967, 14—16, fig. 5; up.: D. Krundžalov, *Sur le problème des influences orientales dans l'art ancien bulgare*, Старинар XIX (1968), тб. XIII, fig. 34.

³⁹ Е. Чершков, *Ulpiana. Кратак извештај о археолошким истраживањима у 1959. г.*, Гласник МКМ IV/V (1959—1960), 371.

⁴⁰ Гласник МКМ III (1958), сл. 3. О хронолошким фазама овог објекта уп.: Гласник МКМ IV/V (1959—1960), 371—372, као и Арх. преглед 1, 1959, 133.

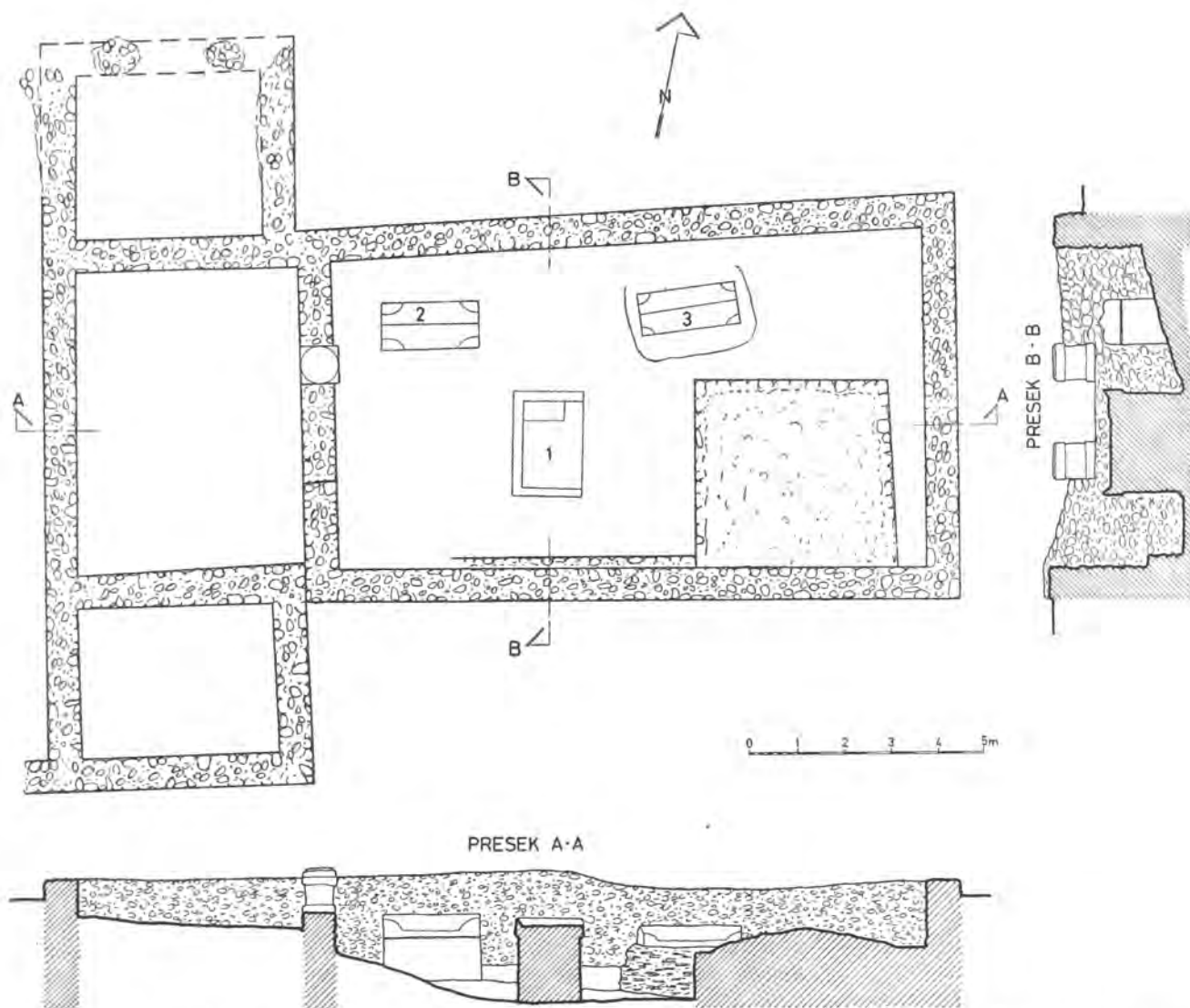
⁴¹ Гласник МКМ (1958), сл. 4.

⁴² Уп. *podium* паганског храма у Гамзиграду, који се завршавао профилисаним или само укошеним блоковима: М. Чанак-Медић, *Гамзиград — касноантичка палата. Архитектура и просторни склоп*, Саопштења Реп. Завода за заштиту спом. културе, књ. IX (1978), 124, сл. 97—98, 110.

⁴³ Гласник МКМ I (1956), 321—323; Гласник МКМ IV/V (1959—1960), 372—373.

Изнад натписа у полукружном пољу видимо женски портрет у рељефу (Т. IV, 1). Овај натпис је датиран у другу половину III в.: *D(is) M(anibus)/ Aelia Clementilla/ vixit an(nis) XVII/ sum-*

познат од раније, али једно време изгубљен из вида. У питању је мермерни блок са посветним натписом на бочној страни, који је вероватно служио као постамент за статуу (сада је у дво-

Сл. 6. — Гробна грађевина у северној некрополи (memoria), основа и пресеци. — Fig. 6. — Construction sépulcrale dans la nécropole Nord (mémoire), plan et coupes.

mae integritatis/ feminae/ Aureli(us) Mator ex pro/ tectoribus divini/ lateris coniugi/ obsequentissi/mae posuit.

Још један надгробни споменик из ове гробне грађевине био је нађен у одломцима. На једном од њих се види рељефна представа читаве породице: отац, мајка и петоро деце (Т. IV, 2).

Приликом ових ископавања био је пронађен још један веома значајан епиграфски споменик,

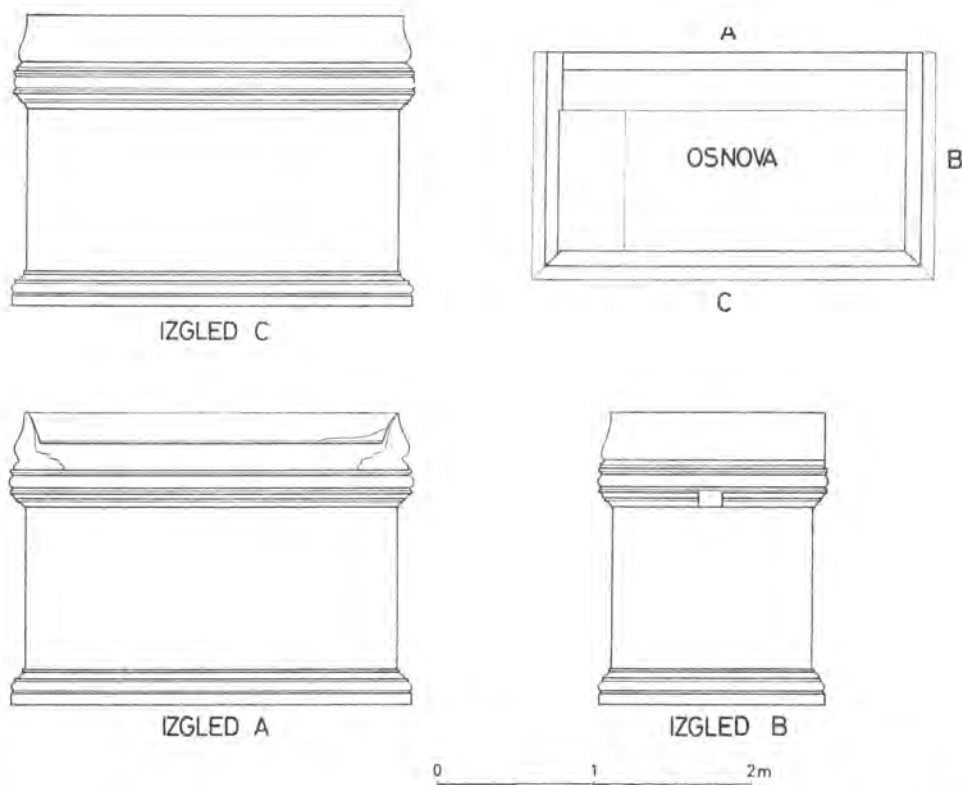
ришту манастира Грачаница). Натпис је имао посвету Марку Понтију Варану, који је живео око 180. године н.е.⁴⁴ и гласи: *M. Pontio/ M. f(ilio) Pup(ina) Vara/no Sabino v(iro) c(larissimo) trib(uno)/ leg(ionis) III Aug(ustae) quaest(ori)/ trib(uno) pleb(is) s(anctissimus) o(rdo) munic(ipi) Ulp(iani) ob mul(ta in rem pub(licam)/ eius merita/ basim*

⁴⁴ N. Vulić, *Jahreshefte VI* (1903), Beibl. 26 бр. 33. П. Петровић, *Палеографија*, 131, таб. V.

et statuam vexatam Furi(a) Caec(i)lia c(larissima) f(emina) restituit.

Овај необично интересантан натпис јединствен је по свом значају за Улпијану, јер даје

наводи на мишљење, које је веома примамљиво, да је ова гробна грађевина са многобројним накнадним сахрањивањима представљала својеврсно породично гробље, ограђено ниским зидом,

Сл. 7. — Мермерни саркофаг, изгледи и основа. — Fig. 7. — Sarcophage de marbre, vues et plan.

податке не само о покојнику, Марку Понтију Варану, који је био трибун III легиона, народни трибун, и квестор, већ и о уређењу града Улпијане чији *ordo decurionum* поставља почасну статуу за многобројне његове заслуге пред овим муниципијем. Такође је значајно да је М. Понтије Варан припадао очигледно познатој италској породици *Furii*⁴⁵ из трибе Пупина. То нас

каких примера има у некрополама других великих античких градова, као нпр. Салона,⁴⁶ Дукља,⁴⁷ Комини (*Municipium S...*).⁴⁸ Од гробних

фрагмента почасног натписа на коме се чита име: *Va(ranilla)*. Натпис је вероватно био употребљен као сполија при зидању северне градске капије, испред које је нађен.

⁴⁶ F. Bulić, *Escavi nella necropoli pagana di Salona, Detto Hortus Metrodori*, *Bulletino XL—XLII* (1917—1919), 98—101.

⁴⁷ А. Цермановић-Кузмановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, *Античка Дукља*, 30—35, сл. 17—20.

⁴⁸ А. Цермановић-Кузмановић, *Резултати археолошких истраживања на подручју муниципијума С... код Пљеваља — село Комини*, Материјали IV (VII Конгрес археолога Југославије у Херцег-Новом), Београд 1967, 78—79, сл. 1. Захваљујући налазима надгробних натписа *in situ* у гробницама, у Коминицама је утврђено да су се у гробној конструкцији II сахрањивали чланови породице *Rasonii*, док је у гробници I била сахрањена ћерка декуриона овог муниципија. Гробна конструкција II је датирана у крај III в.: А. Цермановић-Кузмановић, *Римско-*

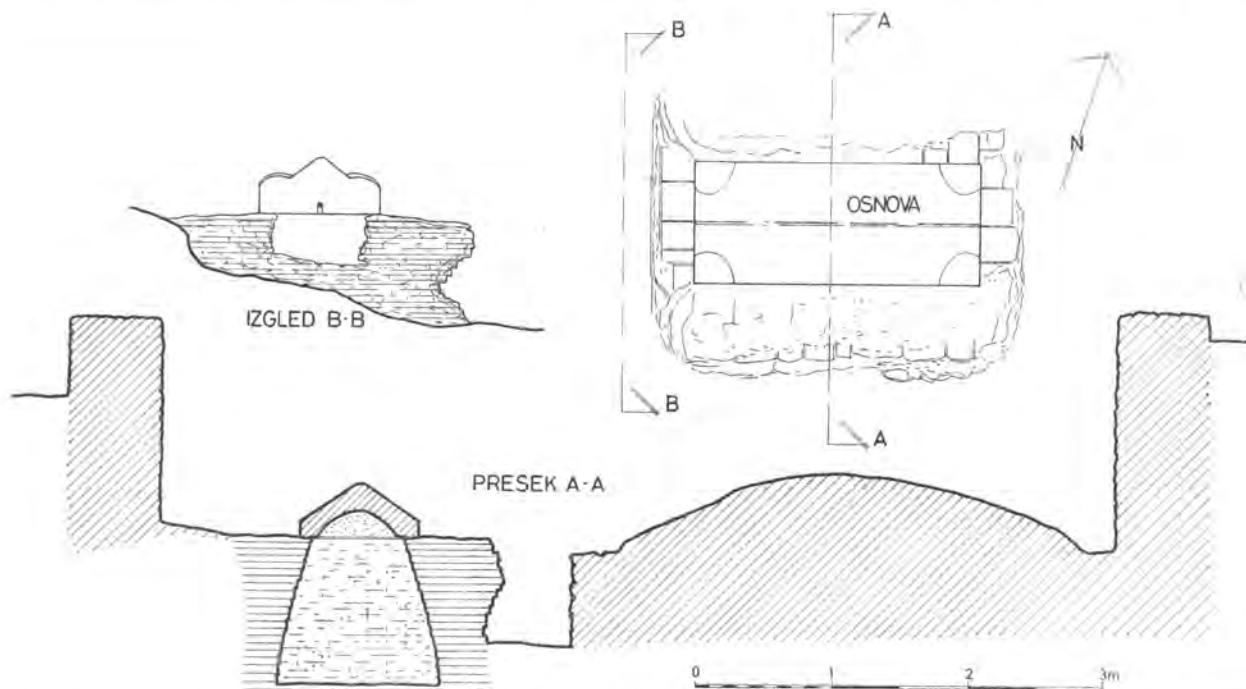
⁴⁵ Један натпис из Улпијане, касније изгубљен, био је посвећен *Fortunae Domus Furianae* (CIL III, бр. 8169). Е. Чершков (Римљани на Косову, 93 нап. 155) расправља о члановима ове италске породице из Улпијане и наводи позната имена: *C(aius) Furius Octavianus* (изгубљен), који се спомиње као легат Горње Меције; *Furia L(uci) f(ilia) Caecilia*, која је поставила почасну статуу М. Понција Варана (CIL III, бр. 8240); *M. Pontius Varanus Sabinus*, трибун III легије Augustae (Jahreshefte VI, бр. 33); *Fla(via) T. f(ilia) Varanilla*. Ово последње име било је спорно, јер су га Н. Вулић и А. Премерштајн читали као: *F(ur)iae Ti... Va(ra)ni*, сматрајући ову жену супругом М. Понција Варана. Читање које је предложио Е. Чершков изгледа да се потврђује новим налазом

грађевина дукљанске некрополе, нпр., она се разликује у главном само по димензијама, јер је знатно већа и рекло би се раскошнија.⁴⁹

Из гробне грађевине (меморије) на северној некрополи потиче много интересантних налаза, нарочито у накнадним сахрањивањима. Тако је овде било констатовано неколико германских гробова са много накита од сребра и позлаћене бронзе из средине VI в. (Т. VII, 3), које је сво-

крчаг из IV в. (Т. VII, 1—2).⁵¹ Према закључку Е. Чершкова,⁵² најстарији слој гробова у оквиру ограђеног простора тзв. „меморије“ припадао је спаљеним гробовима II в. н.е., а у њега су били укупани темељи гробне грађевине са саркофагом, након чега следе накнадна уповања.

Изнад свега се налази зграда меморије, која је у основи блиска једнобродној базилици, али без апсиде. Одсуство апсиде подсећа на марти-

Сл. 8. — Зидана гробница бр. 3, основа и пресеци. — Fig. 8. — Tombe en maçonnerie Nr. 3, plan et coupes.

јевремено објавио Ј. Ковачевић.⁵⁰ Занимљива је исто тако једна зидана гробница са три женска сахрањивања, у којој су била нађена три пара златних наушница и зелено глеђосани

-илирске некрополе у Коминима, Зборник „Велика арх. налазишта у Црној Гори“, Београд 1977, 40—42, сл. 1.

⁴⁹ Гробне конструкције типа *area maceria cincta* из некрополе у Дукљи по правилу су правоугаоног облика и нису веће од 4×5 м. Најчешће су једнокамерне, али има и конструкција са две и више просторија (гробна конструкција II, III, IV и VI): А. Цермановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, *op. cit.*, 30, сл. 18, 19. Ове гробне конструкције биле су зидане од ломљеног камена, па се претпоставља да су у питању темељи, а да су изнад њих стајали ниски зидови од тесаног камена налик на сличне гробнице из Комина.

⁵⁰ Ј. Ковачевић, Варварска колонизација јужнословенских области, Нови Сад 1960, 19—20, сл. 15—16. Уп. А. Јовановић, Накит у римској Дарданији, Београд 1978, сл. 129.

риј V века из Наиса.⁵³ Осим наоса, који је постављен на старијим зидовима гробне грађевине са саркофагом, меморија има дозидани нартекс са два правоугаона анекса са страна.⁵⁴ На улазу у наос налазила су се два лепо обликована постамент са базама за стубове (Т. III, 1 и IV, 3), између којих је као праг лежао натпис

⁵¹ Е. Чершков, Римљани на Косову, сл. 15 и 20; А. Јовановић, *op. cit.*, сл. 63—64.

⁵² Гласник МКУ IV V (1959—1960), 372—373.

⁵³ П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш 1976, 85—86, сл. 36; Љ. Зотовић—Н. Петровић, Водич кроз некрополу, Ниш.

⁵⁴ Говорећи о каснијој фази меморије, Е. Чершков је назива „гробљанском црквом“. Ђ. Стричевић (*op. cit.*, 404) скренуо је пажњу на то да троделни улаз у меморију подсећа на улаз у наос велике ранохришћанске базилике Улпијане, као и на чињеницу да би два постамент на улазу у меморију могла бити у примарном положају, одн. да је улаз био делимично зазидан у време каснијих преправки.

уоквирен у *tabula ansata* (Т. IV, 3), очигледно у секундарној употреби. У овом римском натпису се спомиње П. Лициније Елијан, декурион муниципија Улпијане и Виминација, који је обновио из својих средстава портик изгорео у пожару, негде средином или у другој половини II в.⁵⁶ *P. Licinius P. fil. Pap(iria tribu)/ Aelianus dec(urio) muni(cipiorum) Ulpiani et Aeli Viminaci)/ et Aeliani et Ulpia Cassia eius/ porticum incendio consumptum sua pecunia restit(uerunt).*

Под у нартексу био је поплочан изломљеним мермерним плочама вероватно дигнутим из подарије грађевине око саркофага, а делимично су се сачували остаци мозаика, углавном уз северни и северозападни део нартекса, на коме се налазио натпис (или неколико натписа) вотивне садржине.⁵⁶ На једном од сачуваних фрагмената натписа могу се прочитати слова у два реда (Т. V, 1): ---]mes[---] m]unic(ipi) pro[---] 1. ---]mes вероватно представља когномен, можда као: *Her]mes*, или име као: *Mes[trius*. 2. *NI* је дато у лигатури.

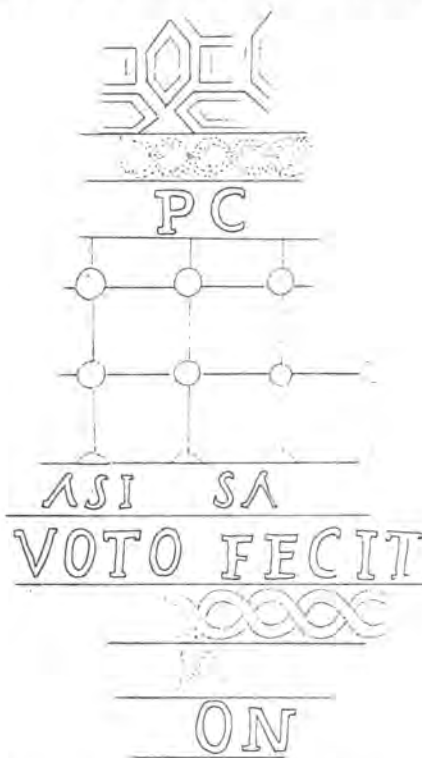
На другом одломку, који је мање сачуван и на коме су нешто друкчији орнаменти на оквиру, читају се само три слова (Т. V, 2): *M · EX*.

Трећи одломак је познат само по цртежу (сл. 9), али с обзиром на сличност мотива бордуре, као и облика слова са оним из првог фрагмента, вероватно је да је био део истог вотивног натписа. У њему се може прочитати само један ред: *ex] voto fecit*.

Према палеографским особинама и облицима слова ови натписи на мозаику у нартексу меморије можда би се могли датирати у IV век, па и касније,⁵⁷ што се подудара са обликом зиданих гробница унутар ограђеног простора гробне грађевине и у њеним анексима.

Западно од нартекса „меморије“, коју Е. Чершков назива такође „гробљанском базиликом“, налазио се велики слободни простор, двориште, а око њега са јужне и западне стране распоређено је више мањих просторија (сл. 10). Уз један од зидова ове грађевине нађени су поређани десетак камених антефикса украшених палметама и маскама и пет мермерних недовољно обрађених стубића (Т. V, 3 и VI, 1).⁵⁸ Ови на-

лази су навели истраживаче на помисао да су у питању остаци каменорезачке радионице. Међу осталим налазима из ове грађевине истиче

Сл. 9. — Вотивни натпис на мозаику. — Fig. 9. — Inscription votive sur la mosaïque.

се мермерна позоришна маска (Т. VIII, 3), као и једна коштана спатула са дугом дршком украшеном на крају људском фигуром (Т. VII, 5).

Гробна грађевина у западној некрополи

Године 1958—1959. на самој ивици западне некрополе Улпијане, око 600 м западно од градских бедема, била је откопана још једна гробна грађевина (сл. 11), која по својој основи и начину градње представља непосредну аналогију познатој гробници из Брестовика.⁵⁹ У питању је пространа камена гробница, највероватније прво-

Стричевића (*loc. cit.*) на помисао да би у овој згради можда могла бити каменорезачка радионица, што би могло послужити у расветљавању проблема везаних за легенду о два брата-каменоресца Флору и Лавру из Улпијане, који су погинули као хришћански мученици у време цара Лицинија: П. Мијовић, *op. cit.*, 339—353; J. Zeiller, *op. cit.*, 103.

⁵⁹ Е. Чершков, *Ulpiana*, Грачаница — Приштина, Арх. преглед 1, 1959, 134—135; Гласник МКМ IV/V (1959—1960), 373—374, сл. 3.

⁵⁶ Е. Чершков, Римљани на Косову, 86 нап. 101.

⁵⁷ Гласник МКМ I (1956), 322; Е. Чершков, Римљани на Косову, сл. 7.

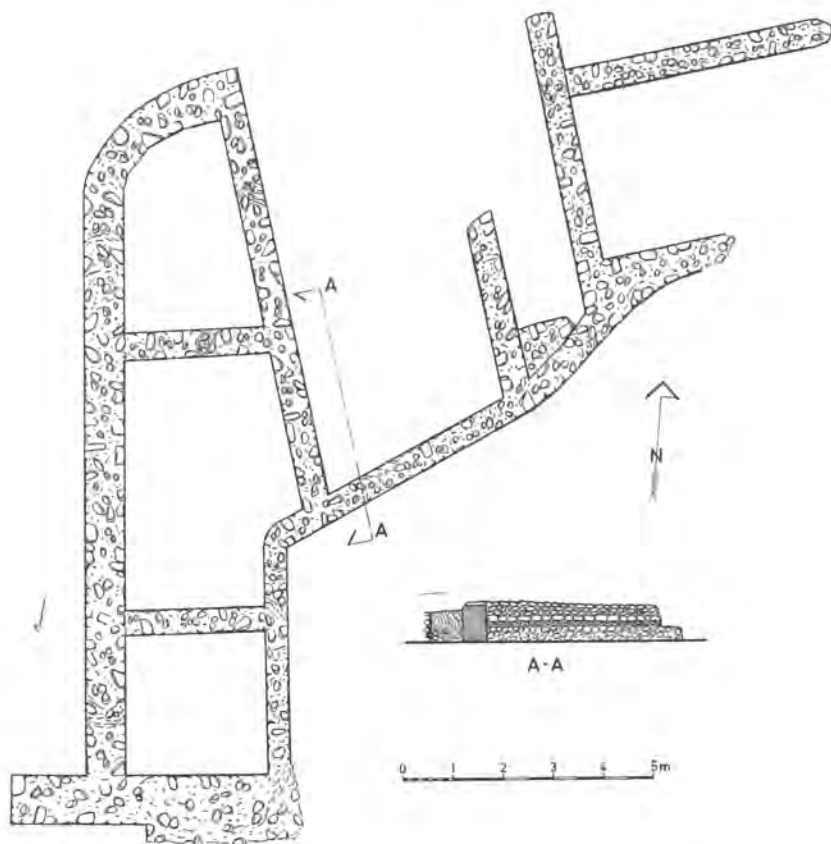
⁵⁸ П. Петровић, Палеографија, 118; посебно се то односи на облик слова S, U, R, C, која су карактеристична за крај III и IV в., али исто тако и за касније ранохришћанске натписе.

⁵⁹ Гласник МКМ I (1956), 323 сл. 6. Веома је занимљива коинциденција налаза ових недовршених детаља архитектонског украса са налазом велике количине зидарског (дрводељског или каменорезачког?) алата у једној од гробница испод лода нартекса, оди. предворја меморије. То је навело Ђ.

битно засведена полукружним сводом, испред које је била дозидана већа централна просторија са две бочне апсиде, која је била на нешто нижем нивоу у односу на мало предворје, одакле су се спуштале степенице са три степеника. Гробница је оријентисана у правцу И—З, са улазом на западној страни. У степеницама су

за заливање олова. На њој је вероватно требала стајати вотивна статуа. Натпис на овом олтару гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Mel(ano) CID / Ael(ius) Octa(vianus) ve(teranus) cum/ suis v(otum) p(osuit)*.

С. Душанић⁶² је недавно објавио један натпис из Призрена, посвећен Зевсу Мелену, мало-

Сл. 10. — Грађевина западно од меморије. — Fig. 10. — Bâtiment à l'Ouest de la mémoire.

биле уграђене као сполије два жртвеника, један с натписом на грчком а други на латинском језику.

Олтар посвећен малоазијском божанству Зеусу Езајском био је постављен од стране једног Грка по имену *Apollonios Menelaos*.⁶⁰ Ἀπολλώνιος | Μεγέλαου ἀνέστησε τὸν βωμὸν θεῷ Διὶ | Ἐξ ἑαυτοῦ ἐδύχην.

Други вотивни споменик је вероватно представљао постамент за статуу у облику аре, на чијој се бочној страни налазила посвета богу Јупитеру,⁶¹ а на горњој површини је израђена мања база са кружним удубљењем и жлебом

азијском божанству из Битиније, па би овај наш натпис могао бити други који је посвећен истом божанству. Говорећи у истом раду о грчком натпису у част Зеуса Езајског, који је био поштован у фригијском граду *Aizanoi*, С. Душанић истиче да би Аполоније могао бити фригијски досељеник у Дарданију, одн. Улпијану, који је радио у руднику.⁶³ Аполонијева ара се датира у I или почетак II в., док је натпис Елија Октавијана вероватно нешто каснији, већ

⁶² С. Душанић, *Нови Антинојев натпис и Metalla municipii Dardanorum*, Жива антика XXI/1 (1971), 254. Досељавање већег броја малоазијских Грка у Дарданију аутор ставља у време око 136—137 године н.е.

⁶³ Ibid., 258—259.

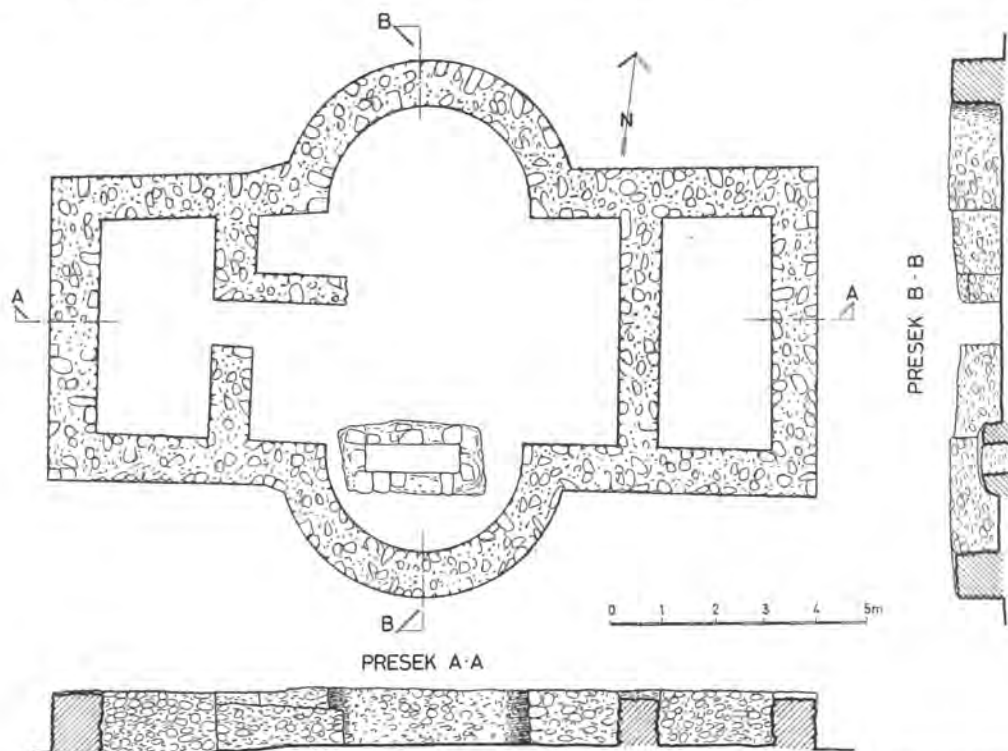
⁶⁰ Е. Чершков, Римљани на Косову, 63 нап. 197.

⁶¹ Z. Mirdita, *op. cit.*, 186—187.

и по томе што је писан латинским а не грчким језиком. Према томе би он могао бити потомак малоазијских досељеника који више није говорио грчки, али је и даље поштовао божанство из старе домовине.

Посебан интерес представља већи централни простор са две бочне апсиде који је вероватно служио за обављање неких кулtnих радњи, при чему је у једној јужној апсиди нађена зидана гробница. Унутрашњи простор ове грађевине

Гробна грађевина из западне некрополе Улпијане вероватно је нешто каснија од гробнице из Брестовика, која се обично датира у крај III или IV в.⁶⁵ По неким детаљима се ова разликује од гробнице из Улпијане, посебно захваљујући свечаном прилазу, који је имао изглед ходника са стубовима испред предворја, из кога се такође силазило у централни простор са две бочне апсиде, које су исто као и сама гробница биле осликане фрескама, каквих нема у Улпи-

Сл. 11. — Гробна грађевина у западној некрополи, основа и пресек. — Fig. 11. — Construction sépulcrale dans la nécropole Ouest, plan et coupe.

не био је омалтерисан, као и гробница у јужној апсиди, а већа количина кровних опека подразумева неки лаки кровни покривач изнад централног простора (или можда само изнад бочних апсида?). Према мишљењу Ђ. Стричевића,⁶⁴ гробнице типа Брестовик и Улпијана представљале су полазну форму одакле се развила посебна врста малих триконхалних гробљанских базилика из VI в., као што су цркве у Дољанима код Дукље, у Клисурси код Ниша, у Куршумлији и црквица Е из Царичиног града.

јани. У Улпијани је такође значајно присуство гроба у јужној апсиди. Ипак нема сумње да је гробна грађевина из Улпијане припадала истом типу као и она из Брестовика.

Истраживање каструма

Мања истраживања су спроведена 1957. и 1959. г. на подручју каструма у непосредној близини утврђеног градског насеља Улпијане

⁶⁴ Ђ. Stričević, *I monumenti dell'arte paleobizantina in rapporto con la tradizione antica ed all'arte medioevale nelle regioni centrali dei Balcani*, Зборник радова Визант. инст. књ. VIII/2 (1964), 406—408, сл. 7 и 9.

⁶⁵ М. Валтровић, *Римска гробница у селу Брестовику*, Старица н. с. 1 (1895), 128—138, сл. 1—2, ову гробницу датира у III—IV век, док је Ђ. Стричевић ставља на крај III в.: Ђ. Stričević, *I monumenti...*, Зборник Виз. инст. књ. VIII/2 (1964), 407. Уп. такође: I. Nikolajević, *Grabanlagen und Begräb-*

(сл. 2),⁶⁰ када су сондирани бедеми и куле. На основу ових резултата потврдила су се запажања Ђ. Бошковића још из 1927. г. да су куле каструма имале правоугаони облик на зидовима и округли на угловима утврђења, иако су веома слабо сачуване. Поред тога, унутар зида каструма била је ископана пробна сонда, на основу чега је констатовано да је каstrум постојао у кратком временском периоду. Културни слој је из касноримског доба и доста танак, јер се на дубини свега 0,70 м појављује праисторијски материјал из бронзаног доба.

Присуство каструма непосредно уз бедеме Улпијане поставља многа питања, пре свега у погледу односа између каструма и насеља, као и питање хронологије и функције каструма. У вези с тим подсећам на горе наведени податак Прокопија, према коме је Јустинијан саградио град Јустинополис, који је назван у част његовог стрица, цара Јустина, а налазио се у бли-

зини Улпијане, одн. *Iustinianae secundae*. Осим тога, у корист претпоставке да је каstrум поред Улпијане био сазидан тек у VI в. говори други податак из Прокопија да је у Улпијани био стационаран већи гарнизон. Исто тако и задржавање великих трупа код Улпијане у време верских сукоба око 553. г. такође сугерира вероватност његове изградње у VI в. На посредан начин о томе сведочи још и чињеница да су у зидовима каструма као грађевински материјал коришћени надгробни споменици и архитектонска пластика из римског доба. За неке од њих Н. Вулић изричито наводи да су пронађени узидани у зидинама на локалитету „Бедем“ (одн. у каstrуму).⁶⁷ Такав начин градње налази аналогije, међу којима је посебно интересантан пример утврђења *Timasum Minus* у Равни код Књажевца, где су куле из VI в. биле у темељном делу сазидане од надгробних споменика.⁶⁸ Ипак сигуран одговор на ово и многа друга питања може бити дат само после нових ископавања.

30. мај 1981.

UDK: 904 : 72.032 : 711.424 : 904—03

ULPIANA ANTIQUE À LA LUMIÈRE DE L'ÉTAT ACTUEL DES RECHERCHES

MAJA PAROVIĆ-PEŠIKAN, Arheološki institut, Beograd

Avant l'ouverture d'un chantier archéologique en cette localité, nos connaissances sur Ulpiana étaient plus ou moins restreintes. Si l'on ne tient pas compte des sources écrites peu nombreuses, la majorité d'informations concernant Ulpiana sont dues aux monuments épigraphiques copiés par les premiers auteurs de récits de voyage, qui visitèrent cette région à la fin du XIX siècle. L'étude des documents épigraphiques fait surtout le mérite de N. Vulić, qui a réuni et publié un important recueil d'inscriptions de Kossovo et d'Ulpiana. L'histoire de cette ville est présentée de la façon la plus complète dans l'article de B. Saria intitulé «Ulpiana» (RE, Bd. IX A/1), qui se réfère aux données provenant de sources antiques et aux monuments épigraphiques.

La première mention d'Ulpiana, qui remonte au milieu du II siècle (Ptol. III, 9, 6), est faite lors de l'énumération des villes de Dardanie: Naissus, Scupi, Arribantion, Ulpiana. Les inscriptions nous apprennent qu'au II siècle Ulpiana bénéficiait du statut de municipe romain et qu'elle était le siège d'une station douanière (*statio Ulpianensis*). Sur une inscription honorifique, on lit: *s(anctissimus) o(rdo) m(unici)pi Ulp(i)ani*, tandis que sur une autre inscription, découverte récemment, on trouve le nom d'un décurion: *P. Licinius Aelianus dec(urio) m(unici)pi Ulp(i)ani et Aeli Vimina(c)i*. A partir du IV siècle de l'ère nouvelle, les informations sur Ulpiana se font plus fréquentes.

Ainsi, d'après «Notitia» (Not. dign. IX, 44), Ulpiana était le siège d'une garnison d'une certaine importance. En outre, il y a des indications selon lesquelles l'empereur Théodose I, lors de son voyage de Sirmium à Thessalonique en septembre 380, aurait fait une halte à Ulpiana (Cod. Theod. I, 33, 34). Au V siècle la ville tomba entre les mains des Goths conduits par Théodoric, lesquels investirent ses murailles après la chute de Naissus (en 417). Il est fort probable que la ville fût détruite par le tremblement de terre en 518 comme tant d'autres villes de la Dardanie, ainsi que cela fut noté dans la «Chronique» de Marcellin (Mar. Chron. ad a. 518). D'après Procope (De aedif. IV, 1 B 267), l'empereur Justinien a fait démanteler les remparts d'Ulpiana, a fait construire «beaucoup d'autres édifices magnifiques et, après l'avoir doté de l'aménagement merveilleux tel qu'il se présente maintenant» l'a rebaptisé *Iustiniana Secunda*.

Dans la basse Antiquité, Ulpiana était un important siège épiscopal, qui dépendait de la métropole de Scupi, avant la création de la nouvelle archevêché de *Iustiniana Prima* (Caričin Grad). On connaît les

⁶⁷ Споменик СКА LXXI, 193, бр. 516 и 512. У питању су надгробна стела и један потпуно очувани капител јонског типа са пречником између волута 0,55 м.

⁶⁸ П. Петровић, Станице *Timasum* на путу Naissus—Ratiaria и античко насеље код села Равна, Старица XXVI (1975), 48—50. Према облику кула са шиљастим завршенима време њихове изградње је одређено у VI в. (ibid., 53), на основу већег броја аналогја.

niskulte in Moesien aus frühchristlicher Zeit, Jrbh. der Öster. Byzantinistik, Bd. 29 (1980), 306—308.

⁶⁰ Арх. преглед I, 1959, 133; Гласник МКМ IV/V (1959—1960), 321.

noms de deux évêques d'Ulpiana: l'évêque de la Macédoine a pris part au concile de Serdica en 342 et l'évêque Paul a participé au Concile de Constantinople en 553. Au printemps de 552, Ulpiana fut le théâtre d'une lutte acharnée suscitée par les conflits religieux au sujet de l'ainsi dits «Trois chapitres» (Proc. Bell. Goth., 52 p. 626). Parmi les martyrs chrétiens, on connaît deux frères marbriers, Florus et Laurus, originaires d'Ulpiana.

La littérature historique se préoccupe surtout du problème de l'emplacement d'Ulpiana (ou de Iustiniana Secunda) à la lumière du nom conservé du bourg de Lipljan. Il en est de même pour l'emplacement de la station routière Viciano sur la route Naissus—Lissus. Deux questions continuent à faire objet des débats. L'hypothèse selon laquelle Viciano serait une forme altérée du nom de la ville d'Ulpiana est motivée par le fait que les fouilles effectuées en 1956 près de la porte Nord ont mis au jour un fragment d'inscription (probablement d'une borne milliaire) où on lisait: /S/everi (milia) p(assim). L'identification d'Ulpiana avec Lipljan, qui est assez fréquente dans la vieille littérature, ne se fonde que sur la ressemblance des noms (Lypenion, Lypiana) altérés d'ailleurs, que l'on ne rencontre pas avant le IV siècle de l'ère nouvelle. Le nombre relativement faible de vestiges antiques à Lipljan conduit à penser que cette localité a gagné de l'importance seulement à une époque ultérieure, après le déclin d'Ulpiana.

Les restes de l'Ulpiana antique ont été constatés à proximité du village de Gračanica en 1926, année où D. Bošković a visité et dessiné les murs d'un grand castrum (400×400 m) sur la localité «Bedem» (fig. 1). Les traces des murs antiques sont visibles une centaine de mètres à l'Ouest et au Sud-Ouest du castrum et délimitent une superficie deux fois plus importante (localité «Gradine»).

Beaucoup de monuments romains ont été encastres comme matériau de construction dans les murs de l'église du monastère Gračanica, dont les fondations font apparaître deux pierres tombales romaines, alors que dans son narthex on voit un fragment d'une colonne de marbre avec bien d'autres fragments qui, de toute évidence, ont été extraits des ruines d'Ulpiana.

Les fouilles systématiques du site d'Ulpiana ont débutées en 1953 sous la direction de E. Čerškov et de Lj. Popović pour durer jusqu'en 1959. Après la clôture du chantier d'Ulpiana, il n'y eu pendant longtemps pour tous travaux que des interventions périodiques dans un but de conservation (1966, 1973—1974). Seulement ces dernières années, des fouilles de moindre envergure ont été menées autour du bâtiment de la basilique pour permettre la conservation de ses murs (1975, 1977).

Avant la reprise des travaux d'exploration archéologique d'Ulpiana, organisés par les soins de l'Institut provincial pour la protection des monuments culturels et de l'Institut archéologique, il a fallu faire le point des résultats des fouilles précédentes et en particulier procéder aux prises de vues photographiques et à l'établissement du dossier technique de tous les bâtiments mis au jour (voir plan de situation, fig. 2). Les restes des remparts attestés ont permis de constater que la cité à l'intérieur des murs occupait une superficie totale de 35,5 ha (sans compter le castrum, qui couvrait environ 16 ha).

Les explorations archéologiques menées de 1954 à 1959 ont été axées sur la partie Nord de l'habitation et de la nécropole où on a découvert les bâtiments suivants: une basilique paléochrétienne, la porte Nord de la ville et la nécropole Nord avec l'ainsi dite «me-

moria». Une construction sépulcrale a été aussi mise au jour dans la nécropole Ouest.

La basilique paléochrétienne, de par son type, est une église à nef unique (33,50×14 m) comportant une abside massive et des groupes de trois pilastres sur la paroi extérieure des murs en prolongement du naos (T. I, 1—2). À l'Ouest, on voit le narthex et ses deux annexes rectangulaires latérales de faible dimension dont l'une avait une abside (une espèce de petite chapelle). Le sol du narthex est recouvert de briques et la porte faisant communiquer le narthex et le naos était ornée de colonnes. Deux plynthes et des colonnes de serpentine sont conservées (T. I, 4). Devant le narthex, le bâtiment de l'église fut précédé sur toute sa largeur d'un portique au sortir duquel on franchissait un seuil constitué d'une pierre tombale romaine avec inscription. Celle-ci est datée de la fin du II ou du début du III siècle de l'ère nouvelle et comporte pas mal d'erreurs et de lieux inintelligibles.

De toute évidence, l'édifice de la basilique a été élevé sur les restes d'un bâtiment construit antérieurement. La preuve en est un sol en mosaïque de cubes noirs et blancs déterrés à la profondeur de 0,40 m au-dessous du sol du naos, qui était de briques recouvertes d'un enduit de mortier. Lors des travaux de conservation de la mosaïque, menés en 1973 et 1974, on a découvert au-dessous du niveau du sol du naos les murs d'un édifice romain, qui s'éloignaient vers le Sud au-delà de la basilique et qui atteignent probablement le stylobate d'un portique dont on a retrouvé quatre bases.

Des bancs de maçonnerie sont conservés sur l'aire devant l'abside et se trouvent contre les murs Nord et Sud de la cella, qui était surélevée par rapport au naos. Dans la substruction de la cella on a trouvé encastres des éléments d'architecture (T. II, 1). Sous le sol de l'abside, on a révélé une sépulture en maçonnerie aux murs recouverts de mortier, qui a empiété sur un autre tombeau de date antérieure (T. II, 2). La sépulture au-dessous de la cella est exécutée en maçonnerie jusqu'à la naissance de sa voûte et recouverte d'une grande dalle de pierre trouvée in situ. À l'extérieur de la basilique, contre ses murs, il y a aussi des tombes maçonnées en briques et surmontées de voûtes dont l'une était en plein cintre (T. I, 3). Ces tombes ont leurs répliques dans les nécropoles paléochrétiennes des autres grandes villes (Sirmium, Salona) et datent du IV—V siècle. La tombe découverte dans l'abside de la basilique a suscité une vive discussion, aussi bien en ce qui concerne son ancienneté qu'à propos de sa fonction et de son rapport avec la basilique.

La Porte Nord et les remparts ont fait objet d'excavations en 1957 et 1958. La Porte Nord est explorée à fond, ainsi qu'une tour ronde du rempart Sud (dimensions: 7,60×6 m, épaisseur des murs — 1,90 à 2 m). On a pu aussi identifier l'emplacement de la porte Sud, aussi bien que la disposition des tours du rempart Nord espacées de 27,3 m (les tours ne sont pas déterrées).

La porte Nord est flanquée de deux tours faisant saillie et finissant en demi-cercle (T. II, 3), qui sont conservées au niveau des fondations. Du côté intérieur de la muraille, qui atteint en ce lieu l'épaisseur de 3 m, il y a une aire rectangulaire entourée de murs (propugnaculum), qui est traversée par un canal. Un pavement de pierre est conservé devant la porte. Les parois du canal sont en pierre. Le canal est profond de 1,20 m et recouvert de grandes dalles de pierre. Il suivait sans aucun doute la rue centrale, qui partait de la porte Nord (cardo). À en juger d'après la forme des tours de la porte Nord (T. III, 1), elles sont à

dater de IV siècle de l'ère nouvelle. Ceci peut être confirmé par des analogies avec nombre de forteresses de la Mésie Inférieure, de la Scythie Mineure et des autres régions du bassin danubien.

Dans le sol compris entre la porte Nord et la basilique paléochrétienne, on a pu relever les restes de plusieurs édifices datant de diverses périodes. C'est ainsi qu'on a découvert du côté gauche de la rue centrale un grand bâtiment rectangulaire dont la disposition n'est pas encore tout à fait élucidée. Par contre, les couches de niveau inférieur ont livré en ce lieu une installation industrielle (un four profondément enfoui, qui contenait des morceaux de minerai de plomb) au-dessus de laquelle on a trouvé des fragments d'un sol en mosaïque, qui s'étendait jusqu'à la basilique. L'horizon le plus élevé à cet endroit correspondait aux vestiges des *termes*, dont on a déterré une pièce comportant les restes d'un hypocauste et deux petites absides côté Sud. Dans le prolongement de cette pièce il y en a eu deux autres, dont l'une pavée de briques et l'autre enduite de mortier hydraulique. Cette seconde pièce donnait sur un canal en maçonnerie, qui évacuait les eaux vers l'égoût.

Non loin de ce bâtiment, on a trouvé un piédestal monumental constitué de blocs de pierre taillés avec soin, posés avec précaution les uns contre les autres et attachés au moyen des agrafes de fer. Les blocs de la rangée de base avaient un socle bisauté. Il paraît évident qu'on se trouve là en présence des fondations d'un édifice monumental. Comme, par ailleurs, on y a mis au jour des blocs de pierre aux ornements végétaux en relief (pampre, palmettes), il est permis de présumer à cet endroit le podium éventuel d'un temple.

L'exploration de la nécropole Nord a suscité une vive attention et les fouilles en ce lieu ont duré de 1954 à 1959. Elles ont permis de révéler une construction sépulcrale se présentant comme un espace rectangulaire clos dans les limites duquel a été concentré un grand nombre de tombes de types les plus variés: inhumation en fosse, tombeaux de briques, inhumations en sarcophages de plomb et de pierre, tombes en maçonnerie etc. (T. III, 2 et IV, 3). Un magnifique exemplaire de sarcophage en marbre se trouvait au centre de cet espace clos dont le sol était couvert de marbre (T. III, 3). Les excavations ont révélé en ce lieu des stèles funéraires ornées de reliefs, dont l'une portait une inscription en l'honneur d'Aelia Clementilla et est datée de la deuxième moitié du III siècle.

A cette même occasion, on a retrouvé une inscription très importante que l'on connaissait déjà mais qui était perdue de vue pendant un certain temps. Il s'agit-là du piédestal d'une statue montrant une inscription en l'honneur de Marcus Pontius Varanus qui est datée de l'an 180 environ. Cette inscription extrêmement intéressante revêt de l'importance du fait qu'elle fournit beaucoup d'informations sur l'aménagement de la ville. En récompense des mérites multiples du personnage, ce piédestal surmonté d'une statue a été érigé, sur l'ordre du conseil municipal, *o(rdo) munic(ipi) Ulp(iani)*, par les soins de Furia Caecilia *c(larissima) f(emina)*, appartenant comme le personnage à la famille des Furi. Ceci nous conduit à présumer à très juste titre que cette construction sépulcrale avec ses nombreuses inhumations ultérieures était une espèce de cimetière de famille (*area maceria cincta*) dont on trouve des équivalents dans d'autres grandes villes de l'Antiquité: Salona, Doclea, Municipium S... La construction sépulcrale de la nécropole Nord a livré un matériel archéologique abondant parmi lequel se distingue un riche tombeau germanique du milieu

du VI siècle, qui contient beaucoup de parures en argent et en bronze plaquée or, publiées dans le temps par J. Kovačević. Dans la couche la plus ancienne de cette nécropole, qui correspond aux tombeaux à incinération du II siècle, ont été creusées les fondations de l'édifice au sarcophage de marbre.

Les murs de la construction sépulcrale romaine ont servi ultérieurement de substruction au bâtiment de la mémoire, qui s'apparente de par son plan à la basilique à nef unique mais sans abside, en quoi elle ressemble au martyrium du V siècle de Naissus. A côté du naos, dont les murs sont bâtis directement sur les murs anciens, a été édifié le narthex avec ses deux annexes latérales en forme de rectangle. La porte faisant communiquer le narthex et le naos a été flanquée de deux piédestals de belle allure surmontés des bases de colonne (T. III, 2) entre lesquels était posée au sol en guise du pas de la porte une pierre portant une inscription (T. IV, 3). L'inscription est datée du milieu ou de la seconde moitié du II siècle.

Le sol du narthex dans l'édifice de la mémoire a été pavé des fragments de plaques de marbre retirés peut-être de la pièce qui, dans le temps, abritait le sarcophage. Dans un coin du narthex on a trouvé, conservés en partie, les fragments d'une mosaïque, qui comportait une (ou plusieurs) inscriptions votives (T. V, 1—2). Sur l'un de ces fragments on lit: *ex voto fecit*. L'inscription en mosaïque est datée du IV siècle ou plus tard.

A l'Ouest du bâtiment de la mémoire, qu'on désigne parfois sous le nom de «la basilique du cimetière», il y avait une vaste aire dégagée (une cour?) bordée au Sud et à l'Ouest de plusieurs petites pièces. La découverte d'une dizaine d'antéfixes en pierre décorées de palmettes et de masques, ainsi que de cinq colonnettes travaillées grossièrement (T. V, 3) conduit à présumer en ce lieu les vestiges d'une marbrerie.

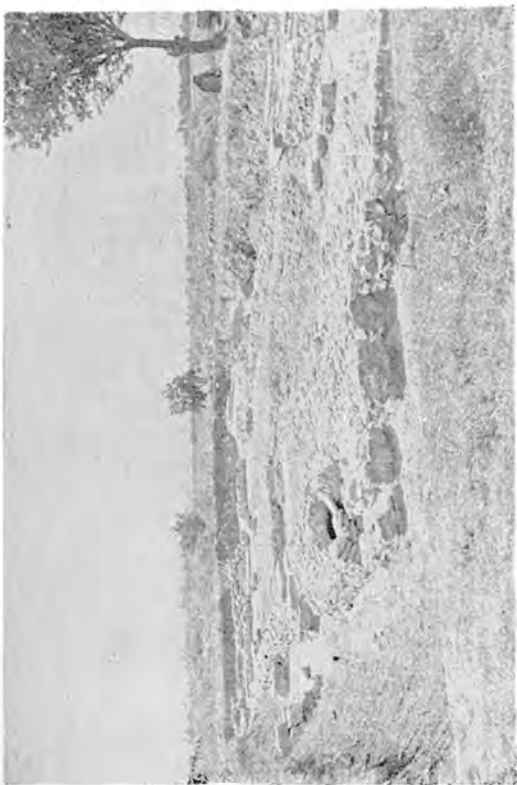
Sur le terrain correspondant à la nécropole Ouest on a déterré en 1958—1959 une construction sépulcrale intéressante qui s'apparente, de par son plan et le mode d'exécution, à la sépulture bien connue de Breštovik (T. VI, 2—3). Dans l'escalier qui descendait d'un petit vestibule à une grande salle accolée de deux absides latérales, ont été encastrés comme matériau de construction réemployé deux autels dont l'un portait une inscription grecque et l'autre une inscription latine. L'un de ces autels était dédié par un Grec nommé Appollonios Menelâou à la divinité de l'Asie Mineure Zeus d'Aizanoia et l'autre à Jupiter Melenus, divinité de Bitinje de l'Asie Mineure. Compte tenu du monument de Prizren dédié à Zeus Melenus, qui a été publié récemment, cette inscription a été peut-être dédiée à la même divinité.

Dans l'enceinte du castrum, on a entrepris en 1959 quelques sondages de moindre importance, qui ont confirmé les observations de Đ. Bošković selon lesquelles les tours de cette forteresse qui s'alignaient le long des murailles étaient rectangulaires alors que les tours d'angle étaient rondes. Le matériel extrait par un sondage d'essai nous autorise de conclure que le castrum n'a pas duré longtemps et que la couche correspondant à la basse Antiquité n'est pas très fournie, puisque le matériel préhistorique de l'âge du bronze apparaît dès la profondeur de 0,70 m.

La présence d'un castrum au pied même des remparts d'Ulpiana soulève la question du rapport entre le castrum et l'agglomération urbaine, ainsi que celle de la chronologie et de la fonction de celui-là. Une réponse définitive à cette question ne sera possible qu'après de nouvelles fouilles.

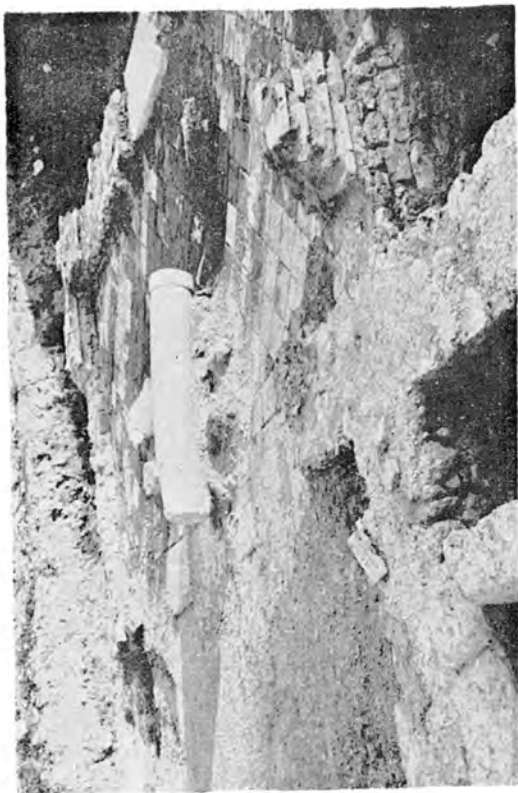
1

2

3

4

1. — Општи поглед на базилику са североистока; 2. — Исто, поглед са југоистока; 3. — Гробница уз јужни зид базилике; 4. — Под у нартексу са стубом *in situ*. — 1. — Vue générale Nord-Est de la basilique; 2. — Idem, vue générale Sud-Est; 3. — Tombe située contre le mur Sud de la basilique; 4. — Sol du narthex avec la colonne *in situ*.

1

2

3

1. — Део зида олтарског простора са низом уграђених спотија;
 2. — Гробница у олтарском простору, детаљ; 3. — Северна град-
 ска капија, општи изглед. — 1. — Pan du mur de l'abside com-
 portant plusieurs monuments réemployés comme matériau de con-
 struction; 2. — Tombe sous l'abside, détail; 3. — Porte Nord de la
 ville, vue générale.

1

2

3

1. — Куле северне капије; 2. — Зграда меморије, општи изглед;
3. — Мермерни саркофаг у центру меморије. — 1. — Tours
flanquant la porte Nord; 2. — Edifice de la mémoire, vue générale;
3. — Sarcophage de marbre au centre de la mémoire.

1

2

3

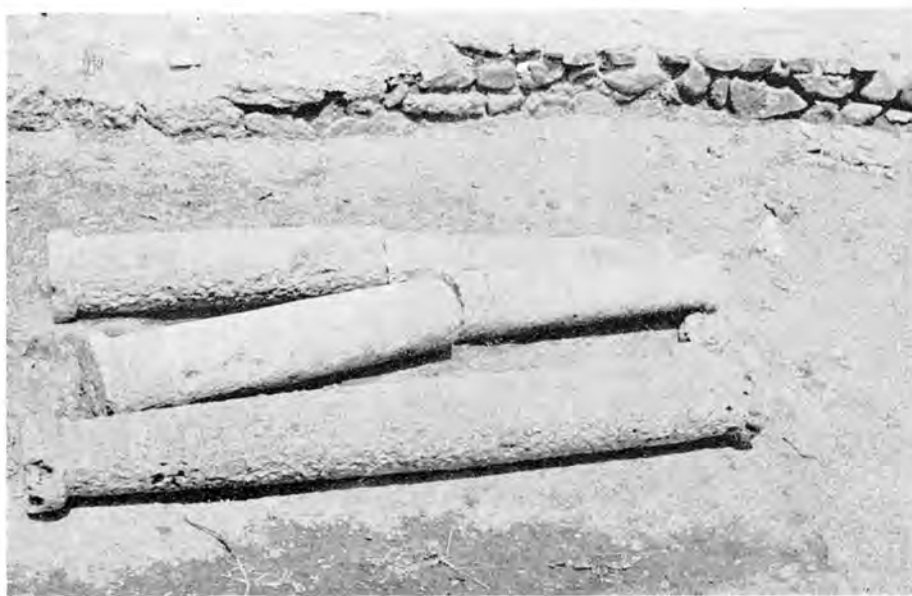
1. — Надгробна стела Елије Клементиле; 2. — Део надгробног рељефа из комплекса меморије; 3. — Римски натпис на улазу у меморију. — 1. — Stèle funéraire d'Aelia Clementilla; 2. — Fragment du relief tombal du complexe de la mémoire; 3. — Inscription romaine à l'entrée de la mémoire.

1

2

3

1—2. — Фрагменти натписа у мозаику; 3. — Стубови уза зид грађевине западно од меморије. — 1—2. — Fragments de l'inscription en mosaïque; 3. — Colonnes découvertes près du mur de l'édifice à l'Ouest de la mémoire.

1

2

3

1. — Грађевина западно од меморије са двориштем; 2. — Гробна грађевина у западној некрополи, улазни део и гроб у јужној апсиди; 3. — Исто, северна апсида. — 1. — Edifice à l'Ouest de la mémoire et sa cour intérieure; 2. — Construction sépulcrale de la nécropole Ouest, vestibule et tombe dans l'abside Sud; 3. — Idem, abside Nord.

1. — Пар златних минђуша; 2. — Глеђосани крчаг из истог гроба, IV в.; 3. — Позлаћена фибула из германског гроба, VI в.; 4. — Бронзана статуета Меркура са Плутосом; 5. — Коштана спатула. — 1. — Une paire de boucles d'oreille en or; 2. — Cruche émaillée de la même tombe, IVe siècle; 3. — Fibule plaquée or de la tombe germanique, VIe siècle; 4. — Statuette en bronze de Mercure avec Plutus; 5. — Spatule en os.

1

2

3

1. — Мермерна глава жене; 2. — Мермерна дечја глава; 3. — Мермерна позоришна маска (?). — 1. Tête de femme en marbre; 2. — Tête d'enfant en marbre; 3. — Masque de comédien en marbre (?).

Нови епиграфски споменици из Комина и Коловрата

АЛЕКСАНДРИНА ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Са систематских археолошких истраживања тзв. некрополе II у Коминима код Пљеваља, вршених у периоду између 1964—1975. године,¹ потичу неколико необјављених натписа. Само један од њих може се везивати за одређени гроб; но и поред тога, натписи су значајни јер се на њима први пут појављују имена, досада непозната са територије Комина.

1. Фрагментована надгробна плоча од кречњака, којој недостаје горњи део; висина плоче износи 1,45 м, дужина 0,70 м (при бази 0,75 м), ширина је 0,20 м. Откривена је у сонди 4, близу гроба број 25/1975, у току ископавања у 1975. години. У благо удубљеном пољу налази се натпис, који гласи:

D(is) M(anibus) S(acrum)
Fl(aviae) Mar
cellae q(uae) v(ixit)
a(nnos) XXXIV
Nantius
Sexti (f) c(oniugi) b(ene) m(erenti)
p(osuit)

Лигатура у 3. реду и то АЕ код *Mar/cellae*, и у 5. реду IU у *Nantius*. Број година није сасвим сигуран, јер је слабо видљив; поред тога је необично, да године нису заокружене, као што је то обичај на натписима са ове територије. Висина слова износи 6 см, у 6. реду је 5 см.

¹ О резултатима археолошких истраживања некрополе у Коминима види А. Цермановић-Кузмановић, *Rezultati arheoloških istraživanja na području municipijuma S... u selu Komini kod Pljevalja*, *Materijali IV sa VII kongresa arheologa Jugoslavije*, Београд 1967, 77 ff; иста, *Резултати археолошких истраживања у селу Комини, Старице Црне Горе VI*, *Цетиње 1979*; 93 ff; иста, *Резултати нових археолошких истраживања на подручју муниципија S... у селу Комини*, *Симпозијум „Сеоки дан С. Вукосављевића“*, IV, 93 ff, Пријепоље 1976.

Fl. Marcella је највероватније италског порекла, јер се когномен *Marcellus*, *Marcellinus* изузетно ретко налази код домородаца.² *Flavii* у Салони и у Јадеру су домороци, а делом ослобођеници.³ Посебно је занимљиво име супруга; према Алфелдију, име *Nantia* код Јапода било би келтског порекла, јер му је изгледа иста основа као код имена *Nantus*.⁴ Отуда би се могло претпоставити да је *Nantius Sexti* (f) келтског порекла, мада је потребна опреза при атрибуирању имена келтском становништву у области Комина.⁵ Когномен *Sextus* свуда је раширен, нарочито у келтским областима, али може да буде и илирско име *Sestus*, које је романизацијом постало *Sextus*.⁶ Иначе је име *Sextus* раширено по целој источној далматинској обали, са тежиштем на либурниском и средњедалматском подручју.⁷

2. Фрагментована надгробна плоча од лапорца, откривена при ископавањима у току 1975. године. Висина плоче износи 1,70 м, ширина 0,20 м (у доњем делу 0,30 м), а дужина 0,84 м. Између горњег дела који недостаје и натписног поља налази се доста живо представљена лозица. Натписно поље, димензија 0,45×0,79 м, у

² G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969, 236 ff; G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 79, 110.

³ G. Alföldy, *Bevölkerung*, 79, 110.

⁴ G. Alföldy, *ibid.*, 41.

⁵ Како се показало, на територији Комина постоје свега три келтска имена, од 15 колико је навео Алфелди, R. Katičić, *Zur Frage der keltischen und pannonsischen Namensgebiete im römischen Dalmatien*, *Godišnjak CBI* 3, 1965, 65.

⁶ *Vjesnik dalm.* LII, 1950, 16.

⁷ R. Katičić, *Das mitteldalmatische Namensgebiet*, *ZA* XII/2, 1963, 260.

профилисаном оквиру, има са стране јако стилизован орнамент у облику рибе кости. Натпис гласи:

D(is) M(anibus) S(acrum)
L(ucio) Cipio
Fausto et
Frunitae
fil(iae) L(ucius) Pasoni
us Barbario
cognatus et
Luria Frunita
fratri et nepti
b(ene) m(erenti) p(osuerunt).

Слова су правилно клесана, иако различитих димензија; њихова висина варира од 6,9 см у другом реду, до 3,9 см у осмом реду. У натпису има много лигатура; у 3. реду ЕТ у *et*, у 4. реду NI и AE и *Frunitae*, у 5. реду IL у *fil(ia)*, NI у *Pasonius*, у 7. реду AT у *cognatus* и ЕТ у *et*. У 8. реду UR у *Luria*, FR и NI у *Frunita*, у 9. реду AT и RI у *fratri*, ЕТ у *et*, NE и TI у *nepti*. Када је споменик откривен били су очувани трагови црвене боје која је појачавала слова, и која је данас нестала. Јасне су црте, које су обележавале висину слова.

L. *Cipius Faustus* био би пореклом из јужне Италије и то из Остије, јер и *Cipii* из Агрувиума потичу одатле;⁸ вероватно су и *Cipii* из Комина дошли посредним путем, преко Агрувиума. L. *Pasonius Barbario* припада већ познатој утицајној породици Паконија у Коминима.⁹ *Pasonii* су иначе пореклом из средње или јужне Италије, а у Комине су се доселили највероватније из Рисна.¹⁰ Није искључено да се ради о истом лицу, коме подиже споменик *Val(erius) Fau[s]tus*, највероватније његов пасторак.¹¹ Италског порекла је и *Luria Frunita*; *Lurii* у Рисну и на Крку пореклом су из средње или јужне Италије.¹² Изузетно се појављују женска имена *Luria* и *Frunita*.¹³ Занимљиво је поменути, да су досељеници из јужне Италије у доба Ра-

ног Царства били *Cipii*, а у доба позног — *Lurii*.¹⁴ Како се на натпису из Комина не помињу године, вероватно је споменик подигнут за живота.

3. Фрагментована надгробна плоча од кречњака, висине 0,66 м, ширине 0,58 м и дебљине 0,28 м. У горњем делу налазио се забат, доњи део натписа и плоче недостаје. Откривена је у току ископавања у 1974. години. У удубљеном и профилисаном пољу налази се натпис, који гласи:

Q(uito) Valerio
Quadra
to an(norum) LXI
L(ucius) Val(erius) Celer
[.....]

Слова су лепо и правилно клесана; лигатуре у 1. реду RI у *Valerio*, у 4. реду LER у *Celer*. Висина слова износи у 1. реду 6 см, у осталим 5 см.

Valerii су у Далмацији обично Италици,¹⁵ али могу бити и домороци, који су — као код Јапода, добили цивитет пре Каракалиног едикта, и то заслугом породице *Valerii* који су имали велике поседе.¹⁶ *Quadratus* је когномен чест у Италији, келтским провинцијама и Африци, а у Далмацији је изузетан.¹⁷ *Celer* је такође раширен когномен, нарочито у Италији; познат је и у Далмацији, где га носе домороци.¹⁸ Обе личности са овог натписа највероватније су италског порекла.

У Завичајном музеју у Пљевљима налази се вотивна ара, коју је музеју, на предлог професора Марка Кажића, даровао учитељ Гавра Остојић из Комина. Извесно је да ара потиче са града, јер се у поседу Остојића налазе још две аре — једна са посветом Серапису и Изиди, и друга са посветом Немези.¹⁹

4. Ара од кречњака, профилисана у горњем и доњем делу; у горњем делу има назначене акротерије са страна, а између њих налази се четворолисна розета. Димензије аре јесу: дужи-

⁸ G. Alföldy, *Personennamen*, 75; исти, *Bevölkerung*, 142.

⁹ K. Patsch, *Arch.-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien*, WMBH XII, 125, № 7 и 8; A. Cermanović-Kuzmanović, *Matenijali IV*, 77 ff.

¹⁰ G. Alföldy, *Bevölkerung* 142; исти, *Personennamen*, 106.

¹¹ K. Patsch, *op. cit.*, 125.

¹² G. Alföldy, *Bevölkerung*, 142, 74; исти, *Personennamen*, 95.

¹³ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, 164; име *Lurio* настало је од гентилиција. Позната је *Luria Maxima* из Рисна (Историја Црне Горе I, Титоград, 1967, 212) и *Luria Victoria* из Солина (*Vjesnik dalm.* LXIII—LXIV, 1961/62, 223, № 3).

¹⁴ G. Alföldy, *Bevölkerung*, 142; исти, *Personennamen*, 75, 95.

¹⁵ G. Alföldy, *Bevölkerung*, 83.

¹⁶ *Vjesnik dalm.*, LII, 1950, 55.

¹⁷ G. Alföldy, *Personennamen*, 278.

¹⁸ *Ibid.*, 173; у Дукљи је познат C. *Iulius Celer*, в. А. Цермановић-Кузмановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, *Античка Дукља*, Титоград 1975, 270.

¹⁹ D. Sergejevski, *GMZ* 2, 1940, 20, № 4; Н. Вулић, *Антички споменици наше земље 1941—1948*, 130, № 287; А. Цермановић-Кузмановић, *Старинар XX*, 1969, 25.

на 0,24, ширина 0,20 м, висина 0,41 м. Натпис гласи:

*Herculi
s(ancto) Cornif
icius Ve
rus l(ibens) v(oto) p(osuit).*

Висина слова износи 2,5 см; лигатуре су у 1. реду НЕ у *Herculi*. Читање дедикантовог имена као *Cornif/icius* није поуздано; у 2. реду могла би се читати лигатура НЕ на крају реда, као и у првом реду, па се можда може претпоставити и друго име дедиканта.

Посвете Херкулу познате су и од раније са ове територије;²⁰ ширење његовог култа повезује М. Гарашанин са династијом Севера, а за ту претпоставку говорио би, према истом аутору, и епитет Аугустус на неким посветама.²¹ Име *Cornificius* често је у Италији, а изузетно у провинцијама; у Далмацији се јавља на Корчули.²²

За време радова на проширивању фабрике „Љубиша Миодраговић“, односно изградњи нове фабричке хале у Коловрату, случајно је у 1979. години откривена једна ара. Како је овај део терена насут, извесно је да је овај споменик доспео са другог места, односно да је припадао античком насељу у Коловрату.

5. Вотивна ара од кречњака, само мало оштећена у горњем десном углу. Профилисана је у горњем делу, где је очувана и једна благо означена акротерија. Дужина износи 0,435 (код

натписа 0,36) м, ширина је 0,315 (код натписа 0,280) м, а висина 0,765 м. Натпис гласи:

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) C(ohortali)
Aur(elius) Lavius
et Ae(lius) Tito
l(ibentes) p(osuerunt).*

Слова су лепо и правилно клесана; њихова висина износи 5,5 см. Постоји само једна лигатура, и то у 2. реду, AUR код *Aur(elius)*.

Посвета Јупитеру са епитетом Кохорталис позната је већ са натписа из овог подручја. Име првог дедиканта, Аурелија Лавија познато је са више натписа;²³ на једноме из Коловрата помиње се декурион муниципија Аурелије Лавије.²⁴ У сваком случају, ради се о домороцу; *Lavius* се среће у Ридеру, и у Дакији и вероватно припада средњедалматском језичком подручју.²⁵ Други дедикант, Елије Тито носи доста често илирско име *Tit(t)o*, познато са натписа у Медвеђи, Пљевљима, Врлици.²⁶ Према томе, оба дедиканта су домороци, с том разликом што језичка припадност другог дедиканта није извесна.²⁷

На основу овде објављених натписа из Комина могуће је дати и неке закључке. По свему судећи, може се сматрати, да је у Коминима постојао и доста јак и утицајан италски елемент, који је посредним путем дошао из средње и јужне Италије.²⁸ Такође је значајно повезивање истакнуте породице Паконија са породицом *Cirii*, која се овде први пут среће у Коминима.

2. јули 1981.

UDK: 930.271 (32)

NOUVEAUX MONUMENTS EPIGRAPHIQUES DE KOMINE ET DE KOLOVRAT

ALEKSANDRINA CERMANOVIĆ-KUZMANOVIĆ, Filozofski fakultet, Beograd

L'auteur de cet article publie un certain nombre de monuments inédits. La plupart de ces monuments ont été découverts à l'occasion d'une exploration systématique d'une nécropole récente datant du II—IV siècle dite nécropole II, qui est située à Komine près de Pljevlje.¹ Les monuments 1 à 3 sont partie de ce groupe mais le № 1 est le seul monument que l'on puisse rattacher à une tombe précise (classée sous la cote 25/1975). Le monument № 4 est actuellement conservé au Musée local de Pljevlje, auquel il a été offert par le maître d'école Gavro Ostojić de Komine; il est incontestable que cet autel lui-aussi provient de Komine, plus précisément de la cité, alors

que M. Ostojić possède encore deux autres autels de grand intérêt dont l'un porte une dédicace à Sérapis et à Isis et l'autre une dédicace à Némésis. Le monument № 5 a été découvert par hasard en 1979 lors des travaux de construction d'une halle industrielle

²³ M. Mirković, *Iz istorije Polimlja u rimsko doba*, Godišnjak CBI XIV, 1975, 95 ff.

²⁴ Ibid.

²⁵ CIL III, 2792, 2781 = 14 321; CIL III 1268; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, 1957, 206; R. Katičić, *ZA* XII/2, 271.

²⁶ CIL III 9929a, 6350=8319, 9817=2757.

²⁷ A. Mayer, *op. cit.*, 340.

²⁸ M. Fulvinus Natalis (A. Цермановић-Кузмановић, Неколико необјављених натписа из Комина, у Зборник Филозофског факултета XI/1, 1970, 75 ff); иста, *Старинар* XVIII, 1967, 204, № 4.

²⁰ М. Гарашанин, *Историја Црне Горе* I, 229, 237.

²¹ Ibid., 188.

²² G. Alföldy, *Bevölkerung*, 113; исти, *Personennamen* 79; W. Schulze, *Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen*, 1904, 417.

à Kolovrat. Comme la portion du terrain en question était en remblai, il est certain que cette dernière y est parvenue aussi de l'habitation de Kolovrat.

1. Pierre tombale fragmentée en calcaire mise au jour dans la sonde 4 durant les fouilles en 1975.

Fl. Marcella est fort probablement d'origine italique, puisque le prénom Marcellus, Marcellinus est extrêmement rare parmi la population autochtone.² Le prénom de l'époux pourrait être d'origine celtique, parce que, selon Alföldy, le prénom Nantia chez les Iapodes est d'origine celtique.⁴ Il convient cependant d'observer la prudence en attribuant ce prénom à un élément celtique dans le rayon de Komine, puisque rien ne prouve sa présence en ce lieu à cette époque. Le prénom Sextus a été répandu et spécialement dans les territoires celtiques mais ceci pourrait aussi bien être le prénom illyrien Sestus, qui a donné Sextus⁶ à la suite de la romanisation. On retrouve ce prénom tout au long de la côte dalmate et en particulier dans la zone de la Liburnie et de la Dalmatie centrale.⁷

2. Pierre tombale fragmentée de marne. Dans le creux de certaines lettres il y avait des traces de peinture rouge, que l'on utilisait pour renforcer le tracé mais qui a disparu.

L. Cipius Faustus a été originaire de l'Italie du Sud, plus précisément d'Ostie, comme d'ailleurs tous les Cipii d'Agruvium.⁸ Les Cippii de Komine ont probablement gagné ce lieu par les chemins détournés en passant par Agruvium. L. Paconius Barbario fait partie de la famille bien connue des notables de Komine.⁹ Les Paconii, qui sont d'ailleurs originaires de l'Italie centrale ou du Sud, ont rejoint Komine probablement depuis Risan.¹⁰ L'origine italique peut être attribuée aussi à Luria Frunita; les Lurii de Risan et de Krk tirent leur origine de l'Italie centrale ou du

Sud. Les prénoms féminins Luria et Frunita sont des exceptions.¹³

3. Pierre tombale fragmentée en calcaire.

Normalement, les Valenii de Dalmatie sont Italiques¹⁵ mais peuvent aussi être indigènes.¹⁶ Le prénom Quadratus est fréquent en Italie, dans les provinces celtiques et en Afrique mais il est exceptionnel en Dalmatie.¹⁷ Celer est aussi un prénom répandu, surtout en Italie, alors qu'en Dalmatie il est porté par les autochtones.¹⁸ Les deux personnages figurant sur cette inscription sont très probablement d'origine italique.

4. Autel de calcaire.

Lire le prénom du dédicant comme Cornificius ne saurait être sûr. Ce prénom est fréquent en Italie mais exceptionnel en province; en Dalmatie, on le rencontre à Korčula.²² Dans la mesure où sa lecture est exacte, le donateur serait un Italique. On connaît en ce territoire d'autres dédicaces à Hercule, qui datent d'une époque antérieure.²⁰

5. Autel de calcaire.

Le prénom du premier dédicant, Aurelius Lavius, est connu de plusieurs inscriptions²⁴ mais il n'est pas certain que ce soit le décurion du municipe qui figure sur l'inscription de Kolovrat.²⁵ Le prénom Lavius, qui apparaît à Rider et en Dacie, se rattache probablement au territoire des langues de la Dalmatie centrale.²⁶ Il est sûr qu'Aurelius Lavius est un autochtone. L'autre dédicant porte aussi le prénom illyrien assez fréquent de Tit(t)o, qui est connu de nombreuses inscriptions.²⁷

En se référant aux inscriptions publiées, il est permis de conclure qu'outre la population autochtone déjà connue auparavant il y avait à Komine un élément italique assez nombreux et influent,²⁸ qui y était parvenu suivant les chemins détournés de l'Italie centrale ou du Sud.

1

2

1. — Надгробна плоча Флавије Марцелле. 2. — Надгробна плоча Л. Ципија Фауста и Фруните. — 1. — Pierre tombale de Flavia Marcella. 2. — Pierre tombale de L. Cypius Faustus et de Frunita.

3

4

5

3: Надгробна плоча Кв. Валерија Квадрата. 4: Вотивна ара у Пљевљима. 5: Вотивна ара у Коловрату. — 3: Pierre tombale de Qv. Valerius Quadratus. 4: Autel votif de Pljevlje. 5: Autel votif de Kolovrate.

Прилог проучавању култа подунавских коњаника

ДРАГОЉУБ БОЈОВИЋ, Музеј града Београда, Београд

У Београду, римском Сингидунуму, као и његовој градској територији нађено је више примерака мермерних и оловних икона на којима је илустрован садржај једног мистичног култа који је у науци окарактерисан као култ коњаничких богова, познатих под називом подунавски коњаници. Овај назив је данас устаљен, мада је раније за овакве иконе употребљаван и назив трако-митријски споменици.

Интересовање за иконе овог култа датира одавно. Међу првима, поред Хампела и Будаја, који се систематски почео бавити прикупљањем грађе, анализом садржаја као и пореклом ових споменика је Д. Тудор.¹ Истина, и пре појаве његовог рада формирала су се мишљења која ће, у већини случајева, и чинити основу Тудоровог рада.²

Споменици овог култа углавном се налазе у поречју средњег и доњег тока Дунава, тј. у римским провинцијама Панонији, обе Мезије, Тракији и Дакији. У осталим провинцијама веома су ретко заступљени. Вероватно је и ово био један од разлога, поред осталих, да наведу Тудора да изнесе тезу да је овај култ дачки, тј. аутохтон, и да је тек са освајањем Дакије од стране Римљана култ иконографски обликован.³ Ово мишљење Тудора покушала је да оспори Ј. Младенова,⁴ износећи да се иконографско обликовање овог култа одиграло јужно од Дунава у једној од две Мезије и да су као образац послу-

жиле иконе трачког Хероса. Ф. Кимон негирао је сваку теолошку садржину ових икона, опредељујући их као амулете.⁵ Међутим, Тудор ће у једном раду дати критички приказ свих теорија и радова у вези са култом подунавских коњаника.⁶ Остаје да се види да ли ће Тудор, евентуално, променити своје ставове, јер се очекује излазак његове друге књиге о подунавским коњаницима у познатој серији коју издаје М. Вермасерен, поготово што су у првој књизи дати само споменици.⁷

Морамо указати на веома интересантно, недавно изнето, мишљење Љ. Зотовић по којој садржај на оловним иконама илуструје култ једне богиње којој су коњаници били потчињени, односно да се овим иконама изражавало поштовање соларне богиње Луне чија је иконографија формирана као противтежа и допуна соларне митраистичке религије.⁸

Од мермерних икона овог култа у Београду су нађене само две иконе. Једна икона је откривена на Булевару Револуције.⁹ Икона се чува у Народном музеју у Београду и изложена је у сталној поставци музеја. Спада међу боље очуване примерке овог култа. Друга, мермерна, икона нађена је, приликом археолошких ископавања, у Доњем граду на Калемегдану.¹⁰

¹ F. Cumont, *Les Cavaliers danubiens*, *Revue Archéologique*, 1938, 69.

² D. Tudor, *Miscussioni intorno al culto dei cavalieri danubiani*, *Dacia*, NS V, 1961, 317—343.

³ D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danuviorum* (CMRED), I. The monuments, Leiden 1969.

⁴ Љ. Зотовић, Три оловне иконе из збирке Музеја града Београда, *Старинар*, НС XXIV—XXV/1973—1974, 1975, 41.

⁵ D. Tudor, *op. cit.*, 30.

⁶ Д. Бојовић, Митрине иконе и иконе подунавског и трачког коњаника из Сингидунума, *Старинар*, НС XXVIII—XXIX/1977—1978, 1979, 135—142.

¹ D. Tudor, *I Cavalieri danubiani*, *Ephemeris Dacoromana*, VII, 1937, 189—356.

² F. Chapouthier, *Les Dioscures au service d'une déesse*, Paris 1935; Idem, *Les Cavaliers danubiens*, *Revue des Etudes Anciennes*, XLI, 1939, 67.

³ D. Tudor, *op. cit.*, 208.

⁴ Ј. Младенова, Бележки вѣрху изображенијата на дунавските конници, *Исследвания в чест на акад. Мимитѣр Дечев по случай 80-годишнината*, София, 1958, 545—555.

Од иконе је сачуван само мањи део. Чува се у Музеју града Београда.

Насупрот мермерним иконама оловне иконе су знатно бројније. Три иконе које су нађене на територији Београда и чувају се данас у Музеју града Београда публиковала је Љ. Зотовић.¹¹ Од ове три иконе једна је нађена у Доњем граду на Калемегдану (инв. бр. 3313), у непосредној близини где је нађена и фрагментована мермерна икона. Друга икона је нађена у Стојнику (инв. бр. 3315), док за трећу икону постоје индиције да потиче из села Ушћа код Обреновца (инв. бр. 3314). У близини Ушћа, на десној обали Саве, у селу Дебрц, такође, су нађене две оловне иконе.¹² Низводно од Београда у селу Аниште код Смедерева, нађена је једна оловна икона.¹³ Ови налази упућују да је у Сингидунуму и његовој широј околини поштован култ подунавских коњаника.

Колекцију мермерних и оловних икона из Сингидунума допуњују две нове оловне иконе које се чувају у Музеју града Београда (Т. I, II).

1. Потпуно очувана оловна икона трапезоидног облика. Нађена је 1980. године приликом археолошких ископавања у унутрашњости римског војног логора¹⁴ на Великом Калемегдану у Београду (тер. инв. бр. 46). Димензије: ширина 8,5 см, висина 8,3 см (Т. I).

На горњој страни иконе је заобљени тимпанон, на крајевима акротерије. Трапезасти део иконе на коме су приказане сцене оивичен је широм пластичном траком. Мања пластична трака налази се у унутрашњости као и на ободу иконе. И тимпанон је оивичен оваквом узаном траком.

У средишњем делу тимпанона обликован је полумесец кога фланкирају две рибе окренуте главом ка полумесецу.

У средишту најгорње зоне је орао, лево је представа Сола са зракастом круном, а десно представа Луне са полумесецом на раменима. Лево од Сола и десно од Луне представљене су змије. Између орла и Сола као и орла и Луне представљена је по једна звезда. Две звезде се налазе између Сола и змије на левој и Луне и змије на десној страни.

Средишњи део главне зоне заузимају коњаници између којих је богиња. Богиња је обучена у дугачку хаљину, раширених руку придржава узде коња (јасно се види код левог коњаника). Лево и десно од богиње је по један ко-

њаник. Коњаник на левој страни у десној, подигнутој и уназад забаченој, руци држи двојну секиру, док коњаник на десној страни има двојну секиру у левој руци. И један и други коњаник имају на глави фригијску капу. Испод Сола и Луне, а непосредно изнад глава коња представљена су два венца између којих је звезда. Иза левог коњаника је Викторија са венцем у десној подигнутој руци, а иза десног Немеза, која стоји на ниском постољу. Испод богиње представљена је риба а испод коња наге мушке фигуре које леже потрбушке. Лева фигура има испружену десну руку.

У зони испод главне зоне иконе представљени су слева на десно: кратер, лав (глава знатно оштећена), треножац, петао и ован.

У последњој, најдоњој, зони, у хоризонталном низу, представљени су на левој страни три лампе, а на десној три хлеба(?).

Познато је да код икона овог култа не постоји канонизована схема представа. Познато је и то да је нађен већи број икона са идентично распоређеним представама. На жалост, у великом Тудоровом корпусу,¹⁵ као и у новообјављеним радовима у Југославији,¹⁶ нисам нашао аналогije за нашу икону, мада се за већ раније публиковане иконе из Музеја града Београда то не може рећи. Нашу икону издваја од осталих представа у тимпанону, јасно обликоване представе венаца као и последња зона иконе. Све ово упућује да се ради, с једне стране, о икони која чини посебну варијанту у оквиру одређеног типа, а с друге стране да ће у детаљној анализи распореда симбола као и представа она свакако зауимати видно место.

Д. Тудор¹⁷ датовао је оловне иконе у III век а поједине примерке у IV век. Насупрот њему Е. Вил је истакао да се оловне иконе не појављују пре краја III века.¹⁸ Потврду за то даје и наша икона. Наиме, истакли смо да је икона нађена у римском војном логору у слоју који је пре свега на основу налаза новца као и Т-фи-

¹⁵ D. Tudor, *op. cit.*

¹⁶ A. Cermanović-Kuzmanović, *Jedan nov spomenik takozvanih podunavskih jahača, Glasnik Muzeja Kosova i Metohije*, VII—VIII 1962—1963, 1964, 309—316; I. Iskra-Janošić, *Rimske votivne pločice od olova u Jugoslaviji*, *Opuscula Archaeologica*, VI, 1966, 49—68; E. Ochsenchlager, *Lead Plaques of the Danubian Horsemen Type at Sirmium, Sirmium*, II, 1971, 51—68; Idem, *A new Danubian Horsemen Plaque from Sirmium, Sirmium*, III, 1973, 81—83; M. Gabričević, *Olovna pločica sa predstavom dunavskih konjanika iz Velike Obarske (OS Bijeljina). Članci i građa za kulturnu istoriju Istočne Bosne*, IX, 1972, 53—56.

¹⁷ D. Tudor, *Ephemeris Dacoromana*, VII, 1937, 189—356.

¹⁸ E. Will, *Le relief culturel gréco-romain. Contributions à l'histoire de l'art de l'Empire romain*, Paris 1955.

¹¹ Љ. Зотовић, *op. cit.*, 33—44.

¹² D. Tudor, *op. cit.*, 39.

¹³ D. Tudor, *op. cit.*, 38.

¹⁴ Поред наше иконе у војним логорима у Пополисуму, Хогхицу, Дробети, Вишеграду нађене су како саопштава D. Tudor, (*op. cit.*, 5, 12, 18, 69), иконе подунавских коњаника.

була са шарниром датован у другу половину III века.¹⁹

2. Кружна, фрагментована, оловна икона. Икона је откупљена 1981. године и чува се у Музеју града Београда (инв. бр. 4265). По саопштењу продавца место и услови налаза иконе нису познати. Пречник иконе је 10 см. Од иконе недостаје већи део на доњој левој и мањи део на десној страни. На горњој страни икона је напукла (Т. II).

Читавим ободом иконе обликована је пластична трака која је украшена задебљањима која подсећају на рибу кост. Ова задебљања су хералдички постављена у односу на мање кружно задебљање на горњој и доњој страни пластичне траке, односно иконе. У унутрашњости, непосредно поред пластичне траке, представљене су две змије са отвореним устима, такође, хералдички постављене.

Непосредно испод мањег кружног задебљања које се налази између уста змија представљено је седам звезда, а испод њих Немеза. Немеза има обе руке савијене у лактовима. Десна рука је спуштена, а лева подигнута према глави. Лево од Немезе, у десном профилу, представљена је Луна са зракастом круном на глави и полумесяцем на раменима. Десно од Немезе је Сол у левом профилу са зракастом круном на глави. На левој страни иза Луне је петао, а на десној страни иза Сола орао.

Средишњи део главне зоне заузима богиња, која је обучена у дугачку хаљину. Лево и десно од богиње су коњаници. Богиња, рашире-

них руку, придржава узде које висе. Коњаници на глави имају фригијске капе и обучени су у кратке хаљине. Леви коњаник има испружену десну руку у којој држи некакав, издужени, предмет, који је задебљан на крају. Лева рука левог коњаника није видљива. Десни коњаник има, такође, испружену десну руку док му је лева рука уназад забачена. Испод коња представљене су наге мушке фигуре. Испод левог коња очувана је само глава фигуре, док фигура испод десног коња лежи потрбушке са испруженом левом руком и у колену савијеном десном ногом. Између ових фигура, а испод богиње, је нејасна представа (риба или постолје?). Иза левог коњаника представљен је кратер, а испод овога су видљиви остаци нејасне представе. На десној страни, иза десног коњаника, је трonoжац на коме је једна купа и један високи нејасни предмет који у доњем делу подсећа на две карице.

У најдоњем делу иконе дата је мушка фигура која вади утробу овна који је обешен о дрво. Лево од мушке фигуре су остаци нејасне представе, а десно од дрвета је лав. Изнад главе мушке фигуре представљена су два пластична круга (хлебови?).

Као и за претходну икону тако и за ову нису нађене директне аналогије. Све представе на икони су веома стилизовано дате. Представа лава као и зракаста круна Луне идентичне су са сличним представама на новцу из последње четвртине III века, што упућује да и наша икона потиче из овог периода.

2. септембар 1981.

UDK: 904—03 : 739.032.6 : 739.046.3

CONTRIBUTION A L'ETUDE DU CULTE DES CAVALIERS DANUBIENS

DRAGOLJUB BOJOVIĆ, Muzej grada Beograda

La collection d'icônes de marbre et de plomb provenant de Singidunum est complétée de deux nouvelles icônes de plomb, qui sont conservées au musée de la ville de Beograd (Pl. I, II).

1. Icône trapézoïdale de plomb parfaitement conservée. Elle a été découverte en 1980 lors des fouilles à l'intérieur du castrum romain de Veliki Kalemegdan à Beograd. Dimensions: largeur 8,5 cm, hauteur 8,3 cm (Pl. I).

Le haut de l'icône est occupé d'un tympanon cintré aux acrotères. La partie trapézoïdale de l'icône, qui comporte la représentation des scènes, est entourée

d'une large bande moulurée. Une bande moulurée moins large est exécutée à l'intérieur de ce champ et une autre sur le bord de l'icône. Le tympanon est encadré aussi d'une bande de cette largeur.

Au centre du tympanon, on voit un croissant flanqué de deux poissons la tête tournée vers le croissant.

Au centre de la zone du haut, on voit un aigle, à gauche la représentation du Sol coiffé d'une couronne rayonnante et à droite la représentation de Luna avec un croissant sur les épaules. A gauche du Sol et à droite de Luna sont représentés les serpents. Entre l'aigle et Sol et entre celui-là et Luna on voit une étoile. Deux étoiles figurent entre Sol et le serpent à gauche et deux autres entre Luna et le serpent à droite.

La partie centrale de la zone principale est occupée des cavaliers entre lesquels se trouve une déesse. Elle est vêtue d'une robe longue et ses bras écartés tiennent

¹⁹ Резултати са најновијих ископавања у унутрашњости римског војног логора у Сингидунуму нису публиковани. Ископавања се изводе у оквиру програма Археолошког института. Ископавањима руководи Д. Бојовић.

les brides des chevaux (ce détail est net chez le cavalier de gauche). On voit un cavalier de chaque côté de la déesse. Celui de gauche lève en arrière son bras droit qui brandit une hache à double tranchant, alors que le cavalier de droite porte une hache de même type dans son bras gauche. L'un et l'autre cavalier sont coiffés de bonnet phrygien. Au-dessous de Sol et de Luna et juste au-dessus des têtes des chevaux on voit deux couronnes et une étoile entre elles. Derrière le cavalier de gauche se trouve la Victoire dont le bras droit levé porte une couronne et derrière celui de droite on voit Némésis debout sur un piédestal bas. Au-dessous de la déesse est représenté un poisson et au-dessous du cheval des figures d'hommes nus couchés à plat ventre. La figure de droite tend son bras droit.

Au-dessous de la zone principale de l'icône, on voit de gauche à droite un alignement de représentations suivantes: un cratère, un lion (dont la tête est légèrement abîmée), un trépied, un coq et un bélier.

Dans la dernière zone située tout à fait en bas sont représentés en alignement horizontal trois lampes à gauche et trois pains à droite (?).

On connaît les découvertes d'un grand nombre d'icônes qui montrent la disposition identique de représentations. Il est regrettable que le grand Corpus de Tudor pas plus que les travaux nouvellement publiés en Yougoslavie ne comportent pas d'analogie pour l'icône qui fait l'objet de cet article. Celle-ci se distingue des autres par les représentations dans le tympanon, par le dessin net des couronnes et par la zone en bas de l'icône. Tous ces éléments conduisent à penser que cette icône est une variante spécifique d'un type déterminé.

Pour ce qui est la datation, il a été déjà indiqué que l'icône avait été trouvée dans un castrum romain et qu'elle provenait d'une couche que l'on situe, principalement d'après les trouvailles de monnaies et des fibules en forme de T avec charnière, à la deuxième moitié du IIIe siècle.

2. Icône circulaire fragmentée en plomb. Elle a été rachetée en 1981 et est conservée au Musée de la ville de Beograd. Selon les indications de son ancien propriétaire, le lieu et les circonstances où l'icône a été découverte ne sont pas connus. Elle a 10 cm de diamètre. Un grand fragment fait défaut en bas à gauche et un autre moins important à droite. Une cassure apparaît en haut (Pl. I).

Sur l'ensemble de son pourtour, l'icône est bordée d'une bande moulurée ornée de saillies qui font penser aux arêtes de poisson. Elles suivent une disposition héraldique par rapport à une petite saillie en haut et une autre en bas de la bande moulurée, c'est-à-dire de l'icône. A l'intérieur du champ, juste à côté de

la bande moulurée, on voit deux serpents à la bouche ouverte, toujours en disposition héraldique.

Immédiatement au-dessous d'une petite saillie ronde située entre les bouches des serpents se trouve la représentation de sept étoiles et encore plus bas celle de Némésis. Les bras de la déesse sont pliés aux coudes. Le bras droit est baissé et le bras gauche levé vers la tête. A gauche de Némésis, vue de profil gauche, apparaît Luna, qui porte une couronne rayonnante sur sa tête et un croissant sur ses épaules. A droite de Némésis, vu de profil gauche, est représenté Sol dont la tête est surmontée d'une couronne rayonnante. Derrière Luna à gauche on voit un coq et derrière Sol à droite un aigle.

La partie centrale de la zone principale est occupée par la déesse, qui est vêtue d'une robe longue. A gauche et à droite de la déesse apparaissent les cavaliers. Les bras écartés de la déesse tiennent les brides pendantes. Les cavaliers sont coiffés de bonnet phrygien et portent des vêtements courts. Le cavalier de gauche tend son bras droit qui tient un objet de forme allongée et enflé à son bout. Le bras gauche du cavalier de gauche n'est pas visible. Le cavalier de droite tend aussi son bras droit, son bras gauche étant levé en arrière. Au-dessous des chevaux apparaissent des figures d'hommes nus. Au-dessous du cheval de gauche, seule la tête de la figure est conservée, tandis que la figure au-dessous du cheval de droite est couchée à plat ventre le bras gauche tendu en avant et la jambe droite pliée au genou. Entre ces figures, au-dessous de la déesse, on voit une représentation impossible à identifier (un poisson ou un piédestal ?). Derrière le cavalier de gauche apparaît un cratère audessous duquel sont visibles les traces d'une représentation, que l'on ne saurait identifier. A droite, derrière le cavalier de droite est représenté un trépied supportant une coupe et un objet méconnaissable élané en hauteur dont la partie basse ressemble à deux anneaux.

La partie la plus basse de l'icône comporte la figure d'un homme en train d'éventrer un bélier, qui pend sur un arbre. A gauche de la figure d'homme on voit les restes d'une représentation indistincte et un lion à droite de l'arbre. Au-dessous de la tête de la figure d'homme apparaissent deux cercles en saillie (deux pains ?).

Tout comme dans le cas de la première icône, on n'a pas trouvé d'analogie directe. Toutes les représentations sur l'icône sont très stylisées. La représentation du lion et la couronne rayonnante de Luna sont identiques aux représentations semblables figurant sur les pièces de monnaie qui datent du dernier quart du IIIe siècle. Cette circonstance nous conduit à attribuer notre icône à la même période.

Сингидунум, каструм. Оловна икона подунавских коњаника. — Singidunum, castrum. Icône en plomb des cavaliers danubiens.

Оловна икона подунавских коњаника. Место налаза непознато. — Icône en plomb
des cavaliers danubiens. Lieu de la découverte inconnu.

Касноантички гроб из Костола (Pontes)

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ, Филозофски факултет, Београд

Приликом рекогносцирања терена општине Кладово М. и Ђ. Јанковић,¹ тадашњи кустоси Музеја Крајине у Неготину, на локалитету „Крауле“ у селу Костола² открили су и истражили један касноантички гроб са инхумираним покојником.

Гроб је био начињен у облику цисте са поплочаним дном и странама формираним од вертикално постављених опека. Горњи део гроба био је делимично уништен тако да се не може у потпуности реконструисати начин покривања гроба. Делови хоризонтално наслаганих опека при горњој ивици цисте могу се тумачити као упори за двосливни кров који је био постављен над гробном цистом. Гробови од опека у облику цисте са равним или двосливним кровом познати су на већем броју касноантичких некропола са наше територије. Према типолошким класификацијама касноантичких сепулкралних објеката у нашој литератури, овај гроб одговара типу II/C из Доклеје³ и типу III/4 из Јагодин Мале у Нишу.⁴ Гробови овог облика из Доклеје ближе су хронолошки опредељени у крај III—почетак IV века.

У истраженом гробу из Костола, поред остатака слабо очуваног дечијег скелета, нађена су 2 златна прстена, златна алка (прстен-наушница

да?), златна каричаста наруквица и бронзано огледало са посребреном површином.

1. Златан прстен са кружном алком (R=1,6 см) и кружном главом у коју је уметнута тамноплава стаклена паста у облику купе (Т. I, 1, 1a).

На прелазу алке ка глави прстена налазе се по две грануле („кугле“). Алка прстена начињена је од златне жице елипсоидног пресека.

Ивице алке су назубљене, а у средишњем делу постављена је дубља канелура што ствара утисак двочлане алке са псеудогранулама по ивицама. Алка и глава прстена делимично су деформисани.

Овај прстен припада групи прстења са „два пара кугли на рамену“, која је издвојена према овом сигнификативном детаљу на прелазу алке ка глави прстена. Прстење оваквог облика и декоративне концепције води порекло од хеленистичких форми, где је гранула редуцирани супститут за витице код флоралних мотива, мада се не може успоставити апсолутни континуитет између хеленистичких узора и касноантичких реплика. Прстење са „два пара кугли на рамену“ често је у касноантичком периоду широм Царства, посебно у IV веку.⁵ Блиске аналогije примерку из Костола регистроване су на територији Горње Мезије у Добром Дола⁶ код Скопља и Јагодин Мали⁷ у Нишу. Златни примерак из Доброг Дола датован је новцем Константина I, а сребрни примерак из Јагодин Ма-

¹ Колегијално се захваљујем М. и Ђ. Јанковићу на уступљеном материјалу.

² Овај локалитет налази се између села Костола и Мале Врбице и можда се може идентификовати са локалитетом „Ограда“ који помиње В. Фјукс (М. и Д. Гарашанин, Археолошка налазишта у Србији, Београд 1951, 148—149).

³ А. Цермановић-Кузмановић, О. Велимировић-Жижић, Д. Срејовић, Античка Дукља, некрополе, Цетиње 1975, 25—26.

⁴ Lj. Zotović, Izveštaj sa iskopavanja kasnoantičke nekropole u Nišu, Limes I, Beograd 1961, 172.

⁵ F. H. Marshall, Catalogue of the Finger Rings, Greek, Etruscan and Roman in the Depts. of Antiquities, British Museum, London 1907, кат. бр. 508—516; F. Henkel, Die römischen Fingerringe der Rheinlande und benachbarten Gebiete, Berlin 1913, 272.

⁶ Д. Вучковић-Тодоровић, Римски двојни гроб из Доброг Дола, Старица н. с. VII—VIII, 1956—57, Београд 1958, 296, сл. 12.

⁷ А. Јовановић, Nakit u rimskoj Dardaniji, Diss. et Monogr. XXI, Beograd 1978, 14, сл. 10.

ле, према условима налаза, у почетак IV века. Слично хронолошко опредељење, потврђено новцима Константина I и Констанција II у оквиру затворених гробних целина, има прстење овог облика из Интерцисе⁸ и Армазис-Хеви,⁹ а један златни прстен овог типа из Јамбола садржи гему са ликом Константина I.¹⁰

2. Златан прстен са широком тракастом алком украшеном ажураним орнаментом у виду слова „С“ са завијеним крајевима (Т. I, 2, 2а, 2б). Овај мотив понавља се 8 пута и то у 4 пара „антитетички“ постављених примерака. На прелазу из алке ка глави прстена су по две „кугле“ са сваке стране. Глава је правоугаоног облика са тамноплавим полудрагим каменом у средини на коме је у светлијој нијанси рељефно изведен натпис у два реда SURU(S)/HAVE.¹¹ На крају првог реда налази се знак који веома личи на свастику и могао би се схватити као хотимична модификација слова S извршена из есхатолошких разлога¹² (мало је вероватно да је то знак за раздвајање).

Пречник алке је 1,6 см, ширина 0,8 см, а димензије камење су 0,8×0,5 см. Више елемената код овог прстена указују на могућност његовог датовања у касноантички период. У основи, према формалним и типолошким карактеристикама, и овај прстен припада групи прстења са „два пара кугли на рамену“, које се датирају у IV век. На овакву хронолошку детерминацију указује и примењени *opus intarsiatum*¹³ који је карактеристичан за позну антику, као и орнаментални мотив у виду слова „С“ са завијеним крајевима. Овај мотив представља екстремно редуцирани мотив палмете и често је коришћен у касној антици на различитим објектима и у различитим техникама израђивања.¹⁴ Познато је неко-

лико прстенова са широком тракастом алком украшеном проламањем и плочастом главом. Сви припадају касноантичком периоду (III—IV век) и, махом су источне провинцијске.¹⁵ Претпоставке о њиховом источном пореклу изводе се на основу места налаза и општег декоративног манира и естетског принципа које манифестују. Наш примерак би се могао посматрати као локална модификација квалитетних источномедитеранских узора. На локалну продукцију указује и лично име на уметнутом камену што индицира непосредну релацију наручилац—произвођач.

Име *Surus*, које је констатовано на прстену, релативно је често на балканском простору, али се не може дефинитивније етнички одредити. У литератури ово име приписује се илирској,¹⁶ трачкој¹⁷ популацији или се третира као шира балканска антропонимска појава.¹⁸ Постоје и мишљења о семитском карактеру овог имена.¹⁹

Инвокација HAVE је ретка на прстењу (чешћа је у форми AVE); позната је са пар примерака евидентираних у каталогу Ф. Хенкела.²⁰

Уколико се прихвати реконструкција последњег знака у првом реду натписа у смислу свастике, добијамо елементе о религиозној (хришћанској) припадности носиоца овог прстена.

3. Златан прстен (наушница ?) у виду једноставне алке затвореног типа. Затварање алке врши се преко кукице и мале карице начињене тако што је крај алке савијен и спиралним намотајем фиксиран за основну масу алке (Т. I, 3, 3а). Пречник алке је 1,5 см.

Овако обликоване алке не третирају се као прстење и стога се не срећу у каталозима прстења. Ови објекти не могу се упоређивати са формално сличним прстењем које има главу у виду

⁸ E. Vágó, I. Bóna, Die Gräberfelder von Intercisa I, Budapest 1976, гроб 1221, т. 22.

⁹ А. М. Алакидзе и други, Археологические памятники Армазис-Хеви по раскопкам 1937—1946, Тбилиси 1958, 135.

¹⁰ А. Димитрова, Златан прстен с мъжки портрет от IV в. на н.е. от Ямбол, ИАИ, XXXIII, София 1972, 239.

¹¹ Помислићали смо да се овај натпис може реконструисати у смислу SOROR HAVE, међутим, овакве породичне релације без навођења личног имена нису познате на накиту.

¹² У натписима на касноантичком накиту може се сresti ситуација да је неко слово решено у облику крста; тако нпр. на једном златном прстену са камењем из Беле Паланке слово Ф је решено у облику крста (А. Јовановић, *op. cit.*, 16, сл. 13, кат. бр. 23).

¹³ R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, London 1961, 31 и д. са наведеном литературом; B. Pfeiler, Römischer Goldschmuck, Mainz 1970, 31 и даље.

¹⁴ О употреби овог орнамента на касноантичком накиту са територије Србије уп. М. Татић-Ђурић, Златни налази из Вишњице, ЗРHM IV, Београд 1964, 185—195; А. Јовановић, *op. cit.*, 43, 59.

¹⁵ У Горњој Мезији прстење са тракастом алком познато је из Бољевца на Ибру (Д. Петровић, Старица и с. XV—XVI, 1964—65, 258, сл. 2а, са Христовим Монограмом и апокалиптичким α и Ω на глави прстена), Виминацијуму (Н. Јовановић, Музеји 7, 1952, 88, сл. 2). О прстењу оваквог типа најпотпуније у каталозима: F. H. Marshall, *op. cit.*, 49, кат. бр. 197, 653, 769, 643, 816, 818, 847; F. Henkel, *op. cit.*, т. V 89, XII/244—252; A. Greifenhagen, Goldschmuck aus dem Berliner Antiquarium, AA LXXVI, Berlin 1961, 92, сл. 25.

¹⁶ Тако нпр. V. Toçi, Données sur l'onomastique illyrienne à Dyrrhacium, Studia Albanica 2/VI, 1969, 185 и даље.

¹⁷ D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste, Wien, 1957, 471.

¹⁸ H. Krahe, Lexicon altilyrischer Personennamen, Heidelberg 1929, 109; Ф. Папазоглу, Дарданска ономастика, Зборник Филозоф. фак. VIII, Београд 1964, 63.

¹⁹ H. Wuthow, Die semitischen Menschennamen in griechischen Inschriften und Papyri des Vorderen Orients, Leipzig 1930, 112.

²⁰ F. Henkel, *op. cit.*, 324.

купастог спиралног намотаја или прстењем са превученим и спирално навијеним крајевима, јер се ради о другачјој декоративној идеји и генетској предиспозицији.²¹ У археолошкој литератури алке затвореног типа са кукицом и карицом опредељују се, у функционалном погледу, као наушнице. Међутим, оне могу бити ношене и као прстен. У овом смислу значајан је податак да су у појединим затвореним гробним целинама налажени појединачно овакви објекти, а не у пару, како би се, према функцији и положају наушница у основном декоративном моделу могло претпоставити. Алке овог облика датирају се у касноантички период (III—IV в.),²² што је у хронолошкој корелацији са осталим објектима из овог гроба.

4. Каричаста златна наруквица начињена од 12 карица решених у облику броја 8 повезаних златним жицама са алкицама на крајевима (Т. II, 1). На два од ових чланака за повезивање налазе се перле од стаклене пасте. Комбиновање златних карица и стаклених перли на једној нарукници или огрлици веома је често у касној антици, посебно на објектима источне провинције. Овај податак би се могао узети при генералном хронолошком и културном опредељењу нашег примерка. Орнамент у облику броја 8

је редуцирани мотив „Херакловог чвора“. Мотив „Херакловог чвора“ преузет је из грчке декоративне традиције и постао је веома популаран у римском царском периоду (нарочито у II—III веку).²³ Претпостављену редуцију узора код нашег примерка прати и извесно хронолошко удаљавање од могућих предлога. Пречник нарукнице је 7 см.

5. Бронзано огледало са посребреним површинама (Т. II, 2). Огледало је кружног облика; пречника 7 см. Са конкавне стране огледало је украшено урезаним концентричним линијама, а на крајевима уочљиви трагови нитни којима је била фиксирана дршка огледала. Огледало се релативно често јавља у гробовима раноцарског периода, међутим ретко је у касноантичким гробовима и има вероватно другачији сакрални садржај.

Гроб из Костола се, према облику и прилозима, датира у прву половину IV века. Он вероватно припада североисточној некрополи античког Понтеса. Међутим, у овом закључку не можемо бити децидирани јер нема елемената за реконструкцију ареала некропола Понтеса. Са истим резервама може се претпоставити да овај гроб припада некој од мањих некропола везаних за субурбане виле у околини Понтеса.

26. април 1981.

UDK: 904—03 : 726.84

UNE TOMBE DE LA BASSE ANTIQUITE DE KOSTOL (PONTES)

ALEKSANDAR JOVANOVIĆ, Filozofski fakultet, Beograd

Lors de la reconnaissance du terrain de la commune de Kladovo, on a découvert et exploré une tombe à défunt inhumé. La tombe était maçonnée en briques sous forme de ciste recouverte d'un toit à deux pentes. Outre les restes d'un squelette d'enfant, cette tombe a livré deux bagues en or, un anneau d'or (bague — boucle d'oreille?), un bracelet de maillons en or et un miroir de bronze aux faces argentées.

1. Bague en or au chaton rond incrusté de la pâte de verre en forme de cône (Т. I, 1, 1a). D'après un détail significatif sur son épaule, cette bague est classée dans le groupe des bagues «à deux granules sur l'épaule», qui est daté de la première moitié du IV siècle.

2. Bague en or à large anneau en forme de bande ornée de jours et d'une cheville incrustée d'une pierre semi-précieuse portant une inscription (Т. I, 2, 2a, b). L'anneau de la bague est décoré d'un ornement en forme de la lettre «C» dont les bouts sont enroulés et représentent le motif des palmettes certes très

dépouillé. Deux paires de granules sur les épaules de la bague et l'application de l'opus interrasilé indiquent la basse Antiquité, plus précisément le IV siècle. Cette bague est une modification locale des modèles de la Méditerranée orientale. Le chaton de la bague et l'application de l'opus interrasilé indiquent observé que la dernière lettre de la première ligne est façonnée en forme d'un swastika pour des raisons eschatologiques. Le prénom Surus est relativement fréquent dans la zone balkaniques mais on l'attribue à des ethnies différentes: Thraces, Illyres, Sémites ou on le considère comme un phénomène anthroponimique plus ou moins généralisé.

3. Anneau d'or à la fermeture constituée d'un maillon et d'un crochet (Т. I, 3, 3a). Les objets de ce genre sont d'ordinaire qualifiés de boucles d'oreille. Or, dans le cas des tombes en tant que découvertes closes, qui ne livraient qu'un seul anneau de ce type,

²¹ F. H. Marshall, *op. cit.*, кат бр. 986; F. Henkel, *op. cit.*, т. II/28, XVII/28, XXIX/721—735, LIV/1397.

²² A. Jovanović, *op. cit.*, 35, сл. 68.

²³ У III век датирају се огрлице са чланцима у облику „Херакловог чвора“ из Николајева (Б. Филлов, Римското съкровище от Николаево, ИБАД 4, 1914, т. II/4), Антападуса (F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman*, London 1911, кат. бр. 2730), итд.

il y a lieu de présumer qu'il faisait fonction de bague. Il est daté de III—IV siècle et ceci est en corrélation avec les autres trouvailles dans cette tombe.

4. Bracelet composé d'anneaux d'or en forme de 8 reliés entre eux au moyen des fils d'or (T. II, 1). L'ornement en forme de 8 représente le motif extrêmement dépouillé du «Noeud d'Hercule». A en juger d'après la forme du bracelet et le principe décoratif mis en oeuvre, cette pièce se date de la basse Antiquité.

5. Miroir rond aux faces argentées (T. II, 2). Sur sa face concave il porte un ornement en forme de cercles concentriques. Les miroirs sont relativement fréquents dans les tombes de la haute époque impériale, surtout dans celles d'enfants. Par contre, ils sont très rares dans les sépultures de la basse Antiquité.

Selon sa forme et son mobilier, la tombe de Kostol est à dater de la première moitié du IV siècle et fait probablement partie de la nécropole Nord-Est du Pontes antique.

1

1a

2

2a

2b

3

3a

1, 1a. — Златан прстен са „два пара кугли на рамену“ из касноантичког гроба у Костољу. 2, 2a, 2b. — Златан прстен са камејом из касноантичког гроба у Костољу. 3, 3a. — Златан прстен (наушница ?) из касноантичког гроба у Костољу. — 1, 1a. — Bague en or avec «deux paires de granules sur l'épaule» provenant de la tombe de Kostol datée de basse Antiquité. 2, 2a, 2b. — Bague en or avec camée provenant de la tombe de Kostol datée de basse Antiquité. 3, 3a. — Bague en or (boucle d'oreille ?) provenant de la tombe de Kostol datée de basse Antiquité.

1

2

1. — Златна наруквица из касноантичког гроба у Костолу. 2 —
 Бронзано огледало из касноантичког гроба у Костолу. — 1. —
 Bracelet en or provenant de la tombe de Kostol datée de basse
 Antiquité. 2. — Miroir en bronze provenant de la tombe de Kostol
 datée de basse Antiquité.

La culture médiévale sur le territoire de la Yougoslavie entre l'orient et l'occident

DURDE BOŠKOVIĆ, Arheološki institut, Beograd

Grâce au travail énorme de nos prédécesseurs, grâce aux recherches archéologiques dont les résultats deviennent de plus en plus riches, grâce aux sources historiques de loin encore exploitées jusqu'au fond — la science se trouve en état de faire un essai de révision de certaines vues généralement acceptées et de soulever quelques problèmes nouveaux concernant le développement de la culture matérielle et spirituelle des peuples slaves qui, au Moyen-âge, s'étaient formés et stabilisés sur le territoire de la Yougoslavie d'aujourd'hui.

Constatons tout d'abord que les Slaves, en tribus plus ou moins cohérentes, liées mutuellement par une culture commune, matérielle et spirituelle, descendent vers le Sud, vers les Balkans en bonds successifs. Tout d'abord ensemble avec d'autres groupes barbares, puis de plus en plus sans aucun accompagnement. Ils apportent avec eux une tradition culturelle déjà complètement développée, qui coexistait avec la culture des autres tribus barbares de l'Europe septentrionale, orientale et centrale, surtout avec celle des Germains et des Avars.

Sur le territoire nouveau où ils se fixent dans les Balkans, — bornons nous cette fois-ci au sol de la Yougoslavie d'aujourd'hui, — ils s'encluent dans une situation de traditions culturelles dont la complexité s'était accrue juste au cours des derniers siècles avant leur apparition dans ces parages.

La stratigraphie culturelle, autant verticale qu'horizontale, était déjà assez riche et se présentait sous forme:

de la plus ancienne base culturelle des populations autochtones, en premier lieu des Illyriens

et des Thraces, en partie, — seulement en partie, — romanisés ou hellénisés;

de la tradition hellénistique, entravée par l'influence romaine, — surtout en Macédoine;

de la tradition romaine, elle-même à cette époque se présentant combinée avec des traits orientaux;

de la culture vivante paléobyzantine, qui porte en soi, mutuellement croisées, autant les conceptions antiques que celles de l'Orient, — manifestée, de même que la tradition de la culture romaine, surtout dans les villes, par la population urbanisée, en train de disparition, — sans pourtant disparaître complètement.

C'est que l'urbanisation du territoire des Balkans s'est, peu à peu manifestée depuis quelques siècles et que, juste à l'époque des grandes migrations, nous assistons à une désurbanisation si non complète du moins très exprimée, qui s'enclue dans le processus de la désurbanisation à peu près générale, caractéristique pour l'Europe presque toute entière de ce temps.

Cette époque, située entre les grands déplacements des Slaves à la fin du VIe et au cours du VIIe — et le commencement du IXe, — reste pour nous, malgré l'existence de quelques matériaux archéologiques nouveaux, plus récents, au point de vue du développement culturel encore assez énigmatique.

Pour le moment on peut tout de même constater que dans toute cette turbulence des différentes traditions et manifestations culturelles, celle des Slaves, au premier moment, en conservant son caractère essentiel, s'arrangea le plus facilement avec celle de la population autochtone, survécue en dehors des villes, — pour la plus

part mises en ruines, — qui lui était d'ailleurs la plus proche.

Cet espace de plus de deux siècles peut pourtant être compris comme une époque de lente prise de contact avec les vestiges de la culture urbanisée, — porteuse des traditions antiques, romaines et paléobyzantines, autant que de certains traits orientaux, — qui ne se presenta comme un nouvel facteur d'attraction qu'au moment de sa résurrection successive, à l'époque de la réurbanisation des terres balkaniques, en parlant du IXe s.

C'est en même temps chez les Slaves installés sur le territoire central et occidental des Balkans le commencement des manifestations du processus, d'une part de la formation des peuples déterminés, — des Croates, des Serbes, des Slovènes et des Macédoniens, — plus tard des Monténégrins aussi, — et d'autre part de leur stratification sociale qui se termina par l'apparition de leurs premiers Etats féodaux. En même temps on commence à distinguer nettement les couches sociales plus ou moins différenciées des féodaux, des artisans et des marchands urbanisés, autant que des paysans asservis ou mi-libres. Ce qui est important c'est que ces trois couches deviennent les porteurs des tendances culturelles de plus en plus différentes entre elles.

Le soutien idéologique de la classe régnante deviennent les organisations ecclésiastiques, — catholiques chez les Slovènes, les Croates et sur le littoral de la Zeta, — avec les centres principaux à Ptuj, à Nim et à Bar, — orthodoxes chez les Serbes et les Macédoniens, — avec les archévêchés à Ohrid et à Žiža, — sans oublier aussi l'existence de l'Eglise bosniaque, — des patarins. Pourtant à l'intérieur de ces organisations elles-mêmes on commence à entrevoir une certaine stratification sociale, étant donné que les positions ecclésiastiques les plus importantes se trouvaient entre les mains des familles féodales, — par exception plus tard aussi des représentants de la couche sociale urbanisée, — tandis que le clergé, surtout les moines, était le plus souvent, comme main d'œuvre des monastères, recruté parmi les paysans et les artisans. De là, à l'intérieur de l'église elle-même, des tendances visiblement différentes des manifestations culturelles.

Avec toutes ces tendances qui se développent à l'intérieur même de la société slave des parties centrales et occidentales des Balkans, se manifestent mutuellement enchaînées avec elles, aussi des forces qui agissent de différente manière, de l'extérieur du territoire en question.

Ce sont:

le grand Etat de Byzance et l'organisation de son église, avec comme points d'appui primaires, Salonique, Drač (Dyrrachium), puis le Mont Athos,

et, plus loin, autant Constantinople que les traditions byzantines de la partie sud de la péninsule apennine et des anciens centres byzantins, — Ravenne et Aquilée;

le Proche Orient, surtout chrétien;

c'est aussi la Bulgarie, qui, quelque fois, se présente comme un mécanisme de transmission des deux forces extérieures précédemment citées;

c'est d'autre part Rome, avec son gigantesque organisation ecclésiastique, — porteur des traditions antiques, — latines;

c'est le grand Empire Franc, dont les forces expansives se déploient même après son démembrement;

c'est la nouvelle apparition de l'Etat Hongrois;

ce sont, seulement quelque peu plus tard, les échos de l'existence même de la Russie médiévale de Kiev et de Moscou.

Tous ces facteurs, toutes ces forces variables, intérieures et extérieures, agissent ensemble, en changeant leur intensité individuelle suivant le temps et l'espace. De là aussi la variabilité de la résultante conductrice du processus de développement de la culture des peuples slaves qui au Moyen âge vivaient sur le sol de la Yougoslavie.

Il arrive pourtant, à certains moments, que l'une des forces, ou même plusieurs, s'affaiblissent en même temps, ou cessent même, provisoirement ou pour toujours d'exister. C'est alors que se pose aussi la question, très discutable elle-même, de continuité ou de discontinuité de la culture. Car dans la plupart des cas il s'agit au fond d'un phénomène dialectique spécifique, de continuité et de discontinuité simultanées.

Ce processus, examiné globalement, s'enclut d'autre part dans les mouvements généraux du développement de la culture européenne intégrale, autant occidentale qu'orientale. Evidemment en trouvant, grâce à l'existence de l'intensité et de la variabilité des forces vivantes qui la portent et l'action des différents facteurs matériels et historiques, sa place individuelle qui peut être plus ou moins clairement identifiée.

Même pourtant à l'intérieur de ces grandes unités globales, ethniques ou nationales, que nous aimons appeler serbes, macédoniennes, croates ou slovènes, grâce à la variabilité de ces facteurs, on peut distinguer des unités plus compactes, d'une part régionales, de l'autre de caractère social. Car, comme partout en Europe, — Occidentale ou Orientale, — la culture matérielle et spirituelle se distingue sensiblement selon le milieu social à l'intérieur duquel elle se déploie, — cour féodale, organisation ecclésiastique, agglomération rurale ou agglomération déjà urbanisée.

Ce n'est donc que sous cette lumière que nous devons examiner toutes les manifestations du développement culturel.

Les manifestations matérielles les plus concrètes sont représentées par les restes des agglomérations humaines en forme d'architecture, avec aussi leur mobilier, — et les nécropoles correspondantes qui reflètent la structure des agglomérations vivantes.

Longtemps les agglomérations rurales, avec leur architecture primitive et les objets meubles appartenant à la vie quotidienne, conservent le caractère hérité de l'époque paléoslave qui les relie même à celle de la préhistoire.

Les forteresses féodales reflètent, sur le territoire tout entier, la manière de vivre de la classe régnante, du milieu féodal, qui correspond à la manière de vivre du même caractère autant à Byzance qu'en Occident.

L'organisation des agglomérations humaines dans les monastères avec leurs églises, commençant, des IXe—XIe s. à montrer des différences propres d'une part à l'église catholique, — Slovénie, Croatie, Dalmatie, littoral de la Zeta, — de l'autre à l'église orthodoxe orientale — byzantine, — Macédoine, Serbie, Bosnie, Zeta (Monténégro).

La formation des agglomérations urbaines, propres surtout au littoral adriatique, porte en soi autant certains héritages légués par l'antiquité, que les reflets directs des besoins d'une nouvelle classe sociale en formation. Beaucoup d'entre elles sont construites sur l'emplacement même des villes antiques, — Pula (Pola), Zadar (Iader), Split (Aspalatos), Cavtat (Epidauros), Budva (Butua), Ulcinj (Olchinium), sur la côte et à l'intérieur de la péninsule, — Ohrid (Lichnidos). Niš (Naissus), Beograd (Singidunum), Sremska Mitrovica (Sirmium), Ljubljana (Emona), Ptuj (Poetovio), pour ne citer que les plus importantes. D'autres se forment directement aux points de croisement des grandes voies de circulation, on auprès des mines importantes.

C'est surtout dans la structure architecturale des grands monuments religieux que l'on peut suivre les changements produits d'une part par leur fonction, de l'autre par les relations avec les mouvements généraux déjà connus dans l'architecture religieuse des époques correspondantes, — préromane, romane et gothique, sur la côte adriatique, en Croatie, — Split, Zadar, en Zeta, — Ston, Kotor, — et en Slovénie, — Stična, Kostanjevica, — byzantine et byzantino-orientale en Macédoine (Ohrid, Nerezi) et en Serbie, (Prizren, Gračanica), avec des croisements mutuels dans la large zone de contacts, surtout en Raška (Studenica, Dečani). D'autre part les petites églises rurales ou des monastères moins importants portent souvent en eux le charme de la création spontanée primitive.

D'ailleurs, des manifestations semblables peuvent être constatées autant dans le développement

de la sculpture que de la peinture qui atteint son apogée dans les icônes d'Ohrid et dans l'ensemble des fresques de Sopoćani, — de la peinture religieuse dans le cadre de laquelle on peut distinguer aussi des tendances profanes historiques. D'autre part, le contrepoids par rapport à la sculpture monumentale, — disons de Trogir ou de Dečani, — se manifeste dans la sculpture populaire de vieille souche, portant en soi des traditions même préhistoriques, — des pierres tombales, des „stećci“ en Bosnie et en Herzégovine, — de même que par rapport à la peinture monumentale des fresques et raffinée des miniatures, devant nous se présentent les charmants dessins, rustiques et primitifs, tracés en chaux ou grattés sur les rochers sauvages dans les montagnes du Monténégro, de Bosnie ou de la Macédoine, — Lipci, Komarnica, Žljeb, Prilep etc.

Ces divergences émanant d'une différenciation de classes déjà poussée peuvent être constatées aussi dans le développement du costume, de la parure, de la céramique et des autres produits artisanaux servant à la vie quotidienne.

Le même processus peut être identifié dans le développement des trois langues slaves dominantes sur le territoire de la Yougoslavie, — de la langue serbo-croate (ou croato-serbe, croate ou serbe), de la langue slovène et de la langue macédonienne. Tandis que les langues slovène et macédonienne appartiennent aux unités ethniques compactes des Slovènes et des Macédoniens, la langue croato-serbe correspond à une pluralité ethnique formée aujourd'hui par les Serbes, les Croates, les Monténégrins et les Musulmans. Mais au Moyen-âge même, déjà au cours de la formation de ces langues, on peut distinguer des formes qui appartiennent aux différents milieux sociaux, — au milieu des familles féodales, au milieu ecclésiastique, au milieu des artisans et des marchands urbanisés et à la large couche du peuple des agglomérations rurales, — ou existent, mieux distinctes qu'autre part, des variantes de dialectes régionaux. D'autre part les sources latines de la langue officielle de l'église catholique et grecque, de l'église primitive orthodoxe, agissent aussi d'une certaine manière sur la formation des langues des milieux proches surtout aux deux grandes organisations ecclésiastiques.

Formées ainsi ces langues sont en même temps les porteurs de la pensée intellectuelle, exprimée en forme de littérature, — que ce soit la littérature écrite, originelle ou de traduction, ou populaire, transmise à vive voix. Là aussi les différences sociales, correspondant à la formation primitive des classes, se sentent dans la diversité des genres littéraires, — profanes, — historiques, législatifs, administratifs, de belles-lettres etc., — ou religieux, que se soit en prose ou en vers.

Les variantes semblables, sociales et régionales, se sentent aussi dans les autres expressions de la vie spirituelle, — surtout dans le domaine de la musique et de la danse, que nous pouvons suivre autant dans les manifestations exprimées dans les arts figuratifs ou littéraires, que dans les traditions encore vivantes, conservées par le peuple.

Si nous récapitulons les thèses exposées, on peut arriver aux conclusions suivantes:

le développement de la culture matérielle et spirituelle des peuples slaves sur le territoire de la Yougoslavie d'aujourd'hui suit les mêmes

grandes lignes générales du processus historique qui se manifeste, vu en entier, en Europe et dans le Proche Orient;

les conditions matérielles et historiques, fécondées par les porteurs de ce processus, donc par les forces ethniques, sociales et individuelles, — déterminent dans cet ensemble unifié des variantes autant dans le contenu de ces manifestations, que dans l'intensité de leur expression;

par cela même s'exprime aussi l'apport nouveau des peuples en question à la culture générale, matérielle et spirituelle de l'humanité.*

15. април 1980.

UDK: 7.033 (4971)

* Résumé des thèses pour l'un des rapports généraux qui devait être préparé collectivement pour être présenté au IVe Congrès International d'Archéologie Slave, tenu à Sofia en Septembre 1980.

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

ANITEKS KUPFER IM TIMNA — TAL, 4000 Jahre Bergbau und Verhüttung in der Arabah (Israel), Bearbeiter: H. G. Conrad, B. Rothenberg, Schriftleitung: W. Kroker; Herausgeber: Vereinigung der Freunde von Kunst und Kultur im Bergbau e. V. Deutsches Bergbau — Museum Bochum; Institute of Mining and Metals in the Biblical World (The Arabah — Expedition — Museum Haaretz Tel Aviv); Der Anschnitt, Beiheft 1, Bochum 1980. 236 страна, 259 слика у тексту, 12 табела, 33 прилога.

Традиција о пребогатим рудницима бакра цара Соломона, у долини Тимне, на источном рубу пустињског полуострва Синај, распршена је до краја са два систематска археолошка ископавања. Прво, предузето током 1959—1962. год., као Араба (Арабах) експедиција, имало је за циљ истраживање истоимене депресије између Мртвог и Црвеног мора, са парочитим нагласком на Тимну која се налазила на крајњем југу; следећа ископавања у оквиру ове експедиције вођена су 1964—1969. год. такође у Тимни, а 1969—1970. год. откривен је и храм посвећен богињи Хатор, заправо рударско светилиште из времена Новог царства у Египту.

Друга кампања на Тимни изведена је у времену 1974—1976. год., у сарадњи Немачког рударског музеја у Бохуму (Савезна Република Немачка) и Института за рударство и метал библијског света (Араба експедиција, Музеј Харец) Haaretz (у Тел Авиву). Окупивши знатан број стручњака за старо рударство и металургију, овај међународни тим остварио је низ нових резултата, објављених у две публикације: B. Rothenberg, Timna: Valley of the Biblical Copper Mines, London, 1972, док је друга овде приказана.

Основна намена ове веома богато документоване и технички изванредно опремљене публикације је да пружи што уверљивију (и тачнију) слику технологије старог рударства, заступљеног у Тимни у две одвојене хронолошке и културне етапе. То значи управо на оном плану, где се недостатак неопходних података и највише осећа. Сасвим је сигурно да је најстарије рударство бакра у халколитском периоду Палестине (културе Ејлат и Тимна), између 4500—3100. год. старе ере, после ове публикације у знатној мери опредељено. То се односи на културни и технолошки садржај овог рударства, које показује основне заједничке одлике са најста-

ријим праисторијским рудницима бакра у Европи. Са истим успехом разјашњено је и технички веома сложено рударство бакра раног гвозденог доба, датовано на основу поузданих налаза у доба XIX—XXII династије Новог Царства у Египту, односно од 14. до 10. века старе ере.

Долина Тимне испресецана је пространим, пустињским воденим токовима („вади“), усеченим у истоимени камени масив, стварајући уске долине са три нивоа деградираних речних тераса. Ерозивна снага ових неуједначених бујичних токова отвара ла је и зарушавала местимично ходнике старих рударских радова. Богате насlage оксидних минерала бакра, првенствено малахита и куприта, лежале су у пешчарима палеозоику и мезозоику, видљива у стрмим странама клисура као низ паралелних слојева зеленкасто-плавичасте боје. Халколитски рудари трагали су за изливима рудних жила, откривали њихове подземне канале, продирући даље у дубину и следећи њихову разгранату мрежу. Основни алат рудара култура Ејлат и Тимна били су тешки камени батови и кремни клинови, при чему се за један од батова те врсте (са карактеристичним попречним жљебом, уклесаним целим обимом алатке), наводе и паралеле, поред осталих, са сличним рударским оруђима са рано енеолитског рудника Рудна Глава код Мајданпека у источној Србији. (Управо је на искуствима стеченим на истраживањима халколитске металургије у Тимни, у једноставној топioniчарској пећи — моделу, извршена успешна проба топљења узорака бакарне руде са Рудне Главе. Овај експеримент, први те врсте када се ради о раној металургији бакра југоисточне Европе, извршио је проф. Р. Тајелкот, такође учесник у археолошкој експедицији Арабах—Тимна).

Рударство Новог Царства представља усавршени образац технологије засноване на претходним искуствима халколита и бронзаног доба. Слично Митербергу у Аустрији, руднику касног бронзаног доба у аустријским Алпима, и Тимна се у периоду Новог Царства експлоатише разрађеним системом подземних радова — вертикалним улазним окнима, одакле се затим гранају дуги хоризонтални ходници, кружног пресека и мањег пречника. На Тимни су у овом периоду израђени стамбени и прерађивачки пунктови, где је такође вршено топљење руде у полукопанним пећима, снабденим циркуларно распоређеним дуваљкама за убризгавање ваздуха. За-

инимљиво је да углавном нема никаквих остатака бакарног лива (ингота), као ни било каквих других металних објеката — што поново доводи до питања тезу о бројности металних предмета као искључивом мерилу за достигнути производни степен металургије одговарајућег културног периода.

Ова ископавања, као и касније публикације и изложбе археолошких налаза са Тимне (приређене у низу великих градова Европе), изазвали су велику пажњу и због популарности библијског предања о богатству и моћи цара Соломона. Али треба истаћи и бројне податке, први пут добијене, о веома оскудно познатој технологији старог рударства (нарочито оног халколитског) и то са ове, у географском смислу истакнуте тачке афро-азијског простора.

Смештена тако у подручју на коме су старе цивилизације оставиле дубоког трага како у материјалној култури, тако и писаним изворима, долина Тимне је такође и један од веома ретко очуваних споменика најранијег рударства. Ископавања Тимне се са друге стране уклапају у данашња, све видљивија настојања за реконструкцијом египћанске основе производних снага старих култура, као и технологије остварене за коришћење тих сировина.

Борислав ЈОВАНОВИЋ

Imma Kilian-Dirlmeier, GÜRTELHAKEN, GÜRTELBLECHE UND BLECHGÜRTEL DER BRONZEZEIT IN MITTELEUROPA. Prähistorische Bronzefunde XII, 2. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München 1975. Стр. VIII+141 и 70 таблица.

Институт за праисторију Универзитета у Франкфурту на Мајни и даље успешно наставља да под редакцијом Х. Милер-Карпеа издаје сада већ свуда познату археолошку серију ПРАИСТОРИЈСКИ БРОНЗАНИ НАЛАЗИ (PBF) која, подељена према материјалу, има издатих већ десетине и десетине томова. За жаљење је што у до сада публикованим књигама нема аутора из Југославије, као што је лоше и то што се ни у ближој будућности не предвиђа укључење наших археолога, нарочито оних млађих, у ову иначе веома добро опремљену и презентовану серију те тако наш материјал лагано улази у томовете других страних аутора и представља узгредне налазе у оквиру других целина.

Такав је случај и са књигом И. Килијан-Дирлмејер о појасним копчама бронзаног доба у средњој Европи која обухвата и више налаза бронзаних и коштаних појасних копчи из наше земље. Књига је изашла пре неколико година, но сматрамо да је потребно нашим археолозима у сваком случају скренути пажњу на њу због систематског излагања, добрих датовања и корисних паралела. Аутор је иначе добар познавалац наших археолошких проблема те у његову компетенцију не треба сумњати.

Појасне копче бронзаног доба у средњој Европи — обухваћене су копче и појасеви из источне Француске, Швајцарске, јужне Немачке, Аустрије, Чехословачке, Мађарске и северне Југославије — писац дели према облику на три веће групе: појасне куке, појасне плоче и појасеви од бронзаног лима. Све три категорије су добро заступљене на територији која је књигом обухваћена.

Међу појасним кукама две групе се тесно везују за Словенију и то коштане појасне куке типа Иг, распрострањене у култури Љубљанског барја у неолиту и раном бронзаном добу, и двоструко крстасте бронзане куке из млађег периода културе поља са урnama нађене у већем броју у Љубљани Слешке, Добови, Острожнику и Бршљину. Од појасних кука које представљају посебне облике наведена је фрагментована вероватно појасна кука из гроба 188 са Карабурме, датована у средње бронзаном доба, и необична кука или копча у облику беотског штита из оставе у Причцу у Славонији из халштата А 1, која вероватно представља стилизовану људску фигуру.

Код појасних плоча занимљиво је да аутор сматра да је бронзана плоча дугачка око 50 см из Кољуше пре служила као део појаса а не као дијадема, док у овој категорији посебно издваја четири појасне плоче из оставе у Капелни у Славонији, датоване у халштат В 1, у тип Капелна и не искључује њихову везу са каснијим италским „чинтурионима“ веома сличног облика и орнаментике.

Појасеви од бронзаног лима, дугачки и до 1 м, такође су издељени у више типова. Типу Зидинг-Сегед (Sieding-Szeged), насталом по свему судећи у јужној Угарској, припада један комад из некрополе у Велебиту код Суботице и што је занимљивије фрагменти појаса од бронзаног лима из Криве Реке код Ужица (тумул I, гроб 5). Овај последњи комад, интерпретиран једно време као халштатски, уклапа се на овај начин у утицаје из Паноније на западну Србију у средњем бронзаном добу, видљиве у западносрпској варијанти ватинске групе (уп. М. Гарашанин, Праисторија на тлу СР Србије, 1973, 359 sqq.). За нашу земљу су иначе карактеристичнији појасеви од лима са урезаном и пунктираном орнаментиком који се цели или у фрагментима срећу у више остава из периода халштат А 1 у Славонији и Војводини (Славонски Брод, Пећинци, Нови Бечеј, Фудор). Слични појасеви са кованим украсима нађени су у оставама из Будиншћине, Вингуле-Дивоша и Великог Набрња, док је нешто другачији облик забележен у остави из Салаша Ноћајског, датованој у исто време. Када се овоме дода да су овакви неукрашени појасеви откривени у оставама из Јарка и Отока-Привлаке, онда се сам по себи намеће закључак да су се занатски центри у којима су ови појасеви од бронзаног лима израђивани у већем броју, морали једним делом налазити и на територији Југославије.

Растко ВАСИЋ

Imma Kilian-Dirlmeier, ANHÄNGER IN GRIECHENLAND VON DER MYKENISCHEN BIS ZUR SPÄTGEOMETRISCHEN ZEIT (Griechisches Festland, Ionische Inseln, dazu Albanien und Jugoslawischen Mazedonien). Prähistorische Bronzefunde XI, 2. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München 1979. Стр. XII+283 и 111 таблица.

Књига Име Килијан-Дирлмејер о привесцима од микенског до касног геометријског периода у Грчкој представља посебну занимљивост у серији праисторијских бронзаних налаза (PBF) из два разлога. Прво, што обрађује привеске — дакле онај облик накита који најмање подлеже неким одре-

ђеним захтевима и ограничењима те је стога обично најразноврснији и најшароликији, и друго, што се бави геометријским периодом у Грчкој који представља још увек недовољно расветљену спону између праисторије и антике и непрекидно привлачи пажњу и интерес многих археолога, чак и оних који нису директно везани за ове проблеме. За нас је књига од посебног значаја јер обухвата, како се из наслова види, и део материјала из наше земље.

Наслов гласи „Привесци у Грчкој од микенског до касног геометријског доба“ но садржај књиге прелази ове оквири и временски и просторно. Временски, јер залази дубоко у архајско доба, и просторно јер поред грчког материјала обухвата и бројне налазе привеска из унутрашњости Балканског полуострва. У поднаслову се истина наводе Албанија и југословенска Македонија, но уз то писац говори о готово свим познатим привесцима из тог периода из јужне Србије, Косова па и севернијих области, не као о паралелама него као о примарном материјалу. То с једне стране није лоше с обзиром да југословенски аутори нису уврштени у ову серију нити има изгледа да се то догоди у скорој будућности, те је тако бар један део нашег материјала репрезентован добро и стручно, но с друге стране то утиче на просторно јединство обрађеног материјала јер северна граница није јасно повучена, варира од типа до типа, не према неком одређеном критеријуму него према ауторовим склоностима према једном типу и материјалу који је имао под руком. На пример чини нам се потпуно сувишно стављање на странице ове публикације два типа привеска: привеска у облику латинског слова „V“ на страни 42 (V — förmige durchbrochene Anhänger), чији је један примерак нађен у Широком код Суве Реке на Косову и 3 комада на Кучковој Чуки код Кочана чему треба додати 3 новооткривена комада из Винице код Кочана, и необичног привеска са дисковима на оси на страни 44 (Achsen-scheiben Anhänger), познатог из Бразде код Скопја, Врања, Широког код Суве Реке и из Кумановске бање (за овај последњи новооткривени налаз, З. Георгиев, *Maced. Acta Arch.* 4, 69 sqq. T. I, 2). Ова оба типа распрострањена су искључиво у северној Македонији, јужној Србији и Косову и представљају манифестације материјалне културе које се овде јављају од VIII до VI века пре н.е., и релативно јасно издвајају од суседних области. Такозвани привесак-бумеранг на страни 43 (Bumerang-Anhänger) такође се јавља само на територији југословенске Македоније (Титов Велес, Орешани), но његово сврставање овде је већ оправданије јер је стилски близак бројним „македонским бронзама“ које се налазе у великој количини у нашој и грчкој Македонији. Супротно нама који смо ове предмете означили као коњске псалије (Жива Антика XXIV, 1974, 216—219), писац сматра да је највероватније реч о привесцима и подсећа на паралеле за овакве предмете у Аустрији и Румунији. Не желећи да се овде поново упуштамо у ову дискусију јер само нови слични налази могу дати дефинитиван одговор на ово питање, подвлачимо једино да пластични додаци у облику птице и коња на шипкама из Велеса индицирају, с обзиром на постојеће паралеле, да су ови предмети припадали пре коњској опреми него женском накиту.

Привесци су у књизи иначе подељени систематски на неколико великих група: на кружне привеске, привеске у облику точка, печасте привеске, звонасте привеске, прапорце или бобце, привеске у облику птица или четвороножаца, тзв. „запушаче за боце“, привеске у облику посуда и привес-

ске у облику двојних секира, свака од којих је рашчлањена на читав низ подгрупа и варијаната. У овом рашчлањивању, како се нама бар чини, има ту и тамо извесног уситњавања при чему се каткад на рачун делова губи из вида целина. На пример тип привеска Сува Река у облику точка (стр. 19) и тип сличног привеска са уздигнутим средњим делом (стр. 21) могли би се сврстати у исту групу; формирање на основу два сумњива комада посебне групе судића са поклопцем, у којој ни судић ни поклопац немају птичје протоме (стр. 232) није, чини се, било неопходно, итд.

Према горе наведеним типовима привесци у Грчкој и Македонији били су многобројни и разноврсни, но занимљиво је истаћи да се у већем броју јављају тек негде од IX века пре н.е., док су раније релативно ретки, што би указивало у извесном смислу на стране импулсе за њихову појаву. Тако се пореклом неки од њих — кружни или прстенасти привесци, привесци у облику точка, звонасти привесци — могу делимично везати за средњу Европу, али су, с обзиром на велики број варијаната, неке од ових могле настати независно у самој Грчкој. Грчки, односно критски, биће по свему судећи привесак у облику двојне секире, док од три најчешће и најраспрострањеније врсте привеска: прапораца, птица и судића, за ове последње аутор сматра да их на основу облика треба везати за Македонију, а за друге две врсте извор тражи, са резервама, на истоку и то не толико на Кавказу, колико у Персији.

Велики део материјала изнетог у књизи обухвата такозване „македонске бронзе“ — ситне бронзане предмете, најчешће привеске, који су се од VIII до VI века пре н.е. јавили у великом броју у нашој и грчкој Македонији и чије порекло, и поред досадашњих публикација на ту тему (уп. J. Bouzek, *Graeco-Macedonian Bronzes, Praha 1973*), није довољно објашњено. Међутим, поред опширног каталога, објашњавања функције, датовања и давања распрострањености сваког облика, писац се у највећем броју случајева не упушта у дискусију о њиховом настанку и даљем развоју, те тако често недостају неки одговори или у најмању руку претпоставке које би могле можда проистећи из овог нагомиланог материјала. Тако би упоређењем распрострањености појединих типова могле да се уоче извесне разлике у груписању неких облика у мањим регионима — не само однос између Тесалије и Македоније, него и разлике између солунске области, средњег тока Вардара, околине Штипа итд. Нови налази из југословенске Македоније — из Винице код Кочана, Глоса-Грчишта код Валанцова, Деделија, Сопота код Велеса, Гевгелије итд., које сам имао прилике да видим недавно у Скопском и Велеском музеју захваљујући љубазности колега Р. Пашић и Г. Петачког, у највећем броју случајева потврђују податке о распрострањању појединих облика и типова. Тако новооткривени привесци у облику суда са поклопцем — привесци у облику пиксида или макове чашице — у Виници, Глосу и Гевгелији потврђују да је овај облик, односно његова трећа и четврта варијанта (уп. Жива Антика XXIV, 1974, 220—226), био претежно раширен на средњем току Вардара и у околини Штипа, док поједини нови налази „запушача за боце“ у Сопоту код Велеса, Деделији и Гевгелији ни у ком случају не конкуришу огромној маси ових привеска око Солуна и на Халкидику итд.

Све ово овде примећено, међутим, треба занемарити у односу на оно што књига И. Килијан-

-Дирлмајер доноси и по чему ће вероватно остати дуже времена незамењив приручник за све археологе који се буду бавили ситним бронзама у Грчкој, Македонији и на Балкану уопште (као упоредни материјал су на таблама 108 и 109 дати привесци у облику птица и судова из Доње Долине и Гласинца) и у извесном смислу бити полазна тачка за грађење претпоставки и хипотеза о овим проблемима.

Растко ВАСИЋ

L. Ruaro Loseri, G. Steffé De Piero, Serena Vitri, G. Righi, LA NECROPOLI DI BREŽEC presso S. Canziano del Carso. Scavi Marchesetti 1896—1900. Monografie di Preistoria degli «Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte» I. Trieste 1977. Стр. 165 са 6 слика и 33 табле у тексту.

Шкоцјан (San Canziano) у Нотрањској једно је од највећих и најзначајнијих археолошких налазишта у Словеначком крају које обухвата више локалитета — градина, некропола, пећина, остава — са материјалом који се протеже од горњег палеолита до средњег века. Главни археолошки радови овде су извођени крајем прошлог и почетком овог века — најактивнији је био италијански археолог Карло Маркесети, тада директор Природњачког музеја у Трсту, но ископавања је вршио и Мађар Јозеф Зомбати, као и више заинтересованих аматера — док су у мањем обиму радови настављени између два светска рата, као и после рата, нарочито у палеолитским пећинама. Сем радова Ј. Зомбатија у две пећине — Јама I и II на Превали (Fliegen- und Knochenhöhle) које је овај објавио на задовољавајући начин (Mitt. d. präh. Komm. d. Kais. Akad. der Wiss. II, Wien 1913, 128 sqq.), остали резултати ископавања у Шкоцјану, нарочито Маркесетиеви, познати су само делимично и непотпуно, јер их овај никада није успео да публикује систематски и у целини, те тако и данас постоје извесне дилеме и несигурности у одређивању величине и броја локалитета и порекла појединих налаза.

Из тих разлога покренута је у Трсту, где је највећи део материјала из Шкоцјана доспео, акција да се Маркесетиева документација среди и уз њену помоћ идентификује материјал из Шкоцјана који је лежао у депоима неколико музеја. Сличне тенденције за објављивањем огромног археолошког материјала из источних Алпа, претежно из халштатске епохе, који стоји нагомилан и необјављен још од првог светског рата по бројним депоима, јавиле су се паралелно у Словенији и Аустрији. Код нас су значајни кораци у том правцу учињени серијом љубљанских „Каталога ил. Монографија“ где су публиковани Ваче, Шмарјета, Подземељ, Шмихел итд. — све материјал откривен пре првог светског рата — те и ова нова публикација, иако дело италијанских колега, у суштини представља још једну значајну допуну расветљавању раног гвозденог доба у северозападним деловима наше земље.

Аутори су уложили знатан напор да дођу до задовољавајућих резултата дешифровањем Маркесетиевих, не увек потпуно јасних списа, и сакупљањем разбацаног материјала по тршњанским музе-

јима, од чега је у међувремену доста нестало. Да су у највећој мери у томе и успели, може се видети из првих поглавља ове свеске где се јасно и систематски износи историјат радова у Шкоцјану и идентификују поједини локалитети у околини. Мање упућен читалац тек сада схвата да је реч о пет различитих некропола, о три градине и о десет пећина, дакле о једном заиста веома богатом археолошком налазишту.

У овој, првој свесци дат је материјал из некрополе у Брежецу, засеоку у близини Шкоцјана, где је Маркесети између 1896. и 1900. г. открио преко триста спаљених гробова, од чега преко двеста са прилозима. Гробови се датују од X до почетка VI века и карактеришу се између осталог богатим бронзаним оружјем, осталим прибором, накитом и керамиком у нешто мањој мери. Занимљива је појава већег броја наочарастих фибула са и без осмице у средини спирала, и богатих ратничких гробова са доста оружја и деловима бронзане коњске опреме, која показује паралеле у Панонији, колико и у Италији како је у коментару наведено.

Иначе, публикација поставља два питања у вези са развојем гвозденог доба у Нотрањској. Последњи гробови у некрополи у Брежецу стављају се у почетак VI века, паралелно са крајем некрополе у Крижној Гори и на још неким локалитетима у овој области, што би потврдило у извесном смислу нашу ранију тезу (Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији, Београд 1973, 36) да је у VI веку у Нотрањској дошло, под притиском из Долењске, до извесних померања и прекида пуног културног развоја. Према Маркесетиевим белешкама да се, истина, закључити да су остале шкоцјанске некрополе, нешто мање по обиму, припадале каснијим вековима, но како је овај материјал највећим делом изгубљен, то се неки одређени закључак не би могао да повуче. Због тога са доста интереса чекамо појаву нове свеске о Шкоцјану где ће можда међу остацима сачуваног материјала са осталих локалитета моћи да се нађу бар неки одговори на ово питање. Други проблем постављају бројни ратнички гробови који међу прилозима имају доста паралела са налазима из вотивног депоа у Јами II на Превали (Мушја јама, Fliegenhöhle) коју је ископавао Зомбати. Како се сви гробови датују у IX и VIII век пре н.е., рекло би се да је ова област доживела свој политички и културни врхунац у тим вековима (некако истовремено када и либурнска група) и да је представљала веома моћни и економски центар у време када још нема знакова о будућем развоју суседне долењске групе. Уздизањем ове последње, као и других група у суседству Нотрањске, долази до опадања значаја и моћи Шкоцјана. Детаљнија анализа овог питања, заједно са анализом друштвено-економских односа у време почетка експлоатације гвожђа на овом простору, вероватно би дала занимљиве резултате о успону и паду једне културне групе у IX и VIII веку пре н.е. у Нотрањској.

На крају желимо да поздравимо појаву ове књиге, у нади да ће она дати нашим тршњанским колегама нови подстрек да припреме за штампу и остали археолошки материјал из наше земље који се чува у њиховим музејима: не само остатак налаза из Шкоцјана, него такође из Кобарида и Моста на Сочи у археолошком свету чувене Свете Луције.

Растко ВАСИЋ

Dragan Popović, KERAMIKA STARIJEG GVOZDENOG DOBA U SREMU, Fontes Archaeologiae Jugoslaviae IV, Savez arheoloških društava Jugoslavije — Zavod za zaštitu spomenika kulture u Sremskoj Mitrovici, Beograd 1981. Стр. 77 (резиме на немачком језику 43—52) и 49 табли илустрација + 6 карти.

Књига Драгана Поповића о керамици старијег гвозденог доба у Срему, иако скромног обима и опсега, представља једно од оних дела која играју улогу веома важних беоцуга у ланцу презентовања битних карактеристика археолошког материјала једног региона. Када се при томе има у виду да је керамика гвозденог доба Војводине била до пре неколико година и појаве докторске тезе П. Медовића о насељима старијег гвозденог доба у Југословенском Подунављу готово непозната широј научној јавности и да је свака нова публикација на ту тему драгоцен, онда то још више истиче значај Поповићеве књиге. Сама књига је проистекла из магистарске дисертације што такође треба поздравити, јер показује да ова врста радова све више представља нови допринос науци а све мање компилације ранијих мишљења које не доносе много новог, као што је раније био случај.

Поред већ добро познатих и парцијално публикованих вишеслојних насеља у Срему — Гомолаве код Хртковаца и Градине на Босутској градини која садрже и моћне стратуме гвозденог доба — писац доноси близу четрдесет нових истовремених налазишта са сличним материјалом, већину од којих је сам открио и истражио. Она показују да је Срем у старије гвоздено доба био густо насељен и да је овде била распрострањена једна јединствена културна група — босутска група, како је аутор назива прихватајући име које јој је дао Н. Тасић (Materijali ADJ VII, 1971, 61 sqq.). Следеће поглавље, највеће, посвећено је анализи керамичког материјала, и ту илустрације помажу колико и текст, нарочито типолошке табеле неких керамичких облика: лонаца, питоса, здела и пехара, за које аутор црпи податке са ископавања на Босутској градини, али који имају аналогije у осталим налазиштима. Графикони представљају у суштини корак даље у односу на текст јер показују учесталост појединих облика у одређеним откопним слојевима, а не само њихову поделу на три фазе која је заступљена у тексту: на Калакача хоризонт, Васараби хоризонт и канеловани хоризонт (било би боље рећи хоризонт канеловане керамике).

Ова подела подудар се са Медовићевом хронологијом старијег гвозденог доба у Војводини, при чему Калакача хоризонт одговара гвозденом добу II (900—750. г. пре н.е.), други, Васараби хоризонт гвозденом добу III (750—600. г. пре н.е.), и трећи, хоризонт канеловане керамике гвозденом добу IV (600—300. г. пре н.е.). Последња фаза је сувише дугачка временски да би се могла успешно анализирати — није могуће да се период од 300 година не би могао поделити на краће одсеке — али како ова подела почива највећим делом на ископавањима Гомолаве и Босутске градине где су радови још у току, у извесном смислу је разумљиво да се финије поделе могу очекивати тек после завршетка радова и првих дефинитивних резултата.

После анализе материјала Поповић говори о налазима босутске керамике у суседним подручјима, северној Босни, Славонији, Словенији, Бачкој, Банату, Србији итд. У овом корисном поглављу било је можда боље да се уместо каталогског набрајања аутору познатих локалитета, говори о појединим подручјима уопштеније уз ређање локалитета

у тексту чиме би слика ширења ове групе била јаснија а омашке у изостављању појединих налазишта ван босутске територије мање уочљиве.

У последњем делу, писац расправља о односу хоризонта канеловане керамике у босутској групи, датоване од 600. до 300. г. пре н.е. и тзв. босутске групе западнобалканског комплекса познате до сада само по гробним налазима из V и IV века пре н.е. (уп. М. Гарашанин, Праисторија на тлу СР Србије, Београд 1973, 511—515). Како до сада нису откривене некрополе које би припадале канелованом хоризонту босутске групе, нити насеља која би се могла везивати за гробове босутске групе, он претпоставља да су ове две појаве припадале истој групи. Ова радна претпоставка, како је Поповић назива, може за сада да стоји но потребно је ипак задржати још доста резерви у том погледу с обзиром на могућност да нови налази оповргну наша досадашња знања о овом периоду на дотичној територији. Наиме, насеља босутске групе нису пружила још увек материјал који би имао паралеле у поменутим некрополама, нити су некрополе дале керамику из поменутог канелованог хоризонта. Босутска градина није дала још увек металне предмете, док се метални материјал са Гомолаве датије од VIII до VI века пре н.е. Најмлађи метални предмет старијег гвозденог доба на Гомолави била би двојна игла са двопетљастом главом (шлематски цртеж код Н. Тасић, Рад. Војв. Муз. 14, 1965, Т. 14, 4) која би типолошки на основу задебљања и заокружене главе украшене урезима била блиска оваквој игли из Заграђа на Гласинцу. Заједно са овом последњом нађена је једна сребрна аплика у облику дијалег вепра која се датије око 530. г. пре н.е. (F. Fiala, VMBN VI, 1899, 51), те би и игла са Гомолаве на основу тога могла припадати крају VI века пре н.е. Овакве игле су нађене истина у источној Славонији (Даљ, Богдановић) али су не само типолошки млађе, него се датију у IV век и на основу осталих предмета, нађених заједно са њима.

У етничком погледу чини се вероватним претпоставка коју износи писац, а и други пре њега, да су илирска племена Бреука и Амантина у Срему и Славонији настала симбиозом илирских дошљака са југа, махом из Босне, са домородачким становништвом. Овај продор је највероватније уследио негде почетком V века пре н.е. када је таковзана гласиначка група доживела свој врхунац. На то можда указују и налази илирских шлемова V века на овој територији — фрагмент парангатице из Сремске Митровице и недавни налаз шлема у Сави између Жупања и Орашја, који сам имао прилике да видим код налаза у селу Велесници код Кладова. Археолошки материјал VI века — фибуле, наруквике, појасеви итд. — који се налазе у већим количинама у Срему није толико везан за Босну колико и за Србију и северозападну Бутарску, те се, иако говори о утицајима и мањим продорима са југа у Срем, не може искључиво везати за Илире.

Што се тиче утицаја из источних Алпа, које писац помиње, они највероватније нису могли постојати у VIII и VII веку јер су елементи који се њима приписују некако у то време стигли у Словенију са југоистока, те су по свој прилици из истог правца доспели и у Срем. С друге стране везе са Словенијом у V па и у IV веку пре н.е. — можда упади моћне долењске групе — могу се уочити на основу појединих металних налаза чије је порекло у Словенији. Трако-кимерски утицаји представљају питање за себе, у које овде не бих улазио. Скрећем пажњу једино да скелетни гроб из Хртковаца датован у VI век пре н.е. нема никакве „типичне

трако-кимерске реквизите" (стр. 39) — о пробијеним појасевима смо писали на другом месту (*Arch. Jugoslavica* XII, 1 sqq.) и они су карактеристични за подручје централног Балкана.

Растко ВАСИЋ

R. F. Hodkinson, *THE THRACIANS*, Thames and Hudson, London 1981. *Ancient Peoples and Places*, volume 98 in the series. Стр. 192 са 168 илустрација.

У нешто измењеном формату и облику позната енглеска серија о старим народима и културама наставља успешно да излази и да нам и даље презентује кроз своја издања различите аспекте давних цивилизација и древних народа. Једна од последњих публикација тангира директно нашу археолошку науку јер говори о Трачанима, народу који је по свему судећи једно време насељавао и неке делове наше земље. Писац ове монографије, Ралф Ф. Ходкинот, већ се огледао у неколико наврата књигама из ове или њој блиске проблематике — да поменемо само *BULGARIA IN ANTIQUITY*, London 1975 (уп. Старић Н. С. 26, 1975, 193) — и може се сматрати добрим познаваоцем балканске праисторије и старе историје, будући да је у више наврата обилазио Балканско полуострво и упознао се са археолошким налазиштима и материјалом који су она дала. То се уосталом види и из првог контакта са књигом, на једном детаљу, на први поглед безначајном но у суштини важном, где су многи страни аутори који су се бавили археологијом наше земље обично правили грешке. Наиме на географској карти (стр. 12—13) сва су наша налазишта тачно лоцирана.

Херодот (*Hist.* V, 3) говори о Трачанима као о највећем народу после Индуса који би, да су уједињени, представљали најјачу и најнепобедивију силу на свету. Полазећи од ове премисе, Ходкинот у својој књизи претпоставља да се Трачанима могу назвати различите праисторијске групе и културе на великом ареалу, у читавој Бугарској и Румунији, источној Југославији и северној Грчкој, источној Мађарској, Словачкој као и добром делу Украјине, док с друге стране појаву првих Трачана он види већ крајем енеолита, насталу у фузији носилаца јамне културе из јужне Русије који су продрили у Карпатско-балканску област, са остацима локалних енеолитских група на овом простору. У којој је мери Херодот био у праву, у којој затим Ходкинот, питање је на које одговор није још увек могуће дати са довољном сигурношћу. Истина је да је негде средином I миленијума пре н.е. као и у појединим ранијим периодима постојала извесна сличност археолошког материјала на ширем ареалу, али је истовремено присутно и доста разлика, те су за било какве закључке у том правцу потребне нове анализе и потврде. Ходкинот је несумњиво у праву што сматра да је могуће утврдити једну нит културног континуитета од енеолита до историјских времена, нит која се одржала кроз миленије упркос различитим кретањима и збивањима, али је ипак, бар како се нама чини, боље још увек ово рано време не везивати за одређене етничке називе, с обзиром на наша још увек недовољна знања, нарочито о бронзаном добу Балканског полуострва. У жељи да истакне постојање овог континуитета пи-

сац се, на пример, залаже за идеју да је мотив спирале који доминира културом Отомани-Витенберг у развијеном бронзаном добу, наставио своју егзистенцију под тим утицајем све негде до раног средњег века. Међутим, ако је и вероватна његова претпоставка да су ове културе у Карпатима створиле у своје време један снажан политички, економски и металуршки центар, готово раван микенском свету на југу Балканског полуострва, чини нам се да је спирала сувише универзалан облик орнаментике или симболике да не би у различита времена могао на истим местима да се појави независно од раније употребе. Људски дух је био довољно инвентиван да поново открије и примени један тако уpečатљив мотив.

Говорећи о археолошком материјалу, аутор покушава на неколико места да да другачију интерпретацију неких значајних налаза са ове територије. Тако он претпоставља да би чувено благо из Влчи трна код Плевена могло припадати раном а не касном бронзаном добу (стр. 38—39), што се не може прихватити и поред извесних сличности у златном посућу са благом из Троје II. Наиме неки комади коњске опреме из Карпата датоване у халштат A—B (уп. М. Русу, *Dacia* N. S. IV, 1960, 161 sqq., сл. 1A, 1, 4, 10), имају директне паралеле у дршки троделне кашике из Влчи трна. Такође је тешко везати познати котао из Гундеструпа, датован у II—I век пре н.е., са трачким ковањем IV века — налазима из Летнице и Враце — и поред неких генералних сличности у извођењу (стр. 92). С друге стране, он је вероватно у праву када мисли да је мађарски коњаник споменик настао знатно пре VIII века када се иначе датује. Да ли се он може везати за Персијанце, како предлаже Ходкинот, или за нечију другу уметност, питање је које захтева нова испитивања и анализе (стр. 101—102).

Последње веома занимљиво поглавље посвећено је хероју у трачкој религији тако да књига нема неки закључак. И мада недостатак овог уобичајеног завршетка донекле смета, с друге стране је то можда и добро јер би, прво, било доста тешко сажети још више већ веома згуснуто и на махове настрпано ребање појединих праисторијских култура и група, и друго, што аутор на овај начин даје до знања читаоцима да је у многим случајевима реч о претпоставкама, да многа питања још чекају дефинитивне одговоре и да су отворене могућности за нова сазнања и нове интерпретације новим открићима са ове територије.

Лепо опремљена и богато илустрована, књига је корисна на више начина и занимљива како за стручњаке тако и за ширу публику.

Растко ВАСИЋ

Aleksandar Stipčević, *KULTNI SIMBOLI KOD ILIRA* — града и прилози систематизацији. Академија наука и уметности Босне и Херцеговине. Посебна издања, књига LIV; Centar za Balkanološka ispitivanja, књига 10. Сарајево 1981. Стр. 204 (резиме на италијанском језику 191—198) и 36 табли.

Још од два велика симпозијума, одржана у Сарајеву 1964. и 1966. године, о територијалном и хронолошком разграничењу Илира у праисторији и антици, и низа студија и изложби посвећених илир-

ској материјалној култури које су томе следиле, осетила се потреба да се паралелно са материјалном обради и духовна култура Илира упркос свим тешкоћама које постоје у проучавању ове мање опипљиве материје. И док су на пољу илирске уметности до сада постигнута извесни резултати, дотле се још није била појавила публикација која би искључиво говорила о илирској религији и култу. Ова тема је истина обрађивана узгредно или парцијално, но ипак недостајало је дело које би ову материју или бар неке њене аспекте обухватило у целини. Стога Стипчевићева књига „Култни симболи код Илира“, иако не говори уопште о илирској религији, попуњава у знатној мери једну празнину која је постојала последњих десетак година у нашој археолошкој литератури.

Писац је начинио велики напор да прикупи и систематизује огроман материјал који је у питању, да пронађе објашњења и паралеле за различите појаве на територији коју су обитавали Илири и које се могу везати за култ не само у првом миленијуму пре н.е. него и у знатно ранијим и каснијим епохама, и најзад да презентује читав материјал као заокружену целину на један задовољавајући начин. У том циљу књига је подељена на три дела, при чему у првом, најдуже, писац говори о структури илирског симболизма, анализирајући одвојено различите појаве: геометријску орнаменту, соларне и лунарне симболе, хтоничку симболику, фунерарну симболику, симболе плодности, фантастичне животиње, амулете и симболику бројева. У другом поглављу, аутор, на основу претходне анализе, расправља о пореклу и развоју појединих елемената илирског симболизма тражећи корене за поједине појаве од мезолита и неолита до римске епохе, док се у трећој глави задржава на евентуалним остацима илирског симболизма у средњовековним културама на Балкану. Књига се завршава краћим закључком.

Материја је сама по себи комплексна и уопште узевши релативно мало позната. Због тога је Стипчевић морао доста података да црпи из истовремених неилирских култура где су стицајем прилика неке појаве постале јасније или разумљивије, морао је доста претпоставки да изведе логичким путем на основу развоја праисторијских култура, што је све схватљиво када се има у виду материја коју обрађује, време које обрађује и наша још увек недовољна знања о тој теми. При анализи материјала писац се оглађује на више места од тврдње да је сваки предмет материјалне културе необичнијег облика имао култни карактер, али се запажа да понет темом он у основи не негира могућност да је то могло бити тако и да се у крајњој линији сваки привесак, троугаони, правоугли или бомбаст, може објаснити као производ извесних културних радњи тог или ранијег времена. Тешко је заиста на први поглед поверовати да је свака крива или коса линија могла имати неко магично или култно значење и да није, као украсни мотив, проистекла из подражавања облика и линија који су се јавили првобитно на дрвеним и плетеним предметима, или другим изворима. С друге стране човеку модерног доба је несумњиво тешко да уђе у психологију људи неког праисторијског периода, и ако археологија дутим и стрпљивим анализама може да утврди са доста сигурности како су ови последњи живели, како су радили и ратовали, где су спавали и шта су јели, знатно теже је свакако рећи о чему су размишљали и у шта су веровали. Извесне индичије ипак постоје. Јер не треба се само сетити безбројних графита и ликовних представа у Помпеји-

ма који говоре о симболима плодности и оплођења, него и сличних бројних досетки и порука на зидовима савремених јавних објеката, па схватити да је Стипчевић вероватно у праву, бар у оном делу, када претпоставља да је протоисторијски ликовни свет био богато заступљен симболима плодности.

Илири нису никада били схваћени као једно јединствено племе или народ те је аутор у праву када подвлачи да не постоји ни јединствена илирска религија нити јединствена илирска култна симболика, тако да његово дело треба схватити као грађу и прилог систематизацији ове материје — што је у поднаслову наведено — а не као увод у једну опште илирску симболику која се односи на сва илирска племена. Имајући у виду ову разноликост и расплићеност илирског имена и територије, он својом књигом обухвата не само оне области које се са сигурношћу могу назвати илирским: источну Босну, Херцеговину, југозападну Србију, западну Македонију, северну Албанију, Црну Гору и јужну Далмацију, него и Лику, северну Далмацију, Истру, делове Словеније и Војводине, осталу Србију и Македонију које су са Илирима биле само делимично повезане и где су живела племена која се не могу назвати чисто илирским. У том контексту питање је на пример у којој се мери Дупљајска колица или чудни предмет из Глождара код Параћина са две птице и главом говечета на горњем делу могу назвати илирским како то аутор чини (стр. 24—25 и 102). Међутим када се има у виду растељивост материје која је обрађена и несигурне границе протезања Илира, чијим именом неки називају и Јапозе, и Либурије и Истре, и Пеонце и Дарданце па и Трибале, онда су овакве лиценце разумљивије. Јер, иначе како другачије схватити једну од основних пишчевих идеја у закључку да је змија главни симбол Илира на југу а птица оних на северу, него да су по њему носиоци културе поља са урnama у Панонији бар једним делом били Илири.

Немогуће је поменути све што је Стипчевић до-нео у својој занимљивој књизи, све оно с чим се можемо сложити и оно где би по нашем мишљењу требало прићи решавању са више опрезности. Овде наводимо само неке примере. Израз „неоенеолитички“ који се јавља на више места у књизи не чини нам се довољно јасан. Култна улога извесних знакова на земљаним теговима (стр. 30—32) је могућа — њима треба додати и тег из Антигонеје (D. Budina, *Iliria* 2, 1972, 335, Fig. 49) који је имао са стране отисак двојне игле са „М“ главом, која се може објаснити, када човек мало боље промисли, такође као симбол оплођења, те би и цео тег у том случају могао да симболише мушку фигуру. Сличне отиске у облику двојних игала са „М“ главом имају и четири земљана тег из Неготина у Македонији, које сам видео у Музеју у Титовом Велесу захваљујући љубазности Г. Петачког, али се ови налазе на горњем делу. Један групни налаз из Речице код Охрида, који треба П. Кузманоски да објави у следећем броју *Дихнида*, садржи спиралну бронзану наруквицу са крајевима у облику змијских глава. Како остали материјал из овог налаза припада највероватније почетку или првој половини VI века пре н.е., ово би била најстарија до сада позната наруквица са змијским главама у овој области (уп. стр. 51). У последње време изражене су сумње у северно порекло Аполона и претеже мишљење да је он дошао у Грчку са истока (уп. C. Pescheck, *Actes du VIII Congrès UISPP*, Beograd 1971, Tome III, 64), те би с тим у вези требало испитати читаву конструкцију о Аполону који је

приказан на Душљајским колицима. Више опрезно-сти је потребно и у датовану сцене лова на стени код Трена у Албанији, коју писац ставља у бронзано или рано гвоздено доба (стр. 22) иако би лако могла потицати из средњег века. Привесак у облику двојне секире из Висоја датује се у XI а не у IX—VIII век (стр. 91) но то нема значаја за остали контекст. Петао из Фафоса (стр. 67) је случајан налаз и не чини се праисторијски, а поготову не неолитски, итд.

Када је реч о скулптури из Незакција и Јаподским урнама има се утисак да је било потребно учети више резерве при приписивању ових споменика чисто домаћој религији и домаћим културним симболима. Импулс за стварање ових споменика, како писац сам подвлачи, дошао је са стране — Истри и Јаподи нису били у стању да сами не само створе ову скулптуру него ни да је даље развију, што је нарочито видљиво у случају Незакција, — те се сам по себи намеће закључак да се са страним елементима мора рачунати и у објашњењу суштине ових споменика. Овде не желимо да потпуно игнорирамо учешће домаћих снага у овим манифестацијама религије и уметности, али се залажемо за претпоставку да утицаје са стране треба тражити не само у форми него и у садржају ових представа. На пример, нага жена са дететом која се порађа из Незакција — она вероватније датује из прве половине VI века а не из V века пре н.е. где је Стипчевић ставља (стр. 92) — има занимљиве паралеле у Спарти и Мегари Хиблеји на Сицилији (L. Bernabo Brea, *Musei e Monumenti in Sicilia*, Novara 1958, 29) те би заједно са коњаницама могла можда да индичира неки дорски култ — евентуално култ Диоскура који је према традицији био развијен на Сицилији и у Италији, одкуда је могао у једном тренутку допрети до Истре. Уништење овог светилишта по свој прилици од домородаца пре говори за његово страно него домаће порекло.

Иако су ово само нека, не од примедби него од другачијих гледања на извесна питања што је увек могуће нарочито код оваквих тема, она не умањују значај Стипчевићеве књиге која, слично његовој ранијој књизи о илирској уметности, поново отвара једну нову тему о овом далеком народу који је једном живео у нашим крајевима. Стога је ова публикација добродошла и вероватно ће у будућности бити доста цитирана од стране наших археолога с обзиром на ширину теме и целокупност обрађене проблематике. На археолошкој науци ипак остаје да у будућности покуша да начини нови корак унапред и да можда у ужим областима, у културној симболици појединих племена — Јапода, Ауторијата или Ардијеја, чију материјалну културу углавном познајемо, покуша да детаљније и конкретније прокине у тајне култа и културне симболе протоисторијских становника наше земље.

Растко ВАСИЋ

DIE SPÄTRÖMISCHE FESTUNG UND DAS GRÄBERFELD VON TOKOD, herausgegeben von A. Mócsy, Budapest 1981. Akadémiai Kiadó. 263 стр., 208 фот. и 133 табли.

Значајно античко насеље са тврђавом и некрополама, Токод, лежи у североисточном делу римске провинције Паноније, југозападно од Естергома (дан.

комитат Komárom). Заштитна, систематска ископавања на овом налазишту вршена су почев од 1955. године, а постигнути резултати сада су систематизовани и по први пут изложени у монографији под горњим насловом. Посебну пажњу привлаче радови на утврђењу подигнутом у последњим годинама Валентинијанове владавине; најмлађе фазе живота у логору (крај V века н.е.) обележавају предмети, претежно керамичке посуде, а приписују се мањој групи романизованог становништва која се задржала уз бедеме логора и после његовог рушења, одн. дефинитивног пада лимеса.

Монографију о Токоду чине прилози више аутора који, са различитих аспеката, излажу резултате истраживања и покретни материјал: истраживања у насељу (M. H. Kelemen), тврђава (A. Mócsy), керамичка продукција (V. Lányi), опеке са печатом (B. Lőrincz). Ту су и прилози о једном архитектонском моделу (M. T. Biró), о касноантичкој некрополи (V. Lányi) и најзад, о антрополошким типовима становника Токода у V веку (K. Egy).

У студији М. Х. Келемена (стр. 13—36) даје се најпре преглед случајних налаза из Токода, међу којим се значајем истиче војна диплома из 110. године (CIL XVI 164). Потом се излаже сумаран преглед грађевина које су припадале цивилином насељу (Gebäude I—XI), насталих у раздобљу II—IV века н.е. О овим грађевинама се и раније доста знало према прелиминарним извештајима различитих аутора објављиваним после ископавања, а М. Келеман је овом приликом начинио систематски преглед основних резултата према појединим целинама. Треба истаћи да су ове грађевине само делом истражене, па су и закључци до којих је дошао М. Келеман, почев од идентификације и датовања објеката, сумарни, недовољно аргументовани. Насеље је према налазима подигнуто пред крај I века н.е. (паданска и северноиталска барботинизирана sigillata), а његов каснији развој, све до краја V и почетка VI века н.е., илуструје скроман, претежно керамички материјал. У посебним прилозима изложени су основни подаци о насељу домородачког (келтског) становништва, о путевима и ризоријској некрополи.

Обимнија истраживања (1960—61, 1963—67, 1969. године) извршена су на простору касноантичког утврђења чији су остаци, плитко испод површине терена, уочени још крајем прошлога века. Тврђава правоугаоне основе, размера 142×118 м (1,6 ha), подигнута је на ненасељеном, претходно нивелисаном терену. На угловима су потковичасте куле, а на источном и западном бедуу су по две полукружне куле. На јужном бедуу, око средине, налази се већа полукружна кула, као пандан јединој капији (са две куле квадратне основе) на северном бедуу. Тврђава је саграђена од ломљеног камена и опека у малтеру, док су само куле капије изведене од кречњачких квадера. Понегде су као спотије, секундарно употребљене римске стеле и жртвеници донети, по свој прилици, из Бригедија.

У унутрашњости утврђења, осим неких мањих објеката у сухозиду чији план и намена нису јасни и који припадају познијим етапама грађње на овом простору, једина солидна грађевина је пространиа житница — horreum, приклоњена уз источни бедем, са масивним стубовима и зидовима, како је уобичајено за ову врсту објеката.

План тврђаве са потковичастим и полукружним кулама није непознат у војној архитектури касног Царства. Околност да су за кровове кула коришћене опеке са жигом Frigideris dux, омогућава прецизније датовање ових објеката између 369—373. године, с обзиром да дукат Фригиди пада у ово раз-

добле. Мање су јасне неке друге појединости везане за тврђаву, у првом реду њена функција на лимесу. Утврђење у Токоду није, наиме, грађено за смештај војне јединице; у његовој унутрашњости нема барака за смештај војника нити других објеката карактеристичних за војне логоре, осим житнице и једне мање грађевине са три просторије која би могла представљати фабрику. С друге стране, утврђење у Токоду не спомињу извори који бележе војна утврђења на лимесу (идентификовања са местом Gardellaca у Табули, одн. Cardabiaca у Нотицији нису поуздана); к томе и околност да утврђење не лежи на граници већ је повучено око 3 км у унутрашњост, па А. Mócsy, који је аутор овог поглавља, помишља да би овде могао бити у питању пре какав сабирни центар за снабдевање трупа на лимесу него војни логор. На лимесу су такви центри већ познати, а Mócsy поименице наводи Ад Пелеас у Исаурији (уп. Amm. Marc. XIV 2, 13: locus... valido murus firmatus ubi conduntur... comneatus, distribui militibus adsueta). Према неким Валентинијанским указима (Cod. Theod. VII 4, 9 из 364 (?) и VII 4, 7 из 362 (?) год.) произилази да су војници обавезни да таква лоса подижу на сваких 20 миља. Да још додамо да поред складишта у Велидени (дан. Инсбрук у Аустрији), сабирни центар је био вероватно и у Поречкој реци, на горњомезијском лимесу (уп. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses, 1977, 259—271). Утврђење у Токоду, уништено у пожару, послужило је мало након Валентинијанове владе као уточиште малобројним групама християнизираних ромејског становништва, све до почетка VI века н.е.

У опширнијем прилогу (р. 73—92. Abb. 1—32), V. Lányi обрађује једну специфичну групу керамичких посуда локалне продукције: сиве боје, танких зидова од добро пречишћене земље. Глину изванредних својстава керамичари из Токода налазили су у околним налазиштима и од ње израђивали углавном кухињско посуђе различитих облика (33 типова лонаца, здела, поклопаца, пехара и др.), понекад са необичним, једињственим украсима.

За датовање утврђења и појединих објеката у цивилном насељу, од посебне су важности налази овека са жиговима које у добро документованом прилогу обрађује B. Lörincz (р. 121—128. Abb. 1—23). Ако се изузму ретки примерци печата са називима војних јединица (legio XI Claudia, ala I Flavia Britannica (milliaria) c.R.), најбројније су опеке са жиговима из друге половине IV века које бележе имена функционера на Валентинијанском лимесу: Frigeridus v.p. dux, Terentius v.p. dux, Lupicinus tribunus, Terentianus tribunus и др.

Слика о налазима из Токода употпуњују скромни налази гвоздених предмета, пољопривредних и занатских алатки, предмета за свакодневну употребу, оружја и др. (M. R. Pető, р. 145—147. Abb. 1—23) и један архитектонски модел од печене земље (више сличних предмета налажено је у Панонији, Дакији и др.), који, према мишљењу М. Т. Biró-а (р. 159—161. Abb. 1—8) представља нимфеум, какви су познати у Апендосу, Милету и др.

Значајан део монографије о Токоду чини исцрпна студија V. Lányi-а (р. 169—191. Abb. 1—45) о касноантичкој некрополи која се ширила северозападно од насеља. Истражен је само мањи део ове некрополе, 120 гробова, најчешће слободно укопаних скелета, а у мањем проценту са скромним конструкцијама од опека и камена. Подаци о сахрањивању уз бројне, већ добро познате прилоге, исцрпно су коментарисани са многим корисним табелама. Демографске, метричке, морфолошке и друге каракте-

ристике становништва Токода, са становишта антропологије изложио је К. Egy (р. 223—259. Abb. 1—4), закључујући ову изванредно опремљену, за студиј лимеса веома корисну монографију.

Петар ПЕТРОВИЋ

Vida Stare, K R A N J, NEKROPOLA IZ ČASA PRESELJEVANJA LJUDSTEV (s prispevkoma ZDENKO VINSKI, OVREDNOTENJE GROBNIH PRIDATKOV in ISTVAN KISZELY, ANTROPOLOŠKI POGLEDI), Katalogi in monografije 18, Ljubljana 1980.

Акрибични рад Виде Старе на целокупном археолошком фондусу с некрополе у Крању представљен је овом монографијом на најбољи могући начин. Ријеч је о до сада највећој некрополи Сеобе народа у нас с приближно од око 650—700 гробова. Велики број археолошког материјала је без гробних цјелина, што није ништа необично ако се има у виду да је првих 150—200 гробова на Крању нестручно откопао још 1898. године Т. Павшлар власник земљишта. Даљи ток ископавања гробова у Крању према В. Старе је слиједећи: 1901. г. Ј. Szombathy је открио око 66 гробова, исте године F. Schluz је откопао 58 гробова (гробне цјелине не постоје), 1903. и 1904. године Ј. Жмавц је открио нових 112 гробова и 1905. године W. Šmid 213 гробова, обе кампање с гробним цјелинама.

Гробље се налази на локалитету „на Лајху“ у југозападном дијелу подграђа данашњег насеља на лијевој обали горњег тока Саве у непосредној близини ушћа Кокре у Саву.

Вида Старе направила је веома успешну реконструкцију опће ситуације некрополе на којој је према расположивим подацима означила приближан положај ископавања појединих истраживача на некрополи. Не мање су значајни подаци које аутор доноси о положају скелета, гробним јамама као и подаци о гробним прилозима. Оријентација скелета је запад—исток с рукама положеним уз тијело. Велики број сахрањивања условио је већи број поремећених скелета. Посебно је занимљиво поглавље о гробним јамама, чије дно на релативној дубини од око 1,50—1,80 м је понекад било поплочано каменним плочама или је било насуте рјечним пијеском или глином. Зидови гробних јама обложени су каменним плочама или необрађеним камењем. Надаље билижемо појаву стављања камена испод главе или иза главе. Констатирани су бројни двојни и тројни гробови као и више укопа у једној гробној јами. Покојници су били обмотани тканином или само с њом покривени. Уз скелете наилазило се на фрагментирану керамику што представља остатак култног обичаја разбијања лонаца при сахрани. Гробови ратника издвајају се само карактеристичним прилозима, а не по начину сахрањивања.

Овим опћим разматрањима припадају табле с прегледом археолошких налаза по гробовима као и каталогски опис предмета по гробним цјелинама. На крају је попис археолошког материјала с ископавања Шмида, Жмавца и Плавшара, тј. попис оних предмета за које се није могло утврдити припадајућа гробна цјелина. Изузетну вриједност представљају цртежи археолошког материјала на 136 табли.

Други дио ове монографије представља изузетно оригинално концептирано научно разматрање

Зденка Винског о крањској некрополи у цјелини. Анализирајући поједине облике заступљених прилога и вршећи истовремено аналогije са сличним некрополама са западног југославенског подручја, као што су Рифник и Книн, Вински веома јасно на материјалу уочава све промјене које су задесиле област касноантичког Carnium у VI стољећу. Кастел Carnium имао је приближно 40 година источногоску посаду, приближно од 500. до 540. године. Слједи краћи период превласти источноримског царства под Јустинијаном I, да би око 546/8 кастел Carnium добио лангобардску посаду која је овдје остала до 600. године, тј. после времена одласка Лангобарда у Италију. Сва ова етничка помјерања уочљива су и доказана типичним археолошким материјалом којег Зденко Вински презентира и документира бројним аналогјама наводећи цјелокупну стару и нову археолошку литературу.

За прву половину VI стољећа карактеристични су источнгермански, тачније источнотоски елементи мањег броја гробова крањске некрополе. Према аутору ове израђивине представљају очит импорт из источнотоске Италије а потјечу углавном из женских гробова. За другу половину VI стољећа карактеристичан је велик број налаза у женским гробовима а одређени су као панонско-лангобардски. Надаље бројни су гробови без прилога или пак с веома скромним прилозима у виду једноставних копча, ножева, кресива и сличних израђивина од жељеза. Систематском анализом сваког појединог карактеристичног облика, компарацијом сродног и истовременог материјала З. Вински долази до веома значајних нових и занимљивих резултата. Наиме, аутор сматра да искључиво германска гробља на редове нису постојала сама за себе у западним крајевима Југославије. Уствари постоје гробља старосједилачког романизованог живља. Ова гробља су на редове, различитог су опсега а садрже већи или мањи број германских упока VI стољећа. На основу гробова крањске некрополе очито је да су се германски освајачи прилагодили старосједилачком живљу у касноримској провинцији панонске Saviae, јужног Noricum-а и Далмације. Владајући слој посаде кастела Carnium сахрањивали су своје умрле по узору гробова на редове из времена источнотоско-меровиншке цивилизације. Међутим гробови налази VI стољећа указују на израђивине претежно старосједилачког извора. То су округле плочасте фибуле, игле-стилуси, игле с полнедарском главицом, полнедарске наушнице, наушнице од жељеза, копче медитеранског типа и сл.

У Крању је дакле с ријетким примјерима доказана источнотоска присутност. То су типични налази у женским гробовима, док источнотоски мушки гробови до сада археолошким нису препознатљиви. Надаље уочени су спорадични налази гепидске и меровиншке провинцијенције а можда и неки аламански утицаји. На крањској некрополи најлакше је било доказати присуство Лангобарда. Овде спомињемо само бројне S фибуле панонско-лангобардског типа. Дакле, поред лангобардских као и других германских гробова основ некрополе у Крању су гробови старосједилачког романизованог становништва с малим бројем гробних прилога или без њих.

Апсолутну хронолошку потврду пружају барбарски и источноримски новци с крањске некрополе. Укупно је нађено 10 примјерака новца, најалост само у двије затворене гробне цјелине (гробови 43 и 266). Најстарији новац кован је за Одоакра а најмлађи је лангобардског времена Јустина II. Сахрањивање на локалитету „на Лајху“ у Крању трајало

је непрекидно током цијелог VI стољећа. Престанак сахрањивања, тј. terminus post quem поп за крањску некрополу је завршетак VI стољећа а услиједио је највјероватније због аварско-славенског продирања из панонског Подунавља у југоисточне Алпе.

Особитост разматрања Зденка Винског састоји се у томе да је он додуше узео у обзир вредновања досадашњих аутора, нарочито J. Wernera и V. Bierbrauera о низу карактеристичних облика германског накита, али је настојао нарочито истакнути до сада непознати фонд из некрополе и указати на значајно радионичко средиште касноантичких чешљева локалне израде као и на постојање радионица ранобизантских копча негдје на тлу између горњих токова ријека Саве и Соче, што се рефлектира у односу некрополе у Крању с оном у Чедаде, св. Иван.

Ваља закључно истакнути да велика публикација о некрополи Сеобе народа у Крању представља драгоцен прилог проучавању раносредњовјековне археологије у Југославији.

István Kiszely употпунио је дјеломично радове Виде Старе и Зденка Винског с кратком антрополошким обрадом остеолошког материјала малог броја индивидуа очуваног у Бечу. Остали остеолошки материјал је пропао.

Славенка ЕРЦЕГОВИЋ ПАВЛОВИЋ

Janko Belošević, MATERIJALNA KULTURA HRVATA OD VII DO IX STOLJEĆA, Zagreb 1980, стр. 208, табла CI, прилога VI. Књига је посвећена др. Зденку Винском у поводу 65 година живота. Посебна издања Свеучилишне накладе Liber у Загребу.

Књига Јанка Белошевића представља изузетан допринос истраживању оног периода повијести Хрвата за које је до сада било веома мало археолошких доказа. Рад је цјеловит и аргументиран приказ стања археолошких истраживања и напора истраживача да се саберу сва досадашња сазнања о материјалној култури Хрвата од VII до IX стољећа. Систематским истраживачким радом на терену аутор је био у могућности да нам пружи на сјеверном подручју Далмације, између ријека Зрмање и Крке, 61 археолошки локалитет с већим или мањим бројем археолошких налаза који се могу временски ограничити од VII до IX стољећа. Богати археолошки фондус који је у књизи обрадио Ј. Белошевић потјече с бројних некропола, било да су систематски ископаване, било да су случајни налази. Бројни су подаци о начину сахрањивања, обичајима и култу мртвих. За разлику од ове ситуације истраживања насеља на подручју Далматинске Хрватске скоро да се није посвећивала никаква пажња. Па, иако аутор сматра да су Хрвати у ово вријеме градили своје домове од веома трошног материјала који се тешко могао сачувати, или су на старе насеобинске објекте током времена подизали нова насеља, а стара том приликом оштећена или уништена, остаје ипак чињеница да се нису предузимала већа систематска сондирања површина у непосредној близини добро истражених некропола. Имајући у виду могуће насеобинске елементе — куће, огњишта, пећи, јаме, житнице и сл. остаје велика празнина у сагледавању цјелокупне материјалне културе Хрвата у времену њихова до-

сељења и насељаванја овог подручја. Ова празнина или недостатак надокнађени су изузетно богатим археолошким гробним прилозима, који бројем, разноврсношћу, техником израде и значајем када је у питању импорт, надокнађују оно о чему је мало било ријечи.

Стање истраживања старохрватских некропола и каталогски опис изложени су сумарним подацима о свакој некрополи, стању истраживања, археолошким налазима, положају гробова уз наводе цјелокупне археолошке литературе. У склопу пописа уврштени су и случајни налази, надаље претежно уништени и још неистражени археолошки објекти с археолошким траговима који индицирају постојање старохрватских некропола на подручју сјеверне Далмације.

Јанко Белošевић у својој књизи придаје посебан значај комплексу старог Нина (Aenona) у чијем ареалу су констатирани три некрополе: на локалитету Материза, св. Крижу и Ждријцу. Мало гробље Нин-Материза познато је у археолошкој литератури од 1974. године као и дјеломично истражено велико гробље са Ждријца још од 1970. године. Међутим садашња обрада и сумарни подаци уз изванредну техничку документацију — планови распростирања гробова, посебно западне некрополе на Ждријцу, с означеним обликом гробне раке или гробне архитектуре (прилог I) и шематски приказаних археолошких објеката *in situ* уз припадајући гроб (прилог II) пружају могућност новог приступа овим значајним најстаријим археолошким локалитетима.

Жарни гробови у Капшићу, локалитет Маклиново брдо први су и најстарији археолошки трагови Славена, односно Хрвата, на тлу Далмације. Спаљивање као стари славенски обичај сахрањивања једино је археолошки доказан у Капшићу, гробље је датирано у VII стољеће. Аутор наводи и остале налазе жарних гробља с територије Југославије, али они нису систематски истражени а подаци о околностима налаза су крајње несигурни. Може се за сада ипак прихватити ауторову претпоставку, с обзиром на бројна скелетна гробља VIII и IX стољећа, да је погански обред спаљивања био веома риједак и да је рано био напуштен под утицајем снажне античке баштине у овим крајевима. Будућа ископавања показат ће колико је ова претпоставка оправдана.

Сва су откривена скелетна гробља на редове, што је уобичајени начин сахрањивања у средњем вијеку на широком европском и балканском подручју. Четири типа гробова које је уз још неке варијанте констатирао Ј. Белošевић не представљају посебну новину у начину сахрањивања. Овдје изузимљемо једино гробове у примитивним дрвеним љесовима. Ограђивање умрлих необраћеним камењем, постављање камена или опеке иза лубане и до ногу веома је раширена појава од раног до у пуну средњи вијек. Бројне су некрополе са цијеле територије Југославије на којима су заступљени слични или исти гробови. Посебно истичемо бројне некрополе с подручја Србије, које аутор не наводи, гдје су на средњовјековним некрополама од X до XIII стољећа заступљени идентични типови гробова. Нема сумње да је начин сахрањивања умрлих у земљану раку и употреба камена или опеке за ограђивање покојника, као и израда рустичне гробне архитектуре у сухозиду овисила о томе да ли у близини има грађевинског материјала или не. Оно што сматрамо значајним овдје подвући је чињеница да управо гробови VII и VIII стољећа па надаље у Далмацији, тј. најстарији хрватски гробови јасно

показују јаку античку баштину и традицију у начину сахрањивања која је током времена прихваћена на широком простору некадашњих римских провинција на југославенском подручју. Истовремено јасно је и код овог старијег хоризонта старохрватских гробова да се на основи типологије гробних рака и гробне конструкције не могу правити хронолошке дистинкције што је 1976. године истакао у својој књизи „Старохрватске некрополе“ Д. Јеловина. Разни погански обичаји при сахрањивању потпуно су се изгубили током времена а нарочито опћим прихватањем кршћанства. Погански обичаји, нпр. паљење ватре над гробом покојника, ритуално посипање гроба ситним уломцима керамичких судова, прилагање керамичких ђупова, стаклене боце и чаше с јелом и пићем у гроб покојника представљају прворазредне материјалне доказе обичаја сахрањивања поганског времена старих Славена, односно старих Хрвата, у описаним некрополама сјеверне Далмације.

Бројни археолошки налази богатих гробних цјелина пружају цијели спектар разноврсних предмета дневне употребе, оружја, оруђа и накита који зрпале дјелом домаћу израду старих Хрвата, а дјелом примљене елементе касноантичког културног обилежја као и изразите бизантске и франачке културне утицаје. Може се констатирати да гробни прилози некропола сјеверне Далмације вјерно зрпале политичке прилике на овом подручју током VIII и IX стољећа. Припомињемо да ће утицаји које је Бизант оставио на материјалну културу овог времена бити пресудни за израђевине, посебно накита толико карактеристичног за млађи хоризонт старохрватских гробова од IX до XI стољећа. Без сваке је сумње велика улога и значај импорта и утицаја Бизанта на материјалну и духовну културу не само Хрвата. Ово се посебно односи на источни дио Југославије гдје је утицај Бизанта барем толико снажан као и у Далмацији. За материјалну културу Хрвата не мање је значајан и франачки утицај, који се посебно очитује у оружју и опреми ратника. Извјесно је да се у неким примјерима ради о импорту, мада и сам аутор оставља отворено питање постојања домаћих радионица примјерице за оструге или мачеве с обзиром на њихов велики број.

Од посебног су значаја налази керамичких ђупова у гробовима, што је права ријеткост у средњовјековним гробовима на југославенском подручју (барем за сада). Све некрополе времена VIII и почетка IX стољећа у сјеверном дијелу Далмације уз остали карактеристични археолошки материјал имају и керамичке ђупове, који су углавном рађени на примитивном лончарском колу. Већи број кулне керамике представљен је типичним славенским обликом ђупа и орнаментом валовнице и хоризонталне линије. Исто толико значајан је и мањи број керамичких израђевина које је аутор издвојио као „керамику особитих облика“ гдје посебно мјесто заузимају посуде с ручицама, углавном рађене руком без употребе лончарског кола. Према Ј. Белošевићу старохрватска керамика особитих облика настала је под утицајем развијеније производње провинцијално римске керамике. На основу анализе богатог керамичког фондуса аутор сматра да је керамика с далматинског подручја имала специфичан развој.

Имајући у виду досадашње слабо стање истраживања посебно раног средњег вијека, дакле времена доласка Славена на Балкан, књига Јанка Белošевића представља изузетно значајну новину за најстарији и до сада најмање познат и проучаван период. Њен значај је тим већи што је представљен

археолошки материјал са систематских ископавања па је било могуће датирати, на основу затворених гробних цјелина, и онај археолошки материјал за који до сада није било аналогија, примјер керамичких судова.

Обимни илустративни, односно цјелокупни документациони дио ове књиге, представљен је изузетним графичким рјешенима, цртежима и фотографијама високе квалитете. Књига Јанка Белошевића представља велик допринос не само изучавању повијести Хрвата већ и велик допринос изучавању материјалне културе Јужних Славена у нас.

Славенка ЕРЦЕГОВИЋ ПАВЛОВИЋ

Слободан Ђурчић, ГРАЧАНИЦА. King Milutin's Church and Its Place in Late Byzantine Architecture, Pennsylvania University Press, University Park and London 1979, 143 стране текста, индекси, 127 илустрација (црно-беле фотографије и цртежи).

Грачаничка црква је један од највећих споменика српске средњовековне уметности и спада у оне малобројне из те групе који досада нису добили своју монографију. Разумљиво је стога да и сама појава књиге са овим насловом изазива интерес, мада је из наслова јасно да је предмет њеног проучавања само архитектура Грачанице, док недавно очишћено сликарство још чека свога описивача.

Слободан Ђурчић, аутор овог дела, професор је историје архитектуре на Универзитету Илиноис у Урбани, САД. Његова докторска дисертација, која чини језгро књиге, награђена је у САД од стране Удруженог комитета за источну Европу (Joint Committee on Eastern Europe) Савета научних друштава Америке (American Council of Learned Societies) и Истраживачког савета за друштвене науке (Social Science Research Council), а штампана је и уз помоћ из Фонда Мајларда Мајса за публикације Америчког удружења уметничких колеџа (Millard Meiss Publication Fund of the College Art Association of America). Треба истаћи да је С. Ђурчић био у САД ученик Ричарда Краутхајмера (Richard Krauthammer), једнога од водећих историчара архитектуре нашег времена.

Из увода се може разумети да се ради о значајном делу из области српске и византијске уметности и архитектуре. Ова његова особина истакнута је и сазнањем да је ово прво велико дело из области српске средњовековне архитектуре које се појављује на енглеском језику. Свакако свестан значаја чињенице да је његов рад о Грачаници у много чему унапред осуђен да буде први, Ђурчић је послу пришао са обзиром и методичношћу, и, пре свега, критичношћу. Структуру књиге, њене основне мотиве и циљ, аутор износи у уводу, где су и све важније напомене у вези са начином рада. Тежиште је бачено, како Ђурчић каже, на исцрпну анализу и опис споменика (поглавље III), као и успостављање места Грачанице у савременој византијској архитектури (поглавље IV). Пето поглавље је посвећено важним питањима првобитне намене Грачанице и њеном датовању, док су прва два поглавља општег карактера — прво је о културним и политичким збивањима у Милутиновој Србији и

друго о историји споменика. Обим књиге увећан је уводном и закључном напоменом.

Треба на почетку разјаснити саму тему књиге, јер она је у поднаслову добила јасну разлику од монографије о читавој историји и свим објектима Грачанице. Шта више, у поднаслову „Црква краља Милутина и њено место у касновизантијској архитектури“ крије се и суштина Ђурчићевог гледања на Милутинову цркву Успења Богородичиног у Грачаници. Он ју је, наиме, ставио у контекст касновизантијске, а не српске архитектуре, у оквиру које је ова увек до сада бивала посматрана. Оваква допуна наслова Грачанице је и једна од окосница књиге око које је учворен основни идејни сплет Ђурчићевог схватања Грачанице, као ремек-дела и најсавршенијег примера одређеног типа грађевине који се зачео у Византији крајем 13. века и трајао још једва пар десетина година.

У супротности са таквим гледиштем је оно које је заступала и још увек га заступа наша традиционална наука, о Грачаници као производу српског градитељства. Наводећи мисли Г. Мијеа (Millet) и Л. Брејеа (Bréhier), о Грачаници као „врхунском достигнућу локалне „школе“ под византијским утицајем, или „интерпретацији“ византијске архитектуре од стране „српског народног генија““, Ђурчић каже да је „намера ове књиге да исправи ову и сличне заблуде откривајући неке давно створене предрасуде, тако да пуно разумевање грађевине може да се постигне унутар исправно постављеног историјског оквира“.

Првом, опште историјском делу не би се имало много шта додати. У радовима овог типа, који исцрпно анализују споменик, са социоестетским резултатима његових особина, чија разматрања доносе комплексне исходе, неопходан је и исцрпак историје. Специфичност исцрка у овој књизи је у томе што се већ и у њему може наслутити посебан став о Грачаници као последици снажне „византинизације“ Србије у време краља Милутина. Његова владавина заиста је била једна од прекретница у средњовековној српској историји, по много чему. Политички, то је био сигнал Србији да јој мало шта стоји на путу до највеће силе на Балкану. Амбиције краља Милутина, што је по државничким поступцима очигледно, испуниће добијањем царске титуле тек његов унук, Душан. Србија, заиста, до Милутина није имала владара тако жестоког и продорног у вођењу послова државе и војним потхватама, ни тако издашног у обдаривању црква и манастира.

Основ за свестрану уметничку делатност у време краља Милутина дала је свакако његова војна и политичка активност, која је створила економске услове и за одређени друштвени преображај српске државе. У домену уметничког стварања постигнут је тако висок ступањ активности, какав се тешко може наћи у било којој другој средњовековној земљи из православног света за четрдесетак година, колико је трајала владавина краља Милутина. Можда би овако интензивно стваралаштво било најбоље назвати препородом, када реч не би била у сфери византијске уметности, у којој су збивања свој подстицај скоро редовно добијала из престонице, вођена далекосежним и смишљеним усмеравањима највиших кругова државне и црквене власти. За стварне уметничке, и не само уметничке, препороде, какви су се одвијали на прелому средњег и новог века у западном свету, било је потребно учешће много широким друштвеним снага, које у православном свету никад нису могле да изврше стварни утицај у уметничко стварање и да прера-

сту у покрет. У Србији краља Милутина некакви шири друштвени слојеви нису скоро ни теоријски могли бити укључени у процес уметничког стварања, и били су, свакако, још врло далеко од свести о свом утицају на њега. Снажно деловање личности владара и људи из његове најближе околине на уметничка струјања у Србији дало је печат њиховим коначним облицима, укључивши сувремену српску уметност, више него икад раније, и касније, у главне правце развоја византијске уметности. Кључне тачке природе власти краља Милутина, виђене у облицима које им је дала уметност, изражене су најтачније у завршним пасусима првог поглавља Ђурчићеве „Грачанице“. Њихов закључак је да је, установљујући нову композицију — Лозу Немањина — Милутин потврдио божанско порекло своје власти, дотле искључиво везано за византијског василевса.

Друго поглавље, о историји споменика, нуди далеко шири преглед збивања, управо од настанка Милутинове цркве, па до најновијих времена и конзерваторских радова на споменику. Ђурчић није обухватио читаву историју Грачанице, нити друге објекте који сачињавају и који су сачињавали манастир Грачаницу. Ван његовог ширег разматрања остала су два, и архитектонски и историјски, занимљива питања — 1. старије грађевине под данашњом црквом и 2. приздани егзонартекс. Одлучујуће чињенице у сужењу материје само на јединствено здање грачаничке цркве с почетка 14. столећа — без дешифровања две и историјски значајне компоненте споменика — биле су да је тиме одржана целовитост Милутиновог споменика, који је, после детаљне анализе, укључен у синтезу градитељства раног 14. столећа у Византији уопште. Оваквим „пуристичким“ ставом су оштећени сви који су очекивали или могли да добију тачно обавештење о предисторији или каснијим доградњама Милутинове Грачанице, али је његова предност велика у једном погледу, и са те стране он се може оправдати. Тако смо у изузетном преимућству да присуствујемо чврсто структурисаном поступку разголићења Грачанице краља Милутина, систематском преиспитивању свих њених саставака, који тако растумачени и схваћени, као растављени делови некаквог инструмента, опет заузимају своје место у целини, склопљени пред нашим очима. Са друге стране, ни објективне околности нису ишле на руку некаквом свеобухватном приступу материји. Најпре због тога што у време објављивања књиге још нису била објављена сва археолошка истраживања старијих културних објеката на месту, а са друге стране и стога што ова истраживања нису ни била оног обима који би давао неке опширније и прецизније одговоре на питања о улпијанској епископији. Такве одговоре можемо очекивати тек након потпуног и систематског испитивања како Улпијане (касноантичког и ранохришћанског града), тако и саме Грачанице.

Када је о данашњем егзонартексу реч, он је занимљив већ и због тога што је сведок историјских промена. У поглављу о историји споменика аутор му је посветио довољно простора да у основним цртама расветли његов постанак и касније промене. Ђурчић бележи све историјске податке важне за повест манастира, и то чини доследно темељитим поступком. Занимљиво је да је у читавој историји споменика — која бележи више тешких но срећних тренутака, разна рушења и невоље, главна црква понајмање страдала; њени снажни зидови, као неким чудом чувани, остали су до данас скоро недирути.

Треће и четврто поглавље књиге ваља тумачити упоредо, јер ово друго, понављајући редослед анализе претходног поглавља, већ анализоване саставке грачаничке архитектуре доводи у стилски континуитет са сувременим касновизантијским споменицима. И сам аутор, како напомиње у уводу, био је свестан опасности од понављања којој се тиме извргао, но чини се да је врло добро контролисаном техником писања и излагања избегао умножавање истоветних закључака.

Удвојивши наслове Ђурчић је, можда несвесно, направио разлику између непосредног додира са спомеником на терену и разматрања и студија насталих у кабинету. Исходишта ове „двополне“ анализе сročена су сродним начином и са уједначеном научном критичношћу, па је опис — „теренски“ део —, који је по природи сувопаран, веома занимљиво испричано штиво. Највише новина донело је управо ово поглавље књиге у коме су поједини облици грачаничке архитектуре термилошки сасвим освежени. Ђурчићево схватање простора и облика Грачанице, са ендом и егзонартексом, и амбулаторијумом који опасује наос, припремило је терен за уврштење Грачанице тамо где јој је, по свему, и место: у сувремене токове византијског градитељства. То је основна разлика од видокурга у коме се Грачаница налази од времена Габријела Мијеа, иначе једног од најзаслужнијих за модеран приступ српској уметности, архитектури посебно.

У време у коме је он писао о Грачаници, византијско стваралаштво се није посматрало као заједничка уметност свих народа у сфери Византије и њеног културног утицаја, већ се афирмисало гледиште о независности националних „школа“. Значај о кретањима византијске уметности у целини била су ограничена, можда и због мањег броја познатих споменика и њихове врло ограничене доступности, нарочито кроз литературу. Савремена наука је доста рефлексно прихватила, па и данас прихвата, такво тумачење по коме у оквирима једне мање европске државе, каква је била Србија, није постојала и настајала византијска уметност, већ неки њени споредни огранци. По таквим тумачењима Грачаница се обично представљала као споменик основе уписаног крста, са одређеним особеностима, као што су слепа калота над средишњим сводом олтарског простора, или бочни трансепти споља обликовани преломљеним луцима, што је опет посматрано као производ локалног градитељства. Ђурчићева идеја, врло добро образложена, је да је Грачаница савршени и једини (очувани) пример исхода еволуције одређеног византијског петокуполног типа грађевине, у коме је језгро храма — квадратни наос са уписаним крстом — обухваћен бочним амбулаторијумима са севера и југа, унутрашњим нартексом са две куполе са запада и бочним капелама са северне и јужне стране олтарског дела.

Ђурчићев метод раздвајања описа и анализе облика од њиховог суочавања са византијском архитектуром и довођења на само врело идеја, веома је сугестиван и свакако бољи од закључивања одмах из описа, у чему би се визуелне и просторне вредности Грачанице нашле издвојене из свог историјског и хронолошког контекста. Ту је на прави начин описан било споменика. Његови снажни спољни облици, наизглед лако схватљиви, имају и трајније вибрације, које се откривају само стрпљивим поступком дуготрајног одгонетања. Задовољство естетике пред лепотом споменика Ђурчић је претпоставио релативно приметном послу објашњавања чињеничких сведочанстава о њему. Тиме је исправио бар једну мањкавост досадашњих мисли о Грача-

ници — превасходно упућених утиску који споменик оставља на надахнутог посматрача, иначе слободних у закључцима — усмеривши се на сагледавање тананих односа споменика и трагова незаписаних идеја које су о њему имали његови творци.

У анализи поступак је био спроведен рашчлањем архитектуралних вредности споменика на његове опште аспекте, а у њиховом оквиру су разматране независне просторне целине цркве. Ђурчић набраја шест основних елемената грачаничке архитектуре (ако се изузме део о ранијим грађевинама): план, просторна организација и природно осветљење, структура, спољно обликовање, градитељски материјали, и декоративни аспекти архитектуре. План и простор су подељени на: наос, олтарски простор, епидонартекс, амбулаторијуме, бочне капеле и галерију, а у оквиру плана анализован је и спољни нартекс. Спољно обликовање је подељено на: фасаде, супраструктуру, и формална разматрања — пирамидална композиција. У поглављу „Грачаница и касновизантијска архитектура“ нису поновљени у разматрању сви првобитно набројани елементи, пре свега наос, но питање језгра основе цркве — уписаног крста — и његовог односа са другим чиниоцима плана цркве изложено је у делу под насловом „композиција плана“.

План је место на коме се треба посебно задржати јер се Ђурчићево објашњење о њему разликује од онога које су давали ранији истраживачи. Раније описивање Грачанице као цркве са основом уписаног крста није исказало сву сложеност склопа њеног плана, који је, по Ђурчићу, у токовима сувремене византијске архитектуре петокуполних грађевина са двокуполним нартексом и амбулаторијумима. Док су Ђурчићеви претходници Грачаницу укључивали у природне токове српске архитектуре, са неким облицима који у том светлу посматрани мора да изгледају анахрони (бочни трансепти, на пример), Ђурчић чини обрт поставивши је у ред са сувременим византијским градитељством, пре свега Солуна. Пре него што се осврнемо на последице оваквог става, које битно мењају досадашњи поредак у односима Грачанице према српској и византијској архитектури, али и српског и византијског градитељства, размотримо најважније чињенице које говоре у прилог једном или другом тумачењу Грачанице, и најважније историјско-уметничке околности које су утицале на стварање Грачанице и овог типа споменика.

Српска архитектура до краља Милутина крета се углавном токовима аутохтоног стваралаштва, обележеног византијском (или православном) концепцијом простора и западњачким (поморским) начином зидања. Грубо узевши, са извесним локалним колебањима основе, читав 13. век је обележен рашком школом. Нова струјања у српском градитељству започињу Милутиновом „византинизацијом“, његовим великим освајањима на југу, великим владарским и државно-политичким амбицијама. Подижући цркве и манастире дилем и своје проширене и читаве византијске области, Милутин се сусрео са најпопуларнијим византијским типовима грађевина. Тако је највећи број његових очуваних цркава баш типа уписаног крста, а ни за једну његову цркву, сем оне у Бањској, не може се тврдити да је ослоњена на раније рашке традиције српског градитељства.

Од великог броја споменика који му биографија приписује поуздано је идентификовано само седам сачуваних. Од њих, три су сложене петокуполне цркве: Богородица Љевишка, Старо Нагоричино и Грачаница. Три грађевине повезују поред истог кти-

тора и истог основног типа коме припадају и веома велика хронолошка и географска блискост. Шта више, све три цркве су подигнуте на темељима (у случају Грачанице само на месту) старијих византијских базилика. Управо ту и почињу разлике између три храма. Наиме, док су Нагоричино и Љевишка сасвим поштовале стари распоред зидова (барем језгра, у случају Љевишке и опне, у случају Нагоричина), Грачаница је подигнута сасвим независно од старе базилике. Независна основа Грачанице довела је и до независно подигнуте конструкције и структуре, која се битно разликује од „базиликалног“ петокуполног типа Љевишке и Нагоричина. Једноставно речено, и Љевишка и Нагоричино, у духу средњовизантијског типа петокуполних цркава, имају куполе у угловима правоугаоника, између кракова крста, док бочни бродови (портици) и спољна приправа обухватају петокуполно језгро. У Грачаници, напротив, куполе стоје у самим угловима омотача језгра — наоса са уписаним крстом. Таква једна „нелогичност“ Грачанице може се објаснити условљеношћу симетрије која влада не само у основи већ и у обликовању фасада и, нарочито, структурисању маса и простора.

Солунске сродне грађевине, које по решењу, ако не и хронолошки, претходе Грачаници — Св. Катарина и Св. Апостоли, сродније су Грачаници од Љевишке и Нагоричина, барем у јасније обликованом амбулаторијуму који опасује наос, као и у погледу купола које су смештене у угловима омотача, као и код Грачанице. Као независно изграђене цркве, и Св. Катарина и Св. Апостоли имали су много више могућности да потпуније развију у структури идеју из основе о наосу окруженом амбулаторијумима, него Љевишка и Нагоричино. Међутим, индикативно је да је, и у случају Св. Катарине и Св. Апостола, прво саграђено језгро уписаног крста, а да су амбулаторијуми додати доцније, што подоста заматљује идеју о, рекао бих, „солунском пореклу грачаничке архитектуре“, која, замишљена и изведена у један мах представља и једини савршени пример типа, са свим потпуним елементима изведеним једновремено. И после свих компарација са сувременим сродним грађевинама и истраживања порекла сваког појединачног градитељског елемента као и целине, и Ђурчић се нашао у ситуацији да објасни, као и сви његови претходници, ипак енигматичну појаву грачаничког храма.

У летом поглављу књиге, посвећеном првобитној намени Грачанице и проблему њеног датовања, више пута у књизи наговештено разрешење коначно је добило свој прави облик. Петокуполна, свечана, велика црква, раскошних облика и димензија, задужбина краља Милутина, седиште липљанске епископије, по Ђурчићевом мишљењу, била је замишљена као гробница краља Милутина. Осим ових посредних доказа о величанствености здања за идеју о Грачаници као Милутиновом маузолеју, постоји и један непосредни, али недовољно одређен доказ. Наиме, упоређо са зидовима цркве подигнута су и три аркосолија, од којих се за два не зна коме су били намењени. Резимирајући места у храмовима на којима су били сахрањивани српски владари, Ђурчић закључује да је то скоро редовно било у јужном делу цркве, обично у југозападном углу. Сходно томе, неидентификована намена аркосолијума у западном делу јужног амбулаторија била би да прими тело краља Милутина.

Најозбиљнија препрека оваквом тумачењу првобитне замисли о Грачаници је чињеница да је Милутин сахрањен стварно у цркви Св. Стефана у Бањској. Ђурчићев одговор на ову недоумицу јесте

да је Грачаница само започета као маузолеј Милутинов, а да се још у току градње одустало од тога и да се одлучило да се у ту сврху подигне Бањска. Формални разлози, по Ђурчићу били би у жељи Милутина да, по истеку десетогодишњег сукоба између њега и Драгутина, одрекавши се прилично „византинизације“, изабере једну помірљиву варијанту, цркве „на подобије Студенице“, сасвим у традицији Немањиха. У оквиру оваквог тумачења намеће се још једна тешкоћа, наиме датовање Грачанице. Будући да је одлука о зидању Бањске донесена крајем 1312. или почетком 1313. године, Грачаница је, по Ђурчићевом тумачењу њене намене, морала бити започета пре краја 1312. Ђурчић верује да је Грачаница започета у време врло живих веза Милутина и Византије и у време најжешћих конфликта Милутина и Драгутина, управо 1311. и не касније од почетка 1312. године. Уколико би прихватили Ђурчићев предлог датовања Грачанице, у суштини сасвим хипотетичан, чини ми се да би се нашли у приличном временском теснацу који би морао бити довољан за следеће догађаје: започињање зидања Грачанице, најмање до висине у којој су се нашла три аркосолија; победу Милутина над Драгутином и одлуку да се започне зидање Бањске. С обзиром на познате чињенице да је зидање једне краљевске задужбине био огroman и врло значајан посао, тешко је веровати да се у периоду од највише годину дана одлучило да једна црква не буде краљевски маузолеј, и да се подигне друга са том наменом и још уз то, у раздобљу најопштријег сукоба у борби за власт. За Ђурчићеву тезу да је Грачаница зачета као Милутинов маузолеј од виталне је важности управо тачност оваквог датовања у овај уски временски теснац од годину дана, у ком је Грачаница морала бити започета као маузолеј да би убрзо и та идеја била напуштена.

Озбиљне чињенице стоје у прилог нешто познијем датовању грачаничке цркве, у 1315. годину. Наиме, уколико и искључимо аргументе из грачаничке повеље, остаје нам „археолошко сведочанство“ Љевишке и Нагоричина, који свакако претходе решењима Грачанице. Тешко је претпоставити да после најзрелијег решења петокуполне цркве са амбулаторијумом долазе друга која имају још прелазне облике и непотпуности. Солунске цркве, Св. Катарина и Св. Апостоли, чије је датовање или у ширим оквирима или још неутаначено, налазе се и географски и политички у другој сфери, те је њихово сведочење, бар у погледу датовања, без већег значаја. Најлогичније би било, свакако, да су обе настале пре Грачанице, гледајући зрелост идеје као искључиви критеријум.

Читаво пето поглавље, у коме су изложене идеје у вези са наменом и датовањем Грачанице, остаје у оквиру непотврђене хипотезе. За Ђурчићеву тезу о намени Грачанице врло је битно датовање, те су се тако ова два, у суштини независна елемента, нашла спојена у једној пре претпостављеној него утврђеној вези. Вредност Ђурчићеве књиге није битно умањена ни у случају да се његов предлог за намену Грачанице и њено датовање не потврди. Без обзира на исправност Ђурчићевих хипотеза изнетих у петом поглављу, сви евентуални докази и образложења постављени су на најправилнији начин, педантно и разложно до краја.

Драгоцена особина Ђурчића је да сваки елемент грађевине који описује истражи од почетка до краја, те ће сваком оном ко се упушта у истраживање средњовековних споменика и њихов монографски опис Ђурчићев метод користити. Задовољ-

ство је пратити систематичност и лакоћу са којом аутор Грачанице обнавља структуру цркве откривајући нам сваки детаљ њене скривене лепоте. Један део књиге, у коме се сасвим открива Ђурчићев метод, који карактеришу продорност и свежи погледи на материју, је онај о декоративним аспектима архитектуре, у шта аутор укључује све декоративне вредности: употребу опека у шари, обрађене камене профиле (стубове, кордонске венце, довратнике), под, али и живопис, тамо где је он повезан са архитектуром, односно начин на који је живопис интегрисан у архитектуру (или: у њен декоративни вид).

Нарочито је важно опажање о интегрисању сликарства у архитектуру, то јест о методу којим је сликарство одвојило поједине просторне целине цркве, створивши савршену симбиозу ова два вида споменика. За некаку будућу студију о стварању јединственог организма средњовековних храмова уопште, или било ког појединачно, идеје Ђурчића могу да буду путоказ. Он је приметио да сликани сокл (који се састоји од мермерне имитације у читавом простору храма без олтара и сликаних драперија у олтару) одговара појединим деловима цркве. Тако је онај на западном зиду, који је нижи него на другим местима, одвојио простор унутрашњег нартекса од амбулаторија, и тако се по имитацији драперија у олтарском делу може закључити на ком месту је стајао првобитни иконостас. Доследно прихваћена идеја о сликању архитектонског украса огледа се у сликању кордонских венаца, било димензионалних или каменних, тродимензионалних. Такво схватање украса грађевине, који вероватно има порекло још у хеленистичком и римском илузионистичком сликању архитектуре, захтевало је врхунско сликарско умеће мајстора, што су грачанички сликари ван сумње и поседовали. Будућег писца монографије о грачаничком сликарству Ђурчић је задужио и луцидним идејама али и прецизним описима сликаног сокла и кордонских венаца.

Књига је опремљена прворазредном документацијом. Мноштво пресека, изгледа и детаља, бројне фотографије, све је пречишћено, прегледно и функционално. Ово последње треба истаћи, јер сваки посебни одељак који образлаже неку идеју или анализује одређени архитектонски елемент има свој пандан у цртежу или фотографији.

„Грачаница“ је, поред наведених недостатака у погледу датовања и намене које Ђурчић износи, одлично написана књига. Њена структура је прегледна и на природан начин сачињена, а језик којим је написана је рационалан и, с обзиром на специфичност материје, савршено функционалан. Због тога је и штета што се књига није појавила на српскохрватском, и требало би се заложити за што скорије њено издавање на нашем језику. Ђурчићева књига је једна од најобимнијих и најбољих архитектонских монографија неког српског средњовековног споменика, а спада у најбоље и из шире области византијске архитектуре. Неоспорно је њено место у свету западне науке, и утолико су новине које доноси подстицајније за даље трагање за нашом прошлошћу.

Срђан ЂУРИЋ

ници — превасходно упућених утиску који споменик оставља на надахнутог посматрача, иначе слободних у закључцима — усмеривши се на сагледавање тананих односа споменика и трагова незаписаних идеја које су о њему имали његови творци.

У анализи поступак је био спроведен рашчлањеном архитектуралних вредности споменика на његове опште аспекте, а у њиховом оквиру су разматране независне просторне целине цркве. Ђурчић набраја шест основних елемената грачаничке архитектуре (ако се изузме део о ранијим грађевинама): план, просторна организација и природно осветљење, структура, спољно обликовање, градитељски материјали, и декоративни аспекти архитектуре. План и простор су подељени на: наос, олтарски простор, ендонартекс, амбулаторијуме, бочне капеле и галерију, а у оквиру плана анализиран је и спољни нартекс. Спољно обликовање је подељено на: фасаде, супраструктуру, и формална разматрања — пирамидална композиција. У поглављу „Грачаница и касновизантијска архитектура“ нису поновљени у разматрању сви првобитно набројани елементи, пре свега наос, по питање језгра основе цркве — уписаног крста — и његовог односа са другим чињеницама плана цркве изложено је у делу под насловом „композиција плана“.

План је место на коме се треба посебно задржати јер се Ђурчићу објашњавање о њему разликује од онога које су давали ранији истražивачи. Раније описивање Грачанице као цркве са основом уписаног крста није исказало сву сложеност склопа њеног плана, који је, по Ђурчићу, у токовима савремене византијске архитектуре петокуполних грађевина са двокуполним нартексом и амбулаторијумима. Док су Ђурчићу претходници Грачаницу укључивали у природне токове српске архитектуре, са неким облицима који у том светлу посматрани мора да изгледају анахрони (бочни трансепти, на пример), Ђурчић чини обрт поставивши је у ред са савременим византијским градитељством, пре свега Солуна. Пре него што се осврнемо на последице оваквог става, које битно мењају досадашњи поредак у односима Грачанице према српској и византијској архитектури, али и српског и византијског градитељства, размотримо најважније чињенице које говоре у прилог једном или другом тумачењу Грачанице, и најважније историјско-уметничке околности које су утицале на стварање Грачанице и овог типа споменика.

Српска архитектура до краља Милутина кретала се углавном токовима аутохтоног стваралаштва, обележеног византијском (или православном) концепцијом простора и западњачким (поморским) начином зидања. Грубо узевши, са извесним локалним колебањима основе, читав 13. век је обележен рашком школом. Нова струјања у српском градитељству започињу Милутиновом „византинизацијом“, његовим великим освајањима на југу, великим владарским и државно-политичким амбицијама. Подижући цркве и манастире диљем и своје проширене и читаве византијске области, Милутин се сусрео са најпопуларнијим византијским типовима грађевина. Тако је највећи број његових очуваних цркава баш типа уписаног крста, а ни за једну његову цркву, сем оне у Вањској, не може се тврдити да је ослоњена на раније рашке традиције српског градитељства.

Од великог броја споменика који му биографија приписује поуздано је идентификовано само седам сачуваних. Од њих, три су сложене петокуполне цркве: Богородица Љевишка, Старо Нагоричино и Грачаница. Три грађевине повезују поред истог кти-

тора и истог основног типа коме припадају и веома велика хронолошка и географска блискост. Шта више, све три цркве су подигнуте на темељима (у случају Грачанице само на месту) старијих византијских базилика. Управо ту и почињу разлике између три храма. Наиме, док су Нагоричино и Љевишка сасвим поштовале стари распоред зидова (барем језгра, у случају Љевишке и опне, у случају Нагоричина), Грачаница је подигнута сасвим независно од старе базилике. Независна основа Грачанице довела је и до независно подигнуте конструкције и структуре, која се битно разликује од „базиликалног“ петокуполног типа Љевишке и Нагоричина. Једноставно речено, и Љевишка и Нагоричино, у духу средњовизантијског типа петокуполних цркава, имају куполе у угловима правоугаоника, између кракова крста, док бочни бродови (портици) и спољна припрага обухватају петокуполно језгро. У Грачаници, напротив, куполе стоје у самим угловима омотача језгра — наоса са уписаним крстом. Таква једна „делогичност“ Грачанице може се објаснити условљеношћу симетрије која влада не само у основи већ и у обликовању фасада и, нарочито, структурисању маса и простора.

Солунске сродне грађевине, које по решењу, ако не и хронолошки, претходе Грачаници — Св. Катарина и Св. Апостоли, сродније су Грачаници од Љевишке и Нагоричина, барем у јасније обликованом амбулаторијуму који опасује наос, као и у погледу купола које су смештене у угловима омотача, као и код Грачанице. Као независно изграђене цркве, и Св. Катарина и Св. Апостоли имали су много више могућности да потпуније развију у структури идеју из основе о наосу окруженом амбулаторијумима, него Љевишка и Нагоричино. Међутим, индикативно је да је, и у случају Св. Катарине и Св. Апостола, прво саграђено језгро уписаног крста, а да су амбулаторијуми додати доцније, што подеста замишља идеју о, рекао бих, „солунском пореклу грачаничке архитектуре“, која, замишљена и изведена у један мах представља и једини савршени пример типа, са свим потпуним елементима изведеним једновременно. И после свих компарација са савременим сродним грађевинама и истраживања порекла сваког појединачног градитељског елемента као и целине, и Ђурчић се нашао у ситуацији да објасни, као и сви његови претходници, ипак енигматичну појаву грачаничког храма.

У петом поглављу књиге, посвећеном првобитној намени Грачанице и проблему њеног датовања, више пута у књизи наговештено разрешење коначно је добило свој прави облик. Петокуполна, свечана, велика црква, раскошних облика и димензија, задужбина краља Милутина, седиште липљанске епископије, по Ђурчићевом мишљењу, била је замишљена као гробница краља Милутина. Осим ових посредних доказа о величанствености здања за идеју о Грачаници као Милутиновом маузолеју, постоји и један непосредни, али недовољно одређен доказ. Наиме, упоређу са зидовима цркве подигнуте су и три аркосолија, од којих се за два не зна коме су били намењени. Резимирајући места у храмовима на којима су били сахрањивани српски владари, Ђурчић закључује да је то скоро редовно било у јужном делу цркве, обично у југозападном углу. Сходно томе, неидентификована намена аркосолијама у западном делу јужног амбулаторија била би да прими тело краља Милутина.

Најозбиљнија препрека оваквом тумачењу првобитне замисли о Грачаници је чињеница да је Милутин сахрањен стварно у цркви Св. Стефана у Вањској. Ђурчићев одговор на ову недоумицу јесте

да је Грачаница само започета као маузолеј Милутинов, а да се још у току градње одустало од тога и да се одлучило да се у ту сврху подигне Бањска. Формални разлози, по Ђурчићу били би у жељи Милутина да, по истеку десетогодишњег сукоба између њега и Драгутина, одрекавши се привидно „византинизације“, изабере једну помірљиву варијанту, цркве „на подобије Студенице“, сасвим у традицији Немањина. У оквиру оваквог тумачења намеће се још једна тешкоћа, наиме датовање Грачанице. Будући да је одлука о зидању Бањске донесена крајем 1312. или почетком 1313. године, Грачаница је, по Ђурчићевом тумачењу њене намеће, морала бити започета пре краја 1312. Ђурчић верује да је Грачаница започета у време врло живих веза Милутина и Византије и у време најжешћих конфликта Милутина и Драгутина, управо 1311. и не касније од почетка 1312. године. Уколико би прихватили Ђурчићев предлог датовања Грачанице, у суштини сасвим хипотетичан, чини ми се да би се нашли у приличном временском теснацу који би морао бити довољан за следеће догађаје: започињање зидања Грачанице, најмање до висине у којој су се нашаа три аркосија; победу Милутина над Драгутином и одлуку да се започне зидање Бањске. С обзиром на познате чињенице да је зидање једне краљевске задужбине био огроман и врло значајан посао, тешко је веровати да се у периоду од највише годину дана одлучило да једна црква не буде краљевски маузолеј, и да се подигне друга са том наменом и још уз то, у раздобљу најоштријег сукоба у борби за власт. За Ђурчићеву тезу да је Грачаница зачета као Милутинов маузолеј од виталне је важности управо тачност оваквог датовања у овај уски временски теснац од годину дана, у ком је Грачаница морала бити започета као маузолеј да би убрзо и та идеја била напуштена.

Озбиљне чињенице стоје у прилог нешто познијем датовању грачаничке цркве, у 1315. годину. Наиме, уколико и искључимо аргументе из грачаничке повеље, остаје нам „археолошко сведочанство“ Љевишке и Нагоричина, који свакако претходе решењима Грачанице. Тешко је претпоставити да после најзрелијег решења петокуполне цркве са амбулаторијумом долазе друга која имају још прелазне облике и непотпуности. Солунске цркве, Св. Катарина и Св. Апостоли, чије је датовање или у ширим оквирима или још неутаначено, налазе се и географски и политички у другој сфери, те је њихово сведочење, бар у погледу датовања, без већег значаја. Најлогичније би било, свакако, да су обе настале пре Грачанице, гледајући зрелост идеје као искључиви критеријум.

Читаво пето поглавље, у коме су изложене идеје у вези са наменом и датовањем Грачанице, остаје у оквиру непотврђене хипотезе. За Ђурчићеву тезу о намени Грачанице врло је битно датовање, те су се тако ова два, у суштини независна елемента, нашаа спојена у једној пре претпостављеној него утврђеној вези. Вредност Ђурчићеве књиге није битно умањена ни у случају да се његов предлог за намену Грачанице и њено датовање не потврди. Без обзира на исправност Ђурчићевих хипотеза изнетих у петом поглављу, сви евентуални докази и образложења постављени су на најправилнији начин, педантно и разложно до краја.

Драгоцену особину Ђурчића је да сваки елемент грађевине који описује истражи од почетка до краја, те ће сваком оном ко се упушта у истраживање средњовековних споменика и њихов монографски опис Ђурчићев метод користити. Задовољ-

ство је пратити систематичност и лакоћу са којом аутор Грачанице обнавља структуру цркве откривајући нам сваки детаљ њене скривене лепоте. Један део књиге, у коме се сасвим открива Ђурчићев метод, који карактеришу продорност и свежи погледи на материју, је онај о декоративним аспектима архитектуре, у шта аутор укључује све декоративне вредности; употребу опека у шари, обрађене камене профиле (стубове, кордонске венце, довратнике), под, али и живопис, тамо где је он повезан са архитектуром, односно начин на који је живопис интегрисан у архитектуру (или: у њен декоративни вид).

Нарочито је важно опажање о интегрисању сликарства у архитектуру, то јест о методу којим је сликарство одвојило поједине просторне целине цркве, створивши савршену симбиозу ова два вида споменика. За некакву будућу студију о стварању јединственог организма средњовековних храмова уопште, или било ког појединачно, идеје Ђурчића могу да буду путоказ. Он је приметио да сликани сокл (који се састоји од мермерне имитације у читавом простору храма без олтара и сликаних драперија у олтару) одговара појединим деловима цркве. Тако је онај на западном зиду, који је нижи него на другим местима, одвојио простор унутрашњег нартекса од амбулаторија, и тако се по имитацији драперија у олтарском делу може закључити на ком месту је стајао првобитни иконостас. Доследно прихваћена идеја о сликању архитектонског украса огледа се у сликању кордонских венаца, било димензионалних или каменних, тродимензионалних. Такво схватање украса грађевине, које вероватно има порекло још у хеленистичком и римском илузионистичком сликању архитектуре, захтевало је врхунско сликарско умеће мајстора, што су грачанички сликари ван сумње и поседовали. Будућег писца монографије о грачаничком сликарству Ђурчић је задужио и лудцидним идејама али и прецизним описима сликаног сокла и кордонских венаца.

Књига је опремљена прворазредном документацијом. Мноштво пресека, изгледа и детаља, бројне фотографије, све је пречишћено, прегледно и функционално. Ово последње треба истаћи, јер сваки посебни одељак који образлаже неку идеју или анализује одређени архитектонски елемент има свој пандан у цртежу или фотографији.

„Грачаница“ је, поред наведених недостатака у погледу датовања и намење које Ђурчић износи, одлично написана књига. Њена структура је прегледна и на природан начин сачињена, а језик којим је написана је рационалан и, с обзиром на специфичност материје, савршено функционалан. Због тога је и штета што се књига није појавила на српскохрватском, и требало би се заложити за што скорије њено издавање на нашем језику. Ђурчићева књига је једна од најбољих и најбољих архитектонских монографија неког српског средњовековног споменика, а спада у најбоље и из шире области византијске архитектуре. Неоспорно је њено место у свету западне науке, и утолико су новине које доноси подстицајније за даље трагање за нашом прошлосту.

Срђан ЂУРИЋ

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ, 2. Издање Народне библиотеке Србије. Археографско одељење. Београд 1980, 364 стр. и Додатак 200 стр.

Својим бројним чланцима и расправама други број Археографских прилога, које издаје Археографско одељење Народне библиотеке Србије, представља низ занимљивих доприноса нашој старој писмености и књижевности и на тај начин ова публикација постаје све значајнија за упознавање ове стране наше културне прошлости.

Сарадници Археографског одељења донели су нове резултате својих истраживања, међу којима су поједини радови сасвим изузетни за познавање споменика наше писане речи. Спољни сарадници су својим радовима тесно повезани за рад овог одељења.

Уводни чланак Александра Младеновића је посвећен успомени рано преминулог, веома омиљеног, управника Народне библиотеке Владимира Стефановића, чији је рад био поглавито везан за проучавање народних говора јужне Србије.

Владимир Мошин у чланку: „Идејна скица изложбе јужнословенске писмености у Охриду 1980. године“ истиче „мисао о писму као најмоћнијем средству фиксирања људске мисли, покретачу у рађању и непрекидном вечном развоју светске културе“. Узимајући писмо и писменост као основни критеријум у композицији изложбе, даје широки увод у словенску писменост од најстаријег, „златног“ преславско-охридског доба.

Љубомир Дурковић-Јакшић у чланку: „Почетак српског екслибриса“, доноси поглед на најстарије потписе, печате и монограме на нашим рукописима.

Димитрије Богдановић у чланку: „Перспективе књижевноисторијских истраживања у збиркама словенских рукописа Свете Горе“, износи веома занимљиве предлоге у вези са проучавањем словенских рукописа у манастирима Атоса.

У чланку Љ. Васиљев, М. Гроздановић, Б. Јовановић: „Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске академије наука“, где је скупљено више збирки словенских рукописа Румуније, донето је прецизније датирање, према воденим знацима деведесет и два рукописа српске редакције.

Веома је за нас значајан чланак Видосаве Недомачки: „О српским рукописима у библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму“. Нов код нас недовољно познат материјал проучен је према археографским правилима и пропраћен илустрацијама упознајући нас са богатим збиркама у Јерусалиму.

Душанка Трбојевић у „Деклинацији грчких именица мушког рода у старословенским нејеванђеоским текстовима“, своја проучавања заснива на текстовима Супрасалског зборника, значајног старословенског рукописа.

Луција Церниц у чланку: „Један поглед на развој старе српске књижевности (до битке на Марици 1371)“ излаже своја размишљања о српској књижевности тога доба.

Биљана Јовановић-Стипчевић објављује чланак: „О зимама и коледама у зборнику попа Драгоља“, српског рукописа XIII века.

У чланку Н. А. Киселева „Орнамент Иловачской кормчей 1262. г.“ аутор доноси анализу и компаративан материјал орнаментике тога српског рукописа са старијим руским рукописним споменицима.

Гордана Јовановић, у чланку: „Неколико речи о проучавању лексики старосрпских јеванђеља“, задржала се поглавито на јеванђељима XIII и XIII—XIV века.

Димитрије Стефановић проучава „Словенске паралеле грчке речи у поетским у апостолским текстовима“. Та се реч појављује два пута у посланицама Коринћанима и три пута у посланицама Јеврејима.

Андреја Јаковљевић у чланку: „Нова транскрипција двојезичног псаломника са неумама“ (Атина, Народна библиотека Грчке, MS 928, f. 64, глас 1) доноси савремену транскрипцију једне стране тога псаломника за који тврди да га није исписао Исаије Србин, као што се раније мислило.

Александар Младеновић објављује „Записе из XVI, XVII и XVIII века у рукописним књигама манастира Грачанице“ (Текст и филолошке напомене). Ти рукописи су припадали манастиру Грачаница на Косову, али се листови из њих данас чувају у рукописном одељењу Народне библиотеке у Софији. За те рукописе, у чији су састав улазили листови са записима, се не зна где се налазе. Аутор објављује сачуване записе, исправљајући извесне пропусте и грешке у њиховом досадашњем издању.

Радоман Станковић у чланку: „Слово Акира премудрога“ објављује до сада непознат препис из 1570/80. године те приче која спада међу оне приповетке и романе за које се не зна са сигурношћу од куда су дошли. Водећи порекло са Истока, можда јеврејске провинције, та прича није пронађена у византијској књижевности, али је ту можда постојала, тако да аутор доноси разне претпоставке о њеном путу у словенску, понаособ српску књижевност. Објављени текст је из рукописа Народне библиотеке у Београду Рс 53, а рукопис је српске редакције, западно босанске провинције.

Јанко Радовановић објављује: „Руске и румунске штампане књиге XVII века манастира Хиландара“, далеко детаљније и документованије него до сада. Обухватио је седамдесет и седам штампаних књига. На крају је додат регистар градова, штампарија и њихових издања, наслова књига и избор из снимака графичке обраде појединих књига.

Ђорђе Костић доноси у чланку: „Лукијана Мушицког попис старина српских“, веома занимљиве податке о сакупљању грађе за никада написану историју књижевности пре Вука и Шафарика. Лукијан Мушицки је почео да путује по манастирима у неколико наврата, али први пут пре 1809. године. Приложен је попис старина и то рукописа и штампаних књига и регистар места у којима се они налазе, као и истих споменика по хронолошком реду, а недатираних споменика по материји.

У одсеку II критике и прикази Томислав Јовановић доноси приказ публикације: „Матичин апостол — XIII век, коју су приредили Радмила Ковачевић и Димитрије Е. Стефановић, са уводом и описом рукописа Димитрија Богдановића у издању Српске академије наука и уметности, Београд 1979.“

Катарина Мано-Зиси приказује „Издания кириллической печати XV—XVII вв. (1494—1688) для южных Славян и Румын“ (Каталог книг из собрания Государственной публичной библиотеки им. М. Е. Салтикова-Щедрина. Составитель: В. И. Лукьяненко. Ленинград, 1979.

Нада Синдик доноси приказ публикације: „Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях польской Народной республики“ (Составитель Я. Н. Щапов. Москва 1976, кн. I и кн. II).

Нада Синдик приказује такође публикацију: „Паисий Хиландарски: История славяно-болгарская. Первый Софрониев препис от 1765 година“ (Увод новобългарски текст и коментар Божидар Райков. Софија 1972.

У Одсеку III — Археографски извештаји, Нада Синдик даје: „Извештај са службеног пута у Мађарску“. Том приликом је снимила стање археографског фонда Сентандрејске библиотеке са перспективом израде једног пројекта на сређивању и обради фонда ове библиотеке.

У оквиру истих археографских извештаја Луција Цернић објављује: „Нека запажања о српским рукописима у збиркама Лењинграда“. Аутор ту по-

везује тридесет и седам рукописа са деловима истих рукописа, тако да их своди на седамнаест целина.

Као додаток Археографским прилозима 2, донет је: „Азбучни показатељ речи у списима светог Саве“ који су саставили Ђорђе Трифуновић, Томи-слав Јовановић и Љиљана Јухас. Узети су у обзир: именице, придеви, бројеви, глаголи, прилози и усклици и то из Карејског типика, Првог слова Хиландарског типика, Другог слова Хиландарског типика, трећег Слова Хиландарског типика, Житија Светог Симеона, Службе Светог Симеона, и Посланице игуману Спиридону.

Мара ХАРИСИЈАДИС

IN MEMORIAM

ВЛАДИМИР ДМИТРИЕВИЧ БЛАВАТСКИ

(1899—1980)

Новембра 1980. године преминуо је један од највећих истраживача античке археологије и уметности садашњег доба, доајен класичних археолога Совјетског Савеза — Владимир Дмитриевич Блаватски.

Свој веома плодотворан научни рад В. Д. Блаватски је започео као сарадник Музеја лепих уметности „А. С. Пушкин“ у Москви, где се бавио проучавањем веома богате колекције грчких старина у овом музеју, посебно грчких ваза. Припремајући се за докторат из историје уметности, он је специјализирао студије грчке скулптуре и архитектуре. Паралелно са овим проучавањима, почев од 1926. г. В. Д. Блаватски је учествовао у археолошким ископавањима старогрчког града Олбије, под руководством академика Б. В. Фармаковского, у време када су истраживања старе Олбије представљала својерсни полигон за увођење и примену најмодернијих метода руске археолошке школе. Већ од 1931. г. В. Д. Блаватски води своја прва самостална истраживања римске тврђаве Харакс на Криму, после којих су следила ископавања античких насеља и некропола на Таманском полуострву (Фанагорија). Одмах по завршетку другог светског рата он започиње археолошка ископавања у Керчи, где се налазила престоница древног Боспорског царства Пантикапеј, а касније се усмерава на ископавања мањих сеоских насеља у његовој околини. Ова истраживања су настављена од стране његових ученика и сарадника.

У време свог активног теренског рада В. Д. Блаватски је много пажње посветио методолошким питањима истраживања античких насеља, која је касније систематизовао и објавио у књизи „Античная полевая археология“ (1967). Још од 1957. г. први међу совјетским археолозима он започиње подморска истраживања, тако да су под његовим научним руководством истраживани подводни остаци старих античких градова: Фанагорије, Олбије, градова на западној обали Крима итд.

Необично је широк био спектар научног интересовања проф. Блаватског. Поред проучавања општих проблема економског, социјалног и политичког живота Боспорског царства и античких градова на северној обали Црног мора, он није зазирао од минуциозног испитивања појединачних споменика и налаза не само из области археологије већ и епиграфије, нумизматике, класичне уметности и сл. У годинама после рата проф. Блаватски започиње објављивање веома запажене серије студија и монографија посвећених општим питањима античке културе на северним обалама Црног мора: „Искусство Северного Причерноморья античной эпохи“ (1947); „Античная архитектура Северного Причерноморья“ у склопу „Всеобщей истории архитектуры“ т. II, кн. 2 (1948); „Земледелие античных государств Северного Причерноморья“ (1953); „Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья“ (1954); „История античной расписной керамики“ (1953); „Рабство и его источники в античных государствах Северного Причерноморья“ („Сов. археология XX, 1954). Посебно је значајно његово проучавање историје и археолошких споменика Пантикапеја и Боспорског царства, чему је он посветио више расправа и чланака: „Архаический Боспор“ (МИА 33, 1953); „Строительное дело Пантикапея по данным раскопок 1945—1949 и 1952—1953 гг.“ (МИА 56, 1957); „Раскопки Пантикапея в 1954—1958 гг.“ (Сов. арх. бр. 2, 1960). Најважнији резултати ових дугогодишњих проучавања сумирани су у књизи „Пантикапей. Очерки истории столицы Боспора“ (1964) и „Античная археология Северного Причерноморья“ (1961).

Међу осталим проблемима проф. В. Д. Блаватски је истицао значај проучавања етничких проблема становништва Боспорског царства, тако да је много пажње посветио испитивању узајамног односа и деловања античке културе на културу локалних племена Северног Причерноморја. При томе он је увек подвлачио активну улогу локалног елемента у односу на разне аспекте културне симбиозе.

Ови радови и неоспорни резултати створили су му огроман ауторитет и поштовање међу стручњацима не само у његовој земљи него и

много шире. Запажена су његова иступања на многим међународним конгресима и научним скуповима, између којих и на VIII Међународном конгресу за пра- и протоисторију (1971. у Београду), за који је припремио реферат „Apollonie et les Illyriens“, али није могао присуствовати због болести. Поменућемо такође међународни колоквиј 1968. г. на Хвару, где је био прочитан његов реферат „Оснивање Аполоније Илирске“. Проучавање односа грчког града Аполоније са њеним илирским залеђем базира се на његовим истраживањима, која су извршена у току заједничких албанско-совјетских ископавања 1958—1960. г. у Аполонији, Орику и другим насељима на јадранској обали, чији је научни руководилац био проф. В. Д. Блаватски.

Говорећи о животу и раду проф. В. Д. Блаватског не може се заобићи његова активност на васпитању нових нараштаја младих археолога, у коју је он улагао много љубави и пажње, током пуних 25 година, колико је провео као професор античке археологије на Московском универзитету „М. В. Ломоносов“. У својим предавањима он се свим снагама трудио не само да на студенте пренесе своје огромно искуство и познавање основних чињеница и појмова, него је желео да у њима подстакне потребу да што дубље проникну у суштину и дух далеке античке цивилизације. Пут до таквог познавања свих аспеката античке културе, било да се радило о реконструисању облика ваза према сачуваним фрагментима (које је он специјално у ту сврху сакупљао на падинама брда Митридат у Пантикапију), или пак о анализи стратиграфије налаза у слојевима и сл., лежао је преко познавања свих операција у једном археолошком истраживању. Сваки студент је морао да започне своју праксу од прања, пребројавања и класирања керамике на терену, инвентарисања итд. Будући веома педантан и строг према студентима, проф. Блаватски се трудио да истакне велики значај теренске документације као базе свих осталих проучавања. Захваљујући свим овим особинама изванредног стручњака и педагога он је иза себе оставио читаву школу ученика и сарадника, који ће успешно наставити његово дело.

Маја ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН

ЈОВАН ТОДОРОВИЋ

(1926—1981)

У пролеће 1981. године изгубили смо драгог колегу, пријатеља и изузетно вредног радника на пољу археологије — др Јована Тодоровића.

Др Јован Тодоровић је припадао једној од првих послератних генерација студената археологије Београдског универзитета, где је дипло-

мирао 1953. године, а докторирао 1965. г. Читав свој радни век он је провео у Музеју града Београда, у који је ступио као кустос-почетник, а напустио га је као директор ове угледне београдске културне установе. У њен развој је он уложио много труда и ентузијазма.

У југословенској археолошкој науци Ј. Тодоровић ће остати као један од првих истраживача Келта на подручју наше земље и латенске културе уопште. Овом проблему је била посвећена његова докторска дисертација и читав низ чланака, књига и расправа, од којих су најзначајније: „Келти у југоисточној Европи“ (1968), „Келти на тлу Београда“ (1968), „Скордисци“ (1975). Резултати његових истраживања келтског латена добро су познати не само у Југославији, него и ван њених граница, чиме се Ј. Тодоровић уврстио у ред добрих познаваоца латена.

Као дугогодишњи археолог градског музеја др Јован Тодоровић је посветио велику пажњу истраживању археолошких локалитета на подручју Београда и његове околине. Захваљујући широкој грађевинској делатности на изградњи нових насеља на Бањици и Карабурми омогућена су заштитна истраживања богатих праисторијских локалитета, на којима су откривене велике келтске некрополе, као и некропола из бронзаног доба и неолитско насеље. Поред келтских некропола на Роспи Ђуприји и у Ритопеку, ту су још и праисторијска налазишта у Вишњици, Војилову, Добановцима, Звечки, Грабовцу, Мислођину итд. У последњих неколико година др Јован Тодоровић је био организатор великих археолошких истраживања у Винчи, која је предузео Одбор за Винчу при Српској академији наука и уметности. На основу ових дугогодишњих истраживања Београда и околине по-

јавиле су се његове књиге: „Бањица — насеље винчанске културе“ (1961, заједно са А. Цермачевићем), „Праисторијска Карабурма“ књ. I (1972) и књ. II (1977), као и „Каталог праисторијских металних предмета из збирке Музеја града Београда“ (1971). Са много успеха је др Ј. Тодоровић сарађивао на истраживањима неолитских насеља у Пелагонији (Црнобуки, Карамани), као и на ископавањима праисторијских насеља и тумула на Косову (Хисар, Широко, Ромаја).

Ипак, оно по чему ће име Јована Тодоровића остати у памћењу свих његових колега, јесте његов може се рећи самопрегоран рад у Археолошком друштву Југославије, посебно његова делатност на издавању многобројних публикација Савеза археолошких друштава. Захваљујући његовом залагању од 1959. г. до сада је изашло 17 свезака часописа »Archaeologia iugosla-

gica«, 21 свеска »Археолошког прегледа«, 18 свезака »Материјала« са различитих симпозијума и састанака Археолошког друштва Југославије, као и десетине монографија, каталога и других публикација. Издавачка делатност постала му је пасија, страст и начин живота. Ту своју љубав он је преносио на друге, а његово одушевљење подстицало је људе на рад.

Поред активности у оквиру Археолошког друштва, Ј. Тодоровић је својим саветима и директним учешћем помагао и друге публикације. Тако је он својевремено технички уређивао »Старинар«, где се такође појављивао са својим научним прилозима.

Смрт др Јована Тодоровића оставила је велику празнину у археологији Југославије.

Маја ПАРОВИЋ-ПЕШИКАН

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle

PUBLICATIONS PARUES EN 1978—1979 SUR LES MONUMENTS HISTORIQUES, STATIONS
ARCHÉOLOGIQUES ET RECHERCHES SCIENTIFIQUES EN YOUGOSLAVIE

Rédacteur: N. MANDIĆ

Collaborateurs: M. ĆIRKOVIĆ, M. JOVANOVIĆ, B. TODIĆ

GÉNÉRALITÉS

BIBLIOGRAPHIES — BIOGRAPHIES

Anica Nazor. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 576—579.

N. ANZULOVIC, *Bibliografija [radova o arheologiji, povijesti i povijesti umjetnosti Dalmacije zaključno do XV stoljeća za god. 1968—1969]. Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 199—219.*

N. ANZULOVIC, *Bibliografija [radova o arheologiji povijesti i povijesti umjetnosti Dalmacije zaključno do XV stoljeća za god. 1970—1971]. Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 237—269.*

P. АРАНИТОВИЋ, *Библиографија радова Радосава Меденице. Ист. Зап. 2 (Титоград 1979) 111—149.*

Д. АРНИТОВИЋ, *Библиографија радова проф. др Петра Ш. Влаховића. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 327—359.*

Библиографија радова професора Фрање Варишића. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 1—6.

Библиографија за 1963. и 1974. годину — расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији. Јужнослов. филолог XXXII (1976) 267—416.

Библиографија за 1975. годину — расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији. Јужнослов. филолог XXXIII (1977) 333—402.

Библиографија за 1976. годину — расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији. Јужнослов. филолог XXXIV (1978) 281—376.

Библиографија за 1977. годину — расправа и дела из словенске и индоевропске филологије и опште лингвистике која су изашла у Југославији. Јужнослов. филолог XXXV (1979) 255—322.

Biografije i bibliografije nekih članova Antropološkog društva Jugoslavije. [Pos. izdanje 6]. Beograd, Antropološko društvo Jugoslavije (1979) 144.

Библиографија Зборника радова (I—X). Зборн. рад. Народног муз. X (Чачак 1979) 427—433.

Bibliographia historico-oeconomica Iugoslaviae (Bibliografija o ekonomskoj historiji Jugoslavije) Zagreb (1978). 229. — Compte rendu par M. ЗДРАВЕВА, Гласн. Инст. нац. ист. XXIII, 1 (Скопје 1979) 293—295; J. ŠUMRADA, Zgod. čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 508—510.

Bibliographische Notizen und Mitteilungen. Gesamtredaktion: A. HOHLWEG und ST. HÖRMANN—v. STEPSKI. Byz. Zeit. 72, 1, 2 (München 1979) 122—296; 368—573.

С. БОГДАНОВИЋ, *Драгутин С. Милутиновић (1840—1900). Sveske Društva ist. um. 2 (Beograd 1977) 5—8.*

С. БОГДАНОВИЋ, *Михаило Валтровић (1839—1915). Sveske Društva ist. um. 1 (Beograd 1977) 3—6.*

Р. ЂУК, *Библиографија Југославије за 1977. годину. Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 191—211.*

Danilo Klen. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 542—547.

S. DIMITRIJEVIĆ, *Josip Brunšmid i Vinkovci (le texte même en allem.: Josip Brunšmid und Vinkovci). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 41—53.*

Duje Rendić-Miočević. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 399—504.

Đurđe Bošković. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 219—222.

Eduard Hercigonja. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 519—522.

Н. ФЕЈИЋ, *Библиографија радова професора Ивана Божича. Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 183—189.*

C. FISKović, *Ivo Bizar i likovne umjetnosti* (rés. angl.: Ivo Bizar and Fine Arts). Anali JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 283—363.

J. J. HORTON, *Yugoslavia, World Bibliographical Series*. Oxford, Clío Press (1977) 195. — Compte rendu par V. KAC, Jug. Ist. Čas. 3—4 (Beograd 1979) 199—201.

Igor Karaman. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 535—541.

I. ISKRA-JANOŠIĆ, *Josip Brunšmid* (Vinkovci, 10. 2. 1858. — Zagreb, 29. 10. 1929) (le texte même en allem.). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheol. društvo (1979) 13—16.

K. JOČIĆ, *ЖИВКОВИЋ, Библиографија написа о досадашњим изложбама Историјског музеја Србије на основу темеротеке*. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 312—330.

Josip Hamt. Ljetopis Jug. akad. 81 (Zagreb 1979) 267—273.

T. JOVANOVIĆ, *Библиографија народних умотворина у „Српско-далматинском магазину“*. Књиж. историја 45 (Београд 1979) 175—190.

Fra Karlo JURIŠIĆ, *Fra Lujo Marun osnivač staro-hrvatske arheologije (1957—1959)*. Split, NITP »Slobodna Dalmacija« (1979) 148.

V. JURKIĆ, *Библиографија радова Бориса Баčićа (1947—1978)*. Histria Archaeologica 1 (Pula 1979) 12—16.

Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor. Ms 1 — Ms 300 (réd. J. GLAZER, S. KOS). Maribor, Obzorja (1978) 117.

V. KOPAC, *Dr. Ciro Truhelka (2. 2. 1865—18. 9. 1942)*. Povodom osamdesete obljetnice numizmatičke monografije »Slavonski Banovci«. Vijesti muz. konz. Hrv. 1 (Zagreb 1979) 36—39.

I. KOVAČEVIĆ, *Научно дело Сретена Вукосављевића. Пријеполје* (1978) 147. — Compte rendu par Д. БАНДИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 292—293.

I. KOVAČEVIĆ, *Владимир Карић и његов утицај на конституисање етнологије у Србији* (rés. angl.: Vladimir Karić and his Influence on the Establishment of Ethnology in Serbia). Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 145—168.

M. KRATOFIL, *Библиографски преглед историографских радова о Дубровнику (1976—1978)*. Anali JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 743—778.

A. S. LAZAREVIĆ, *Život i djelo braće Seljan*. Zagreb, Etnografski muzej (1977) 128. — Compte rendu par C. КНЕЖЕВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 293—295.

K. B. LAZIĆ, *Југословенска библиотекарска библиографија за 1974. годину*. Библиотекар 5 (Београд 1976) 613—676.

M. MAGLAJIC, *Библиографија радова о народној књижевности*. Књ. 5. [Pos. izdanje 41]. Sarajevo, Akad. nauka i umjetn. BiH. Odelj. za knjiž. i umjetn. (1979) 284.

M. MARKOVIĆ, *Geografska bibliografija Jugoslavije od početka 16. stoljeća do 1970. godine*. Књ. 1. [Pos. izdanja 8/1]. Zagreb, Jug. akad. znan. i umjetn., Razred za prirodne znanosti (1978) 296.

B. MARUŠIĆ, *U povodu 65. obljetnice rođenja Borisa Bačića*. Histria Archaeologica 1 (Pula 1979) 9—11.

A. MILOŠEVIĆ, *Библиографија античког периода Војводине*. [Archaeol. Jugosl. Arheološka bibliografija 1]. Beograd, Savez arheol. društava Jugoslavije. N. Sad, Institut za istoriju Fil. fak. (1979) 85.

Mirko Malez. Ljetopis Jug. akad. 80 (Zagreb 1979) 319—327.

Љ. НИКИЋ, *Прилози библиографији посебних издања радова Стојана Новаковића*. Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 351—372.

Nove tuje historične publikacije v osrednjih ljubljanskih knjižnicah v letu 1978. Zgod. Čas. 33, 2 (Ljubljana 1979) 351—372.

B. NURUDINOVIĆ, *Библиографија радова академика проф. др. Бранислава Ђурдева*. Прилози за оријент. фил. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 5—36.

B. PLENIČAR, *Библиографија Симона Рутарја*. Gočinski letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 139—183.

S. PRAŠO, *Библиографија*. Pregled LXIX, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7—8, 9, 10, 11—12 (Sarajevo 1979) 123—126, 269—274, 395—400, 529—534, 661—664, 787—792, 989—992, 115—1120, 1235—1240, 1417—1423.

Pregled. Časopis za društvena pitanja. Bibliografija (1910—1978). Priređivač: S. PRAŠO. Pregled LXIX, 12 (Sarajevo 1979) 1413—1767.

Прилози за библиографију објављених извора за повјест истре. Sv. 1—2. Повјесни споменици Истре. Zagreb, 1977—1978) 64.

J. PRUNK, *France Škerl-sedemdesetletnik*. Zgod. Čas. 33, 2 (Ljubljana 1979) 319—321.

V. RADAUS, *Uloga Josipa Brunšmida u hrvatskoj kulturi* (le texte même en allem.: Die Rolle Josip Brunšmids in der kroatischen Kultur). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 31—40.

Љ. РАДЕНКОВИЋ, *Библиографија народних бајана*. Књиж. историја 43 (Београд 1979) 545—566.

Н. РАДОВАНОВИЋ, *Библиографија др. Мирјане Љубинковић-Ђоровић*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 9—17.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Josip Brunšmid* (le texte même en allem.). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 23—30.

Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1976—1977. Réd.: N. MANDIĆ, Starinar XXX (Beograd 1979) 161—209.

M. RYBÁR, *Zgodovinske publikacije v letu 1978*. Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 511—524.

N. STERGAR, *Bibliografija člankov v svezi s spomeniškim varstvom* (1945—1972). Varstvo spomenikov XXII (Ljubljana 1979) 429—454.

N. STERGAR, *Bibliografija dr Franceta Škerla*. Zgod. Čas. 33, 2 (Ljubljana 1979) 322—326.

N. STERGAR, *Bibliografija dr Josipa Mala*. Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 468—472.

N. STERGAR, *Bibliografija prof. Dr Metoda Mikuža za obdobje 1970—1979*. Zgod. Čas. 33, 4 (Ljubljana 1979) 613—615.

N. STERGAR, *Izbor iz povojne bibliografije prof. Boga Teplija*. Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 476—478.

N. STERGAR, *Izbrana bibliografija Dr Ernesta Turka*. Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 474—475.

M. STIPLOVŠEK, *Ob sedemdesetletnici prof. Dr Metoda Mikuža*. Zgod. Čas. 33, 4 (Ljubljana 1979) 609—612.

Trija zaslužni člani zgodovinskega društva za Slovenijo: Dr Pavle Blaznik. Dr France Škerl. Dr Bogo Teplj. Zgod. Čas. 33, 2 (Ljubljana 1979) 317—318.

Umetnostnozgodovinska bibliografija za leto 1974. Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 297—324.

M. URBANIJA, *Ob osemdesetletnici profesorja Viktorja Korošca*. Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 463—464.

V. VEJVODA—I. MIRNIK, *Bibliografija radova Josipa Brunšmida*. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 17—22.

V. VEJVODA—I. MIRNIK, *Josip Brunšmid*. Bibliografija članaka, radova i rasprava. Vijesti muz. konz. Hrv. 2 (Zagreb 1979) 39—41.

П. ВЛАХОВИЋ, *Рад Јована Цвијића на проучавању етнопсихичких особина становништва Србије* (prés. franç.: L'activité de Jovan Cvijić concernant l'études des caractères ethnopsychiques de la population de Serbie). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 389—405.

T. ZORN, *Bibliografija del o slovenski severni meji v letih 1918—1978*. Jug. Ist. Čas. 1—2 (Beograd 1979) 101—121.

Zarko Muljačić, *Ljetopis Jug. akad.* 81 (Zagreb 1979) 359—366.

ENCYCLOPÉDIES — DICTIONNAIRES

F. BAUMGART, *Mali leksikon arhitekture* (prevod). Beograd, Jugoslavija (1979), 168.

А. ДАВИДОВ, *Речник-индекс на Презвитер Козма Софија, БАН* (1976). 375. — Compte rendu par S. DAMJANOVIĆ, Slovo 29 (Zagreb 1979) 151—152.

M. M. DAVY, *Encyclopédies des mystiques orientales*. Paris, Robert Laffont (1975) 349. — Compte rendu par P. БАРИШИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 308—309.

Enciclopedia Istografică Românești — Енциклопедија румунске историографије. București, Editura științifică și enciclopedică (1978). — Compte rendu par Г. ПОПИ, Зборник за ист. МС 19 (Нови Сад 1979) 205—206.

М. ГРКОВИЋ, *Речник личних имена код Срба* (Cfr. Старица н. с. XXX, 162). — Compte rendu par I. KLAJN, Južnoslov. filolog XXXIV (1978) 227—233.

Lexikon des Mittelalters. Bd. I, Lief. 2—4: *Ägypten-Apotheke*. München—Zürich, Artemis Verlag (1978—1979) 225—800. — Compte rendu par F. GESTRIN, Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 492—493.

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (réd. A. BADURINA). Zagreb, Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti (1979) 621.

Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae, vol. I—II, Zagrabiae 1973—1978. Ed. Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium. — Compte rendu par V. VRATOVIĆ, Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 185—186.

Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie (= okr. RIA), sv. V, 1/2. seš. Ia—Ir(e)-buni, 3/4. seš. (Ir(e) buni-Kalhu). Berlin—New York, W. de Gruyter /1976—1977/. — Compte rendu par V. KOROŠEC, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 590—597.

Д. СРЕЈОВИЋ, А. ЦЕРМАНОВИЋ-КУЗМАНОВИЋ, *Речник грчке и римске митологије*. Београд, Срп. књиж. задруга (1979). LXV+573.

А. ШКАЛЈИЋ, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. 4 éd. [Bibl. Kult. nasleđe BiH]. Sarajevo, Svjetlost, (1979) 661.

Ђ. ТРИФУНОВИЋ, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова* (Cfr. Старица н. с. XXVIII—XXIX, 319). — Compte rendu par E. IOAN, Revue des Et. sud-est européennes XVII, 3 (Bucarest 1979) 841—842.

D. VUJOVIĆ, *Redakcija Opće enciklopedije JLZ i obrada crnogorske istorije*. Jug. Ist. Čas. 3—4 (Beograd 1979) 134—150.

MÉTHODOLOGIE SCIENTIFIQUE — HISTOIRE DE LA SCIENCE

M. GROSS, *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb, Liber (1976) 377. [Sveučilište u Zagrebu. Institut za hrvatsku povijest. Posebna izdanja, 3]. — Compte rendu par W. KESSLER, Südostforschungen XXXVIII (München 1979) 373.

Š. TROJAR, *Nekaj didaktičnih izhodišč pri zgodovinski obradnavi gospodarsko-socialnih vsebin* (rés. allem.: Einige didaktische Ausgangspunkte bei der historischen Behandlung von wirtschaftlich-sozialen Inhalten). Zgod. Čas. 33, 2 (Ljubljana 1979) 311—316.

Н. ВУЧО, *Економска историја и њен значај за музеолошко приказивање историје* (rés. angl.: Economic History and its Importance for Museological Approach to History). Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 5—16.

M. ZGONIK, *Stvarne in spoznavne strukture zgodovine s posebnim vidikom na učni proces* (rés. allem.: Sachliche und Strukturelle Erkenntnisse der Geschichte im Gesichtspunkte des Lehrprozesses in gesteuerter Bildung). *Zgod. Čas.* 33, 4 (Ljubljana 1979) 599—607.

NÉCROLOGES

N. ANZULOVIC, *Rad Grge Novaka u Arheološkom muzeju u Splitu* (rés. franc.: Les activités de Grga Novak au Musée archéologique de Split). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku* LXXII—LXXIII (Split 1979) 221—235.

M. BATOROVIĆ, *Prof. Josip Meštrović*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 1 (Zagreb 1979) 6—10. Avec 1 fig.

Д. БОГДАНОВИЋ, *Стара српска књижевност у делу Светозара Радојчића*. *Зборник за лик. ум.* МС 15 (Нови Сад 1979) 15—18.

Ђ. БОШКОВИЋ, *Грга Новак /1888—1978/*. *Старинар* XXX (Београд 1979) 159. Avec 1 fig.

Ђ. БОШКОВИЋ, *Радивоје Љубинковић /1910—1979/*. *Старинар* XXX (Београд 1979) 157—158. Avec 1 fig.

A. E. BRILIĆ, *Matija Klajn*. *Glasn. slavons. muz.* 39 (Vukovar 1979) 3—4. — *Nécrologe*.

Љ. ПРЕПАЈАЦ, *Милан Будимир као лингвист* (rés. franc.: Milan Budimir, linguiste). *Споменица Милана Будимира*. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Одељ. јез. и књиж. (1979) 11—19.

S. ČANADIJA, *Alojz Magerle /Sarajevo 1910. — Zagreb 1979/*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 2 (Zagreb 1979) 5—6. Avec 1 fig.

B. ČEČUK, *Grga Novak (2. travnja 1888. — 7. rujna 1978)*. *Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Београд 1979) 227—229.

C. ЋИРКОВИЋ, *Светозар Радојчић у српској историографији о средњем веку*. *Зборник за лик. ум.* МС 15 (Нови Сад 1979) 9—13.

B. ДЕДИЈЕР, *Мој пријатељ Иван Божић и његово уверење да је морал неопходност историјског метода*. *Летопис* МС 424/5 (Нови Сад 1979) 1273—1277.

B. ЂУРИЋ, *Милан Будимир* (rés. franc.). *Споменица Милана Будимира*, Београд, Срп. акад. наука и уметн. Одељ. јез. и књиж. (1979) 5—10.

K. GANTAR, *Nekaj spominov na prof. dr Milana Grošlja*. *Živa antika* XXIX, 1 (Skopje 1979) 11—14.

L. GAZIĆ, *Sulejman Barjaktarović i njegov rad u oblasti orijentalistike* (rés. angl.: Sulejman Bajraktarević and his work in the area of oriental studies). *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 287—292.

V. GORTAN, *Marko Kostrenčić (1884—1976)*. *Ljetopis Jug. Akad.* 80 (Zagreb 1979) 213—214.

V. GORTAN, *Milan Grošelj (In memoriam)*. *Živa antika* XXIX, 1 (Skopje 1979) 15—16.

Grga Novak (1888—1978). Zagreb, Jug. akad. znan. i umjetn. (1979) 98.

F. KÄMPFER, *Svetozar Radojčić (27. 5. 1909—20. 10. 1978)*. *Südostforschungen* XXXVIII (München 1979) 268—270.

F. V. MAREŠ, *Bohuslav Havránek (30. I 1893—2. III 1978)*. *Slovo* 29 (Zagreb 1979) 133—136.

V. MAŠTROVIĆ, *Grga Novak i Zadar*. *Radovi JAZU* 26 (Zadar 1979) 5—13.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Научна бдења Светозара Радојчића*. *Летопис* МС 424, 4 (Нови Сад 1979) 752—759.

V. MELIK, *Dr Ernest Turk (Ljubljana 16. 12. 1895 — Ljubljana 21. 2. 1979)*. *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 473—474.

V. MELIK, *Prof. Dr František Jordan (21. 10. 1921—2. 6. 1979)*. *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 479—480.

J. MELIK, *Dr Josip Mal (Pretrž, 22. 12. 1884 — Ljubljana 29. 8. 1978)*. *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 467—468.

E. MIHEVC-GABROVEC, *Prof. Dr Milan Grošelj (1902—1979)*. *Živa antika* XXIX, 1 (Skopje 1979) 7—10.

Д. МИЛОШЕВИЋ, *Сећање на професора Светозара Радојчића*. *Свеске Друштва ист. ум.* 5—6 (Београд 1978) 1—5. Avec 1 fig.

K. МИЛУТИНОВИЋ, *О научном лику Грге Новака*. *Ист. Зап.* 1 (Титоград 1979) 73—90.

A. NAZOR, *André Vaillant (1890—1977)*. *Ljetopis Jug. akad.* 81 (Zagreb 1979) 679—682.

A. NAZOR, *Christiaan Alphonsus van den Berk (31. 1. 1919 — 30. 1. 1979)*. *Slovo* 29 (Zagreb 1979) 139—140.

Ђ. Д. ПЕЈОВИЋ, *Божо Ђ. Михаиловић 1902—1979*. *Ист. Зап.* 3 (Титоград 1979) 155—157.

C. ПЕТКОВИЋ, *Радивоје Љубинковић (1910—1979)*. *Свеске Друштва ист. ум.* 7—8 (Београд 1979) 1—4. Avec 1 fig.

C. ПЕТКОВИЋ, *Светозар Радојчић (1909—1978)*. *Зборник за лик. ум.* МС 15 (Нови Сад 1979) 1—7.

P. PETRU, *Grga Novak /1888—1978/*. *Arh. vestnik* XXX (Ljubljana 1979) 523—524.

A. REBULA, *Žlahtni državljani antike*. Prof. Milanu Grošlju u spomin. *Živa antika* XXIX, 1 (Skopje 1979) 17—19.

H. РОДИЋ, *Милан Будимир (1891—1975)*. *Јужнослов. филолог* XXXII (1976) 261—265.

R. SADIKU, *Dr Hasan Kalešić (1922—1976)*. *Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Београд 1979) 224—226.

H. SIROTKOVIĆ, *Viktor Novak (1889—1977)*. *Ljetopis Jug. akad.* 81 (Zagreb 1979) 673—675.

M. SPREMIĆ, *Ivan Božić (23. april 1915—20. avgust 1977)*. *Jug. Ist. Čas.* 3—4 (Београд 1979) 204—206.

Д. СРЕЈОВИЋ, *Балкански источници Милана Будимира* (rés. franc.: Les sources balkaniques de l'académicien Milan Budimir). *Споменица Милана Будимира*.

мира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Одељ. јез. и књиж. (1979) 21—24.

M. SUIĆ, *Grga Novak i Dubrovnik* (rés. angl.: Grga Novak and Dubrovnik). *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 1—8.

J. TANDARIĆ, *Robert Auty* (10. 10. 1914—18. 8. 1978). *Slovo* 29 (Zagreb 1979) 137—138.

S. VRIŠER, *Prof. Bogo Teplý (Velika Loka 10. 1. 1900 — Maribor 13. 7. 1979)*. *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 475—476.

V. ZLAMALIK, *Prof. Vandi Pavelić-Weinert*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 1 (Zagreb 1979) 5—6. Avec 1 fig.

K. J., *Fra Ante Jadrijević*. *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI* (1968—1969) (Split 1977) 197.

M. A. Д., *Војислав Мартиновић (1931—1979)*. *Год. Муз. града XXVI* (Београд 1979) 363—364. Avec 1 fig.

INSTITUTS — MUSÉES — COLLECTIONS ARCHIVES — EXPOSITIONS

Das archäologische Museum in Zadar — Führer (texte par S. BATOVIĆ, J. MEDINI, J. BELOŠEVIĆ). *Zadar, Arheološki muzej* (1979) 63. Avec ill.

Archive, Bibliotheken und Dokumentationsstellen der Schweiz. Bern, Amt für Wissenschaft und Forschung (1976) 805. — *Compte rendu* par O. MOMČILOVIĆ.

Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u SFRJ. Knj. 1. Arhivski fondovi i zbirke u arhivima i arhivskim odeljenjima u Socijalističkoj Republici Srbiji. Beograd, Savez Društava arhivskih radnika Jugoslavije (1978) 811.

Š. BATOVIĆ—J. MEDINI—J. BELOŠEVIĆ, *Arheološki muzej u Zadru — vodič*. *Zadar, Arheološki muzej* (1979) 60. Avec ill.

A. БАУЕР, *Хисторијски музеји у хисторији музеја* (rés. angl.: Historical Museums in the History of Museums). *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 123—133.

J. БЈЕЛАДИНОВИЋ, *Десет година Етнографске спомен-збирке Христифора Црниловића*. *Гласн. Етн. муз.* 42 (Београд 1979) 189—193.

Британски музеј Лондон (превод). [Библи. Музеите на светот]. Скопје, Македонска книга. Ljubljana, Mladinska knjiga. Zagreb, Mladost. Priština, Rilindja. Београд, Вук Караџић (1979) 171. Avec ill.

F. BUNTAČ, *Muzej grada Zagreba*. Zagreb, Muzej grada (1979) 85. Avec ill.

Česka gotska umetnost od 14. do 16. stoletja. Narodna galerija Ljubljana, 14. novembar 1979—14. januar 1980. Ljubljana, Narodna galerija (1979) 119. Avec ill.

Z. DUKAT—I. MIRNIK, *Numizmatička zbirka dominikanskog samostana u Starom Gradu na Hvaru* (rés. angl.: Numismatic Collection of the Dominican Monastery at Stari Grad). *Vijesti muz. konz. Hrv.* 3 (Zagreb 1979) 5—15. Avec 2 pl.

J. DULAR, *Trideset let Belokranjskega muzejskega društva v Metliki 1949—1979*. *Zgod. Čas.* 33, 4 (Ljubljana 1979) 617—621.

М. ГЛУШЧЕВИЋ, *Тридесет година рада Историјског архива у Титовом Ужицу*. *Ужички зборник 7* (Титово Ужице 1978) 447—463.

Готика у Чешкој од 14. до 16. века. Београд, Народни музеј (1979) 33. Avec ill. — Catalogue.

Е. ХАСАНАГИЋ, *Од идеје до остварења — историја развоја идеје о Историјском музеју Србије* (rés. angl.: From the Idea to its Realization). *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 151—164.

A. IANU, *Exposition de livres de la R. S. F. de Yougoslavie et l'exposition «Trésors du monastère de Piva»*. *Revue des Et. sud-est européennes XVII*, 4 (Bucarest 1979) 813.

М. ИЛИЋ, *Музеј Српске православне цркве у Београду*. *Гласн. Срп. прав. цркве* 10 (Београд 1978) 248—251.

Историјски архив Котор. Водич кроз архивску грађу са сумарним инвентарима музејских и црквених збирки. Ред. М. МИЛОШЕВИЋ, *Котор* (1977) 482. — *Compte rendu* par Д. СИНДИК, *Ист. Час.* XXV—XXVI (Београд 1979) 343—344.

Izložba Etnografska prošlost Zagreba. Zagreb, Etnografski muzej (1979) 24. Avec ill.

Izložba Spomenici kulture Slavonsko-Baranjske regije u slici i pisanoj riječi. *Ilok*, 20. do 25. veljače 1979 (texte par M. BALIĆ). *Ilok, Ilokturist* (1979) 9.

Из Програма рада Историјског музеја Србије за 1979. годину. *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 263—273.

Из збирки пријатеља Varaždinskog muzeja. *Gradski muzej Varaždin, lipanj—srpanj 1979*. *Varaždin, Gradski muzej* (1979) 12. Avec ill. — Catalogue.

Извештај о раду Историјског музеја Србије у 1978. години. *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 277—286.

К. ЈОЧИЋ—Ж(ИВКОВИЋ), *Преглед изложби Историјског музеја Србије у 1977, 1978. и 1979. години*. *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 331—335.

N. JURUKOVA, *Trieset godini plodna naučna dejnost na Institutot za nacionalna istorija*. *Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Београд 1979) 218—221.

Katalog izložbe »Sakralna umjetnost« iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt. Ožujak—lipanj 1979. Zagreb, Muzej za umjetnost i obrt (1979) 151. Avec ill.

С. КНЕЖЕВИЋ, *Деведесетогодишњи јубилеј Државног етнографског музеја у Варшави*. *Гласн. Етн. муз.* 43 (Београд 1979) 273—277.

Kroz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Sarajevo, Zemaljski muzej (1979) 82. Avec ill.

Н. КРСТИЋ, *Проблеми музејских изложби из периода османске власти*. Поводом изложбе „Занати на тлу Србије“. *Зборн. Ист. муз.* 15—16 (Београд 1979) 197—203.

- Р. КУЈОВИЋ, Из фонда Полимског музеја у Иван-граду. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 195—200. Avec 4 fig.
- Р. ЛАЗАРЕВИЋ, Изложба Ђилимарство у Србији. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 261—262.
- Lepenski Vir (vodič)*. Beograd, Narodni muzej (1979) 12. Avec ill.
- М. ЛУКИЋ, Инструктивност поставки неких лондонских музеја. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 185—190.
- М. ЛУКИЋ, Међународна и међурејубличка сарадња Историјског музеја Србије. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 182—184.
- L. LUME, *L'Archivio storico di Dubrovnik* (Con repertorio di documenti sulle relazioni della Repubblica di Ragusa con le città marchigiane). Quaderni della rassegna degli archivi di stato 46. (Roma 1977) 181. — *Compte rendu* par J. LUCIĆ, *Anal. JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 787—789.
- Лувр — Париз (превод). [Библ. Музеите на светот]. Скопје, Македонска книга. Ljubljana, Mladinska knjiga. Zagreb, Mladost. Priština, Rilindja. Београд, Вук Караџић (1979) 171. Avec ill.
- H. G. MAJER, *Die Zentren der deutschen Orientalistik* (rés. serbo-croate: Centri njemačke orijentalistike). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 433—454.
- Ј. МАРТИНОВИЋ, Хидроархеолошка истраживања на Црногорском приморју. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 49—53.
- О. МАРУШЕВСКИ, У поводу стоте obljetnice hrvatskog društva likovnih umjetnika. *Vijesti muz. konz.* Hrv. 3 (Zagreb 1979) 29—31.
- И. МАТЕРНА, „Занатство у Србији“ — изложба Историјског музеја из Београда. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 204—206.
- Медијана. Ниш, Народни музеј (1979) 45+XXXIX. — Каталог изложбе.
- A. MILAN, *Izložba „Razvoj čovjeka“ u geološko-paleontološkom muzeju u Zagrebu*. *Vijesti muz. konz.* Hrv. 1 (Zagreb 1979) 51—58. Avec 2 fig.
- I. MIRNIK, О numizmatičkoj zbirci dominikanskog samostana u Bolu na Braču. *Vijesti muz. konz.* Hrv. 1 (Zagreb 1979) 10—21. Avec 3 fig. et pl.
- Museo Archeologico d'Istria Pola — guida III* (texte par B. BACIĆ, Š. MLAKAR, B. MARUŠIĆ). Pola, Museo Archeologico d'Istria (1979) 83. Avec ill.
- Il Museo archeologico di Zadar — guida* (texte par Š. BATOVIĆ, J. MEDINI, J. BELOŠEVIĆ). Zadar, Arheološki muzej (1979) 64. Avec ill.
- Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split (vodič)*. Split, Muzej hrvat. arheol. spom. (1979) 55. Avec ill.
- Muzeji in galerije v Sloveniji* (réd. V. BUČIĆ). Ljubljana, Društvo muzealcev Slovenije (1979) 96. Avec ill.
- Музеј угљарства у Сењском руднику. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 304—306.
- Народни музеј Београд — водич. 2. éd. Београд, Народни музеј (1979) 112. Avec ill.
- Народни музеј Шабац (водич). [Библ. водича завичајних музеја]. Београд, Туристичка штампа. Шабац, Народни музеј (1979) 32. Avec ill.
- Narodno ćilimarstvo jugoistočnog Banata*. Narodni muzej Pančevo, 1979. godine. Pančevo, Narodni muzej (1979) 16. Avec ill.
- T. PAVŠIĆ, *Proslave petindvajsetletnice Goriškega muzeja*. Goriški letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 191—193.
- Е. ПЕТРОВИЋ, Изложба „Занати на тлу Србије кроз историју“. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 191—196.
- Pet stoljeća hrvatske arheologije*. Izložba knjiga, Zagreb 1978. Zagreb, Hrvatsko arheol. društvo. Knjiž. Jug. akad. znan. i umjetn. (1978) 16.
- Ј. ПРЕЛЕВИЋ, Извештај о раду на изложби „Излози Српског ученог друштва — истраживања српске уметности од 1871. до 1884. године“. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 242—243.
- Les premiers agriculteurs de Serbie* (Saint-Germain-en-Laye — exposition). *Archéologia* № 136 (Paris 1979) 81.
- Rešena arheološka dediščina Ljubljane*. Mestni muzej Ljubljana — razstava v Likovnem razstavišču Riharda Jakopiča, november—december 1979. Ljubljana, Mestni muzej (1979) 143. Avec ill.
- Сјај ковања — новац из збирке Народног музеја (texte comp. en angl.: Splendour of Coinage — Coins from the Collection of the National Museum of Belgrade) (texte par D. GAJ-POPOVIĆ, B. BORIĆ-BREŠKOVIĆ). Београд, Народни музеј (1979) 66. Avec ill.
- D. SOKAČ-ŠTIMAC, *Izložba „Arheološko blago požeške kotline“*. *Glasn. slavonsk. muz.* 40 (Vukovar 1979) 45—47.
- Средњовековни Сталаћ, 16. I—16. II 1979*. Крушевац, Народни музеј (1979) 36+ill. — Catalogue.
- Ж. ШКОРИЋ, Етнографски предмети у историјским музејима. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 142—149.
- Ж. ШКОРИЋ, Изложба о занатима на тлу Србије у Војвођанском музеју. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 215—216.
- Ж. ШКОРИЋ, Извештај о остварењу изложбе „Занати на тлу Србије кроз историју“ у Берлину. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 249—250.
- T. ŠOLA, *Muzej kao potreba čovjeka i društva*. Kri-tički prilog reformaciji muzeja. *Vijesti muz. konz.* Hrv. 4 (Zagreb 1979) 32—37.
- F. ŠUKL, *Zgodovinski arhiv Ljubljana, oddelek v Škofji Loki*. Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 257—258.

Ватиканска музеи — Рим (превод). [Библ. Музеите на светот]. Скопје, Македонска книга. Ljubljana, Mladinska knjiga. Zagreb, Mladost. Priština, Rilindja. Beograd, „Бук Караџић“ (1979) 171. Avec ill.

M. VEBER-ZANETIĆ, *Zavičajni muzej Trebinje u 1979. godini*. Tribunia 5 (Trebinje 1979) 197—200.

Велике културе Мексика — уметност Астека (texte par M. VASKES, préface par V. KONDIC). Beograd, Narodni muzej (1979) 21. Avec ill. — Catalogue.

I. VOJE, *Poročilo o delu zgodovinskega društva za Slovenijo v dvoletnem mandatnem obdobju (od 1. X 1976. do 31. 31. IX 1978)*. Jug. Ist. Čas. 1—2 (Beograd 1979) 213—217.

S. VRIŠER, *Ob 75-letnici zgodovinskega društva v Mariboru* (rés. allem.: 75 Jahre des Historikervereins von Maribor). Zgod. Čas. 33, 3 (Ljubljana 1979) 375—383.

Vučedolsko naselje Rudina. Katalog izložbe 1979/1980. Muzej grada Koprivnice. Gradski muzej Križevci. Koprivnica, Muzej grada Križevci, Grad. muz. (1979) 20. Avec ill.

Zagreb riznica glagoljice — katalog izložbe. Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka (1978) 82. Avec ill.

TECHNIQUES — RESTAURATION — CONSERVATION

C. AVGUŠTIN, *Opis istorijsko-urbanističkog razvoja i razvoja arhitekture gorenjskih gradova* (rés. franç.: Le développement des anciennes villes en Gorenjsko). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 261—264.

C. AVGUŠTIN, *Prostorski ambijenti Škofje Loke v srednjem veku* (rés. franç.: Les espace urbains de Škofja Loka au Moyen âge). Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 62—66. Avec 4 fig.

A. ВАНОВИЋ, *Планирање нових процеса и активности у оквиру историјског и културног наслеђа* (rés. franç.: Nouvelles planifications concernant les anciens quartiers d'importance historique et culturelle). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 99—104. Avec 2 fig.

A. BEJTIĆ, *Sarajevska čaršija i njen put u budućnost*. Idejne postavke regulacije i revitalizacije ambijenta i historijskog gradskog jezgra (rés. franç.: Le bazar de Sarajevo et son avenir). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 241—254.

LJ. BEZLAJ-KREVEL, *Kratek historiat službe varstva arhivskega gradiva v severnoprimeški regiji* (rés. franç.: Brève histoire de la sauvegarde du service des archives dans la région nord du Littoral Slovène). Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 283—288.

I. BOGOVČIĆ, *Kmečke freske in rimski zid* (rés. angl.: The Peasant Frescoes and the Roman Wall). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 237—242. Avec 2 dess.

I. BOGOVČIĆ, *Na rob restavratorskim akcijam po potresih leta 1976* (rés. angl.: On Restoration Work after the 1976 Earthquakes). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 99—108. Avec 11 fig.

I. BOGOVČIĆ, *Tesnjenje razpok v stenskih slikah s poliuretanskim kitom* (rés. angl.: Jointing of Cracks in Mural Paintings by Means of Polyurethane Putty). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 199—204. Avec 6 dess.

Ђ. БОШКОВИЋ, *О неким искуствима стеченим приликом истраживања, заштите и презентације Старог Бара и Улицыа*. Старине Црне Горе VI (Цетиње 1978) 21—31. Avec 18 fig.

M. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Приступ обнови цистерцитског самостана у Костањевци, заштити романичке цркве Араче у Војводини и анастилози археолошких споменика* (rés. franç.: La restauration du couvent des cisterciens à Kostanjevica, la protection de l'église romane à Arača en Voïvodine et l'anastylose des restes archéologiques). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 179—189. Avec 12 fig.

M. ЧАНАК-МЕДИЋ, *Спасовање Лепенског Вира*. Концепција и проблеми (rés. franç.: L'action de sauvetage du Lepenski Vir). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 31—40. Avec 5 fig.

DŽ. ČELIĆ, *Fenomen Sarajevske čaršije* (rés. franç.: Le bazar séculaire de Sarajevo). Zbornik zaštite spom. kult. XXVII (Beograd 1978) 255—259.

DŽ. ČELIĆ, *Trideset godina zaštite spomenika kulture i prirode u Bosni i Hercegovini* (rés. franç.: Trente ans de protection des monuments culturels et des sites en Bosnie et Herzégovine). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 231—240.

M. ДИМИТРИЈЕВИЋ, *Идејни пројекат премештања касноантичке гробнице* (rés. franç.: Projet de déplacement de la tombe du bas — Empire à Niš). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 61—64. Avec 9 fig.

M. ДИМИТРИЈЕВИЋ, *Премештање Трајанове табле* (rés. franç.: Déplacement de la Table Trajane). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 51—60. Avec 13 fig.

B. DURANCI, *Subotički centar — primer jezgra sa kraja prošlog i početka našeg veka u Vojvodini* (rés. franç.: Le centre de la ville de Subotica — exemple d'un centre urbain de la fin du XIXe et du début du XXe siècle). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 133—138. Avec 5 fig.

C. ЂОРЂЕВИЋ, *Утицај конструктивног склопа на приступ обнови градитељског споменика* (rés. franç.: L'architecture en dépendance de l'état de la construction primitive du monument). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 169—171.

P. FISTER, *Iskušnje in naloge pri revitalizaciji (pre-novi) spomeniško pomembnih mestnih in vaških jeder* (rés. angl.: Experiences and Tasks in the Revivification /Rehabilitation/ of Monumentally Important Urban and Rural Centres). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 21—53. Avec 11 fig.

P. FISTER, *Metodologija i kriteriji za obnovu i revitalizaciju starih gradskih jezgri u Sloveniji* (rés. franç.: Méthodologie et critère pour la restauration et le renouveau des anciens centres urbaines en Slovenie). Zbornik zaštite spom. kulture XXVI—XXVII (Beograd 1978) 85—91.

- P. FISTER, *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*. Ljubljana, Partizanska knjiga (1979), 174. Avec ill.
- M. GOJKOVIĆ, *Premeštanje Arslanagića mosta* (rés. franç.: Le déplacement du pont Arslanagić). Zbornik 41—44. Avec 5 fig.
- D. GREGORIN, *Uresničevanje ustave na področju naravne in kulturne dediščine* (rés. angl.: The Realization of Our Constitution as for the Preservation of Our Natural and Cultural Patrimony). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 5—20.
- V. HUDOKLIN-SIMAGA—F. CURK, *Spremembe parametrov slikarskih platen v času* (rés. angl.: Changes of Parameters of Canvases in the Course of Centuries). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 109—121. Avec 23 fig.
- З. ЈАКОВЉЕВИЋ, *Теразијска чесма* (rés. franç.: La fontaine de Terazije à Belgrade). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 65—72. Avec 10 fig.
- З. КАЈМАКОВИЋ, *Нека искуства стечена на преносу манастира Добрићева* (rés. franç.: Expériences acquises lors du déplacement du monastère de Dobrićevo). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 17—30. Avec 10 fig.
- О. КАНДИЋ, *Начела заступљена при обнови манастира Градца и Старе Павлице* (rés. franç.: Les principes suivis pour la restauration du monastère de Gradac et de l'église Stara Pavlica). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 191—196. Avec 6 fig.
- Љ. КАПИСОДА, *Значај споменика културе у СР Црној Гори и проблеми њихове заштите*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 13—20. Avec 6 fig.
- V. KORAĆ, *О природи и смислу обнове градитељских споменика* (rés. franç.: Réflexions sur la nature et le sens de la restauration des monuments d'architecture). Zbornik zaštite spom. kulture XXVI—XXVII (Beograd 1978) 149—152.
- B. KOROŠEC, *Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemernstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana (1978) 298. — Compte rendu par J. ŠORN, Zgod. Čas. 33, 4 (Ljubljana 1979) 627—632.
- M. KOVAČEVIĆ, *Неки проблеми истраживања и заштите тврђава и градова у Црној Гори*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 85—92. Avec 4 fig.
- M. KRUNEK, *Zaštita muzejskih predmeta u muzeju i izvan muzeja, na terenu i u privatnim zbirkama*. Vijesti muz. konz. Hrv. 4 (Zagreb 1979) 28—32.
- И. КУРТОВИЋ, *Валоризација амбијената једне урбане агломерације и њихов значај у изради детаљног урбанистичког плана* (rés. franç.: Mise en valeur de l'ambiance d'une agglomération urbaine et son importance dans la réalisation d'un plan d'urbanisme dans les détails). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 105—109. Avec 2 fig.
- P. MALI—G. PEČENKO, *Uporaba utrjevalnih in impregnacijskih sredstev v restavraciji* (rés. angl.: Impregnation and Consolidation Materials in Wood Conservation). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 225—232. Avec 7 fig.
- M. МАРКОВИЋ—Б. СТОЈАНОВИЋ—ГАВРИЧЕВИЋ, *Конзервација металних предмета из ризнице Пивског манастира*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 177—186. Avec 15 fig.
- I. MAROEVIĆ, *Kako istaknuti povijesnost spomenika graditeljstva kod njegove obnove* (rés. franç.: De quelle manière souligner le développement historique du monument d'architecture à restaurer). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 153—162. Avec 16 fig.
- I. MAROEVIĆ, *Revitalizacija starih gradskih jezgri* (rés. franç.: Renouveau d'anciens centres urbains). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 79—84.
- С. МИЈУШКОВИЋ, *Споменици културе у Боки Которској и нужност њихове заштите*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 39—48.
- I. MIKL CURK, *Konservatorjeve misli ob Kongresu klasične arheologije* (rés. angl.: Conservator's Meditations at the Congress of Classical Archaeology). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 233—235.
- I. MIKL CURK, *Raziskovanje rimskih cest v okviru varstva spomenikov* (rés. angl.: The Investigations of Roman Roads within the Frames of Monument Conservation). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 63—65.
- I. MIKL CURK, *Rimska mesta Jugoslavije kot konservatorski problem* (rés. angl.: Roman Towns of Yugoslavia as a Problem of the Conservation Work). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 55—61. Avec 3 fig.
- M. МИЛОШЕВИЋ, *Интервенције на неким споменицима културе у Котору*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 101—106.
- С. НЕНАДОВИЋ, *Развој схватања о обнови архитектонских споменика у Србији* (rés. franç.: Développement de la théorie sur la restauration des monuments d'architecture en Serbie). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 143—148.
- P. НИКОЛИЋ, *Осврт на извесне одредбе UNESCO-ве препоруке из 1972. године за конзерваторске радове на споменицима архитектуре у светлу досадашњих теоријских сазнања* (rés. franç.: Réflexions sur certaines recommandations de l'UNESCO de 1972). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 163—168.
- P. НИКОЛИЋ, *Поштовање историјности споменика културе*. Свеске Друштва ист. ум. 5—6 (Beograd 1978) 7—14.
- A. НИНКОВИЋ, *Нека искуства у ревитализацији старих градских језгара у Босни и Херцеговини* (rés. franç.: Des expériences acquises dans le renouveau des anciens centres urbains en Bosnie et Herzégovine). Zbornik zaštite spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 111—114.
- II. ПАЈКИЋ, *Неки проблеми реконструкције споменика у Шумадији и Поморављу* (rés. franç.: Quelques problèmes de reconstruction des monuments historiques en Šumadija et en Pomoravlje). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 211—215. Avec 6 fig.

Т. ПЕЈОВИЋ, *Намјена и презентација архитектонских споменика на подручју Црногорског приморја*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 55—60.

С. ПИПЛОВИЋ, *Premještanje ljetnjikovca porodice Garanjin u Divuljama* (rés. franç.: Le déplacement de la villa Garanjin à Divulje). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 45—50. Avec 10 fig.

С. ПИПЛОВИЋ, *Zaštita graditeljske baštine Lastova*. Vijesti muz. konz. Hrv. 2 (Zagreb 1979) 18—38. Avec 26 fig.

Preliminarna poročila o konzervatorskih raziskavah in delih (Preliminary Research and Work Reports). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 257—427. Avec fig. et dess.

Д. ПРЕЛОВШЕК, *Ishodišča za polihromacijo arhitekturnih spomenikov* (rés. angl.: Some Thoughts about the Colouring of Architectural Monuments). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 179—187. Avec 3 fig.

Б. РАДОЈКОВИЋ, *Покретни споменици културе и њихова заштита*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 33—38.

А. РАДОВИЋ, *Начела заступана при обнови споменика градитељства у раду Завода за заштиту споменика културе у Нишу* (rés. franç.: Principes suivis par l'institut pour la protection des monuments historiques de Niš pour la restauration des monuments d'architecture). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 217—221. Avec 7 fig.

Н. РЕДЖИЋ, *Neka iskustva obrazovanja arhitekata za revitalizaciju arhitektonske baštine* (rés. franç.: Quelques expériences sur la préparation des architectes pour la réanimation des monuments d'architecture hérités). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 119—122.

Ј. СЕКУЛИЋ, *Konzervatorski услови у савременом планирању и реконструкцији старих градских центара* (rés. franç.: Les principes de conservation actuels concernant la reconstruction des anciens centres urbains). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 93—98. Avec 2 fig.

Ј. СЕКУЛИЋ, *Обнова споменика градитељства на подручју града Београда* (rés. franç.: Restauration des anciens monuments d'architecture dans la ville de Belgrade). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 197—201. Avec 4 fig.

А. СКОВРАН, *Метод испитивања и документација споменика украшених фрескама — истраживање и примена на премештању и конзервацији манастира Пиве*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 73—83.

М. СЛАБЕ, *Nove podoba arheološkega območja Turnovšče nad Vrhniko* (rés. angl.: The New Appearance of the Archaeological Site of Turnovšče above Vrhnika). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 123—144. Avec 20 fig.

М. СЛАБЕ, *Osnove za varovanje arheološkega terenskega spomenika na območju SO Škofja Loka* (rés. allem.: Grundlagen für den Schutz der archäologischen Fundstätten und Denkmäler im Gebiet der Gemeinde Škofja Loka). Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 11—17.

Р. СТАНИЋ, *Нека искуства на обнови споменика градитељства на подручју завода из Краљева* (rés. franç.: Quelques expériences tirées de la restauration des monuments d'architecture dans la région de Krajevo). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 302—310. Avec 14 fig.

А. СТОЈКОВИЋ, *Неки проблеми заштите предмета у Народној музеју у Београду* (rés. angl.: Some Problems of the Objects protecting in the National Museum in Belgrade). Zbor. Nar. muz. IX—X (Beograd 1979) 643—652. Avec 10 fig.

Н. ШТУПАР-ШУМИ, *Nekateri problemi revitalizacije Stanjela* (rés. franç.: Des problèmes concernant la réanimation de la ville de Stanjel). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 123—124.

Н. ШТУПАР-ШУМИ, *Pokrito sprehajališče v Rogaški Slatini* (rés. angl.: Attempts to Preserve the Covered Promenade at Rogaška Slatina). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 215—224. Avec 13 fig.

Н. ШУМИ, *Prenova Ljubljane*. Spomeniškovarstveni postopki pri izdelavi sanacijskih načrtov. Ljubljana, Partizanska knjiga. Znanstveni tisk (1978) 47.

С. ВУЧЕНОВИЋ, *O nekim opštim problemima premeštanja spomenika kulture* (rés. franç.: Réflexions sur quelques problèmes généraux concernant le déplacement des monuments culturels). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 11—15.

Д. ВУГА, *Konzervatorske ugotovitve o grobišču Roje* (rés. angl.: Conservator's Perception of the Burial-Place Roje). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 145—151. Avec 1 pl.

С. ВУЈОШЕВИЋ, *Улога музеја у служби заштите споменика културе у Црној Гори*. Старице Црне Горе VI (Цетиње 1978) 125—131.

Р. ВУКОВИЋ, *Комуникациони аспекти урбане агломерације* (rés. franç.: Aspects de la communicabilité dans une agglomération urbaine). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 115—117.

Б. ВУЛОВИЋ, *Примењене методе при обнови цркава Св. Николе у Куршумлију, Грачанице, Раванице и Сисојевца* (rés. franç.: Les méthodes employées pour la restauration des églises Saint-Nicolas à Kuršumljaja, des monastères de Gračanica, Ravanica et Sisojevaca). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 173—178. Avec 8 fig.

М. ВУЛОВИЋ, *Београдске тврђаве — осврт на нека питања ревитализације* (rés. franç.: Projets de réanimation de la forteresse de Belgrade). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 125—132. Avec 7 fig.

И. ЗДРАВКОВИЋ, *Споменици који нестају* (rés. franç.: Les monuments historiques en train de disparaître). Zbornik zašt. spom. kult. XXVI—XXVII (Beograd 1978) 265—268. Avec 3 fig.

А. ЗИГОН, *Obnavljanje in ohranjanje stenskih slikarije druge polovice in poznega 19. stoletja* (rés. angl.: Renovation and Preservation of Mural Paintings from the Second Half and the End of the 19th century). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 205—214. Avec 11 fig.

CONGRÈS — CONFÉRENCES

D. BIBER, *Okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev v Londonu 1976. in v Kuparih 1978. leta* (rés. allem.: Gespräche am Runden Tisch zwischen jugoslawischen und britischen Historikern in London 1976 und in Kupari 1978). *Zgod. Čas.* 33, 1 (Ljubljana 1979) 161—186.

M. ДАШИЋ, *Сабор историчара СР Црне Горе. Ист. Зап.* 4 (Титоград 1979) 191—193.

M. ДАШИЋ, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“ VI. Ист. Зап.* 1 (Титоград 1979) 161—162.

M. DAŠIĆ, *Šesti jugoslovenski simpozijum o nastavi istorije. Pregled* LXIX, 1 (Sarajevo 1979) 103—106.

З. ДИВАЦ *Пленарни састанак Етнолошког друштва СР Србије посвећен теми Трагови шаманизма. Гласн. Етн. муз.* 43 (Београд 1979) 264—265.

A. DORN, *Kongres Saveza muzejskih društava Jugoslavije. Glasn. slavons. muz.* 40 (Vukovar 1979) 9—10.

A. DORN, *Znanstveni skup arheologa u Malom Lošnju. Glasn. slavons. muz.* 40 (Vukovar 1979) 12—13.

A. DORN, *Znanstveni skup »Zagreb i njegova regija od prethistorije do srednjeg vijeka«. Glasn. slavons. muz.* 38 (Vukovar 1979) 32—33.

LJ. GLIGOREVIĆ, *XVI Naučni skup i XII sastanak Saveza etnoloških društava Jugoslavije. Glasn. slavons. muz.* 40 (Vukovar 1979) 10—11.

V. MELIK, *Deseto in enajsto zasedanje jugoslovansko-českoslovačko zgodovinske komisije. Zgod. Čas.* 33, 1 (Ljubljana 1979) 187—188.

D. MIHELIĆ, *VII. Jugoslovanski simpozij o pouku zgodovine. Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 485—487.

S. MLADENOVSKI, *XII-ta redovna godišnja skupština saveza društava istoričara Makedonije. Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Beograd 1979) 221—223.

Onomastika e Kosovës — simpozium i mbajtur më 25—27 shkurt 1977 (réd. I. AJETI). Priština, Albano-loški institut (1979) 627.

M. РАОНИЋ, *Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића“*. Ужички зборник 8 (Титово Ужице 1979) 552—560.

M. SPREMIĆ, *Međunarodni simpozijum o seobama stanovništva između dve jadranske obale. Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Beograd 1979) 195—196.

J. SORN, *X. Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci '79 (Mogersdorf, 2—6. julija 1979) Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 484—485.

P. БАСИЋ, *Једанаести конгрес класичне археологије у Лондону. Старијар XXX* (Београд 1979) 155.

R. VASIĆ, *XI međunarodni kongres za klasičnu arheologiju. Živa antika XXIX*, 1 (Skopje 1979) 181—182.

I. VOJE, *Proslava in posvetovanje ob sedemstoletnici dubrovnika arhiva in arhivske službe Jugoslavije (Dubrovnik od 16. do 19. oktobra 1978). Zgod. Čas.* 33, 2 (Ljubljana 1979) 330—333.

Znanstveni skup u povodu 1000. obljetnice nadgrobnog natpisa kraljice Jelene. Ljetopis Jug. akad. 80 (Zagreb 1979) 179—189.

T. ZORN, *Dvanajsto zasedanje jugoslovansko-českoslovačke zgodovinske komisije (Skopje—Ohrid 5—9. oktober 1978). Zgod. Čas.* 33, 2 (Ljubljana 1979) 327—329.

M. Д., *Скупштина Друштва историчара СР Црне Горе. Ист. Зап.* 4 (Титоград 1979) 189—191.

M. Е., *Четврти конгрес балканолога у Анкари. Преглед LXIX*, 11—12 (Сарајево 1979) 1400—1402.

PÉRIODIQUES — RECUEILS

Anali Gazi Husrev-begove biblioteke I—VI (Sarajevo 1972—1978). — *Compte rendu* par F. CVIKO, *Prilozi za orijent. filol.* 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 475—478.

Archaeologia Iugoslavica XIV (Beograd 1973); XV (1974). — *Compte rendu* par J. HRALA, *Archeol. roz.* XXXI, 2 (Praha 1979) 214—215.

Archeografo triestino, ser. IV, vol. 36 (85), 37 (86) (Trieste 1976, 1977). — *Compte rendu* par B. MARUŠIĆ, *Goriški letnik* 4—5 (Nova Gorica 1978) 195.

Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Znanstveni skup, Varaždin 22—25. X 1975. (réd. Z. RAPANIĆ). Split, Hrvatsko arheološko društvo (1978), 229.

Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste 8 (Trieste 1976). — *Compte rendu* par D. SVOLJŠAK, *Goriški letnik* 4—5 (Nova Gorica 1978) 195—197.

Atti e memorie della Deputazione di Storia patria per la Marche. N. S. anno 82 (1977) *Le Marche e l'Adriatico orientale: economia, società, cultura dal XIII secolo al primo ottocento. Atti del convegno Senigallia, 10—11 gennaio 1976* (Ancona 1978). — *Compte rendu* par D. MIHELIĆ, *Zgod. Čas.* 33, 1 (Ljubljana 1979) 189—190.

Atti e memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria 24 (Trieste 1976). — *Compte rendu* par D. SVOLJŠAK, *Goriški letnik* 4—5 (Nova Gorica 1978) 197—199.

Ce fas tu ? 52 (Udine 1976). — *Compte rendu* par T. PAVSIĆ, *Goriški letnik* 4—5 (Nova Gorica 1978) 199—200.

Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanom u Čazmi studenoga 1976. Čazma, Samoupravna interesna zajednica kulture i informacija (1979) 271.

Diadora 8 (Zadar 1975). — *Compte rendu* par J. HRALA, *Archeol. roz.* XXXI, 2 (Praha 1979) 221.

Dubrovnik's Relation with England (Red.: R. FILIPOVIĆ—M. PATRIDGE). A Symposium April 1976. Zagreb. Osijek za anglistiku Fil. fak. Sveučilišta u Zagrebu (1977) 296. — *Compte rendu* par A. KAZNAČIĆ—HRDALO, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 793—796.

C. FISKović, *Riječ pri otvorenju izložbe »100 godina Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« u Splitu*. Mogućnosti XXVI, 12 (Split 1979) 1421—1423.

Forum Iulii. Annuario del Museo archeologico di Cividale del Friuli 1, 2 (Cividale 1977, 1978). — Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 200—201.

Forum Iulii. Annuario del Museo archeologico di Cividale del Friuli 3 (1979). — Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 505.

Grga Novak 1888—1978. [Spomenica preminulim akademikima 1]. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (1979) 98.

Histria archaeologica 3, 4 (Pula 1972, 1973). — Compte rendu par B. ŽBONA-TRKMAN, Goriški letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 201—202.

Histria archaeologica 5 (Pula 1974). — Compte rendu par B. ŽBONA-TRKMAN, Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 505—506.

Istorija XIV, 1 (Skopje 1978). — Compte rendu par K. ЦИДРОВА-МАКЕДОНСКА, Гласн. Инст. нац. ист. XXIII, 1 (Skopje 1979) 303—306.

Iva Lovrić i njegovo doba. Referati i saopćenja sa znanstvenog skupa. Sinj, Kulturno društvo »Cetinjanin« (1979) 401.

Jadranska obala u protohistoriji (Cfr. Старијар н. с. XXX, 170). — Compte rendu M. RADUŠINOVIĆ, Jug. Ist. Čas. 1—2 (Beograd 1979) 185—186; V. MILOJČIĆ, Praehist. Zeit. 54 (Berlin 1979) 249—250.

Jadranski zbornik IX (Pula—Rijeka 1973—75). — Compte rendu par hr, Archeol. roz. XXXI, 3 (Praha 1979) 343.

Jadranski zbornik 10 (Pula—Rijeka 1978). — Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 506—507.

B. ЈОВИЧИЋ, Часопис „Отаџбина“ 1875—1892. [Књижевна историја]. Београд, Инст. за књиж. и уметн. „Вук Караџић“ (1977) 333.

M. KMECL, *Zakladi Slovenije*. Ljubljana, Cankarjeva založba (1979) 336.

Lički zbornik 1 (Gospić 1978). — Compte rendu par Z. LECHNER, Vijesti muz. konz. Hrv. 1 (Zagreb 1979) 58—60.

Македонистика, 1, Скопје, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ (1977). — Compte rendu par K. БИЦЕВСКА, Slovo 29 (Zagreb 1979) 166—170.

Marko Kostrenčić (1884—1976). [Spomenica preminulim akademikima 2]. Zagreb, Jug. akad. znan. i umjetn. (1979) 39.

Memorie storiche forogiuliesi. Giornale della deputazione di storia patria per il Friuli 56 (1976), 57 (1977) Udine. — Compte rendu par B. MARUŠIĆ, Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 507—508.

Мешовита грађа (Miscellanea). Београд, Ист. институт (1977) 199. — Compte rendu par O. ЗИРОЈЕВИЋ, Ист. глас. 1—2 (Београд 1979) 161—162.

Нумизматичар 1 (Београд 1978). — Compte rendu par С. ДУШАНИЋ, Ист. Гласн. 1—2 (Београд 1979) 160—161.

Povijesno-teološki simpozij u povodu 500 obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine — održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu. Sarajevo, Franjevačka teologija. Zagreb, Kršćanska sadašnjost (1979) 205.

Прилози Института за историју Сарајева XIV, 14—15 (Сарајево 1978) 639. — Compte rendu par И. КЕМУРА, Преглед LXIX, 9 (Сарајево 1979) 1106—1110.

Prilozi povijesti otoka Hvara (réd. M. ZANINOVIĆ). Sv. 5. Hvar, Centar za zaštitu kulturne baštine (1978) 184.

Quelques questions archéologiques sur la Lika. Réunion scientifique Otočac 22—24. IX 1974. Split, Soc. Archéol. croate, 1975 (1977) 141. — Compte rendu par V. MILOJČIĆ, Praehist. Zeit. 54 (Berlin 1979) 243.

Slawistische Studien zum VIII Internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978. Hrsg. J. HÖLTHUSEN, W. KUSACK, R. OLESCH. KÖLN—WIEN, Böhlau (1978) 545.

Beiträge zum VIII Slavistenkongress, Zagreb—Ljubljana (1978). Réd. M. ALLES—G. KRAMER. Mannheim, Selbstverlag d. Slav. Seminars (1978) 329.

Referate und Beiträge zum VIII Internationalen Slavistenkongress, Zagreb (1979). Hrsg. J. HÖLTHUSEN—H. KUNSTMANN—J. SCHRENK. München, Sagner (1978) 451.

Studien zum Literatur und Aufklärung in Osteuropa. Aus Anlass des VIII. Internationalen Slavistenkongresses in Zagreb. Hrsg. H. B. HARDER—H. ROTHE. Giessen, Schmitz (1978) VIII+443. — Compte rendu par W. KESSLER, Südostforschungen XXXVIII (München 1979) 286—289.

Slovansko jezikoslovje. Nahtigalov zbornik (réd. F. JAKOPIN). [Prispevki z mednarodnega simpozija v Ljubljani 30. junija — 2. julija 1977]. Ljubljana, Univerza. Filozofska fakulteta. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (1977) 530. — Compte rendu par J. TANDARIĆ, Slovo 29 (Zagreb 1979) 158—161.

Старијар XXIV—XXV (Београд 1973—74). Compte rendu par J. HRALA, Archeol. roz. XXXI, 2 (Praha 1979) 232—233.

Sto godina Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku. Izložba Arheološkog muzeja u Splitu. Izložbena dvorana »Foto klub Split«, 19. 11—2. 12. 1979. Split, Arheološki muzej (1979) 16. Avec ill.

Studi Goriziani 45, 46 (Gorizia 1977). — Compte rendu par M. VUK, Goriški letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 205—207.

Századok 1976/1—6. — Compte rendu par T. ГРОСИНГЕР, Зборник за ист. МС 19 (Нови Сад 1979) 217—224.

»Šidakov zbornik«, Historijski zbornik XXIX—XXX (Zagreb 1976—77). — Compte rendu par N. BUDAK, Jug. Ist. Čas. 1—2 (Beograd 1979) 177—181.

Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 20 (1975—1976); 21 (1977). — Compte rendu par V. TULI, Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 513—515.

Врањски гласник IX (Врање 1973). — Compte rendu par J. HRALA, *Archeol. roz.* XXXI, 4 (Praha 1979) 468.

Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije 1228—1978. Maribor, Mariborski škofijski ordinariat (1978) 235. — Compte rendu par S. GRANDA, *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 506—507.

Zbornik občine Grosuplje. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika I—X. Grosuplje (1969—1978). — Compte rendu par J. ŠUMRADA, *Zgod. Čas.* 33, 4 (Ljubljana 1979) 641—643.

Зборник „Рад XX конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Новом Саду 1973“ (Београд 1978). — Compte rendu par K. МИЛУТИНОВИЋ, Рад. војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 145—147.

Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979). — Compte rendu par M. РОГИЋ, Свеске Друштва ист. ум. 7—8 (Београд 1979) 40—41.

Znanstveni skup »Kulturno-povijesni razvoj graditeljskog nasljeđa Istre. Pula, 8—10. studenoga, 1979. [Prilozi za povijest i kulturu Istre, Materijali 2]. Pula, Povijesno društvo Istre (1979) 56.

Зограф 7 (Београд 1977). — Compte rendu par Д. ФИЛИПОВИЋ, Свеске Друштва ист. ум. 3 (Београд 1977) 23—35.

OUVRAGES GÉNÉRAUX CONCERNANT L'HISTOIRE DE LA CIVILISATION, L'ART ET L'HISTOIRE DE LA RELIGION

H. ANDONOV-POLJANSKI, *Makedonija i Slovenija*. Skopje (1978) 452. — Compte rendu par T. ZORN, *Zgod. Čas.* 33, 3 (Ljubljana 1979) 505—506.

J. AUBOYER, *Indija do VIII stoljeća* (prevod). [Bibl. Svakodnevni život]. Zagreb, Naprijed (1979) 395.

F. BARJAKTAREVIĆ, *Pregled istorije persijske književnosti*. Beograd, Naučna knjiga (1979). — Compte rendu par J. ŠAMIC, *Prilozi za orijentalnu filol.* 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 491—493.

K. BENESCH, *Uganke preteklosti* (prevod). Ljubljana, Mladinska knjiga (1979) 325. Avec ill.

I. BOGDANOV, *Avicena, istoriski očerk*. Sofija, Medicina i fizikultura (1974) 190. — Compte rendu par D. TANASKOVIĆ, *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 301—302.

И. С. БРАТИНСКИЙ, *Проблемы востоковедения*. Москва, Наука (1974) 496. — Compte rendu par D. TANASKOVIĆ, *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 301.

G. CONTENAU, *Babylon i Asirija* (prevod). [Bibl. Svakodnevni život]. Zagreb, Naprijed (1979) 277.

Evlija ČELEBI, *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*. 2. éd. [Kulturno nasljeđe]. Sarajevo, Veselin Masleša (1979) 704.

S. DAHL, *Povijest knjige — od antike do danas* (prevod). Zagreb, Hrvatsko bibliotekarsko društvo (1979) 203.

Е. О. ЦЕМС (E. O. James), *Упоредна религија. Увод и историјско проучавање религије*. Нови Сад, Матица српска (1978) 400.

Л. БАПОВИЋ, *Заклетва на тлу СФР Југославије*. [Пос. издања 16]. Београд, Етнографски институт (1977) 108. — Compte rendu par Д. АНТОНИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 284—285.

M. ELIADE, *Patterns in Comparative Religion*. New York, New American Library (1974). — Compte rendu par Љ. СТОЈИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 305—306.

П. А. ФЛОПЕНСКИ, *Икона — поглед у вечност*. Филозофија и технологија сликарства (превод). Београд „Теолошки погледи“ (1979) 167.

M. GAVAZZI, *Vrela i sudbine narodnih tradicija kroz prostore, vremena i ljude — etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja*. Bibl. znanstv. radova, Zagreb, Liber (1978) 290.

Geschichte der Sorben. Bd. 1—4 (1975—1979), Schriftreihe des Instituts für sorbische Volksforschung, Bd. 39—42. Bautzen. — Compte rendu par Н. ЂОРЂЕВИЋ, Ист. Зап. 4 (Титоград 1979) 196—197.

H. A. R. GIBB, *Jedna interpretacija islamske povijesti*. Prev. H. SUŠIĆ, *Pregled LXIX*, 7—8 (Sarajevo 1979) 491—495.

J. von HAMMER, *Historija turskog (osmanskog) carstva*. Knj. 1—3 (prevod). Zagreb, ed.: NERKEZ SMAILAGIĆ (1979) 536; 553; 571.

A History of the Macedonian People. Skopje, Institute of National History, *Macedonian Review* (1979) 388.

M. IMAMOVIĆ, *Djela o Bosni i Hercegovini na Univerzitetu Mičigen*. *Pregled LXIX*, (Sarajevo 1979) 171—188.

Istorija rumunskog naroda (prevod). Novi Sad, Matica srpska (1979) 418.

З. ИВАНОВИЋ, *Градови — комунални центри Црне Горе*. [Посебна издања, 32. Географски институт „Јован Цвијих“]. Београд, САНУ (1979). — Compte rendu par И. В. ПОПОВИЋ, Ист. Зап. 4 (Титоград 1979) 197—198.

Вук Стефановић КАРАЏИЋ, *Историјски списи* (éd. P. САМАРЦИЋ). [Дела Вука Караџића]. Београд, Просвета (1979) 361. — Reprint.

R. KEVENDIŠ, *Istorija magije* (prevod). [Bibl. Zenit]. Beograd, »Jugoslavija« (1979) 250.

З. КОСИДОВСКИ, *Кад је сунце било бог* (превод). [Почућник н. с. 1]. Београд, Срп. књиж. задруга (1979) 374.

The Legacy of Islam. 2. éd. Oxford, Clarendon Press (1974). XIV+530. Avec ill. — Compte rendu par D. TANASKOVIĆ, *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 295—297.

B. MALINOVSKI, *Argonauti zapadnog Pacifika*. [Biblioteka XX veka — serija velikih antropoloških dela]. Beograd, Beogradski grafički zavod (1979). XII+470.

Ž. MULJAČIĆ, *Kako je A. Fortis pripremao za drugo francusko izdanje »Put u Dalmaciju« novo poglavlje o Dubrovniku* (rés. angl.: Now A. Fortis was preparing a new chapter on Dubrovnik for the second french edition of his »Voyage in Dalmatie«). *Anal. JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 229—250.

Ž. MULJAČIĆ, *Putovanje Angela Bottarija u Dalmaciju* (1775) (rés. angl.: Angelo Bottari's Travel to Dalmatia 1775). *Radovi JAZU* 26 (Zadar 1979) 15—22.

Osnivači velikih religija. Mojsije, Buda, Konfučije, Isus, Muhamed, Beograd, Radnička štampa (1978) 308.

Д. ПАЈИН, *Исходишта Истока и Запада*. [Култура и друштво]. Beograd, Култ. просв. заједн. Србије. „Вук Караџић“ (1979) 195.

Свијет ислама — вјера, народи, култура (prevod). Beograd, Jugoslovenska revija, »Vuk Karadžić« (1979) 379.

С. А. ТОКАРЕВ, *Истоки етнографической науки*. Москва (1978) 164. — *Compte rendu par* М. Р. БАР-ЈАКТАРОВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 300—301.

С. А. ТОКАРЕВ, *История зарубежной этнографии*. Москва (1978) 351. — *Compte rendu par* М. Р. БАР-ЈАКТАРОВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 301—302.

Umjetnost Azteka — velike kulture Meksika. Muzej za umjetnost i obrt Zagreb, svibanj 1979. Zagreb, Muzej za umjetn. i obrt (1979) 18. Avec ill. — Catalogue.

В. А. USPENSKI, *Poetika kompozicije*. Semiotika ikone, Nolit [Biblioteka Savzeđa 66]. (Beograd 1979). XLI+374.

Č. VELJAČIĆ, *Filozofija istočnih naroda*. Knj. 1. Indijska filozofija i odabrani tekstovi. Knj. 2. Iran, Islam, Kina, Japan i odabrani tekstovi. Filozofska hrestomatija 11—12. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske (Zagreb 1979) 331; 341.

Zgodovina Slovencev (réd. M. SLUGA). Ljubljana, Cankarjeva založba (1979) 962.

AGGLOMERATIONS — POPULATION — TOPONOMASTIQUE — URBANISME — TOPOGRAPHIE

Бачко Добро Поље — горштаци у равници (rés. angl.) (réd. O. BLAGOJEVIĆ). [Пос. издања 18]. Beograd, Етнографски институт Срп. акад. наука и уметн. (1979) 298.

М. БАРЈАКТАРОВИЋ, *О презименима у Пријеполју и његовој околини* (rés. angl.: On the Surnames in the District of Prijepolje). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 287—290.

М. БАРЈАКТАРОВИЋ, *Основи опште етнологије*. (Ср. Старијар н. с. XXX, 171). — *Compte rendu par* Н. Ф. ПАВКОВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 281—282.

Н. БОГДАНОВИЋ, *Географски називи у топонимији сврљишког краја*. Нишки зборник 8 (Ниш 1979) 171—183.

А. БУРИЋ, *Повијесна антропонимија Горског котара у Хрватској — горанска презимена кроз повијест*. Риека, Друштво за заштиту природне, културне и повијесне баштине Горског котара (1979) 292.

Л. ĐAKOVIĆ, *Prilozi za demografsku i onomastičku gradnju Bosne i Hercegovine*. Knj. 1. Na osnovu popisa kataloškog stanovništva 1743. godine. [Grada 23. Odelj. društ. nauka 19]. Sarajevo, Akad. nauka i umjetn. BiH (1979) 696. — *Compte rendu par* V. KAC, Jug. Ist. Čas. 3—4 (Beograd 1979) 151—152.

Етнолошка грађа о Ромима-Циганима у Војводини I. [Војвођански музеј. Посебна издања, Грађа VI], Novi Sad (1979) 420. — *Compte rendu par* Ј. МЕЂЕ-ШИ, Рад. војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 148—149; М. Р. БАРЈАКТАРОВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 291—292.

Ј. В. ЈОВАНОВИЋ, *Лесковачко поље и Бабишка гора*. Лесковачки зборник XIX [Supplem.] (Лесковац 1979) 1—182.

М. KRASNIQI, *Gjurmë e gjurmime — studime etnografike* (rés. franç.: Traces et recherches — études ethnographiques). Prishtina, Albanološki institut (1979) 467. Avec ill.

Ј. ЛОПИЧИЋ, *Жабљак Црнојевића*. Старије Црне Горе VI (Цетинје 1978) 187—194. Avec 1 fig.

М. MATIČETOV, *Bovec—Bovčan—Bovški* (rés. ital.). Goriški letnik 6 (Nova Gorica 1979) 29—36.

Е. МУШОВИЋ, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара* (rés. angl.). [Пос. изд. Етн. инст. 19]. Beograd, Срп. акад. наука и уметн. Етнографски институт (1979) 298.

Ј. NEMETH, *Die Türken von Vidin*. Sprache, Folklore, Religion. [Bibl. Orientalis Hungarica 10]. Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 478—479.

В. В. РУДИЋ, *Становништво Топлице*. [Пос. изд. 17]. Beograd, Срп. акад. наука и уметн. Етнографски институт (1978) 185. — *Compte rendu par* Ј. ЋИ-РИЋ, Нишки зборник 8 (Ниш 1979) 185—186.

Ж. ШЋЕПАНОВИЋ, *Средње Полимље и Потарје — историјско-етнолошка расправа* (rés. angl.: Central Polimlje and Potarje regions — an ethnological and historical treatise). [Пос. изд. Етн. инст. 20]. Beograd, Срп. акад. наука и уметн. Етнографски институт (1979) 273.

Т. ТРАЈАНОВСКИ, *Влашките родови во Струшко — прилог кон историјата на народностите во Македонија*. [Библ. Научни студии]. Скопје, Просветен работник (1979) 160.

Д. ТРАЈКОВИЋ, *Нови прилози за историју Немањине Дубочице* (rés. allem.: Neue Beilagen der geschichte der Nemanjićs Dubočica). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 293—324.

Ј. Ф. ТРИФУНОСКИ, *Етнолошке карактеристике струмичког краја*. Прилог проучавању народног живота и културе у областима крај југословенско-бугарске границе (rés. franç.: Les caractéristiques ethnologiques de la région de Strumica). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 225—235.

F. TRUHLAR, *Topnomastika v službi arheologije*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 498—506.

П. ВЛАХОВИЋ, *Етногенетски процеси у Србији и њихов етнoлошки значај* (rés. franç.: Les processus ethno-génétiques en Serbie et leur importance ethnologique). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 277—286.

П. ВЛАХОВИЋ, *У вртлогу живота* (prilozi istorijskoj i etničkoj antropologiji). Прјеполје, СИЗ културе (1978) 208. — *Compte rendu* par Б. ЂУПУРДИЈА, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 282—283.

PROSPECTION ARCHÉOLOGIQUE — VARIA

Ž. ANDREJIĆ, *Arheološko rekognosciranje Donje Lepenice* (rés. franç.: Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 164—171, 201. Avec 16 pl.

Arheološki nalazi iz Vinkovaca — Gradski muzej Vinkovci (texte par I. ISKRA-JANOŠIĆ). Vinkovci, Gradski muzej (1979), 12. Avec ill.

Z. BELDEDOVSKI—C. KRSTEVSKI, *Rekognosciranje na području opštine makedonska Vinica*. Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 153—159. Avec 3 pl.

M. BULAT, *Novi nalazi na području Osijeka i okolice*. Glasn. slavons. muz. 39 (Vukovar 1979) 16—18.

M. BULAT, *Terenska istraživanja arheološkog odjela Muzeja Slavonije u toku 1978. godine* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 174—179, 201. Avec 1 pl.

Р. ДРАГИЋЕВИЋ, *Неколико потпуно или djelimično nestalih споменика културе. Старине Црне Горе VI* (Цетиње 1978) 61—71.

A. FABER, *Istraživanja prethistorijsko-antičke topografije u Krku*. Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 183—187. Avec 1 pl.

Z. MARKOVIĆ, *Križevci — rekognosciranje u god. 1978.* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 171—174, 201.

I. MAROVIĆ, *Rezultati arheološkog sondiranja u Gornjodolskoj pećini kod urela Cetine* (rés. franç.: Résultats des sondages archéologiques de Gornjodolska pećina). Glasn. dalmatinski LXXII—LXXIII (Split 1979) 13—50. Avec 21 fig.

K. MINICHREITER, *Arheološka rekognosciranje Slavonije* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 180—182, 201.

Преглед археолошких споменика на подручју јужне обале Боке Которске. Старине Црне Горе VI (Цетиње 1978) 141—165. Avec 33 fig.

M. VUKMANOVIĆ—P. POPOVIĆ, *Sondažna istraživanja gradinskih naselja na području vranjsko-preševske kotline* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 159—164, 202. Avec 2 pl.

Б. К. ЗЕЈАК, *Историјска обележја у општини Пријеполје* (rés. franç.: Les monuments historiques de la commune de Prijepolje). Ужички зборник 8 (Титово Ужице 1979) 437—457. Avec 7 fig.

F. ZUPAN, *Ob izidu prve povojne umetnostnogodovinske topografije grosupeljske krajine dr Staneta Mikuža* (rés. angl.: At the Issue of the Book Inventory of Art Monuments in the Grosuplje Region by Stane Mikuž). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 253—255. Avec 1 fig.

MONOGRAPHIES — GUIDES

Š. BATOVIĆ, M. SUIĆ, J. BELOŠEVIĆ, *Nin — povijesni i umjetnički spomenici*. Zadar, Arheološki muzej (1979), 143. Avec ill.

F. BEGO, *Cathedral of St. Domnius*. 2 éd. [Pocket Guidefor Touriste 16]. Zagreb, Turistkomerc (1979) 57. Avec ill.

Z. BERKOVIĆ—N. GATTIN, *Dubrovnik*. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber. Grafički zavod Hrvatske (1977). — *Compte rendu* par M. ROBIĆ, *Umetnost* 63—64 (Beograd 1979) 100.

M. BIKICKI, *Monastère Morača* (texte comp. en ital., angl. et allem.). [Bibl. Petites monographies touristiques 34]. Manastir Morača. Zagreb, Turistkomerc (1979) 28. Avec ill.

Б. БОЈОВИЋ, *Метоксија*. Приштина, Јединство (1979) 255.

L. BROZOVIĆ, *Grada za povijest Koprivnice* [Biblioteka »Podravskeg zbornika« knj. 3]. Koprivnica, Muzej grada (1978) 220.

V. CESTARIĆ, *Zadar*. Zadar, Narodni list (1979) 120. Avec ill. — La même publ. en angl. et allem.

Д. ДАЧИЋ, *Манастир Јошаница*. 2 éd. Јошаница,

Манастир (1979) 27. Avec ill.

Gradiivo za zgodovino Maribora. Zv. 5. Listine 1371—1414 (réd. J. MLINARIĆ). Maribor, Pokrajinski arhiv (1979) 107.

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Црква Свети Климент, Охрид* (le texte comp. en angl.: Church St. Kliment, Ohrid). [Male turističke monografije 44]. Охрид, Завод за зашт. на спом. на културата, Народен музеј (1979) 45. Avec ill. — La même publ. en allem. avec texte comp. en macédonien.

Idrija in njeni spomeniki sakralne umetnosti. Idrija, Župnijski ured (1979) 124.

I. KAMPUŠ, I. KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb — od davnih naselja do suvremenog velegrada*. Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, Školska knjiga (1979) 259.

Kosovska Mitrovica i okolina (réd. A. HADRI et Ž. AVRAMOVSKI). Priština, Institut za ist. Kosova, Beograd, Institut za savr. istoriju, Kosovska Mitrovica, Odbor za izdavanje monografije (1979) 430. — La même publ. en albanais.

I. MAROCHINO, *Grad Bakar kroz vjekove*. Bakar, Gradski muzej (1978) 221.

Д. МИЛОШЕВИЋ, *Манастир Грачаница* (la même publ. en angl.: The Monastery of Gračаница). Београд, Туристичка штампа (1979) 30. Avec ill.

P. MILOŠEVIĆ, R. PRICA, *Kroz vekove Sirmiuma* (rés. angl., russ. et allem.). Sremska Mitrovica, Sremske novine. Muzej Srema (1979) 63. Avec ill.

П. МОМИРОВИЋ, *Манастир Гомионица* (rés. angl.). Бронзани Мјадан, Манастир Гомионица (1979) 37. Avec ill.

Vodič. Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (1979) 55.

ANTHROPOLOGIE — PALÉOZOOLOGIE

A. CLASON, *The Farmers of Gomolava in the Vinča and La Tène Period* (rés. serbo-cr.: Ratari Gomolave u vinčanskom i latenskom periodu). Рад војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 60—114. Avec 7 fig.

A. T. CLASON, *The farmers of Gomolava in the Vinča and La Tène period*. Paleohistoria XXI (Groningen 1979) 41—81.

A. CVITANIĆ, *Osteološki nalazi iz Gospodske pećine kod izvora Cetine rijeke* (rés. franç.: Trouvailles ostéologiques provenant de la Gospodska pećina, proche de la source de la Cetina). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 51—65.

Z. MIKIĆ, *O antropološkoj istraženosti ilirskog stanovništva* (rés. franç.: Sur l'état des recherches anthropologiques des habitants illyriens). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки институт (1979) 187—204. Avec 1 pl.

T. TOMAZO-RAVNIK, *Staroslovansko grobište u Zgornjem Dupleku /antropološko poročilo/* (rés. angl.: Old Slavic Cemetery at Zgornji Duplek). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 489—496. Avec 1 pl.

P. VLAHOVIĆ, *Pogledi u antropologiju*. [Pos. izd. 4] Beograd, Antropološko društvo Jugoslavije (1979) 79. — Compte rendu par B. ЂУПУРДИЈА, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 284.

С ЖИВАНОВИЋ, *Антрополошки налази из српске некрополе у Трњану* (rés. angl.: Anthropological Finds from the Serbian Necropol at Trnjane). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 159—175.

С. ЖИВАНОВИЋ, *Оболена запажена на скелетним остацима из некрополе у Пазаришту* (rés. angl.: Diseases observed on the skeletal remains from the site at Pazarište). Новопазарски зборник 3 (Нови Пазар 1979) 67—75.

С. ЖИВАНОВИЋ, *Остаци људских скелета из римске гробне конструкције са Доркола* (rés. franç.: Restes de squelettes humaines provenant de tombe romaine de Dorcol). Старијар XXX (Београд 1979) 113—116.

PRÉHISTOIRE

OUVRAGES — GÉNÉRAUX

A. BENAC, *Neki aspekti istraživanja tumula u našoj zemlji* (rés. franç.: Quelques aspects de recherches des tumulus en Yougoslavie). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 15—29.

M. BRODAR, *I. Paleolitik v »Zgodovini Slovencev«*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 528—543.

S. GABROVEC, *Thirty years of prehistoric archaeology in Arheološki vestnik*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 13—20.

M. ГРАПАШАНИН, *Ка историјској и етничкој интерпретацији сахрањивања под тумулима на илirском подручју* (rés. allem.: Zur chronologischen und historischen Wertung der Hügelgräber des Illyrischen Gebietes). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 1—14.

B. GAVELA, *Praistorijska arheologija*. 3. éd. [Univerziteti udžbenici]. Beograd, Univerzitet. Naučna knjiga (1979) 294.

N. ĐURIĆ, J. GLIŠIĆ, J. TODORVIĆ, *Roma ja parahistorije* (Cfr. Старијар н. с. XXVII, 229; н. с. XXX, 175). — Compte rendu par T. ВУКАНОВИЋ, Врањски гласник XII—XIII (Врање 1979) 339.

Искусство раних земљедельцев на территории югославији VI—II тысячелетий до н. э. Каталог временной вставки. Ленинград, Государственный Эрмитаж (1979) 51.

F. LEBEN, II. *Obdobja starejše prazgodovine v »Zgodovini Slovencev«*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 543—547.

F. LEBEN, *Progress and achievements of thirty years of research into early prehistory in Slovenia*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 29—40.

K. MIHOVILIĆ, *Gradina Punta Kašteja kod Medulina — prilog prahistorijskoj topografiji Istre* (rés. ital.: Il castelliere Punta Castello presso Medolino). Histria Archaeologica 1 (Pula 1979) 37—56. Avec 5 fig. et 4 pl.

Praistorija jugoslavenskih zemalja (éd. A. BENAC). Knj. 1. Paleolitsko i mezolitsko doba. Knj. 2. Neolitsko doba. Knj. 3. Eneolitsko doba. Sarajevo, Akad. nauka i umjetn. BiH, Centar za balkan. istraživanja (1979) 453; 705; 500. Avec ill.

B. САНЕВ, Д. СИМОСКА, В. КИТАНОСКИ, С. САРЖОСКИ, *Праисторија во Македонија* (Cfr. Старијар н. с. XXVIII—XXIX, 333). — Compte rendu par M. LIČKA, Arheol. roz. XXXI, 2 (Praha 1979) 208.

D. SIMOSKA, V. SANEV, *Praehistory in Central Pelagonia* (Cfr. Старијар н. с. XXX, 175). — Compte rendu par V. MILOJČIĆ, Praehist. Zeit. 54 (Berlin 1979) 243—244.

J. ŠAŠEL, *Od Potočke zijalke do blatenskega kastela. K arheološkim obdobjem v »Zgodovini Slovencev«*, 1979. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 527—528.

H. ТАСИЋ, Б. ЈОВАНОВИЋ, *Методологија истраживања у праисторијској археологији*. [Пос. издање Балк. института 8]. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Савез археол. друштва Југославије (1979) 119.

Д. ВЕЉОВИЋ—М. КОВАЧЕВА, *Резултати археоманетских истраживања Гомолаве у периоду 1974—1976. године* (rés. angl.: Results of archaeomagnetic Investigations at Gomolava in the Period 1974—1976). Рад војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 49—52.

STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

- M. BOGDANOVIĆ, *Koričani, Dautovac kod Kragujevca — latensko naselje* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 30—32, 194.
- M. BULAT, *Izveštaj o arheološkom iskopavanju u Dalju*. Glasn. slavons. muz. 40 (Vukovar 1979) 41—44.
- S. CIGLENEČKI, *Gradec pri Prapretnem, Sevnica — prazgodovinsko gradišče i rimska naselba* (rés. franç.). Arh. pregled (Beograd 1978) 40—41, 195. Avec 1 pl.
- J. DULAR, *Podzemelj* (Cfr. Стари́нар н. с. XXXI, — Compte rendu par P. ВАСИЋ, Стари́нар XXX (Beograd 1979) 141—142.
- A. DULAR—S. CIGLENEČKI, *Kučar pri Podzemlju — prazgodovinska i rimska naselba* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 41—42, 195.
- D. GLOGOVIĆ, *Nalazi geometrijske keramike iz Daunije na području Istre* (rés. angl.: Daunian Pottery in Istria). Histria Archaeologica 1 (Pula 1979) 57—77. Avec 6 pl. et 6 fig.
- M. HIRSCHBÄCK MERHAR, *Debeli Vrh nad Predgradom — praistorijski depo* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 43—44, 196.
- J. K. H. KLUMBACH, *Der römische Schatzfund von Straubing*. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung /1951/. — Compte rendu par N. KURET, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 597—598.
- M. KOSORIĆ, *Gradina kod Savića, Šekovići — gradinsko naselje* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 25—26, 194. Avec 1 pl.
- M. KOSORIĆ, *Poljoprivredno dobro, Batkovići; Veliki i Mali Gradac, Ostojićevo kod Bijeljine — praistorijska naselja raznih epoha* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 34—36, 195. Avec 1 pl.
- M. KOSORIĆ, *Rapanović Polje, Triješnica kod Bijeljine — praistorijsko naselje i nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 36—37, 195.
- M. KOSORIĆ, *Šume, Ročević — praistorijske humke* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 26—27, 194.
- V. KUČAR, *Prahistorijska nekropola Beram* (rés. franç.: La nécropole préhistorique de Beram). Histria archaeologica 1 (Pula 1979) 85—131. Avec 4 dess. et 20 pl.
- Z. MARKOVIĆ, *Rudina, Koprivnička rijeka, Koprivnica — naselje kasne vučedolske kulture* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 22—25, 194. Avec 3 pl.
- Z. MARKOVIĆ—B. KRANJČEV, *Vukojevačka strana, Vukojevci, Našice — neolitsko naselje* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 17—20, 193. Avec 2 pl.
- Novi arheološki nalaz u Požeškoj kotlini*. Glasn. slavons. muz. 40 (Vukovar 1979) 45.
- P. OREČ, *Prapovijesna naselja i grobne gomile* (Posušje, Grude i Lištica) (rés. franç.: Agglomérations préhistoriques et tumulus sépulcraux dans les environs de Posušje, Grude et Lištica (Herzégovine occidentale)). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 181—253. Avec 49 fig. et 18 pl.
- N. PETRIĆ, *Hvarski tumuli* (rés. franç.: Tumuli de Hvar). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 67—78. Avec 1 fig.
- J. PETROVIĆ, *Golokut, Vizić, Fruška Gora — praistorijsko neolitsko naselje* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 12—13, 193. Avec 1 pl.
- J. PETROVIĆ, *Gomolava, Hrtkovci — višeslojno nalazište* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 32—34, 195. Avec 3 pl.
- D. SIMOSKA, *Golema tumba, Dobromiri kraj Bitola — neolitska naselba* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 14—17, 193. Avec 2 pl.
- Z. STANOJEVIĆ, *Rudna glava, Majdanpek — rano eneolitski rudokop* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 20—22, 194. Avec 1 pl.
- M. СТОЈИЋ, *Старе културе и народи на тлу средњег Поморавља. Праисторија. Светозарево, Завичајни музеј* (1979) 18+ill.
- M. ŠIMEK, *Sv. Petar Ludbreški, Ludbreg — prethistorijsko naselje raznih epoha* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 38—39, 195. Avec 2 pl.
- E. ТОМИЋ, *Резултати истраживања праисторијских насеља у Крушевцу* (rés. franç.: Les résultats des fouilles préhistoriques à Krusevac). Стари́нар XXX (Beograd 1979) 1—5. Avec 2 pl.
- M. URLEB—N. OSMUK, *Trnovo, Ilirska Bistrica — nekropola starejše železne dobe* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 27—30, 194. Avec 1 pl.

EPOQUE PALÉOLITHIQUE

Đ. BASLER, *Badanj, selo Borojevići kod Stoca — paleolitsko nalazište* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 11—12, 193.

M. BRODAR, *50 years of paleolithic research in Slovenia*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 21—28.

Ledenodobne kulture v Sloveniji. Ljubljana, Narodni muzej (1979) 39.

M. MALEZ, *Gospodska pećina — novi lokalitet paleolitika u Dalmaciji* (rés. allem.: Die Höhle Gospodska pećina — eine neue paläolithische Fundstelle in Dalmatien). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 5—11. Avec 2 fig.

V. MALEZ-BAČIĆ, *Paleontološka osnova kao uvjet za naseljavanje istarskog podzemlja u pleistocenu* (rés. allem.: Die paläontologische Grundlage als Bedingung für die Besiedlung der Unterwelt von Istrien im Pleistozän). Histria Archaeologica 1 (Pula 1979) 17—36. Avec 12 fig.

G. MIKLÓS, *Les civilisations du paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural*. Budapest, Akadémiai kiadó /1976/ 247. — Compte rendu par I. TURK, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 588.

N. PETRIĆ, *Badanj, Pokarvenik, o. Hvar — paleolitički nalazi* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 10—11, 193.

N. PETRIĆ, *Mujina pećina, Trogir — paleolitičko nalazište* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 9, 193.

EPOQUE NÉOLITHIQUE

A. BAČKALOV, *Predmeti od kosti i roga u preneolitu i neolitu Srbije* (rés. angl.: Bone and antler objects in the pre-neolithic and neolithic of Serbia). [Fontes archaeologiae Iugoslaviae T. II]. Beograd, Savez arheoloških društava (1979) 58+XLV.

D. BALANESCU—GH. LAZAROVICI, *Considerații privind tipologia și evoluția vaselor-capac din cultura Vinča* (rés. franç.: Considérations sur la typologie et l'évolution des couvercles de la culture Vinča). Banatica (Reșita 1979) 17—25.

A. BENAC, *Obre I. A neolithic settlement of the Starčevo-impresso and Kakanj cultures at Raskršće. Obre II. A neolithic settlement of the Butmir Group et Gornje Polje*. Wiss. Mitteil. des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums. Bd. III, H. A. (Sarajevo 1973). — Compte rendu par V. DUMITRESCU, *Studii și cerc. de ist. veche* 30/1 (Bucarest 1979) 118—122.

M. BULAT, *Novi neolitski nalazi s područja Osijeka*. Glasn. slavonsk. muz. 38 (Vukovar 1979) 40—42.

Д. ГАРАШАНИН, М. ГАРАШАНИН, *Супска. „Стублина“ — праисторијско насеље винчанске групе* (texte comp. en allem.: Supska. „Stublina“ — Vorgeschiedliche Ansiedlung der Vinča-Gruppe). Beograd, Narodni muzej (1979) 87. Avec ill.

N. KALICZ—J. MAKKAY, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. [Studia Archaeologica 7]. Budapest, Institut Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae (1977) 234. Avec ill. — Compte rendu par A. BENAC, Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 231—234.

J. KOROŠEC, *Neolitska umetnost od Lepenskoga Vira do Vinča* (rés. angl.: Neolithic Art from Lepenski Vir to Vinča). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 43—63. Avec 25 fig.

GH. LAZAROVICI, *Neoliticul Banatului I—II*. Cluj-Napoca, Muzeul de istorie al Transilvaniei (1979) 273; XXVII.

B. MARIJANOVIĆ, *Nova nalazišta impresso-kulture u Hercegovini* (rés. angl.: New Sites of Impresso-Culture in Hercegovina). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 5—13. Avec 8 pl.

Z. MARKOVIĆ, *Neki problemi srednjeg i mladeg neolita Slavonije (povodom novih nalaza)*. Glasn. slavonsk. muz. 38 (Vukovar 1979) 37—39.

Neolithic Macedonia. Edited by M. GIMBUTAS (Cfr. Starinar n. s. XXVIII—XXIX, 335; n. s. XXXI, 253). — Compte rendu par J. NANDRIS, Bull. Inst. of Archaeol. XVI (London 1979) 262—264.

Т. П. ВУКАНОВИЋ, *Неолитска маска од теракоте из Павловца* (rés. angl.: A Neolithic Terra-cotta Mask from Pavlovac). Врањски гласник XII—XIII (Врање 1979) 1—15. Avec 4 fig. et 1 pl.

ENEOLITHIQUE — ÂGE DU BRONZE

H. A. BANKHOFF—F. A. WINTER, *A House-Burning in Serbia*. What do burned remains tell an archaeologist. Archaeology 32, 5 (New York 1979) 8—14.

J. M. COLES—A. F. HARDING, *The Bronze Age in Europe*. London, Methuen and. 6. /1979/ XVIII+581. — Compte rendu par B. ТРБУХОВИЋ, Starinar XXX (Beograd 1979) 137—138.

B. ČOVIĆ, *Velika gradina u Varvari — I dio (slojevi eneolita ranog i srednjeg bronzanog doba)* (rés. allem.: Velika Gradina im Dorf Varvara — I. Teil). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 5—81. Avec 31 fig. et 47 pl.

Д. ГАРАШАНИН, *Тумули на подручју Рађевине* (rés. allem.: Die Hügelgräber der Radevina (Westserbien). Сахрањивање код Илира. Beograd, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 49—62. Avec 8 pl.

B. JOVANOVIĆ, *The origins of metallurgy in South-East and Central Europe and problems of the earliest copper mining*. Proceedings of the Fifth Atlantic Colloquium, Dublin (1979) 335—343.

B. JOVANOVIĆ, *The Technology of Primary Copper Mining in South-East Europe*. Proceedings of the Prehist. Society 45 (Cambridge 1979) 103—110.

М. КОСОРИЋ, *Начин сахрањивања на некрополима средњег и доњег Подриња* (rés. franç.: Inhumation des morts dans les nécropoles de la région des cours moyen et inférieur de la Drina). Сахрањивање код Илира. Beograd, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 181—186. Avec 3 pl.

GH. LAZAROVICI—C. SĂCĂRIN, *Epoca bronzului în „Clisura Dunării“* (rés. allem.: Die Bronzezeit in der „Clisura Dunării“). Banatica /Reșita 1979/ 71—105.

B. MARIJANOVIĆ, *Fragment eneolitske keramike iz Badnja* (rés. franç.: Un fragment céramique énéolithique de Badanj). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 177—179. Avec 1 pl.

B. OTTAWAY, *Analysis of earliest Metal finds from Gomolava* (texte comp. serbocroate: Analiza najranijih metalnih nalaza sa Gomolave). Rad vojv. muz. 25 (Novi Sad 1979) 53—59.

P. PATAY, *Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld*. Budapest, Fontes Archaeologici Hungariae /1978/ — Compte rendu par F. LEBEN, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 588—590.

М. ВУКМАНОВИЋ, *Шакаста гривна из Остре код Чачка* (rés. franç.: Bracelet en forme de main, trouvé à Ostre, près de Čačak). Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 19—21. Avec 1 fig.

М. ЗЕКАН, *Novi arheološki nalazi u pećinama srednje Dalmacije* (rés. franç.: Nouvelles trouvailles archéologiques dans les grottes de la Dalmatie centrale). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 137—147. Avec 5 fig. et 4 pl.

PÉRIODE DE HALLSTATT — LA TÈNE

Š. BATOVIĆ, *Uvod u željezno doba na našem primorju* (rés. franç.: Introduction à l'âge du fer sur littoral Adriatique orientale). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 23—41.

B. ČOVIĆ, *Kneževski grobovi glasinackog područja* (rés. allem.: Fürstengräber des Gebietes von Glasinac). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 143—169.

R. DRECHSLER-BIŽIĆ, *Saхранjivanje na centralnoj jadranskoj teritoriji — noviji rezultati*. Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 277—283.

P. M. DUVAL, *Les Celtes. L'univers des formes*. Paris /1977/. 228+44. — Compte rendu par B. JOVANOVIĆ, *Starinar XXX* (Београд 1979) 143—145.

H. БУРИЋ, *Редетерминација некрополе у Дубочаку код Суве Реке* (rés. franç.: Nouvelle détermination de la localité de Dubočak). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 107—113. Avec 2 suppl.

B. ГАВЕЛА, *Епоха келтске културе на Балкану* (rés. franç.: L'époque de la culture celtique dans les Balkans). Зборн. Фил. фак. XIII—1 /Београд 1976/ 17—37. Avec 14 fig.

B. GOVEDARICA, *Neki rezultati revizionih istraživanja glasinackih tumula 1974. i 1975. godine* (rés. franç.: Quelques résultats des fouilles de révision dans les tumulus de Glasinac en 1974 et 1975). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 171—180. Avec 2 pl.

M. GUMA, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea* (rés. angl.: New data concerning the early iron age finds in Gornea). Banatica (Reșița 1979) 135—180.

M. GUSTIN, *Ein Bronzeimer aus Vače*. Archäol. Korrespondenzblatt Jg. 9, 1 (Mainz 1979) 87—89.

B. HÄNSEL, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstatt — zeit an der unteren Donau I—II*. [Beiträge zur Ur- und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kulturraumes, Bd. 16, 17]. Bonn, Rudolf Habelt Verlag GmbH. /1976/ 251+12; 77+XVIII. — Compte rendu par P. VASIĆ, *Starinar XXX* (Београд 1979) 138—139.

H. HENCKEN, *The Iron Age Cemetery of Magdalen-ska Gora in Slovenia*. Mecklenburg Collection II. Cambridge, Mass., Harvard University (1978) 316. — Compte rendu par R. VASIĆ, *Starinar XXX* (Београд 1979) 139—140.

B. JOVANOVIĆ, *Атеница и кнежевски гробови на Гласинцу* (rés. franç.: Atenica et les tombes princières à Glasinac). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 63—71. Avec 2 fig.

B. JOVANOVIĆ, *The Formation of the Scordisci on the basis of archaeological and historical sources*. Actes du XXVIIIe Colloque Intern.: Les mouvements celtiques du Ve au Ier siècle avant notre ère. Paris, Ed. SNRS (1979) 179—187.

Kalakača — rezultati istraživanja naselja starijeg gvozdenog doba kod Beške 1971—1974. godine (texte comp. an angl.). [Edicija kataloga izložbi Muzeja grada Novog Sada 5]. Novi Sad, Muzej grada (1979) 43. Avec ill.

Келти у Галији. Уметност и цивилизација. Београд, Народни музеј (1978) 57+ill.

B. КИТАНОСКИ, *Неколико података о некрополама и гробовима гвозденог доба северне Пелагоније* (rés. franç.: Quelques données sur les nécropoles et les tombes de l'âge du bronze dans la partie septentrionale de Pélagonie). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки институт (1979) 227—244. Avec 8 fig.

T. KNEZ, *Način saхранjivanja u kasnohallstattskim tumulima u Novom Mestu* (rés. allem.: Die Bestattungsweise in späthallstattzeitlichen Grabhügeln im Novo Mesto). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 271—276. Avec 5 fig.

V. KRUTA—E. LESSING, *Les Celtes*. M. SZABÓ, *Podunavski Kelti i ekspanzija na Balkan*. Paris, Hatier /1978/ 119+116. — Compte rendu par B. JOVANOVIĆ, *Starinar XXX* (Београд 1979) 145—147.

З. ЛЕТИЦА, *Илирски гробови у Дојевићу* (rés. franç.: Tombes illyriennes à Dojeviće). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 73—78. Avec 2 pl.

Z. MARIĆ, *Depo pronaden u ilirskom gradu Daors...* (2. st. pr. n.e.) (rés. angl.: The Hoard Found at the Illyrian Town of Daors... (The 2nd Century B. C.) Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 23—67. Avec 7 fig. et 46 pl.

Ч. МАРКОВИЋ, *Прилог проучавању етнотезе Илира на подручју Црне Горе*. Старине Црне Горе VI (Цетиње 1978) 133—139. Avec 1 pl.

I. MAROVIĆ—M. NIKOLANCI, *Četiri groba iz nekropole u Vičoj Luci (o. Brač) pronađena u 1908. godini* (rés. franç.: Quatre tombes provenant de la nécropole de Viča Luka (île de Brač) découvertes en 1908). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 5—55. Avec 16 fig. et 12 pl.

И. МИКУЛЧИЋ, *Неилирски елементи међу скупским налазима на прелазу из предримског у римско доба* (rés. franç.: Éléments non-illyriens parmi les découvertes de Skoplje à la transition de la période pré-romaine à la période romaine). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 244—258. Avec 5 pl.

K. MINICHREITER, *Zaštitna arheološka sondiranja na lokalitetu »Žarkovac« u Erdutu*. Glasn. slavonsk. muz. 38 (Vukovar 1979) 34—36.

Z. MIRDITA, *Korčanska kotlina u kontekstu ilirske kulture* (rés. franç.: Le bassin de Korča dans le contexte de la culture illyrienne). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 123—141.

Z. MIRDITA, *Mbi prejardhjen e dardaneve* (Les origines des Dardaniens). Gjurmime albanologjike, Seria e shkencave historike II (Prishtine 1972) 63—94 —

Studime historike XXVII, 4 (Tirane 1973) 33—72. — Compte rendu par E. SEDAJ, *Ziva antika* XXIX, 1 (Skopje 1979) 198—200.

I. PAVLOVIĆ, *Otkriće lončarske peći na Šimenici kod Strizivojne*. Glasn. slavon. muz. 39 (Vukovar 1979) 23—24.

E. SHUKRIU-HOTI, *Sličnosti sahranjivanja kod Ilira u Metohiji i severoistočnoj Albaniji* (rés. franç.: Analogies dans la manière d'inhumer parmi les Illyriens de Metohija et ceux de l'Albanie du Nord). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 115—121. Avec 2 pl.

Д. СРЕЈОВИЋ, *Покушај етничког и територијалног разграничења старобалканских племена на основу начина сахрањивања* (le texte même en franç.: Un essai de délimitation ethnique et territoriale des tribus paléobalkaniques, basé sur la manière d'enterrer). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 79—87.

V. STARE, *Držalo za rog z Vinjega Vrha* (rés. allem.: Der Horngriff von Vinji Vrh). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 159—161. Avec 3 dess.

М. СТОЈИЋ, *Налазишта Басараби културе у околини Светозарева* (rés. franç.: Les localités de la culture Bassarabi aux environs de Svetozarevo). Старијар XXX (Београд 1979) 97—107. Avec 15 fig.

М. STRMČNIK-GULIČ, *Prazgodovinske gomile na Legnu pri Slovenj Gradcu* (rés. allem.: Vorgeschichtliche Grabhügel auf dem Legen). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 101—128. Avec 6 fig. et 22 pl.

J. DULAR, *Žarno grobišče na Borštku v Metliki* (rés. allem.: Das Urnenfeld auf Borštek in Metlika). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 65—86. Avec 4 fig. et 4 pl.

Н. ТАСИЋ, *Сахрањивање на некрополи Бока у Прчеву код Клине (Косово)* (rés. franç.: Nécropole de Boka à Prčevo près de Klina). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 89—99. Avec 5 pl.

B. TERŽAN, *Čertoška fibula* (Cfr. Старијар н. с. XXX, 179). — Compte rendu par P. BASIĆ, Старијар XXX (Београд 1979) 142—143.

J. ТОДОРОВИЋ, *Неке специфичности гробних и жртвених конструкција на Ромајској некрополи* (rés. franç.: Quelques spécificités des constructions tombales et sacrificatoires dans la nécropole de Romaја). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 101—105. Avec 1 pl.

Ч. ТРАЈКОВИЋ, *Нови резултати истраживања на некрополи „Дјепфелд“ код Дорослова — Сомбор* (rés. franç.: Nouveaux résultats de recherches dans la nécropole de «Djepfeld» (Gyepföld) près de Doroslovo — Sombor). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 259—269. Avec 3 pl.

М. URLEB, *Arheološke najdbe iz Stare Sušice pri Košani* (rés. allem.: Stara Sušica bei Košana). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 151—158. Avec 4 fig.

М. URLEB, *Križna Gora pri Ložu. Halštatska nekropola* (Cfr. Старијар н. с. XXXI, 255). — Compte rendu par P. BASIĆ, Старијар XXX (Београд 1979) 140—141.

P. BASIĆ, *Халштатске некрополе у долини Вардара* (rés. franç.: Nécropoles hallstattiennes dans la vallée du Vardar). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 219—225.

М. ЗОТОВИЋ, *Некрополе у Пилатовићима код Пожеге и неке карактеристике у начину сахрањивања покојника* (rés. franç.: Nécropole à Pilatovići près de Požega et certains traits caractéristiques de la façon d'ensevelir les défunts). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 31—48. Avec 3 fig. et 2 pl.

О. ЖИЖИЋ, *Грбови илирских ратника — Кличево код Никшића* (rés. franç.: Tombes de guerriers illyriens à Kličevo, près de Nikšić). Сахрањивање код Илира. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Балканолошки инст. (1979) 205—218. Avec 12 fig.

ANTIQUITE

OUVRAGES GÉNÉRAUX

A. AICHINGER, *Die Reichsbeamten der römischen Macedonia der Prinzipatsperiode* (rés. slov.). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 603—691.

Antički teatar na tlu Jugoslavije (texte comp. en angl.: Antique theater in the territory of Yugoslavia). Novi Sad, Matica srpska. Београд, Savez arheol. društava Jugoslavije (1979), 301. Avec ill.

W. BOASE, *Drevni Egipat* (prevod). [Upoznajmo svijet]. Zagreb, Školska knjiga (1979) 32. Avec ill.

S. ČAČE, *Prilozi proučavanju političkog uređenja naroda sjeverozapadnog Ilirika* (rés. ital.: Il contributo allo studio dell'ordinamento politico dei popoli a nor-ovest dell'Ilirico). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 43—125.

S. DEGER-JALKOTZY, *E-ge-ta, Zur Rolle des Gefolgschaftswesens in der Sozialstruktur mykenischer Reiche*. Wien Öst. Akad. der Wissenschaften 1978/217. — Compte rendu par П. ИЛИЕВСКИ, *Жива антика* XXIX, 1 (Скопје 1979) 167—170.

С. ДУШАНИЋ, *Племићка телемонија: политички оквир Демостеновог говора против Лептина* (rés. angl.: The Political Background of Demosthenes' Speech Against Leptines). *Жива антика* XXIX, 1 (Скопје 1979) 41—71.

R. FLACELIERE, *Grčka u doba Perikla* (prevod). [Bibl. Svakodnevni život]. Zagreb, Naprijed (1979) 309. Avec ill.

М. GORENC, *Egipat*. Zagreb, Arheološki muzej (1979) 39.

Из историје друштва старог Истока (неки новији радови). — Compte rendu par М. ПАНИЋ, *Ист. Глас.* 1—2 (Београд 1979) 157—160.

- J. LEACH, *Pompey the Great*. London (1978) 265. — Compte rendu par Д. БАТАКОВИЋ, Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 160.
- P. MANTET, *Egipat u doba Ramzesa* (prevod). [Bibl. Svakodnevni život]. Zagreb, Naprijed (1979), 315.
- М. МИРКОВИЋ, *Лициније и прогони хришћана у Сингидунуму* (rés. angl.: Licinius and the Persecution in Singidunum). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 21—27.
- F. NIČE, *Filozofija u tragičnom razdoblju Grka*. [Bibl. Horizonti]. Beograd, Grafos (1979) 89.
- M. PANIĆ, *Egyptian Stele from the Town Museum in Varaždin*. Зборн. Фил. фак. XIII—1 /Београд 1976/ 1—8. Avec 2 fig.
- F. PAPAZOGLU, *Gouverneurs de Macédoine*. A propos du second volume des Fasti, par TH. SARIKAKIS. *Živa antika* XXIX, 2 (Skopje 1979) 227—249.
- Д. ПИЈЕТИЋ, *Неке опаске у вези са проблемом дислокације римских легија на територију Межије* (rés. franç.: Quelques remarques sur les déplacements des légions Romaines sur le territoire de la Moesie). Зборн. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 55—59.
- D. PINTEROVIĆ, *Mursa i njeno područje u antičko doba*. (Cfr. Старицаз н. с. XXXI, 256). — Compte rendu par М. ВАСИЋ, Старицаз XXX (Београд 1979) 148—150; Glasn. slavons. muzeja 38 /Vukovar 1979/ 22.
- A. POWELL, P. VANAGS, *Stari Grci* (prevod), Zagreb, Školska knjiga (1979) 30.
- B. RAJKO, *Novejša literatura o svetem Severinu /1975—1977/*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 577—587.
- М. РОСТОВЦЕВ, *Историја старог света*. (Cfr. Старицаз н. с. XXVI, 229; н. с. XXVIII—XXIX, 341). — Compte rendu par С. ЧЕКИЋ, Ист. Зап. 3 (Титоград 1979) 147—148.
- Tabula Imperii Romani d'après la carte internationale du monde au 1:1,000 000: K 34 (Naissus-Serdica-Thessalonike)* (Cfr. Старицаз н. с. XXX, 181). — Compte rendu par С. PETOLESCU, Studi si cerc. de ist. veche 30/2 (Bucarest 1979) 314—315.
- V. ZAMAROVSKY, *Grčko čudo* (prevod). Zagreb, Školska knjiga (1979) 522. Avec ill.
- SOURCES HISTORIQUES (EXEPTÉ ÉPIGRAPHIE) — LITTÉRATURE — HISTOIRE DE LA LANGUE
- K. BÜCHNER, *Das Theater des Terenz*. Heidelberg, Winter, /1974/ 524. — Compte rendu par D. NOVAKOVIĆ, *Živa antika* XXIX, 2 (Skopje 1979) 320—323.
- CHARITON, *Le Roman de Chairéas et Callirhoé* (Établi et traduit par G. MOLINIÉ). Paris, Les Belles Lettres, /1979/. — Compte rendu par D. NOVAKOVIĆ, *Živa antika* XXIX, 2 (Skopje 1979) 323—325.
- M. V. CREMONA, *Hom. ΓΕΡΗΝΙΟΣ*. *Živa antika* XXIX, 2 (Skopje 1979) 203—208.
- EURIPID, *Hekaba*. [Ars dramatica 4]. Beograd, Jugosl. dramsko pozorište (1979) 95.
- K. GANTAR, *Nekaj misli o pisavi antičnih imen in strokovnih izrazov* (rés. allem.: Gedanken über das Schreiben der Antiken Eigennamen und Fachausdrücke im slowenischen). Arh. Vestnik XXX (Ljubljana 1979) 548—558.
- J. L. GARCIA-RAMON, *Les origines postmycéniennes du groupe dialectal éolien*. [Suplementos a Minos num. 6]. Salamanca /1975/ 118. — Compte rendu par M. ТОДОРОВИЋ, *Жива антика* XXIX, 2 (Скопје 1979) 325—327.
- A. GLUHAK, *Etruscan Vocalism*. *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 213—222.
- A. GLUHAK, *Grč. ánthrōpos*. *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 223—225.
- L. GODART—A. SACCONI, *Les tablettes en linéaire B de Thèbes. Roma, Ateneo-Bizzari /1978/*, 110. — Compte rendu par M. ТОДОРОВИЋ, *Жива антика* XXIX, 1 (Скопје 1979) 170—173.
- Грчка народна поезија*. Летопис МС 424/5 (Нови Сад 1979) 1233—1243.
- E. XAMPI, ΑΤΡΕΚΗΣ, ΑΤΡΑΚΤΟΣ. *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 72.
- E. HAMP, Βάτραχος again. *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 209—212.
- E. HAMP, Νεφες. *Živa antika* XXIX (Скопје 1979) 90.
- HERAKLIT, *Fragmenti*. [Bibl. Horizonti]. Beograd, Grafos (1979) 56.
- P. ILIEVSKI, *Further on the Followers in hom. and myc. Greek*. *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 286.
- KATUL, *Pjesme* (prevod). Bibl. Latina et Graeca. Zagreb, Liber (1979) 210.
- J. KEANEY, *Aristotle, Αθηναίων πολιτεία 20. 5: genitivus partitivus or comparisonis?* *Živa antika* XXIX, 1 (Скопје 1979) 73—74.
- M. KRAVAR, *Uloga vida u latinskom glagolskom sistemu* (rés. franç.: Le rôle de l'aspect dans le système verbal latin). *Živa antika* XXIX, 1 (Скопје 1979) 75—89.
- T. KURENT, *Atlantis after Critias and Numbers of the Platonis Lambda*. *Živa antika* XXIX, 1 (Скопје 1979) 123—127.
- C. MARCHESI, *Scritti minori di filologia e di letteratura*. Opuscoli accademici editi a cura della Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Padova 13. Firenze, Leo S. Olschki ed., /1978/ 1382. — Compte rendu par K. GANTAR, *Živa antika* XXIX, 2 (Скопје 1979) 317—320.
- К. МАРИЏКИ-ТАЉАНСКИ, *О грчкој народној књижевности*. Летопис МС 424/5 (Нови Сад 1979) 1244—1250.
- H. MIHĂESCU, *Le langue latine dans le Sud-Est l'Europe*. București—Paris, Ed. Academiei RPR—Les

Belles Lettres (1978) 401+c. VII. — Compte rendu par С. ДУШАНИЋ, Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 161—162.

М. ПАКИЋ, Прилог проучавању р-форманта у латинском језику (rés. franç.: La contribution aux recherches du r-formant dans la langue latine). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 17—20.

М. PETRUŠEVSKI, (O-)ZE-TO=(O-)KJE-TO=() GENTO (rés. franç.). Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 21—24.

М. PETRUŠEVSKI, Wo-ra, wo-ra-e, wo-ra-we-sa. Živa antika XXIX, 2 (Skopje 1979) 225—226.

ПЛАТОН, „Гозба“ или „За љубовта“. „Федор“ или „За убавината“. Скопје, Македонска книга. Култура. Наша книга. Комунист. Мисла (1979) 207.

З. PURATIĆ, Rimski pjesnik Ovidije i neki hrvatski pjesnici 16—19. stoljeća (reminiscencije, imitacije, paralele). Živa antika XXIX, 2 (Skopje 1979) 297—308.

С. ŠONJE, O desetercu u Odiseji Grge Martića. Živa antika XXIX, 2 (Skopje 1979) 287—296.

И. ШТАЛЪ, Гомеровский эпос. Опыт текстологического анализа Илиады. Москва /1975/ 245. — Compte rendu par Е. ЗОГРАФСКА, Жива антика XXIX, 1 (Скопје 1979) 173—177.

И. STAL, Poezija Gaja Valerija Katulla. Nauka, Moskva /1977/ 263. — Compte rendu par D. NOVAKOVIĆ, Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 178—180.

М. ZANINOVIĆ, Imena po porijeklu (rés. angl.: The Names after the Origin). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 109—120.

Р. WATHELET, Mycénien et grec d'Homère 3) ἀναξ et βασιλεύς dans la tradition formulaire de l'épopée grecque. Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 25—40.

В. ЯРХО, Драматургия Эсхила и некоторые проблемы древнегреческой трагедии. Художественная литература /1978/ 301. — Compte rendu par K. GANTAR, Živa antika XXIX, 2 (Skopje 1979) 315—317.

MONUMENTS ET STATIONS ARCHÉOLOGIQUES

В. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, Antički Diluntum u svetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebimlja) (rés. allem.: Antikes Diluntum im Licht neuer archäologischer Forschungen (Stolac und Trebimlja) Tribunia 5 (Trebimlje 1979) 7—40. Avec 8 fig. et 8 pl.

В. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, Gračine, Humac, Ljubuški — antički vojni logor sa naseljem (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 73—77, 197. Avec 2 pl.

З. БЕЛДЕДОВСКИ, Златоносни рударски галерији кај Пекљани (rés. angl.: Gold-Bearing Mining Galleries near the Village Peklani, District of Vinica). Жива антика XXIX, 1 (Скопје 1979) 143—155. Avec 8 fig.

Д. БОЈОВИЋ, Grocka, Bulevar Revolucije br. 97 — rimska grobnica (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 93—96, 198. Avec 2 pl.

Д. БОЈОВИЋ—М. ПОПОВИЋ, Beograd, Singidunum (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 51—58, 196. Avec 4 pl.

Р. BRANK, Sledovi nasipov poznoantičnih obrambnih zapor pri Novi Oselici (rés. allem.: Supren von Wällen einer spätantiken Grenzsperrlinie bei Nova Oselica). Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 18—23. Avec 6 fig.

Ј. BRUNŠMID, Colonia Aurelia Cibalae — Vinkovci in alter Zeit (Kommentare von S. DIMITRIJEVIĆ). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 107—129.

Ј. BRUNŠMID, Colonia Aurelia Cibalae. Vinkovci u staro doba. Reprint iz Vjesnika hrvatskoga arheološkoga društva, NS VI, 1902, 117—166. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 55—104. Avec 46 fig.

А. ЦЕРМАНОВИЋ—КУЗМАНОВИЋ, Резултати археолошких истраживања у селу Комуну (Municipium S...). Starine Crne Gore VI (Cetinje 1978) 93—100. Avec 10 fig.

С. CIGLENEČKI, Kastel, utvrjeno naselje ali refugij? (rés. allem.: Kastell, befestigte Siedlung oder Refugium?). Arh. vestnik XXX 459—472. Avec 4 pl.

В. DAMEVSKI—М. GORENC, Benkovac kod Okučana — rimska ladanjska vila, nastavak istraživačkih i zaštitnih radova (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 80—82, 197. Avec 2 pl.

А. DORN, Novi arheološki nalazi u Bapskoj. Glasn. slavons. muz. 39 (Vukovar 1979) 21—22.

Н. DUVAL, Les fouilles de 1977 à Sirmlum (Yougoslavie) sur l'emplacement de la basilique consacrée à Saint Irénée. Bull. de la Soc. Nat. des antiquaires de France 1977 (Paris 1980) 139—141. — Séance du 19 octobre, La communication.

Excavations at Salona, Yugoslavia (1969—1972) by Chr. W. CLAIRMONT (Cfr. Старица и с. XXVIII—XXIX, 344). — Compte rendu par I. SIVEC-RAJTERIĆ, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 598—599; J. J. WILKES, Bull. Inst. Archaeol. XVI (London 1979) 273—274.

М. GORENC—В. VIKIĆ, Varaždinske Toplice, Aquae Iassae (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 66—68, 197. Avec 2 pl.

В. JERVEMOV, Ptuj, Antični Poetovium (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 59—66, 196. Avec 14 pl.

М. KANDLER, Zu den Grabungen F. Lorgers im Legionslager Ločica (=Lotschitz) /rés. slov./, Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 172—207. Avec 34 fig. et pl.

Т. KNEZ, Novo Mesto, Proštijski Vrt — antična poselitev (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 77—78, 197.

Т. KNIFIC, Vranje pri Sevnici. Drobne najdbe z Ajdovskega gradca /leto 1974/ (rés. allem.: Vranje bei Sevnica. Kleinfunde aus Ajdovski gradec /L. 1974/). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 732—763. Avec 22 pl.

А. LALOVIĆ, Gamzigrad, (Romuliana ?) — kasnoantička palata i grad (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 58, 196.

- SH. McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, *Dioklecijanova palača. Izveštaj o jugoslavensko-američkom projektu istraživanja. Dio 2 [Urbs]*, Split, Urbanistički zavod Dalmacije. Minneapolis, University of Minnesota (1977) XIII+68. Avec ill.
- M. MANOJLOVIĆ—O. BRUKNER, *Sviloš, Kruševlje — antička nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 89—90, 198. Avec 1 pl.
- Б. МАНО-ЗИСИ, *Тробоу 1977* (rés. franç.: Résultats et problèmes des recherches effectuées en 1977 a Stobi). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 73—80. Avec 6 fig.
- U. MEHTILDA, *Cerknica — rimsko grobišče* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 90—91, 198. Avec 1 pl.
- P. PETRU, *Poročilo o izkopu rimkega sarkofaga v Stanežičah* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 96—97, 198. Avec 1 pl.
- P. PETRU, *Stavba A /Episkopij ?/ na Ajdovškem gradu nad Vranjem pri Sevnici*. Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 726—731.
- M. ПОПОВИЋ, *Прилог проучавању некрополе античког Сингидунума* (rés. franç.: Contribution à l'étude de la nécropole de l'antique Singidunum). Старијар XXX (Београд 1979) 109—112. Avec 1 pl.
- D. SOKAČ—ŠTIMAC, *Arheološko iskapanje u Tekiću*. Člask. slavn. muz. 40 (Vukovar 1979) 39—41.
- M. ŠARIĆ, *Kupinović, Dol, otok Hvar — villa rustica* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 82—85, 197. Avec 2 pl.
- A. ŠONJE, *Poreština, Istra — dva kasnoantička groblja* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 92—93, 198. Avec 2 pl.
- T. ULBERT, *Vranje bei Sevnica. Siedlungsgeschichtliche Untersuchungen* (rés. slov.). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 695—714. Avec 15 fig.
- A. VALIĆ, *Ajdna nad Potoki — kasnoantička naselba* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 79—80, 197. Avec 1 pl.
- B. VIKIĆ—M. GORENC, *Ludbreg, Lovia* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 69—72, 197. Avec 2 pl.
- Ž. VINČIĆ—M. IVANOVSKI, *Stobi — zapadna nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 85—89, 197—198. Avec 3 pl.
- M. ZANINOVIĆ, *Purkin Kuk kod Dola, Stari Grad, otok Hvar — protohistorijska gradina* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 47—51, 195. Avec 2 pl.
- RELIGION — MYTHOLOGIE — CULTE
- S. DÜLL, *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit. Eine kultische und typologische Untersuchung anhand epigraphischer, numismatischer und archäologischer Denkmäler*. [Münchener Archäologische Studien 7]. (München 1977) 452. — Compte rendu par F. PAPAZOGLU, *Živa antika XXIX*, 2 (Skopje 1979) 309—315.
- V. JURKIĆ, *Kontinuitet štovanja antičkih kultova u periodu učvršćivanja kršćanstva na području Istre* (rés. ital.: La continuità dei culti pagani nel periodo di consolidamento del cristianesimo sul territorio dell'Istria). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 208—217. Avec 6 fig.
- F. PAPAZOGLU, *Deorum nomina hominibus imposita*. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 7—16.
- P. SELEM, *Nekoliko zapažanja o difuziji egipatskih kultova po rimskoj Dalmaciji* (rés. franç.: Quelques remarques concernant la diffusion des divinités égyptiennes en Dalmatie). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 79—92. Avec 1 fig. et 2 pl.
- Љ. ЗОТОВИЋ, *Симболични приказ ватре на новооткривеним деловима Митрине иконе из Виминацијума* (rés. franç.: Présentation symbolique du feu dans des parties de l'icône de Mithra récemment découverte à Viminacium). Старијар XXX (Београд 1979) 89—96. Avec 2 pl.
- ARCHITECTURE
- T. ANDELIC, *Kasnoantička dvojna bazilika (basilica geminata) u Žitomislicima kod Mostara* (rés. allem.: Spätantike Doppelbasilika in Žitomislići bei Mostar (Herzegovina). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 293—314. Avec 10 fig. et 16 pl.
- M. ČAHAČ—MEĐIĆ, *Гамизград* (Cfr. Старијар n. s. XXXI, 261). — Compte rendu par С. ДУШАНИЋ, Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 161.
- V. ČERIMOVIC, *Karakteristike rimskih «prtova» na području Slavonije*. Glasn. slavn. muz. 39 (Vukovar 1979) 19—21.
- T. KURENT, *The platonic lambda is the key to Stonehenge composition*. Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 129—132.
- E. MARIN, *Neke značajke rimske sakralne arhitekture na istočnom Jadranu* (rés. franç.: Certaines caractéristiques de l'architecture religieuse romaine sur le littoral oriental de l'Adriatique). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 155—176. Avec 3 fig.
- SCULPTURE
- E. BERGER, *Die Geburt der Athena im Ostgiebel des Parthenon*. Studien der Skulpturhalle. Basel, Heft 1. Basel, Arch. Verlag, 1974/. — E. BERGER, *Parthenon-Studien: Erster Zwischenbericht*, Antike Kunst 19/2/1976/. — E. BERGER, *Parthenon-Studien: Zweiter Zwischenbericht*, Antike Kunst 20/2/1977/. — Compte rendu par P. ВАСИЋ, *Жива антика XXIX*, 1 (Скопје 1979) 182—183.
- N. CAMBI, *Glava Eshila u Arheološkom muzeju u Splitu* (rés. angl.: Head of Aeschylus in the Archaeological Museum of Split). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 127—136. Avec 2 pl.
- Z. GUNJAČA, *Reljef Silvana Messora iz Ridera* (rés. angl.: The Relief of Silvanus Messor Found at Ancient Rider). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 177—186. Avec 2 fig.

P. PETRU, *Bronasta plastika Venere ispod Kuma* (rés. franç.: Une statue de bronze au pied de la montagne Kum). 36op. Nap. muz. IX—X (Beograd 1979) 27—29. Avec 1 pl.

PEINTURE — MOSAÏQUES

B. ANDRAE, *Das Alexandermosaik aus Pompeji*. Recklinghausen, Aurel Bongers, 75. — Compte rendu par P. BACIĆ, *Жива антика XXIX*, 1 (Skopje 1979) 184—185.

R. VASIĆ, *Grylus and Epaminondas in Euphranor's Cavalry Battle*. *Živa antika XXIX*, 2 (Skopje 1979) 261—268. Avec 1 dess.

P. BACIĆ, *Splendor et tonos* (rés. franç.). 36op. Nap. muz. IX—X (Beograd 1979) 61—65.

NUMISMATIQUE

M. BABIĆ, *Nalazi rimskog novca u Vidovicama* (rés. allem.: Die Funde der römischen Münzen in Vidovice). *Živa antika XXIX*, 2 (Skopje 1979) 275—285. Avec 4 fig.

H. ЦРНОБРИЋА, *Римски републикански денари из кабинета за новац и медаље Музеја града Београда* (rés. angl.: The Roman Republican Denarii from the Cabinet for Coins and Medals in the Museum of the City of Beograd). Год. Муз. града XXVI (Beograd 1979) 5—13. Avec 2 pl.

G. KRALJEVIĆ, *Antički novci sa područja Ljubuškog* (rés. allem.: Antike Münzen aus der Umgebung von Ljubuški). *Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII* (1978) (Sarajevo 1979) 133—135. Avec 1 pl.

G. KRALJEVIĆ, *Rimski novci iz Bos. Gradište i Laktaša*. *Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII* (1978) (Sarajevo 1979) 137—137. Avec 1 pl.

ÉPIGRAPHIE

I. BOJANOVSKI, *Dva rimska vojnička natpisa iz okolice Ljubuškog* (Novi natpis veterana leg. XV Apollinaris) (rés. allem.: Zwei römische Militärschriften aus der Gegend von Ljubuški). *Tribunia* 5 (Trebinje 1979) 41—51. Avec 3 fig.

I. BOJANOVSKI, *Noviji rimski epigrafski nalazi s Glamočkog Polja* (Epigraphica Salviatica recentiora) (rés. franç.: Inscription tombale romaine récemment découverte à Ilidža près de Sarajevo). *Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII* (1978) (Sarajevo 1979) 115—131. Avec 2 fig.

N. CAMBI—Ž. RAPANIĆ, *Ara Lucija Granija Proklina* (rés. angl.: The Ara of Lucius Granus Proclinus). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII* (Split 1979) 93—107. Avec 3 fig. et 4 pl.

A. ЦЕРМАНОВИЋ—КУЗМАНОВИЋ, *Римска мера за запремину из Текије* (rés. allem.: Ein römisches Hohlmaß aus Tekija). 36op. Фил. фак. XIII—1 (Beograd 1976) 39—41. Avec 2 fig.

M. ДУШАНИЋ, *Два епиграфска прилога војној историји Срема у римско доба* (rés. angl.: Two epigraphical Notes). *Жива антика XXIX*, 2 (Skopje 1979) 251—259.

V. GERASIMOVA-TOMOVA, *Grabmale aus der antiken Stadt Neine*. *Živa antika XXIX*, 1 (Skopje 1979) 133—142. Avec 6 fig.

K. JURISIĆ, *Treći antički natpis iz Donjih Brela* (rés. franç.: Une troisième inscription antique provenant de Donja Brela — Makarska). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI* (1968—1969) (Split 1977) 193—196. Avec 1 fig.

B. KIRIGIN, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču* (rés. angl.: New discovery of roman inscriptions and reliefs near Skrip on the island of Brač). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII* (Split 1979) 129—142. Avec 2 pl.

V. KOLŠEK, *Novi napisi in reliefi iz območja celejanskega municipija*. *Arh. vestnik XXX* (Ljubljana 1979) 167—171. Avec 14 fig.

J. MEDINI, *Iovilae zavjet iz Burnuma* (rés. franç.: Iovilaevoeu de Burnum). *Radovi Fil. fak. — društvo. znan.* 18 (Zadar 1978—1979) 137—165. Avec 2 pl.

M. MIRKOVIĆ, S. DUŠANIĆ, *Inscriptions de la Mésie Supérieure vol. I* (Cfr. *Старинар* n. s. XXVIII—XXIX, 348; n. s. XXX, 186; n. s. XXXI, 262). — *Compte rendu par K. МАРИЦКИ-ТАЋАНСКИ*, *Летопис МС* 423, 3 (Нови Сад 1979) 512—516. B. GEROV, *Gnomon Bd.* 51, H. 5 (München 1979) 500—501.

P. PETROVIĆ, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. IV: Naissus-Remesiana-Horreum Margi*. Beograd, Centre d'Etudes épigraphiques et numismatiques de la Faculté de Philosophie de l'Université de Beograd (1979) 148.

V. STARE, *Kamen z napisom z Vintarjevca pri Litiji* (rés. allem.: Der Stein mit Inschrift aus Vintarjevec bei Litija). *Arh. vestnik XXX* (Ljubljana 1979) 162—163. Avec 1 fig.

A.-J. ŠAŠEL, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*. Accedunt nonnullae ad annos MCMXL—MCMLX pertinentes (praecipue in ephemeride *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* editae), Ljubljana /1978/ (Situla. Dissertationes musei nationalis Labacensis 19). — *Compte rendu par M. MIRKOVIĆ—S. DUŠANIĆ*, *Živa antika XXIX*, 2 (Skopje 1979) 327—329.

P. TEKAVČIĆ, *L'épigraphie latine et le problème de la différenciation du latin* (rés. serbo-croat.). *Arh. vestnik XXX* (Ljubljana 1979) 559—576.

M. BACIĆ, *Два votivna споменика из Виминацију-ма* (rés. franç.: Deux monuments votifs de Viminatium). 36op. Nap. muz. IX—X (Beograd 1979) 31—48. Avec 1 pl.

MÉTIER — ARTS MINEURS

C. D'ANGELA, *Nuove matrici di lucerne fittili dall'Italia meridionale* (rés. serbo-croate: Novi kalupi za lucerne iz Južne Italije). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII* (Split 1979) 121—127. Avec 4 pl.

V. BERTONCELJ-KUČAR, *Nakit iz stekla jantarka* (rés. allem.: Glas- und Bernsteinschmuck). *Arh. vestnik XXX* (Ljubljana 1979) 254—272. Avec 5 pl.

M. BUDA, *Kovinske zapestnice v rimskih grobovih Slovenije* (rés. allem.: Metall — armreifen in den Römergräbern Sloweniens). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 243—249. Avec 4 pl.

A. DULAR, *Rimske koščene igle iz Slovenije* (rés. allem.: Römische Knochennadeln aus Slowenien). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 278—290. Avec 3 pl.

A. JOVANOVIĆ, *Накит у римској Дарданији*. (Cfr. Старијар н. с. XXXI, 263). — Compte rendu par R. BACIĆ, Старијар XXX (Београд 1979) 150—151.

A. JOVANOVIĆ, *О проблему фибуле са портретима* (rés. angl.: About the Problem of the Fibulae with Figures). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 43—51. Avec 2 pl.

V. KUKEC, *Tragom jedne lucerne*. Vijesti muz. konz. Hrv. 3 (Zagreb 1979) 16—17. Avec 2 fig.

P. LISIČAR, *Esej o fibulama — prilog dokumentaciji naše protohistorijske antike* (rés. ital.: Saggio sulle fibule). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 7—22. Avec 6 fig.

K. MIHOVIĆ, *Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije* (rés. ital.: Anelli ed orecchini di epoca romana in Slovenia). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 223—239. Avec 3 pl.

I. MIKL-CURK, *Rimska lončenica z nekaterih emonskih najdišč* (rés. allem.: Römische Keramik von einigen Fundstätten in Emona). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 372—387. Avec 2 pl.

I. MIKL-CURK, *Terra sigillata iz emonskih grobišč* (rés. allem.: Terra sigillata aus den Gräberfeldern von Emona). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 339—360.

M. NIKOLANCI, *Bilješka o korintskim vazama u Visu* (rés. franç.: Note sur les vases corinthiens de Vis — Issa). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 149—153. Avec 1 pl.

S. PAHIĆ, *Nekaj podataka o grobi hišni lončenini z najdišč ob južnem Pohorju* (rés. allem.: Einige Angaben über die rauhwandige Hauskeramik aus den Fundorten an Südrang des Pohorje). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 388—425. Avec 12 pl.

M. PAROVIĆ-PEŠIKAN, *Corpus vasorum antiquorum 4. Jugoslavie*. (Cfr. Старијар н. с. XXX, 187. — Compte rendu par Г. ЦВЕТКОВИЋ-ТОМАШЕВИЋ, Старијар XXX (Београд 1979) 147—148.

M. SAGADIN, *Antične pasne spone in garniture v Sloveniji* (rés. allem.: Antike Gürtelschnallen und — Garnituren in Slowenien). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 294—327. Avec 11 pl.

L.J. TADIN, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije* (texte comp. en franç.: Petits bronzes romains du sud-est de la province romaine de Pannonie). [Fontes archaeol. Jugoslavicae 1]. Beograd, Savez arheol. društava Jugoslavije (1979) 102. Avec ill.

Л. ТРЕУХОВИЋ, *Златна фибула из Блаци* (rés. franç.: La fibule en or trouvée à Blace). Зборн. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 67—72. Avec 3 fig.

S. TUTUNDŽIĆ, *Ein Beitrag zur Typologie der von den Beziehungen mit Palästina abhängigen Tongefäße aus Maadi*. Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 9—15. Avec 2 pl.

MOYEN ÂGE

OUVRAGES GÉNÉRAUX

P. ANĐELIĆ, *Srednjovjekovna župa Kamenica ili Krivaja* (rés. franç.: Comitat médiéval Krivaja ou Kamenica). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 331—343.

M. BERTOŠA, *Neki povijesni i statistički podaci o demografskim kretanjama u Istri u XVI i XVII stoljeću* (rés. angl.: Some historical and statistical data on demographic movements in Istria in the 16th and 17th centuries). Radovi 11. Inst. hrv. pov. (Zagreb 1978) 103—129.

С. БОГДАНОВИЋ, *Франц Мертенс и српска средњовековна архитектура* (rés. allem.: Franz Mertens und die serbische mediävle Architektur). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 207—228.

H. und H. BUSCHHAUSEN, *Die Marienkirche von Apollonia in Albanien: Byzantiner, Normannen und Serbien im Kampf um die Via Egnatia*. Vienna, Österr. Akademie der Wissenschaften (1976) 266+fig. 3+fig. 126+44 [Byzantina Vidobonensia, VIII]. — Compte rendu par S. ČURČIĆ, Speculum LIV, 2 (Cambr. Mass. 1979) 353—358.

N. CAMBI, *Krist i njegova simbolika u likovnoj umjetnosti starokrišćanskog perioda u Dalmaciji*. Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 57—106. Avec 3 fig. et 12 pl.

Д. ДИНИЋ-КНЕЖЕВИЋ, *Дубровачки архив као извор за проучавање данашње Војводине у средњем веку*. Зборник за ист. МС 19 (Нови Сад 1979) 151—158.

L. DOBRONIĆ, *Po starom Moravcu. Pokušaj povijesne topografije*. [Istraživanja materijalne kulture feudalizma I]. Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske (1979) 173.

В. ЂУРЂЕВ, *О постанку наших динарских племена, нешто о Малонишћима, а опширно о Пиперима — поводом реферата Ш. Кулишића*. Ист. Зап. 3 (Титоград 1979) 103—145.

С. FISKOVIĆ, *Engleski spomenici i umjetnine u Dalmaciji* (rés. angl.: English Monuments and Mementos in Dalmatia). Peristil 22 (Zagreb 1979) 73—88. Avec 25 fig.

A. HANDŽIĆ, *O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću* (rés. angl.: About the Townspeople in Bosnia in the XVIth Century). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 249—256.

Историја примењене уметности код Срба. (Cfr. Старијар н. с. XXX, 187; н. с. XXXI, 263). Avec ill. — Compte rendu par В. ЛАКИЧЕВИЋ, Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 296—299.

Ј. КАЛИЋ, *Назив „Рашка“ у старијој српској историји (IX—XII век)* (rés. franç.: Le nom de «Rascie» dans l'histoire ancienne serbe (du IXème au XIIème)).

siècle). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 79—92.

P. KOROŠEC, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov* (rés. allem.: Archäologisches Bild der Karantanischen Slawen im frühen Mittelalter). [Razred za zgodovinske in družebne vede 22/1, 2. Inštitut za arheologijo 11/1, 2]. Ljubljana, Slov. akad. znan. in umetn. (1979) 372; 248+4.

Д. КОВАЧЕВИЋ-КОЈИЋ, *Градска насеља средњовјековне босанске државе* (Cfr. Старица н. с. XXXI, 264). — *Compte rendu par M. ДАШИЋ*, Ист. зап. 1 (Титоград 1979) 155—159; М. ДИНИЋ-КОВАЧЕВИЋ, Зборн. за ист. МС 19 (Нови Сад 1979) 207—209; Н. ФЕЛИЋ, Ист. час. XXV—XXVI (Београд 1979) 325—330. М. SPREMIĆ, Jug. ist. čas. 1—2 (Београд 1979) 122—123; Р. ŽIVKOVIĆ, Pregled LXIX, 1 (Sarajevo 1979) 114—117; М. ВЈЕЛОВИЋ, Geograf. pregled XXIII (Sarajevo 1979) 133.

М. KRUNEK, *Kako je došlo do požara grada Karlovca 1692. godine*. Vijesti muz. konz. Hrv. 3 (Zagreb 1979) 32—35.

J. LUČIĆ, *O najstarijem hrvatskom nazivu Zagreba* (Uz jedan zapis iz Dubrovačkog arhiva) (rés. angl.: The oldest croatian Name of Zagreb) (Regarding a Note in the Dubrovnik Archives) Anal. JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 9—15.

E. MAROSI, *Esztergom zwischen Ost und West. Einige Fragen ungarischer Kunst unter Béla III* (rés. serbocroat). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 51—69. Avec 1 fig.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Манастир Савина* (Cfr. Старица н. с. XXXI,). — *Compte rendu par Д. ДАВИДОВ*, Летопис МС 424, 4 (Нови Сад 1979) 1126—1129; С. МИЛЕУСНИЋ, Гласн. Срп. прав. цркве 8 (Београд 1979) 189; К. PRIJATEL, Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 289.

Monumenta cartographica Jugoslaviae. Одабрао и приредио Г. ШКРИВАНИЋ. Т. II: Средњовековне карте. Историјски институт, Посебна издања Књ. 17. Београд, Историјски институт (1979) 95.

Нова историјска и археолошка истраживања средњовековног Београда и Србије. [Сепарат Годишњака града Београда, књ. 25/1978]. Београд, Народни музеј, Музеј града (1979) 183. Avec ill.

Ђ. ПЕТРОВИЋ, *Цигани у средњовековном Дубровнику* (rés. angl.: Gypsies in medieval Ragusa). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 123—158.

A. PLETESKI, *Povezovanje tvornih in pisanih virov pri proučevanju zgodnjega srednjega veka /alpskih Slovanov/* (rés. angl.: Links between material and written Sources in the Study of the early middle Ages /Alpine Slavs/). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 507—519.

Византијска уметност почетком XIV века (ред. С. ПЕТКОВИЋ). [Научни скуп у Грачаници 1973]. Београд, Фил. фак. Одељ. за ист. уметн. (1978) XII+212. Avec ill.

W. S. VUCINICH, *Bilečke Rudine — Approaches to its Early History*. Zborn. Fil. fak. XIV—1 (Београд 1979) 243—254.

O. ZIROJEVIĆ, *Oko naziva Frenk i Latin* (rés. allem.: Über die Ausdrücke Frenk und Latin). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 375—385.

HISTOIRE POLITIQUE

Ж. АНДРЕЈИЋ, *Рача и околна*. Прилог за историју Лепенице. Крагујевац, Светлост. Рача, СИЗ културе општине (1979) 167. Avec ill.

В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине* (rés. ital. et allem.: Der Fall der Herzegowina). Београд, Народна књига, Историјски институт (1979) 262.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *Босанско Завршје* (rés. franç.: La région de Bosansko Završje). Зборн. фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 129—144.

V. BOŠKOV—J. ŠAMIĆ, *Turski dokumenti o slovenačkom robstvu u Sarajevu u 16. vijeku* (rés. allem.: Türkische Urkunden über slowenische Sklaven in Sarajevo im 16. Jahrhundert). Zgod. Cas. 33, 1 (Ljubljana 1979) 5—12.

И. БОЖИЋ, *Белешке о Бранковићима (1460—1480)* (rés. franç.: Remarques sur les derniers Branković). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 103—122.

И. БОЖИЋ, *Немирно поморје XV века*. Београд, Срп. књиж. задруга (1979) 415.

J. БРАНКАЧК, *Лужички Срби у средњем веку — основне линије за њихову историју од VI до XII века*. Са лужичкосрпског превела Н. ЂОРЂЕВИЋ, Ист. Зап. 2 (Титоград 1979) 95—110.

Р. ЂУК, *Царица Мара. Породица Ђорђа Бранковића и Марино рођење* (rés. franç.: L'Impératrice Mara). Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 53—97.

P. ENGEL, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387—1437)* (Однос краљевске власти и аристократије у Жигмундово доба 1387—1437) *Ertekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat*, 83. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (1977) 236. — *Compte rendu par П. РОКАИ*, Зборник за ист. МС 19 (Нови Сад 1979) 211—214.

C. FENESAN, *Beziehung der Wlachen aus dem Cetina-Tal zur Stadt Sibenik gegen Ende des 14. und zu Beginn des 15. Jahrhunderts*. Revue des Et. sud-est européennes XVII, 1 (Bucarest 1979) 3—15.

C. FENESAN, *Ragusa (Dubrovnik) und das Banat in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*. Banatica (Reșița 1979) 277—284.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Солунски цар Манојло Анђео (1230—1237)* (rés. angl.: The Thessalonican Emperor Manuel Angelus (1230—1237)). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 93—101.

J. FERLUGA, *Byzantium on the Balkans. Studien in the Byzantine administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth centuries*. Amsterdam, A. M. Hakkert (1976) 467. — *Compte rendu par G. WEISS*, Südostforschungen XXXVIII (München 1979) 470—471.

- C. FRIGIOLINI, *«Relazione» di Francesco Gøndola a papa Gregorio XIII*. Accademie e biblioteche d'Italia, XLVI, 3—4 (Roma 1978) 296—347. — Compte rendu par J. LUČIĆ, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 789—791.
- Gradivo za zgodovino Maribora. Zv. 4. Listine 1336—1370* (réd. J. MLINARIĆ). Maribor, Pokrajinski arhiv (1978) 290.
- Historiografski prilozi o suradničkim vezama Dubrovnika i Marche u najnovijem broju ankonške publikacije «Atti e Memorie»*. — Compte rendu par I. PERIĆ, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 785—787.
- N. KLAJČ, *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću* (Cfr. *Старинар* н. с. XXX, 189). — Compte rendu par A. MORITSCH, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 355—357.
- N. KLAJČ, *Način na koji je nastajalo djelo Historia Salonitana Maior* (rés. franç.: Comment s'est formée l'oeuvre: Historia Salonitana Maior). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII* (Split 1979) 171—198.
- N. KLAJČ, *Zašto je Jambrek Gubec izabran 1573. godine za kralja?* (rés. allem.: Warum wurde Jambrek Gubec im 1573 zum König gewählt?). *Зборн. Фил. фак. XIV—1* (Београд 1979) 255—261.
- N. KLAJČ—I. PETRICIOLI, *Prošlost Zadra, Knj. 2. Zadar u Srednjem vijeku do 1409.* (Cfr. *Старинар* н. с. XXX, 189). — Compte rendu par A. HORVAT, *Südostforschungen CCCVIII* (München 1979) 348—351.
- B. КОСТИЋ, *Дубровник и Енглеска 1300—1650* (Cfr. *Старинар* н. с. XXVIII—XXIX, 353; н. с. XXX, 190). — Compte rendu par B. TENENTI, *Studi Veneziani* n. s. II (1978) 309—318.
- F. LABOŠ, *Istorija Rusinoh Bačke, Srimu i Slavoniji (1745—1918)* — doselene, gazdovski, prosvetni, kulturni i duhovni život. Vukovar, *Sojuz Rusinoh i Ukrajinoh gorvatskej* (1979) 299.
- Љ. МАКСИМОВИЋ, *О времену похода бугарског кнеза Бориса на Србију* (rés. franç.: Sur la date de l'expédition du prince de Bulgarie Boris contre la Serbie). *Зборн. Фил. фак. XIV—1* (Београд 1979) 69—76.
- M. МАЈОВИЋ, *Стефан Дечански и Зета* (rés. franç.: Stefan Dečanski et Zeta). *Ист. Зап. 4* (Титоград 1979) 5—69.
- A. МАТКОВСКИ, *Крепосништво во Македонија в време на турско владеење* (Cfr. *Старинар* н. с. XXXI, 265). — Compte rendu par H.-J. KORNRUPF, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 353—355.
- I. MITIĆ, *Imigracijska politika Dubrovačke republike s posebnim obzirom na ustanovu svjetovnog azila* (rés. angl.: Immigration Policy of the Dubrovnik Republic regarding the World Exile Institution). *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 125—163.
- I. MITIĆ, *О избјеглицима из залета на подручју Дубровачке Републике* (rés. allem.: Über Flüchtlinge aus dem Hinterland im Gebiet der Republik Dubrovnik). *Tribunia 5* (Trebinje 1979) 139—150.
- P. НОВАКОВИЋ, *Још нешто поводом битке на Тару 1150. год.* (rés. franç.: Contribution au sujet de la bataille de la Tara en 1149). *Ист. Час. XXV—XXVI* (Београд 1979) 5—28.
- Д. М. ПАВЛОВИЋ, *Средњовековне жупе у Западном Поморављу* (rés. franç.: Les «župa» médiévale dans la vallée de la Morava Occidentale). *Зборн. рад. Народнот муз. X* (Чачак 1979) 51—71.
- L. PINELLI, *Gli Arabi e la Sardegna. Le invasioni arabe in Sardegna dal 704 al 1016*. Sassari (1976) 380. — Compte rendu par T. MUFTIĆ, *Prilozi za orijent. filol. 27* (Sarajevo 1979) 314—317.
- M. A. ПУРКОВИЋ, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић* (Cfr. *Старинар* н. с. XXXI, 266). — Compte rendu par Д. КАШИЋ, *Гласн. Срп. прав. цркве 8* (Београд 1979) 188.
- M. A. L. QUESADA, *Espana en 1492*. Madrid, «*Narrando*» (1978) 307. — Compte rendu par B. КОЈИЋ, *Jug. Ist. Čas. 1—2* (Београд 1979) 123—129.
- M. СПРЕМИЋ, *Дубровник и арагонско-француска управа у Напуљској Краљевини (1495—1501)*. *Ист. Глас. 1—2* (Београд 1979) 73—87.
- Г. СТАНОЈЕВИЋ, *Цртице о сењским ускоцима*. *Ист. Час. XXV—XXVI* (Београд 1979) 253—260.
- И. ВОЈЕ, *Проблематика турских провала у словеначке земље и организација одбране у XV и XVI веку* (rés. franç.: Problematique des invasions turques dans les pays Slaves et organisation de la défense au Xe et XVIe siècle). *Ист. Час. XXV—XXVI* (Београд 1979) 117—131.
- O. ZIROJEVIĆ, *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459—1682*. (Cfr. *Старинар* н. с. XXVI, 238; н. с. XXVIII—XXIX, 354). — Compte rendu par M. SELMANOVIĆ, *Prilozi za orijent. filol. 27* (Sarajevo 1979) 313—314.
- P. ŽIVKOVIĆ, *Ličnost Tvrtka II i njegova istorijska uloga*. *Pregled LXIX, 3* (Sarajevo 1979) 359—366.
- M. ЖИВОЈИНОВИЋ, *О Јовану Палеологу, брату Михаила VIII* (rés. angl.: Concerning John Palaeologus, Brother of Michael VIII). *Зборн. Фил. фак. XIV—1* (Београд 1979) 103—122.
- M. ŽIVOJINOVIC, *O napadima Turaka na Svetu goru na osnovu vizantijskih izvora* (rés. angl.: Concerning Turkish Assaults on Mt. Athos based on Byzantine Sources). *Jug. Ist. Čas. 1—2* (Београд 1979) 5—19.

HISTOIRE ÉCONOMIQUE

Љ. БЕРОВ, *Движението на цените на Балканите през XVI—XIX в. у европејската револуција на цените*. Софија, БАН (1976) 324. — Compte rendu par V. VINAVER, *Jug. Ist. Čas. 1—2* (Београд 1979) 189.

M. БЛАГОЈЕВИЋ, *Земљорадња у средњовековној Србији* (Cfr. *Старинар* н. с. XXIV—XXV, 317; н. с. XXVI, 239; н. с. XXVII, 243; н. с. XXVIII—XXIX, 354; н. с. XXX, 191). — Compte rendu par B. TENENTI, *Studi Veneziani* n. s. I (1977) 207—210.

B. CVETKOVA, *La fauconnerie dans le Sandjak de Vidin aux Ve et XVIe siècles* (rés. serbo-croate: So-

kolarstvo u Vidinskom sandžaku u XV i XVI vijeku). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 283—300.

С. ЂИРКОВИЋ, *Поклад краља Вукашина* (rés. franç.: Le dépôt du roi Vukašin). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 153—163.

Europäische Wirtschaftsgeschichte. Herausg. С. M. CIPOLLA und K. BORCHARDT. Bd. I: Mittelalter. Stuttgart—New York, Gustav Fischer Verlag (1978). — Compte rendu par F. GESTRIN, Zgod. Čas. 33, 4 (Ljubljana 1979) 625—626.

R. GAJER, *Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14 st.* (rés. angl.: The Zagreb Demesne of the chapter of Zagreb in the first half of the XIVth century). Radovi 11 Inst. hrv. pov. (Zagreb 1978) 5—102.

F. GESTRIN, *Pomorstvo srednjeveškega Pirana*. [SAZU, Razred za zgodovinske in društvene vede, Dela 21]. Ljubljana (1978) 146. — Compte rendu par I. VOJE, Zgod. Čas. 33, 5 (Ljubljana 1979) 489—492.

A. GUILLOU, *(E) xenium, «Don Gratuit» dans l'Occident byzantin*. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 39—42.

A. GUILLOU, *Rome, centre transit des produits de luxe d'Orient au Haut Moyen Age*. Зорпаф 10 (Београд 1979) 17—21. Avec 10 fig.

Z. HERKOV, *Gradnja ratnih brodova u Kraljevici 1764—1767* (rés. allem.: Der Kriegsschiffbau in Kraljevica) [Posebna izdanja 6]. Pazin—Rijeka, Historijski arhiv (1979) 224.

B. HRABAK, *Dubrovački privrednici u Smederevu u doba Osmanlija* (rés. angl.: Dubrovnik Tradespeople in Smederevo during the Osmanli'Era). Anali JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 165—214.

B. ХРАБАК, *Харачлије, одметници и устаници у старим раишким областима од 1450—1700*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 3—12.

B. HRABAK, *Izvoz žitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV i XVI stoljeću*. [Zajednica naučnih ustanova Kosova. Studije, knj. 20]. Priština (1971). — Compte rendu par I. MITIĆ, Anali JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 780—782.

B. ХРАБАК, *Ниш и његова дубровачка насебина у XV и XVI веку* (rés. franç.: Niš et sa colonie ragusienne au XVe et XVIe siècle). Врањски гласник XII—XIII (Vranje 1979) 29—56.

B. ХРАБАК, *Османлијска морнарица у поречју средњег Дунава 1428—1566*. (rés. angl.: The Osmanli Fleet on the River System of the Lower Danube Basin in the Period from 1428 to 1566). Год. Муз. града XXVI (Београд 1979) 15—45.

B. ХРАБАК, *Трговачки град Ужице у ратним збивањима од средине 15. до краја 18. века* (rés. franç.: La ville commerçante d'Užice à l'époque des événements de guerre depuis le milieu du XVe jusqu'à la fin du XVIIIe siècle). Ужички зборник 8 (Титово Ужице 1979) 5—20.

Б. ХРАБАК, *Вести за македонските градови во венецијанските дневници кон крајот на XV и во првата третина на XVI век* (rés. franç.: Informations pour les villes macédoniennes dans les documents de sources vénitiens de la fin du XVe et des trois premières décennies du XVIe siècle). Гласн. Инст. нац. ист. XXIII, 1 (Скопје 1979) 133—156.

J. КАЛИЋ, *Цариници деспота Стефана Лазаревића у Угарској* (rés. franç.: Les douaniers du despote Stefan Lazarević en Hongrie). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 71—83.

A. KAZNAČIĆ-HRDAOLO, *Dioba i ubikacije dijelom Slanskog primorja u doba pripojenja Dubrovniku g. 1399* (rés. angl.: Dubrovnik Primorje in the Time of the Annexation to the Dubrovnik Republic). Anali JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 17—47.

Б. КРЕКИЋ, *Франческо Балдела — млетачки трговац у Дубровнику, 1350—1389* (rés. angl.: Franciscus Baldella — Venetian Merchant in Dubrovnik, 1350—1389). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 145—152.

Г. Г. ЛИТАВРИН, *Византийское общество и государство в X—XI вв.* Москва, „Наука“ (1977) 310. — Compte rendu par Љ. МАКСИМОВИЋ, Ист. Глас. 1—2 (Београд 1979) 153—155.

I. MITIĆ, *Prilog proučavanju obaveza Dubrovačke Republike prema drugim državama*. Jug. Ist. Čas. 3—4 (Београд 1979) 94—103.

Е. П. НАУМОВ, *Господствующий класс и государственная власть в Сербии XIII—XIV вв.* (Cfr. Стари-нар н. с. XXX, 191). — Compte rendu par М. НИКОЛИЋ, Ист. час. XXV—XXVI (Београд 1979) 324—325.

Š. PERIČIĆ, *Obrovac kao trgovište* (rés. angl.: Obrovac as a market place). Radovi JAZU 26 (Zadar 1979) 213—232.

Б. ПЕТРОВИЋ, *Пуст у градовима на Јадрану у средњем веку* (rés. franç.: Le feutre dans les villes du littoral adriatique au Moyen âge). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 165—182.

T. RAUKAR, *Zadar u XV stoljeću — ekonomski razvoj i društveni odnosi* (Cfr. Стари-нар н. с. XXX, 192). — Compte rendu par W. KESSLER, Südostforschungen XXXVIII (München 1979) 352—353.

M. СПРЕМИЋ, *Дубровачка трговачка друштва у Деспотовини Ђурђа Бранковића* (rés. franç.: Les sociétés commerciales ragusaines dans l'Etat despotique de Đurđe Branković). Зборн. Фил. фак. XIII—1 (Београд 1976) 85—102.

ZS. TEKE, *Velencei-magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII—XV, században* (Mletačko-ugarske trgovačke veze u XIII—XV veku). [Ertekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat, 86]. Budapest, Akadémiai kiadó (1979) 96. — Compte rendu par P. RO-KAI, Jug. Ist. Čas. 1—2 (Београд 1979) 188—189.

И. ПУШЕВИЋ, *Вакуфи у Новом Пазару у XVI столећу* (rés. angl.). Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 39—52.

A. ВЕСЕЛИНОВИЋ, *Прилог проучавању рударства на Балкану крајем XV века*. Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 249—252.

I. VOJE, *Kreditna trgovina u srednjevjekovnom Dubrovniku* (Cfr. Старица н. с. XXX, 192). — Compte rendu par I. MITIĆ, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 779—780.

HISTOIRE CULTURELLE

D. ANDRAŠ, *Mostovi uzajamnosti*. Novi Sad, Radnički univerzitet »Radivoj Čirpanov« (1977) 348. — Compte rendu par L. RAKIĆ, *Jug. Ist. Čas.* 1—2 (Београд 1979) 186—188.

C. BALTACI, *XV—XVI asirlarda Osmanlı Medresele-ri, Teşkilât, Tarih* (Османске медресе у XV—XVI веку, организација, историја). Истанбул (1976) XXXVIII+715. — Compte rendu par O. ZIROJE-VIĆ, *Ist. Čas.* XXV—XXVI (Београд 1979) 330—332.

P. BLAZNIK, *O preselitvi loških podložnikov* (rés. allem.: Über die Umsiedlung von Untertanen der Herrschaft Škofja Loka). *Loški razgledi* 26 (Škofja Loka) 77—89.

D. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Privatni život u Splitu krajem XVII i u XVIII stoljeću*. *Mogućnosti* XXVI, 5 (Split 1979) 585—594.

M. DRAŽEN-GRMEK, *Renesansni učenjak Donato Muzi i njegov liječnički rad u Dubrovniku* (rés. franc.: Donato Muzi, un savant du XVIe siècle et son activité médicale à Dubrovnik *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 49—71.

H. ГАВРИЛОВИЋ, *Данијел Лазарини и питање директората српских и румунских тривијалних школа у Банату у XVII веку*. *Зборник за ист. МС* 19 (Нови Сад 1979) 175—183.

R. JELIĆ, *Osam liječnika iz zadarske obitelji Pinelli* (rés. angl.: Eight doctors Pinelli from Zadar). *Radovi JAZU* 26 (Zadar 1979) 55—68.

M. B. PETROVICH, *The croatian humanists and the ottoman peril*. *Balkan studies* vol. 20 (Thessaloniki 1979) 257—273.

P. SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem i slovenski humanisti do srede XVI stoletja* (rés. allem.: Ljubljana, Slovenska matica (1979) 297.

J. ТУЦАКОВ, *Допринос светог Сава унапређењу здравствене културе у средњовековној Србији* (rés. franc.: Contribution de saint Sava aux progrès de la culture sanitaire dans la Serbie médiévale. Fondateur de la médecine scientifique serbe). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 269—278.

HISTOIRE ECCLÉSIASTIQUE

Actes de Kastamonitou, éd. diplomatique par N. OIKONOMIDIS (Archives de l'Athos IX). Paris, P. Lethielleux (1978) XI+128+16+3. — Compte rendu par M. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Ist. Čas.* XXV—XXVI (Београд 1979) 312—318.

P. Б. БРАДИЋ, *О епископији липљанској*. Гласн. Срп. прав. цркве 8 (Београд 1978) 206—210.

A. ЦИТУРИДУ, *Манастир Филокал у Солуну* (rés. franc.: Le monastère de Philokalès à Thessalonique). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 263—268.

И. ДУЈЧЕВ, *Свети Сава у бугарској историји* (rés. franc.: Saint Sava et l'histoire bulgare). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 443—452.

И. БУРИЋ, *Податак из 1444. о светогорском манастиру Каракалу* (rés. angl.: A Note About the Athosite Monastery of Karakallou). *Зборн. Фил. фак.* XIV—1 (Београд 1979) 211—218.

И. БУРИЋ, *Титулатуре митрополита у „Ектесис неа“ и црквена организација у Малој Азији крајем XIV века* (rés. franc.: Titres des métropolités dans »Ekthesis Néa« et l'organisation de l'église en Asie Mineure vers la fin du XIVe siècle). *Зборн. Фил. фак.* XIII—1 (Београд 1976) 53—70.

Б. ФЕРЈАНЧИЋ, *Автокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија* (rés. franc.: L'autocéphalie de l'Eglise serbe et l'archevêché d'Ohrid). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 65—72.

J. V. A. FINE, *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and his Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*. *East European Quarterly*, Columbia University Press (1975). — Compte rendu par V. SIMONUTI, *Zgod. Čas.* 33, 1 (Ljubljana 1979) 190—191.

M. HADŽIJAHIĆ, *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini* (rés. angl.: Syncretical Elements in Islam in Bosnia and Herzegovina). *Prilozi za orijent. filol.* 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 301—329.

C. ХАФНЕР, *Светосавска црква у Риму у XIII и XIV веку* (rés. allem.: Die Kirche des hl. Sava und Rom im 13. und 14. Jahrhundert). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 381—388.

H. HASANDEDIĆ, *Nezir-agina džamija u Mostaru* (rés. allem.: Nezir-Agas Moschee in Mostar). *Prilozi za orijent. filol.* 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 423—431.

M. ЈАНКОВИЋ, *Епископије Српске цркве 1220. године* (rés. franc.: Les évêchés de l'Eglise serbe en 1220). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 73—84.

J. КАЛИЋ, *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године* (rés. franc.: L'organisation de l'Eglise dans les pays serbes avant la fondation de l'archevêché serbe en 1219). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 27—53.

J. МАКСИМОВИЋ, *Прилог познавању култа св. врачава Кузмана и Дамјана и св. великомученика Пантелејмона у Срему*. Гласн. Срп. прав. цркве 1 (Београд 1979) 19—22.

L. MARGETIĆ, *Gregorio I — papa politico. Živa anti-ka XXIX*, 2 (Skopje 1979) 269—274.

Д. Д. МИТОШЕВИЋ, *Манастир Витовница, задужбина краља Милутина (XIII век)*. Смедерево, изд. аутора (1979) 43.

Д. Д. МИТОШЕВИЋ, *Тришка црква у Хомену код Жагубице*. Смедерево, изд. аутора (1979) 28.

Д. Д. МИТОШЕВИЋ, *Шест стотина година манастира Горњака (1379—1979)*. Гласн. Срп. прав. цркве 10 (Београд 1979) 225—231.

Е. МУШОВИЋ, *Петрова црква у Летопису пона Дукљанина*. Ист. Зап. 4 (Титоград 1979) 97—102.

И. НИКОЛАЈЕВИЋ, *„Martyr Anastasia“ у Фулди* (rés. angl.: „Martyr Anastasia“ at Fulda). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 42—52.

М. ПАНТИЋ, *Андрија Змајевић о светом Сави* (rés. franç.: Andrija Zmajević et son évocation de saint Sava). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 407—414.

М. ПЕТРОВИЋ, *Повеља-писмо деспота Јована Угљеше из 1368. године о измирењу српске и цариградске цркве у светлости помоканонских прописа* (rés. angl.: Charter-letter of despot John Uglješa, of 1368, regarding the reconciliation between the churches of Serbia and Constantinople in the light of canonica- nical rules). Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 29—51.

Ј. ПОПОВИЋ, *Житије светог Василија Острошког Чудотворца*. [П. о. из Житија светих за април]. Ваљево, Манастир Ђелије (1973) 30.

М. ПОПОВИЋ, *Средњовековна црква Успења Богородице у Београду* (rés. franç.: L'église médiévale de la Dormition de la Vierge à Belgrade). Зборн. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 497—512. Avec 4 pl.

V. ПОРОВИЋ, *La signification historique de l'architecture religieuse de Tsaritchin Grad*. XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina (Ravenna 1979) 249—311.

М. А. ПУРКОВИЋ, *Српски патријарси средњег века*. Диселдорф (1976) 184. — *Compte rendu* par М. ЖИВОЈИНОВИЋ, Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 318—323.

Р. САМАРЦИЋ, *Свети Сава у модерној српској историографији* (rés. franç.: Saint Sava dans l'historiographie moderne serbe). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 453—465.

Д. СТЕФАНОВИЋ, *Свети Сава у црквеној музици* (rés. angl.: Saint Sava in Church Music). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 427—441. Avec 10 fig.

Свети Василије Острошки Чудотворац (споменица поводом 300-годишњице његова престављања). Острог, Управа манастира (1971) 240.

A. SULJAK, *Đakovo, biskupski grad* (texte comp. en allem.: Đakovo, bischöfliche Stadt). Đakovo, Biskupski ordinarijat, Dijecezanski muzej (1979) 104. Avec ill.

Ј. ТАРНАНИДИС, *Колико је св. Сава као личност могао да утиче на остварење автокефалије Српске цркве* (rés. franç.: Contribution personnelle de Sava Nemanjić à la reconnaissance de l'autocéphalie de l'Eglise serbe). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 55—63.

Z. VESELÁ-PRENOSILOVÁ, *Sur l'activité du monastère de Ste Catherine de Sinaï en Bosnie* (rés. serbo-croate: O djelatnosti manastira Svete Katarine na Sinaju u Bosni). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 257—267. Avec 1 fig.

М. ЖИВОЈИНОВИЋ, *Криторска делатност светог Саве* (rés. franç.: Activité de saint Sava comme fondateur d'églises). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 15—25.

DROIT

S. ANTOLJAK, *Vransko običajno pravo* (rés. ital.: Il diritto consuetudinario di Vrana). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 167—220.

М. БЛАГОЈЕВИЋ, *„Закон светог Симеона и светог Саве“* (rés. franç.: „La Loi de saint Siméon et de saint Sava“). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 129—166.

Д. ВОГДАНОВИЋ, *Крмчија светог Саве* (rés. franç.: La Krmčija de saint Sava). — Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 91—99.

J. FERLUGA, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia*. Deputazione di storia Patria per le Venezie, Misc. di studi e Memorie 17. Venezia, Dep. di Storia Patria (1978) 300.

I. MITIĆ, *Konzulati i konzularna služba starog Dubrovnika* (Cfr. Старица н. с. XXVI, 241; н. с. XXX, 194). — *Compte rendu* par J. LUETIĆ, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 784—785; P. BARTL, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 351—352.

В. МОШИН, *Правни списи светог Саве* (rés. russe: Юридические акты святого Саввы). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 101—123.

F. SMILJANIĆ, *Oporuka zadarske plemkinje Urše de Fumatis iz 1452. godine* (rés. ital.: Il testamento della nobile zaratina Urša de Fumatis dell'anno 1452). Radovi Fil. fak. — društ. znan. 18 (Zadar 1978—1979) 221—226.

S. TRAKO, *Ibrahim Munib Akhisari i njegov „Parni zbornik“* (rés. angl.: Ibrahim Munib Akhisari and his Work „The Collection on Law“). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 215—245.

SOURCES HISTORIQUES — CHRONIQUES —
SOURCES — DIPLOMATIQUES

- V. BOŠKOV, *Jedan ferman Murata III o Hilandaru u Kutlumušu* (rés. allem.: Ein Ferman Murads III. im Athoskloster Kutlumuš übers Kloster Hilandar (Athos) — ein Beitrag zur Frage der Mönchserbschaft. Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 357—362. Avec 1 fig.
- A. DAVID, *Délszláv epikus énekek magyar történeti hosók*. Ujvidék, Forum (1978) 308.
- K. ГАНТАР, *Византијски историчар Прокопије из Цезареје и његови усмени извори* (rés. angl.: The byzantine historian Procopius of Caesarea and his Oral Sources). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 29—38.
- Ђ. ГАВАНСКИ, *Непознати извор о покушају заузимања Београда почетком 1788. године* (rés. angl.: An unknown Source Dealing with the Trial of Capturing Beograd at the Beginning of 1788). Год. Муз. града XXVI (Београд 1979) 65—67.
- Ј. ИЛИЋ, *Црква Светога Николе на Сиротину и црква Свете Богородице у Кутанској. Трагом средњовековне повеље* (rés. franç.: Sur la piste de vieilles chartes: les églises de St. Nicolas à Sirotin et de la Vierge à Kutansko). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 385—392. Avec 5 fig.
- A. KAŽDAN, *Trois corrections au texte de la «Chronographie» de Michel Psellos*. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 77—78.
- A. МАТКОВСКИ, *Турски извори за ајдутството и арапистовото во Македонија (1725—1775)*. Скопје, Институт за национална историја (1979) 275.
- P. МИХАЉЧИЋ, *Изворна вредност културних списа о кнезу Лазару* (rés. angl.: The Value of Cult Texts on Prince Lazar as Historical Sources). Књиж. историја 44 (Београд 1979) 581—591.
- Б. НЕДКОВ, *Османско-турска дипломатика и палеографија II. Документи и речник*. София, Наука и изкуство (1972) 534. — *Compte rendu par V. BOŠKOV*, Prilozi za orijent. filol. 27 (Sarajevo 1979) 311—313.
- P. НОВАКОВИЋ, *Стримон, Струмен и Заструма*. Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 239—248.
- O. PERIĆ, *Zbirka pisama Ivana Viteza od Sredne* (rés. ital.: Raccolta di lettere di Ivan Vitez da Sredna). Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 99—111.
- A. PERTUSI, *L'«Expugnatio Constantinopolitana» di Antonio Ivani da Sarzana*. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 219—230.
- O. PICKL, *Slavonija godine 1688* (Prema dnevniku grofa Sigmunda Ioachima od Trauttmansdorffa). (rés. allem.: Slawonien im Jahre 1688 (Nach dem Tagebuch des Grafen Sigmund Joachim von Trauttmansdorff). Radovi 11 Inst. hrv. pov. (Zagreb 1978) 131—145.
- F. DŽ. SPAHO, *Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo* (rés. angl.: Some Turkish Documents about the Monastery Mileševo). Prilozi za orijent. filol. 28—29. (Sarajevo 1978—1979) 363—374.
- Spisi zadarskih bilježnika — Notarilia Jadertina*. Knj. 3. Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze (1349—1350). Zadar, Historijski arhiv (1977) 214.
- Г. СТАНОЈЕВИЋ, *Неколико ћириличких писама с краја XVII и почетка XVIII вијека*. Ист. Час. XXV—XXVI (Београд 1979) 269—274.
- A. СТОЈАНОВСКИ, *Околу значењето на термини, те «baština» и «nam-i diger» во писаните књиги од XV и XVI век* (rés. franç.: Sur l'importance des termes «baština» et «nam-i diger» dans les livres de recensement du XVe et XVIe siècles). Гласн. Инст. нац. ист. XXIII, 1 (Skopje 1979) 157—165.
- M. VASIĆ, *Sumarni defter sandžaka Aladža Hisar (Kruševac) iz 1516. godine kao istorijski izvor* (rés. angl.: The Summary Defter of the Sandžak of Aladža Hisar (Kruševac) of 1516 as a Historical Source). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 331—355.
- I. VOJE, *Turcica u Sloveniji* (rés. allem.: Turcica in Slowenien). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 455—462.

PALEOGRAPHIE

INSCRIPTIONS

S. BONAZZA, *Glagolica na Tržaškem, Goriškem in Čedadjskem* (rés. allem.: Die glagolitische Schrift in der Gebieten von Triest, Görz und Cividale), Goriški letnik 4—5 (Nova Gorica 1978) 103—116.

И. ГРИЦКАТ, *Поглавља из историје књижевног и писарског рада* (rés. russe). Јужнослов. филолог XXXIII (1977) 117—155.

A. ХЕГЕДУШ, *Ћирилице књиге и ћирилица слова штампарије у Трнави*. Зборн. МС за књиж. и јез. XXVI/1 (Нови Сад 1978) 99—109.

I. OSTOJIĆ, *Još o čitanju natpisa na sarkofagu splitskog nadbiskupa Ivana* (rés. franç.: Du nouveau quant à la lecture de l'inscription sur le sarcophage de l'archevêque de Split Ivan (Jean). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 199—209. Avec 1 fig.

M. ПЕШИКАН, *Колико је писара писало Вуканово јеванђеље* (rés. russe). Јужнослов. филолог XXV (Београд 1979) 147—159.

M. SUIĆ, *Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: composuit ili compsit?* (rés. franç.: Contribution à l'interprétation des inscriptions latines médiévales — est-ce composuit ou compsit?). Збор. Нар. муз IX—X (Београд 1979) 197—202. Avec 1 pl.

J. VRANA, *Nekoliko kritičkih napomena o novijim proučavanjima staroslovenske azbuke* (rés. angl.: Critical remarks on some more recent studies of the old church slavic alphabet). Јужнослов. филолог XXXII (1976) 149—166.

MANUSCRIPTS — INCUNABLES — MINIATURES

- R. AUTY, *Sixteenth-century croatian glagolitic Books in the Bodleian Library*. Oxford slavonic papers XI (1978) 132—135.
- G. BIRKFELLNER, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*. Wien, Österr. Akademie der Wissenschaften (1975) 540. — *Compte rendu* par B. ЈЕРКОВИЋ, *Јужнослов. филолог XXXIV* (1978) 235—243.
- V. BOŠKOV, *Jedan originalan nišan Murata I iz 1386. godine u manastiru Svetog Pavla na Svetoj Gori* (rés. allem.: Ein Originalnišan Murats I aus dem Jahre 1386. im Athoskloster Sankt Paulus). *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 225—246. Avec 1 fig.
- L. DEŽE, *Tekstološka analiza starosrpskohrvatskih povelja* (rés. angl.: The textual analysis of serbo-croatian diplomas). *Јужнослов. филолог XXXIII* (1977) 179—202.
- Федоровские чтения 1973 (сборник научных трудов). Москва (1976) 108. — *Compte rendu* par L. CURČIĆ, *Bibliotekar 5* (Beograd 1976) 682—683.
- B. GRADIŠNIK, *Knjižna oprema — slovenska in na Slovenskem — med letoma 1678 in 1800* (rés. angl.). *Zbornik za um. zgod. XIV—XV* (Ljubljana 1979) 37—80. Avec 24 fig.
- M. ХАРИСИЈАДИС, *Четворојеванђеље патријарха Пајсија* (rés. franç.: Le tetraévangile du patriarche Paisije). *Зборник за лик. ум. МС 15* (Нови Сад 1979) 331—342. Avec 10 fig.
- P. КОВАЧЕВИЋ—Д. СТЕФАНОВИЋ, *Језичке разлике између Матициног и Енишког апостола* (rés. russe). *Јужнослов. филолог XXXIV* (1978) 149—168.
- X. КРЊЕВИЋ, *Фрагменти о Ерлангенском рукопису* (rés. angl.: Excerpts on the Erlangen Manuscript). *Књиж. историја 45* (Београд 1979) 31—60.
- H. KUNA, *O Zborniku krstjanina Hvala*. *Pregled LXIX*, 6 (Sarajevo 1979) 763—766.
- Матицин апостол (XIII век)* (rés. angl.: The Apostols of the Matica Srpska — 13th century). Приредили: P. КОВАЧЕВИЋ—Д. СТЕФАНОВИЋ. Увод и опис рукописа написао: Д. БОГДАНОВИЋ. [САНУ, Зборн. за истор., јез. и књиж. српског народа XXIX]. Београд, Српска академија наука и уметности (1979) 361+ill.
- П. МОМИРОВИЋ, *Две изузетне књиге из XVII века у Беоцину* (rés. allem.: Zwei bedeutende Bücher aus dem 17. Jh. in Beočin). *Рад војв. муз.* 25 (Нови Сад 1979) 15—23. Avec 10 fig.
- П. МОМИРОВИЋ, *Запис црногорског владике Данила у Војводини. У књижици Православно исповедање вере из села Вилова. Свеске Друштва ист. ум.* 5—6 (Београд 1978) 25—30. Avec 3 fig.
- П. МОМИРОВИЋ, *Запис о Златокосом Максиму. Свеске Друштва ист. ум.* 4 (Београд 1977) 13—17.
- M. PANTELIĆ, *Kalendar II Novljanskog brevijara iz 1495. god.* (rés. allem.: Der Kalender des II Breviers von Novi aus dem Jahre 1495). *Slovo 29* (Zagreb 1979) 31—82. Avec 1 fig.
- Периодрукар Иван Федоров та його послідованики на Україні (XVI-перша половина XVII ст.) — збірник документів. Київ, Наукова думка (1975) 341. — *Compte rendu* par Л. ЧУРЧИЋ, *Бібліотекар 5* (Београд 1976) 683—685.
- M. ПЕШИКАН—Г. ЈОВАНОВИЋ, *Текстолошки састав и основне одлике текста најстаријих српских четворојеванђеља* (rés. russe). *Јужнослов. филолог XXXI* (1974—1975) 23—53.
- О. ПОПОВА, *Греческое евангелие второй половины XI века. Миниатюры и орнамент. Зборник за лик. ум. МС 15* (Нови Сад 1979) 31—49. Avec 10 fig.
- Проблемы рукописной и печатной книги*. Москва, Книга (1976) 363. — *Compte rendu* par Л. БАШОВИЋ, *Бібліотекар 5* (Београд 1976) 677—679.
- J. TANDARIĆ, *Ordo missae u Pariškom zborniku Slave 73* (rés. franç.: L'ordinaire de la messe dans le Code slave 73). *Slovo 29* (Zagreb 1979) 5—30.
- S. TRAKO, *Pet starih manuskripata iz zbirke Orijentalnog instituta u Sarajevu* (rés. angl.: Five old manuscripts from the collection of the Institut of oriental studies in Sarajevo). *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 247—275. Avec 12 fig.
- W. R. VEDER, *Welche Paterika lagen vor 1076 in slawischer Übersetzung vor ?* (rés. serbo-croate: Koji su paterici prethodili slavenskom prijevodu prije 1076). *Slovo 28* (Zagreb 1978) 28—34.
- A. XYNGOPULOS, *Fortitudo*. *Зорграф 10* (Београд 1979) 92—93. Avec 1 fig.

HISTOIRE DES LANGUES YOUGOSLAVES — LITTÉRATURE

R. AITZETMÜLLER, *Altbulgarische Grammatik als Einführung in die slavische Sprachwissenschaft*. [Monumenta linguae slavicae XII]. Freiburg i. Br., U. W. Weiher (1978). — *Compte rendu* par P. УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, *Slovo 29* (Zagreb 1979) 162—165.

R. AITZETMÜLLER, *Belegstellenverzeichnis der altkirchenslavischen Verbalformen*. [Monumenta Linguae Slavicae Dialecti Veteris, XI]. Würzburg, U. W. Weiher (1977) 772. — *Compte rendu* par K. REŽIĆ, *Slovo 29* (Zagreb 1979) 157—158.

S. BALIĆ, *Die Kultur der Bosniaken*. Supplement I. Inventar des bosnischen literarischen Erbes in orientalischer Sprachen. Wien, Selbstverlag (1978) 108. — *Compte rendu* par W. LEHDELDT, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 379.

A. BARAC, *Geschichte der jugoslawischen Literaturen von den Anfängen bis zur Gegenwart...* aus dem Serbokroatischen Übertragen, bearbeitet und herausgegeben von Rolf Dieter Kluge. Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag (1977) XVIII+396. — *Compte rendu* par R. PRIBIĆ, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 378.

G. BIRKFELLNER, *Die »O-Antiphonen« altkroatisch — Eine literaturgeschichtliche Miscelle* (rés. serbo-croate: »O-antifone« u starohrvatskom prijevodu). *Slovo 29* (Zagreb 1979) 83—92.

G. BIRKFELLNER, *Paulos Euregetingos und die dritte Kirchenslavische Übersetzung der Dialoge Gregors des Grossen* (rés. serbo-croate: Pavao Evergetin i treći crkvenoslavenski prijevod *Dijaloga* Grgura Velikoga). Slovo 28 (Zagreb 1978) 45—56.

Д. БОГДАНОВИЋ, „Епистолије кир-Силуанове“ /rés. franç.: Les épîtres de Kyr Siluan/. Зборн. Фил. фак. XIV—1 /Београд 1979/ 183—209.

Д. БОГДАНОВИЋ, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара I—II*. Београд, срп. акад. наука и уметн. Народна библиотека /1978/. — Compte rendu par T. ЈОВАНОВИЋ, *Књиж. историја* 45 /Београд 1979/ 191—195.

Iacobus BONUS RACUSAEUS, *De raptu Cerberi — De vita et gestis Christi /Loci selecti/*. Ed. quartam curavit, locos selectos convertit, praefationem et commentaria scripsit indicesque addidit Dr B. Glavičić — J. Bunić Dubrovčanin, *Otmica Kerbera — Kristov život i djela*, 4. priredio i preveo B. Glavičić, Zagrabiae /1978/. Hrvatski latinisti, knj. 9, JAZU. — Compte rendu par V. VRATOVIĆ, *Živa antika* XXIX, 1 /Skopje 1979/ 186—188.

Е. ЧАБЕЈ, *Studime gjuhësore*. Knj. 1. Studime etimologjike në fushë të shqipes /A—O/. Knj. 2. Studime etimologjike në fushë shqipes /P—ZH/ /rés. franç./ [Bibl. linguistique]. Prishtinë, Rilindja /1976/ 389; 507.

Е. ЧАБЕЈ, *Studime gjuhësore*. Knj. 3. Hyrje në historinë e gjuhës shqipe. Fonetika historike. Parashitesat. Prapashitesat. Knj. 4. Nga historia e gjuhës shqipe /rés. franç./ [Bibl. linguistique]. Prishtina, Rilindja /1977/ 408; 403.

Е. ЧАБЕЈ, *Studime gjuhësore*. Knj. 5. Gjuhë. Folklor. Letërsi e diskutime /rés. franç./ [Bibl. linguistique]. Prishtina, Rilindja /1975/ 359.

Е. ЧАБЕЈ, *Studime gjuhësore*. Knj. 6. Gjon Buzuku dhe gjuha e tij. [Bibl. linguistique]. Prishtina, Rilindja /1977/ 347.

ДŽ. СЕНАЈИЋ, *Ahmed Sudi Bošnjak* /rés. angl.: Ahmad Sudi Bosnawi/. Prilozi za orijent. filol. 28—29 /Sarajevo 1978—1979/ 103—122.

С. ЋИРКОВИЋ, *Проблеми биографије светог Саве* /rés. franç.: Difficultés à établir la biographie de saint Sava/. Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање /Научни скуп/. Београд, Срп. акад. наука и уметн. /1979/ 7—13.

А. ДАНТИ, *Старо и ново у Турској хроници*. Зборн. МС за књиж. и јез. XXVI/1 (Нови Сад 1978) 91—97.

Dijalozi Grgura Velikoga u prijevodu iz 1513 (éd. J. HAMM). [Stari pisci hrvatski 38]. Zagreb, Jug. akad. znan. i umjetn. (1978) 227.

Е. ДОГРАМАДЖИЕВА, *Преводачески похвати при предавањето на съюзните средства в Синайския патерик* (rés. serbo-croate: Prevodilački postupci pri prenošenju vezničkih sredstava u Sinjaskom pateriku). Slovo 28 (Zagreb 1978) 77—82.

J. DOLENC, *Aitiološke pripovedke z Bovškega* (rés. ital.: Leggende etiologiche del Bovško (il Plezzano). Goriški Letnik 6 (Nova Gorica 1979) 37—45.

Д. ДРАГОЈЛОВИЋ, *Филозофски оквири старе српске књижевности* (rés. angl.: Philosophical Scope of the Old Serbian Literature). Књиж. историја 43 (Београд 1979) 403—420.

Е. DURAKOVIĆ, *Književnost umajadskog perioda u delu »Razgovori sredom« Tahe Huseina* (rés. russe.: Литература умаядског периода в произведених „Разговори по средам“ Таха Хусеина). Prilozi za orijent. filol. 27 (Sarajevo 1979) 197—224.

И. ЂОРЂЕВИЋ, *Две молитве краља Стефана Деџанског пре битке на Велбужду и њихов одјек у уметности* (rés. franç.: Deux prières du roi Stefan Dečanski à la veille de la bataille de Velbužd, et leurs répercussion dans l'art). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 135—150. Avec 4 fig.

А. ЂУЛИЗАРЕВИЋ-SIMIĆ, *Književno-umjetnička vrijednost Džahizove Knjige o tvrdicama* (rés. angl.: Literary and Artistic Value of the »Book on Misers« by Djahiz). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 135—146.

В. ЂУРИЋ, *Лик светог Саве у књижевности* (rés. franç.: Le personnage de saint Sava en littérature). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 223—230.

Р. ЂУРОВИЋ, *Рефлекси јата у одричним формама глагола јесам у говору Прибоја и његове околине* (rés. franç.: Réflex du jat dans les formes négatives du verbe jesam dans le langage de Priboj et ses environs). Ужички зборник 7 (Титово Ужице 1978) 305—312.

С. ФИСКОВИЋ, *Julije Bajamonti u Herceg-Novom*. Могућности XXVI, 5 (Split 1979) 573—584.

М. ГЕОРГИЈЕВСКИ, *Македонското књижевно наследство од XI до XVIII век — преглед* (rés. franç.). [Библ. Научни студии]. Скопје, Просветни работник (1979) 241.

И. ГРИЦКАТ, *Одлике ресавске редакције у старим преписима Душановог законика* (rés. russe). Јужнослов. филолог XXXIV (1978) 111—148.

Н. НАФИЗ, *Specifičnosti prizrenskog turskog govora* (rés. angl.: Text and accent features of the Prizren Turkish popular language). Prilozi za orijent. filol. 27 (Sarajevo 1979) 61—100.

J. HAMM, *Nesvršena trilogija* (uz raspravljanje o Metodijeve pateriku) (rés. allem.: Unvollendete Trilogie — Beitrag zum Meinungs Austausch über das Patenikon der VM). Slovo 28 (Zagreb 1978) 7—15.

П. ИВИЋ, *О језику у списима светог Саве* (rés. franç.: La langue des écrits de saint Sava). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 167—175.

Из енглеске средњовековне књижевности (ред. И. КОВАЧЕВИЋ). [Универзитетски уџбеници]. Београд, Универзитет, Научна књига (1979) 207.

Г. ЈОВАНОВИЋ, *Синонимика заменице 1-степ у јеванђељима српске редакције* (rés. russe). Јужнослов. филолог XXXIII (1977) 173—178.

S. KAKUK, *Recherches sur l'histoire de la langue osmanli des XVIe et XVIIe siècles*. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest, Akad. Kiadó (1973) 660. — *Compte rendu* par F. NAMETAK, *Prilozi za orijent. filol.* 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 481—483.

R. LUŽNY, *Kijowski siedemnastowieczny wariant cerkiewnosłowiańskiego Pateryka* (rés. serbo-croate: Kijevska varijanta crkvenoslavenskog Paterika iz 17. st.). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 35—43.

P. МАРИНКОВИЋ, *Историја настанка живота го-сподина Симеона од светог Сава* (rés. franç.: La genèse de «La Vie du seigneur Siméon» par saint Sava). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 201—213.

Ч. МИЛОВАНОВИЋ, *Један пример византијске књижевне критике* (rés. angl.: An Example of Byzantine Literary Criticism). *Зборн. Фил. фак. XIV—1* (Београд 1979) 59—67.

A. МИНЧЕВА, *За синтаксиса на Синајски патерик* (rés. serbo-croate: O sintaksi Sinajskog paterika). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 89—104.

M. MOLOVA, *Noms orientaux en Europe orientale* (rés. serbo-croate: Orijentalna imena u istočnoj Evropi). *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 1—59.

J. МОЛОВИЋ, *Из ужицке лексике* (rés. franç.: Quelques aspects du lexique d'Užice). *Ужички зборник 7* (Титово Ужице 1978) 313—350.

L. MOSZYŃSKI, *Grecyźmy w Pateryku synajskim* (rés. serbo-croate: Grecizmi u Sinajskom pateriku). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 67—76.

A. E. NAUMOV, *Miejsce Pateryka w systemie literatury cerkiewnosłowiańskiej* (rés. serbo-croate: Mjesto Paterika u sistemu crkvenoslavenske književnosti). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 57—65.

O. НЕДЕЉКОВИЋ, *Славјанска филологија в трудах италијанског слависта професора Риккардо Пиккио*. *Slovo* 29 (Zagreb 1979) 97—132.

O. НЕДЕЉКОВИЋ, *Свети Сава и рашка православа школа* (rés. angl.: St. Sava and the Raška School). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 177—188.

S. NIKOLIĆ, *Staroslovenski jezik*. Knj. I, II. (Beograd 1976, 1978) 115; 252.

C. НИКОЛОВА, *Проблемът за издаването на сводния патерик* (rés. serbo-croate: Problem izdavanja svodnog paterika). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 17—24.

M. ПАВИЋ, *Лик св. Сава у српској књижевности XVIII века* (rés. allem.: Der Heilige Sava in der serbischen Literatur des XVIII Jahrhunderts). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 415—426.

M. ПАВЛОВИЋ, *Димитрије Кантакузин и његова химна*. *Летопис МС 424*, 1—2 (Нови Сад 1979) 107—116.

Песна за Нибелунзите (превод). [Странски и југословенски атвори]. Скопје, Мисла, Култура, Наша книга, Македонска книга (1979) 355.

M. ПЕШИКАН, *Питање ортографске стандардизације и метода речничке обраде грађе српске редакције старословенског језика* (rés. russe). *Јужнослов. филолог XXXIII* (1977) 157—164.

M. ПЕШИКАН—Н. РОДИЋ, *Огледи обраде речи у јеванђељском речнику српске редакције* (rés. russe). *Јужнослов. филолог XXXIII* (1977) 165—171.

M. ПОПОВИЋ, *Видовдан и часни крст*. *Оглед из књижевне археологије* (Cfr. *Старинар* н. с. XXVIII—XXIX, 365; н. с. XXX, 198). — *Compte rendu* T. П. ВУКАНОВИЋ, *Врањски гласник XII—XIII* (Врање 1979) 340—351.

M. ПОПОВИЋ, *Рускословенско или латинично Ј*. *Зборн. МС за књиж. и јез. XXVII/1* (Нови Сад 1979) 175—177.

O. ПОПОВИЋ, *Роман о Александру Великом у једној од посебних библиотека Универзитетске библиотеке* (rés. russe. et angl.: Romance about Alexander the Great in one of the separate libraries of the University library «Svetozar Marković»). *Библиотекар 6* (Београд 1976) 811—826.

Z. PURATIĆ, *Nekoliko primjera iz latinizeta u Bosni i Hercegovini*. *Ziva antika XXIX*, 1 (Skopje 1979) 157—165.

C. РАДОЈЧИЋ, *Лик светог Сава у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Сава* (rés. franç.: Le personnage de saint Sava d'après Domentijan). Сава Немањић — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 215—221.

H. РАДОШЕВИЋ, *Словенски превод византијске беседе у заштиту икона «Adversus Constantinum Caballinum»* (rés. angl.: The Slavic Translation of the Byzantine Oration for the Protection of Icons «Adversus Constantinum Caballinum»). *Зборн. Фил. фак. XIV—1* (Београд 1979) 53—57.

H. РАДОШЕВИЋ, *Шестоднев Георгија Писиде и његов словенски превод* (rés. angl.: The «Hexaemeron» of George Pisides and its slavonic translation). [Византолошки инст. Посебна издања књ. 16]. Београд, Византолошки институт (1979) 152.

LJ. RAJKOVIĆ, *Turske zagonetke u letopisu Mula Mustafe Firakija* (rés. franç.: Devinettes turques dans «Les annales de Moula Moustafa Firaki»). *Prilozi za orijent. filol.* 27 (Sarajevo 1979) 183—196.

J. РЕБЕП, *Прича о боју косовском* (Cfr. *Старинар* н. с. XXVIII—XXIX, 365). — *Compte rendu* par T. П. ВУКАНОВИЋ, *Врањски гласник XII—XIII* (Врање 1979) 351—354.

J. RUSEK, *Pateryk Ryłski nr 2/25* (rés. serbo-croate). *Slovo* 28 (Zagreb 1978) 107—120.

E. SCARLĂTOIU, *Romanian lexical elements in Macedonian and Serbo-croatian*. *Revue des Et. sud-est européennes XVII*, 2 (Bucarest 1979) 385—396.

- Serbisches Mittelalter. Altserbische Herrschbiographien. St. HAFNER (Cfr. Старица н. с. XXX, 198; н. с. XXXI, 275). — Compte rendu par G. BIRKFEILLNER, Slovo 29 (Zagreb 1979) 152—153; A. FAILLER, Rev. des Et. byz. 37 (Paris 1979) 276; T. ЈОВАНОВИЋ, Књиж. историја 41 (Београд 1978) 238—240.
- Деспот СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ, Књижевни радови (ред. Ђ. ТРИФУНОВИЋ) [Коло 72, књ. 477]. Београд, Срп. књиж. задруга (1979) 241.
- Деспот СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ, Слово и натписи (ред. Д. БОГДАНОВИЋ). [Ex libris 1]. Београд, Слово љубве (1979) 137.
- W. STEPNIĄKÓWNA, Wyrazy nazywające kler w Pateryku skitskim i synajskim (rés. serbo-croate: Izrazi kojima se naziva kler u Pateriku Skitskom i Sinajskom) Slovo 28 (Zagreb 1978) 83—87.
- J. ŠAMIĆ—A. POPOVIĆ, 'Azmī Dede de Priština, poète du XVIème siècle (rés. serbo-croate: 'Azmī dede iz Prištine, pjesnik iz XVI vijeka). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 79—102.
- A. E. ТАХИАОС, Улога светог Саве у оквиру словенске књижевне делатности на Светој Гори (rés. franç.: Le rôle de saint Sava dans l'activité littéraire des Slaves au Mont Athos). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 85—89.
- J. ТАКОВСКИ, Црквенословенска граматика. Скопје, Богосл. факултет „Св. Климент Охридски“ (1979) 94.
- M. TOMASOVIĆ, O hrvatskoj književnosti i roman-skoj tradiciji. [Bibl. izabranih eseja]. Zagreb, Mladost (1978) 199.
- Ђ. ТРИФУНОВИЋ, Надгробна реч деспоту Ђурђу Бранковићу од Смедеревског беседника. Књиж. историја 46 (Београд 1979) 295—314. Avec 7 fig.
- Ђ. ТРИФУНОВИЋ, Удео историјске акцентологије у стилстичким проучавањима средњовековне српске књижевности. Зборн. МС за књиж. и јез. XXVII/1 (Нови Сад 1979) 59—69.
- Ђ. ТРИФУНОВИЋ, Удвајање и понављање као начело књижевног дела светог Саве (rés. angl.: Doubleness and Repetition as a Principle of the Literary Work of Saint Sava). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 189—199.
- P. УГРИНОВА-СКАЛОВСКА, Старословенски јазик — граматика, текстови, речник кон граматика и текстовите. Скопје, Универзитет „Кирил и Методиј“ (1979) 168.
- A. VAILLANT, La langue de Dominko Zlatarić poète ragusain de la fin du XVI siècle (= Jezik Dominka Zlatarića dubrovačkog pesnika s kraja XVI veka). Tom 1—3. Paris. Inst. d'études slaves. Београд, Срп. акад. наука и уметн. Одељ. јез. и књиж. (1979).
- Е. М. ВЕРЕЩАГИН, Из истории возникновения первого литературного языка Славян. I—II. Москва, Издат. Московского университета (1971, 1972) 255, 199. — Compte rendu par J. VRANA, Južnoslov. filolog XXXII (1976) 233.
- The Vita of Constantine and the Vita of Methodius (translated with commentaries by M. KANTOR and R. S. WHITE). [Michigan Slavic Materials № 13]. Michigan, University. Department of Slavic Languages and Literatures (1976) XVI+96. — Compte rendu par O. NEDELJKOVIĆ, Slovo 29 (Zagreb 1979) 141—145.
- J. VONČINA, Analize starih hrvatskih pisaca. [Bibl. znanstvenih djela 4]. Split, Čakavski sabor (1977) 300. — Compte rendu par J. POGACNIK, Književna istorija 41 (Beograd 1978) 230—232.
- J. VONČINA, Jezikopovijesne rasprave. Zagreb, Zavod za znanost o knjiž. Fil. fak., Liber (1979) 315.
- V. VRATOVIĆ, O odnosu i uzajamnim vezama knjiženosti pisane na latinskom i narodnim jezicima (rés. allem.: Verhältnis und gegenseitige Verflechtung lateinischer und volkssprachlicher Literaturen). Živa antika XXIX, 1 (Skopje 1979) 91—98.
- A. ZAREBA, Црквено друштво, друштво и сродне творбе. Slovo 28 (Zagreb 1978) 105—106.
- ZAHIRI DE SAMARKAND, Le livre de sept vizirs — Senbadnâme (éd. D. BOGDANOVIC). Paris (1976) 294. — Compte rendu par D. TANASKOVIĆ, Prilozi za orijent. filol. 27 (Sarajevo 1979) 302—304.
- Љ. ЗУКОВИЋ, Несхваћена Хасанагиница. Зборн. МС за књиж. и јез. XXVII/1 (Нови Сад 1979) 71—79.
- Ђ. ЖИВАНОВИЋ, Поводом одговора Анђола Дантија. Зборн. МС за књиж. и јез. XXVI/3 (Нови Сад 1978) 451—455.
- Л. П. ЖУКОВСКАЯ, Текстология и язык древнейших славянских памятников. Москва, „Наука“ (1976) 368. — Compte rendu par O. NEDELJKOVIĆ, Slovo 29 (Zagreb 1979) 145—150.

LITTÉRATURE POPULAIRE

Belila platno Biljana — makedonske ljudske pesmi. [Knjižnica Kondor]. Ljubljana, Mladinska knjiga (1979) 156.

И. БОЖИЋ, Свети Сава у предању (rés. franç.: Saint Sava dans la tradition populaire). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 389—395.

R. BOŽOVIĆ, Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području. Beograd, Filol. fak. (1977) 240. — Compte rendu par A. LJUBOVIĆ, Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 484—487; З. КАРАНОВИЋ, Књиж. историја 43 (Београд 1979) 572—574.

Бугаршнице (ред. Н. КИЛИБАРДА). [Дом и школа]. Београд, Рад (1979) 139.

Đ. BUTUROVIĆ, Neke osobenosti hercegovačko-crnogorskog oblika epske pjesme (rés. angl.: Some Peculiarities of Herzegovina and Monte Negro Forms of the Epic Songs). Tribunia 5 (Trebinje 1979) 151—159.

O. DELORKO, Zanimareno blago. O hrvatskoj narodnoj poeziji. [Knjižnica studija i monografija o hrvatskoj kulturnoj baštini]. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske (1979), 395.

Бул девојче — лирске народне песме из белопаланског краја (ред. Ж. ЈОЦИЋ). Ниш, Градина (1979) 190.

И. ХОЏИЋ, Хреља (Реља) од Пазара као јунак муслиманске народне песме. Новопазарски зборник 3 (Нови Пазар 1979) 101—104.

J. IRMSCHER, Die Anfänge der neugriechischen Volksliteratur auf den Ionischen Inseln. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 231—241.

М. МАТИЋКИ, Марко Краљевић старца Милије (Песма Сестра Леке капетана) (rés. angl.: Starac Milija's Marko Kraljević). Књиж. историја 44 (Београд 1979) 603—617.

Народне лирске песме Метохије (сакупио А. ЏОГОВИЋ). Приштина, Јединство (1979) 302.

В. НЕДИЋ, О усменом песничтву (ред. М. ПАНТИЋ). Коло 49, књ. 462. Београд, Срп. књиж. задруга (1976) 292. — Compte rendu par T. П. ВУКАНОВИЋ, Врањски гласник XII—XIII (Врање 1979) 364—365.

V. ПОРА, Od zlata jabuka — rukovet narodnih umotvorina. Beograd, Nolit (1979) 285.

В. ПОТОЧАН, Увек жива реч народне песме (2) (rés. franç.: La parole toujours vivante de la poésie populaire). Ужички зборник 7 (Титово Ужице 1978) 351—370.

Љ. РАДЕНКОВИЋ, Народне басне и бајања (rés. allem.: Zaubersprüche und Zaubern). Књиж. историја 43 (Београд 1979) 421—427.

I. RUDAN, Narodna čakavska poezija na tlu Istre i Hrvatskog primorja (rés. ital.). Pula, Čakavski sabor (1979) 343.

Српске народне приповијетке, скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић (ред. М. ПАНТИЋ). Дела Вука Караџића. Београд, Просвета (1979) 238. — Reprint.

Српске народне пословице (ред. М. ПАНТИЋ). [Дела Вука Караџића]. Београд, Просвета (1979) 389. — Reprint.

Српске народне загонетке с Косова и Метохије (сакупио и предговор написао В. БОВАН). Приштина, Јединство (1979) 341.

В. СТОЈЧЕВСКА-АНТИЋ, Трансформацијата на мотивот за Болен Дојчин. [Современост 54]. Скопје, Современост (1979) 32.

С. ВОЈИНОВИЋ, Басне, приче, песме, пословице, изреке и загонетке из Заплања (rés. allem.: Fabeln, Geschichten, Sprüche, Sprichwörter und Rätsel aus Zaplanje). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 279—287.

Здравац миришљавац — народне песме и бајалице из Тимочке Крајине (rés. angl.). (Сакупио Љ. РАЈКОВИЋ-КОЖЕЉАЦ). Зајечар, „Зајечар“ (1978) 359.

М. ЗЛАТАНОВИЋ, Усмено народно стваралаштво у Иногошту (rés. russe.: Устное народное творчество в Иногоште). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 271—277.

CROYANCES POPULAIRES — COUTUMES

З. АЗЕМОВИЋ, Сеоски муслимански свадбени обичаји из Санџака. Новопазарски зборник 3 (Нови Пазар 1979) 81—88.

Р. БАРИШИЋ, Лазарице у селу Драјчићи у Средској. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 233—234.

Н. БЛАГОЈЕВИЋ, Вук у народним обичајима и веровањима у ужичком крају (rés. franç.: Le loup dans les contumes et les croyances populaires dans la région d'Užice). Ужички зборник 7 (Титово Ужице 1978) 375—404. Avec 7 fig.

Ђ. КРСТИЋ, Правни обичаји код Куча. Анализа реликата — Методологија — Прилози за теорију обичајног права (rés. angl.: Legal customs in the Kuči Area). [Балканолошки институт, Посебна издања књ. 7]. Београд, Срп. акад. наука и уметн., Балк. инст. (1979) 234.

Е. МУШОВИЋ, Неколико легенди из средњовековне Рашке. Новопазарски зборник 3 (Нови Пазар 1979) 77—79.

Е. МУШОВИЋ, О неким заједничким обичајима муслиманског и православног становништва Пештери и Бихора. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 235—237.

Р. РАДЕНКОВИЋ, Онтогенеза мотива и митских детерминатива у легендама југоисточне Србије (rés. allem.: Ontogenese der Motive und der mythischen Bestirumungen in den Sagen Südostserbiens). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 325—347.

В. СТОЈАНЧЕВИЋ, Ритуална обележја животних циклуса (иницијације) и забране (табуи) у обичајима становника јужног Поморавља (rés. allem.: Ritualmerkmale der Lebenszyklen (Juiziation) und Verbote (Tabus) in Bränchen der Bevölwerung des Süd-moravagebietes). Лесковачки зборник XIX (Лесковац 1979) 159—182.

A. ŠIFRER, Dva etnografska zapisa iz Žabnice. Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 202—203.

М. ТЕШИЋ, Календар народних обичаја (rés. franç.: Le calendrier des coutumes populaires). Ужички зборник 7 (Титово Ужице 1978) 415—438.

М. ТЕШИЋ, Календар народних обичаја (rés. franç.: Calendrier des mœurs populaires). Ужички зборник 8 (Титово Ужице 1979) 499—517.

О. ВАСИЋ, Остаци игара везаних за обреде у околини Бујановца. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 221—232. Avec 2 fig.

С. ЗЕЧЕВИЋ, Прелазак душе на онај свет у веровању Пожешке котлине (rés. franç.: La passage de l'âme dans l'autre monde d'après une croyance des environs de Požega). Ужички зборник 7 (Титово Ужице 1978) 371—374.

С. ЗЕЧЕВИЋ, Вила и окриље (rés. franç.: La fée et son voile («okrilje»). Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 135—143.

STATIONS ARCHÉOLOGIQUES — ROUTES —
COMMUNICATIONS

- M. BAJALOVIC-HADŽI PEŠIĆ—G. MARJANOVIĆ—VUJOVIĆ—M. POPOVIĆ, *Beograd — srednjovekovni grad* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 109—121, 199. Avec 2 pl.
- E. BOLTI-TOME, *Predloka pri Črnem Kalu, Koper — staroslovensko grobišče* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 107—108, 199.
- Б. БОШКОВИЋ, *Рас — средњовековне некроне — испоснице*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 125—126.
- M. BULAT, *Nalazi kod uređenja Partizanskog trga u Osijeku*. Glasn. slavons. muz. 40 (Vukovar 1979) 47—50.
- M. CUNJAK, *Sv. Ahilije, Arilje — sondažna iskopavanja* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 141—142, 201. Avec 1 pl.
- B. DELJANIN, *Crkva sv. Mine, Štava, Kuršumlja* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 143—146, 201. Avec 2 pl.
- B. DELJANIN, *Latinska crkva, Gornji Matejevac, Niš* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 146—148, 201. Avec 1 pl.
- S. DIMITRIJEVIĆ, *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla* (le texte même en allem.: Archäologische Topographie und Auswahl archäologischer Funde vom Vinkovcser Boden). Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. Vinkovci, Hrvatsko arheološko društvo (1979) 133—282. Avec 30 pl.
- A. DORN, *Kliško groblje, Klis, Vukovar — srednjovekovna nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 130—133, 200. Avec 3 fig.
- С. ЕРЦЕГОВИЋ—ПАВЛОВИЋ—Д. КОСТИЋ, *Теренска истраживања лесковачког подручја II* (rés. franç.: Prospection archéologique de la région de Leskovac II). Старијар XXX (Београд 1979) 131—135. Avec 8 dess.
- M. JANKOVIĆ—Д. JANKOVIĆ, *Rekonosciranje srednjovekovnih nalazišta u zapadnoj Srbiji i na Pešteru*. Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 186—189. Avec 1 pl.
- V. JOVANOVIĆ, M. POPOVIĆ, *Ras — srednjovekovni grad /Pazarište Ras, Gradina/* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 121—125, 200. Avec 1 pl.
- J. KALIĆ—D. MRKOBRAĐ, *Pećina u Odževu, Novi Pazar — srednjovekovno nalazište* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 125—126, 200. Avec 3 pl.
- В. КОНДИЋ, В. ПОПОВИЋ, *Царичин Град* (Cfr. Старијар н. с. XXX, 201). — Compte rendu par F. W. DEICHMANN, Byz. Zeit. 72 (München 1979) 362—364.
- Б. МАНО-ЗИСИ, *Царичин град — Iustiniana Prima* (texte comp. angl.). Лесковац, Народни музеј. Београд, Народни музеј (1979) 94. Avec ill.
- G. MARJANOVIĆ—VUJOVIĆ, *Trnjane, staro groblje — srednjovekovna nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 127—129, 200.
- G. MARJANOVIĆ—VUJOVIĆ, *Vinča, Beli Breg — Belo Brdo — srednjovekovna nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 129—130, 200. Avec 1 pl.
- Z. MARKOVIĆ, *Napomene uz srednjovekovni arheološki materijal našičkog kraja*. Glasn. slavons. muz. 39 (Vukovar 1979) 25—28.
- П. МИЛОШЕВИЋ, *Три ранохришћанска гробна објекта у Срему* (rés. angl.: Three early christian Graves in Srem). Рад војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 115—120. Avec 13 fig.
- Д. МИНИЋ, *Трговиште — средњовековно насеље*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 121—122.
- Д. МИНИЋ—П. ПОП-ЛАЗИЋ, *Средњовековно Трговиште код Новог Пазара*. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 179—181. Avec 1 fig.
- S. MOJSILOVIĆ, *Pavlovac — manastirski kompleks u Koračici na Kosmaju* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 138—141, 201.
- D. MRKOBRAĐ, *Crkva sv. Nikole, Irig — sistematska iskopavanja* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 142—143, 201. Avec 1 pl.
- D. MRKOBRAĐ, *Fetislam, Kladovo — tursko utvrđenje* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 148—149, 201. Avec 2 pl.
- N. NIKULJSKA—I. MIKULČIĆ, *Markovi Kuli, Grad Crnče, Skopje — vizantiski objekt* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 101—103, 198. Avec 2 pl.
- С. ПАВЛОВИЋ—Д. КОСТИЋ, *Рекогносцирање и сондирање археолошких локалитета горње Јабланице, Пусте Реке, Поречје и Запања*. Izveštai o izvršenim radovima u 1978. godini. Leskovački zbornik XIX (Leskovac 1979) 349—352.
- M. PETROVIĆ, *Arača, Novi Bečej — srednjovekovna bazilika* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 135—136, 201.
- M. ПОПОВИЋ, *Црквина у Тутину*. Први резултати археолошких истраживања. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 13—22. Avec 4 fig.
- M. ПОПОВИЋ, *Извештај о археолошким истраживањима комплекса Раса за 1979. годину*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 119—120.
- P. RIC, *Moravički put, Bački Sokolac — avarska nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 103—105, 198. Avec 1 pl.
- V. STARE, *Hipodrom, Šentljernež na Dolenjskem* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 105, 198.
- V. STARE, *Stari grad Prežek nad Mihovim v Gorjancih* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 127, 200. Avec 1 pl.
- V. ŠRIBAR, *Otok pri Dobravi — Gutenwerth* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 133—134, 201.
- Z. ŠUBIĆ, *Poročilo o orijentacijskem sondiranju pri podružni cerkvi sv. Andreja na Gostečem* (rés. allem.: Bericht über eine orientierende Sondierung bei der Filialkirche des hl. Andreas in Gosteče). Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 24—32. Avec 14 fig.

G. TOMIĆ, *Milentija — utvrđen manastirski kompleks* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 136—138, 201. Avec 1 fig.

Z. VINČIĆ—M. IVANOVSKI, *Stobi, Gradsko — slovenska nekropola* (rés. franç.). Arh. pregled 20 (Beograd 1978) 106—107, 198. Avec 2 pl.

NÉCROPOLE — MONUMENTS FUNÉRAIRES

III. BEŠILAGIĆ, *Нишан Махмута Бранковића* (rés. franç.). Le monument funéraire de Mahmut Branković. Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 477—487. Avec 4 dess.

S. CIGLENEČKI—T. KNIFIC, *Staroslovansko grobišče v Zgornjem Dupleku* (rés. angl.: Old Slavic Cemetery at Zgornji Duplek). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 473—481. Avec 10 fig. et 1 pl.

N. JAKŠIĆ, *Još o splitskim ranosrednjovjekovnim sarkofazima* (rés. franç.: Du nouveau sur les sarcophages de Split, datant du haut Moyen âge). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI (1968—1969) (Split 1977) 187—192. Avec 1 fig. et 1 pl.

D. JELOVINA, *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine* (Cfr. Старијар н. с. XXVIII—XXIX, 368). — Compte rendu par R. KENK, Praehist. Zeit. 54 (Berlin 1979) 231—234.

B. JOVANOVIĆ, *Извештај о археолошком истраживању некрополе поред цркве на локалитету Рас—Пазариште у 1979. години*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 123—124.

B. LEKOVIĆ, *Нешто о стећцима Влашке цркве*. Старије Црне Горе VI (Цетиње 1978) 201—208. Avec 1 fig.

G. MARJANOVIĆ—VUJOVIĆ, *Necropole médiévale Vinča*. [Inventaria archaeologica 22]. Belgrade, L'Association des sociétés archéologiques de Yougoslavie. Musée national. Comité de recherches archéologiques de Vinča (1979), 22. Avec ill.

Z. MIKIĆ, *Rezultati antropoloških ispitivanja ranosrednjovjekovne nekropole u Koritima kod Duvna* (rés. allem.: Die Ergebnisse der anthropologischen Forschungen des frühmittelalterlichen Friedhofes im Korita, bei Duvno). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 205—216. Avec 6 pl.

N. MILETIĆ, *Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna* (rés. allem.: Frühmittelalterliche Nekropole in Korita bei Duvno). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 141—182. Avec 21 pl.

V. MUSETA—AŠČERIĆ, *Hrešanski mramorovi*. Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1978) (Sarajevo 1979) 223—229. Avec 5 fig.

Љ. СПАРАВАЛО, *О граничном камењу између средњовјековног Хума и Зете које спомиње Мавро Орбин* (rés. franç.: Sur des bornes frontalières entre l'Hum médiéval et la Zeta, dont parle Mauro Orbin). Ист. Глас. 1—2 (Beograd 1979) 89—97.

LJ. SPARAVALO, *Srednjovjekovna groblja, crkvine i crkve na području Šume trebinjske* (rés. allem.: Mittelalterliche Friedhöfe, Kirchen und Überreste von Kirchen im Raum des Trebinjer Waldes). Tribunia 5 (Trebinje 1979) 53—137. Avec 67 fig.

Ј. ТРБУХОВИЋ, *Прилог проучавању страних етничких елемената у аварским некрополама* (rés. franç.: Contribution à l'étude des éléments ethniques étrangers dans les nécropoles avares). Старијар XXX (Beograd 1979) 123—129.

Ж. ВЪЖАРОВА, *Славјани и прабългари по данни на некрополите од VI—XI в. Софија, Българ. Акад. на науките /1976/ 447. — Compte rendu par С. ЕРЦЕГОВИЋ—ПАВЛОВИЋ, Старијар XXX (Beograd 1979) 151—152.*

MIGRATION DES PEUPLES

LES SLAVES

G. CANTACUZINO, *Renseignements nouveaux concernant les tombes de Bogomiles découvertes in Roumanie et leur rituel funéraire*. Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 359—367. Avec 7 pl.

M. COMŞA, *Romains, Germains et Slaves dans le territoire de la Roumaine aux VIe—VIIe siècles*. Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 103—116. Avec 3 dess.

И. ЧРЕМОШНИК, *Бронзани налази са славенских насеља сјеверноисточне Босне* (rés. franç.: Les objets de bronze trouvés lors des fouilles d'agglomérations Slaves du nord-est de la Bosnie). Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 139—143. Avec 2 pl.

F. GESTRIN, *Migracije Slovanov v Fanu, njihova poselitev v mestu in družbena struktura* (rés. ital.: Le immigrazioni degli Slavi a Fano nel Quattrocento, loro insediamenti in città e struttura sociale). Jug. Ist. Čas. 1—2 (Beograd 1979) 21—28.

Е. KRASKOVSKÁ, *Slovanská nádoaba s výlevkou z Bratislavy—Rusovic*. Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 285—288. Avec 1 fig.

Z. KURNATOWSKA, *Slowianszyzna Poludniowa*. Polska Akademia Nauk, Inst. Hist. Kultury materialnej, Wrocław—Warszawa—Krakow—Gdansk. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk (1977) 256+tab. 10. — Compte rendu par Љ. РИСТИЋ, Ист. Час. XXV—XXVI (Beograd 1979) 311—312.

Н. МИЛЕТИЋ, *Раносредњовјековно копле из Могорјела* (rés. allem.: Frühmittelalterliche Lanzenspitze aus Mogorjelo). Збор Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 145—151. Avec 4 pl.

Р. НОВАКОВИЋ, *Кратак осврт на Јорданов опис словенског простора* (rés. franç.: Aperçu succinct de la description de l'habitat des Slaves par Jordan). Збор. Нар. муз. IX—X (Beograd 1979) 121—137.

V. POPOVIĆ, *La descente des Koutrigours, des Slaves et des Avars vers la mer Egée: le témoignage de l'archéologie*. Académie des Inscr. et Belles-lettres, Comptes rendus des séances de l'année 1978, juill.-oct. (Paris 1979) 597—648.

П. РИЦ, *Археолошка налазишта сеобе народа у североисточној Бачкој* (rés. allem.: Fundorte aus der Völkerwanderungszeit im Nordosten der Bačka). Рад војв. муз. 25 (Нови Сад 1979) 25—40.

М. SLABE, *O krašenju predmetov iz grobišča v Dravljah — Ljubljana* (rés. allem.: Über das Ornamentieren der Gegenstände aus der Nekropole in Dravljah — Ljubljana). Arh. vestnik XXX (Ljubljana 1979) 441—451. Avec 7 pl.

М. SOLLE, *Die Entwicklung des Handwerks im 9. bis 10. Jahrhundert in Böhmen*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 177—194. Avec 2 pl.

ARCHITECTURE RELIGIEUSE

SL. ČURČIĆ, *Gračanica. King Milutin's Church and its Place in Late Byzantine Architecture*. University Park — London, The Pennsylvania State University Press (1979) XIV+159+127.

Д. ДАВИДОВ, *Српска црква у Борјаду* (rés. allem.: Die serbische Kirche in Borjad). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 355—368. Avec 11 fig. et dess.

S. EYICE, *La basilique de Canbazlı en Cilicie*. Зограф 10 (Београд 1979) 22—29. Avec 16 fig.

C. FISKORIĆ, *Hrvatska katedrala* (Cfr. Старијар н. с. XXVIII—XXIX, 370). — Compte rendu par K. PRIJATELJ, Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 288—289.

V. GVOZDENOVIC, *The Twelfth-Century Architecture of Aquitaine and the Cosmopolitan Character of Occitan Culture* (rés. serbo-croat). Peristil 22 (Zagreb 1979) 37—44. Avec 11 fig.

М. ГВОЗДИЋ, *Црква свете Петке у Трнави код Рапке*. Новопазарски зборник 3 (Н. Пазар 1979) 89—96.

N. HAFIZ—M. KIEL, *The Mosque of Kel Hasan Aga in the Village of Rogova* (rés. serbo-croate: Kel Hasanagina džamija u selu Rogovu — nepoznati spomenik otomanske arhitekture iz XVI vijeka). Prilozi za orijent. filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 411—422. Avec 3 fig.

A. HORVAT, *Čudovišna galerija zagrebačke katedrale* (rés. allem.: [Kulturni i prirodni spomenici Hrvatske 24]. Zagreb, Kajkavsko spravišće (1979) 26. Avec ill.

Z. HORVAT, *Benediktinski samostan u Bijeloj* (rés. angl.). Peristil 22 (Zagreb 1979) 55—66. Avec 19 fig.

Z. HORVAT, *Zvonik župne crkve sv. Stjepana u Novom Stefanju* (rés. allem.: Der Kirchturm der Kirche St. Stephan in Novo Stefanje). Bulletin JAZU za lik. umjetn. 47 (Zagreb 1979) 39—51. Avec 9 fig.

М. ЈЕРЕМИЋ, *Црква у Ивању* (rés. franç.: L'église à Ivanja). Старијар XXX (Београд 1979) 117—122. Avec 2 pl. et 4 dess.

В. КОРАЋ, *Студеница Хвостанска*. Институт за ист. уметности, Београд 1976/. — Compte rendu par P. СТАНИЋ, Свеска Друштва ист. ум. 1 (Београд 1977) 31—32.

T. KURENT, *Ob Kottmannovi analizi stiškega tlorisa* (rés. angl.: Kottmann's Analysis of the Ground-Plan of the Romanesque Basilica at Stična). Varstvo spom. XXII (Ljubljana 1979) 161—165. Avec 3 fig.

I. LENTIĆ-KUGLI, *Planovi župne crkve Svetog Martina na Muri u Međumurju* (rés. allem.: Einige Pläne der Kirche des Hl. Martin in Martin an Muri in Međumurje). Vijesti muz. konz. Hrv. 3 (Zagreb 1979) 21—25. Avec 2 pl.

J. МАГЛОВСКИ, *Белешке о градитељу цркве манастира Фенска*. Свеске Друштва ист. ум. 5—6 (Београд 1978) 35—47.

М. МАЛЕНКОВСКАЈА—П. РАППОПОРТ, *Церковь Михаила в Переяславле*. Зограф 10 (Београд 1979) 30—39. Avec 14 fig.

C. MANGO, *On the History of the Templon and the Martyrion of St. Artemios at Constantinople*. Зограф 10 (Београд 1979) 40—43. Avec 2 fig.

Г. МАРЈАНОВИЋ—ВУЈОВИЋ, *Манастирски комплекс Кастаљан* (rés. franç.: Complex monastique Kastaljan). Старијар XXX (Београд 1979) 83—88. Avec 2 pl.

В. МАТИЋ, *Архитектура цркве у Борјаду* (rés. allem.: Architektur der Kirche von Borjad). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 369—380. Avec 13 dess. et fig.

П. МИЉКОВИЋ—ПЕПЕК, *Прилог проучавању цркве св. Николе у Титовом Велесу* (rés. franç.: Contribution à l'étude de l'église de St. Nicolas à Titov Veleš). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 265—275. Avec 10 fig. et dess.

C. МОЈСИЛОВИЋ—М. ИВАНОВИЋ, *Црква брвнара у Вранићу*. Методолошки поступак при реконструкцији цркве брвнаре (rés. angl.: Wooden Church at Vranić). Год. Муз. града XXVI (Београд 1979) 317—332. Avec 9 fig.

D. NAGORNI, *Die Kirche Sv. Petar in Bijelo Polje (Montenegro)* (Cfr. Старијар н. с. XXXI, 281). — Compte rendu par M. ХАРИСИЈАДИС, Старијар XXX (Београд 1979) 154; F. FICKER, Südostforschungen XXXVIII (München 1979) 373—375; Chr. WALTER, Rev. des Et. byz. 37 (Paris 1979) 294.

C. НЕНАДОВИЋ, *Архитектура цркве младог краља Марка (?) у Призрену* (rés. franç.: L'architecture de l'église du roi Marko (?) à Prizren). Zbornik za lik. um. MS 15 (Novi Sad 1979) 289—305. Avec 7 fig. et 16 dess.

C. НЕНАДОВИЋ, *Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву* (rés. franç.: Reflexions sur l'architecture de l'église de l'annonciation élevée par le Despot Đurđe Branković à Smederevo). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 403—418. Avec 18 fig.

I. NIKOLAJEVIĆ, *«Salona christiana» u VI i VII veku* (rés. franç.: «Salona christiana» aux VIe et VIIe siècles). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII (Split 1979) 151—170. Avec 9 fig.

F. OREB, *Novi arheološki nalazi u crkvici Gospe od Špinuta u Splitu* (rés. franç.: Nouvelles découvertes

archéologiques dans la petite église de la Madone de Spinut, à Split). *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXII—LXXIII* (Split 1979) 145—150. Avec 2 fig. et 2 pl.

D. PALLAS, *Le ciborium hexagonal de Saint-Démétrios de Thessalonique*. Зорграф 10 (Београд 1979) 44—58. Avec 13 fig.

М. ПОПОВИЋ, *Манастир Павловац* (rés. franç.: Le monastère Pavlovac). Старинар XXX (Београд 1979) 75—81. Avec 2 pl.

М. РАДАН-ЈОВИЋ, *Студеница* (rés. franç.). [Саопштења 12]. Београд, Републички завод за зашт. спом. културе (1979) 180. Avec ill.

Ž. RAPANIĆ—D. JELOVINA, *Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu*. *Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXX—LXXI* (1968—1969) (Split 1977) 107—135. Avec 9 fig., 8 pl. et 2 suppl.

D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Salonitana christiana II* (rés. franç.). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 87—96. Avec 6 fig.

Р. СТАНИЋ, *Средњовековне цркве у Сталаћу и околици* (rés. franç.: Les églises médiévales à Stalac et dans ses environs). Старинар XXX (Београд 1979) 65—73. Avec 4 pl.

N. ŠTUPAR-ŠUMI, *Rekonstrukcija romanske rotunde v Selu* (rés. angl.: The Reconstruction of the Romanesque Rotunda at Selu). *Varstvo spom. XXII* (Ljubljana 1979) 173—177. Avec 6 fig.

С. ТАРАНУШЕНКО, *Памятник украинской монументальной деревянной архитектуры — церковь Николая в Новом Ропске на Стародубщини*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 581—588. Avec 9 fig.

P. VEŽIĆ, *Nadbiskupska palača u Zadru* (rés. ital.: L'arcivescovado di Zara /Zadar/). *Peristil* 22 (Zagreb 1979) 17—36. Avec 23 fig.

S. VRIŠER, M. SIMONITI, *Radmirska cerkev*. *Radmirska zakladnica*. [Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 92]. Ljubljana, Zavod SR Srbije za spom. varstvo, Maribor, Obzorja (1979) 30. Avec ill.

M. VUK, *Arhitektura kraške renesanse* (rés. ital.: Architettura rinascimentale carsica). *Gorški letnik* 6 (Nova Gorica 1979) 289—312. Avec 15 fig.

Б. ВУЛОВИЋ, *Лазарица. Црква св. Стефана у Крушевцу* (rés. franç.: Lazarica. L'église de saint Etienne à Kruševac). Старинар XXX (Београд 1979) 31—42. Avec 8 pl. et 6 dess.

M. ZADNIKAR, *Med umetnostnimi spomeniki na Slovenskem Koroskem*. *Obiski starih cerkva pa še kaj mimogrede*. Veliki slovenski kulturni spomeniki. Celje, Mohorjeva družba (1979) 305. Avec ill.

M. ZADNIKAR, *Rezultati najnovijih raziskav srednjeveške arhitekture* (rés. angl.: Researches in Medieval Architecture). *Varstvo spom. XXII* (Ljubljana 1979) 153—159. Avec 9 fig.

M. ZADNIKAR, *Romanska rotunda v Selu in njena restavracija* (rés. angl.: The Romanesque Rotunda at Selu in Prekmurje and its Reconstruction). *Varstvo spom. XXII* (Ljubljana 1979) 167—172. Avec 4 fig.

ARCHITECTURE PROFANE

Ђ. БОШКОВИЋ, *Место Крушевца у систему утврђених градова средњовековне Србије* (rés. franç.: La ville de Kruševac dans le système des villes fortifiées de la Serbie médiévale). Старинар XXX (Београд 1979) 7—11.

Karakteristična arhitektura slavonskog sela (texte par L.J. GLIGOREVIĆ). Vinkovci, Gradski muzej (1979) 12. Avec ill. — Catalogue.

В. КОРАЋ, *Свети Сава и програм рашког храма* (rés. franç.: Saint Sava et l'origine du plan des églises de Rascie). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 231—244. Avec 6 fig. et 5 dess.

М. КОВАЧЕВИЋ, *Профана архитектура средњовековног Крушевца*. Резултати досадашњих истраживања (rés. franç.: L'architecture profane médiévale de Kruševac. Resultat des recherches). Старинар XXX (Београд 1979) 13—29. Avec 8 pl. et 7 dess.

I. LENTIĆ-KUGLI, *Nekoliko planova Starog grada u Čakovcu* (rés. allem.: Einige Pläne des Schlosses Zrinski in Čakovec). *Vijesti muz. konz. Hrv.* 1 (Zagreb 1979) 22—31. Avec 12 fig.

П. МИЈОВИЋ—М. КОВАЧЕВИЋ, *Градови и утврђења у Црној Гори* (Cfr. Старинар н. с. XXVIII—XXIX, 371; н. с. XXX, 204). — *Compte rendu par M. BITSCHNAU, Anzeiger für die Altertumswissenschaft XXXII*, 3—4 (Innsbruck 1979) 238; I. NIKOLAJEVIĆ, *Byz. Zeit.* 72, 1 (München 1979) 113—114.

E. NAGY, *Esztergom, l'un des premiers centres royaux de la Hongrie*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 225—229. Avec 7 fig.

Prilozi istraživanja starohrvatske arhitekture. Zagreb, Jug. akad. znan. i umjetn., Kabinet za urbanizam i arh. Split, Arhitekt. fak., Centar za arh. i urbanizam (1978) 183. Avec ill.

N. ŠTUPAR-ŠUMI, *Božičev /Attemsov/ dvorec Vogrsko* (rés. angl.: The Božič /Attems/ Mansion of Vogrsko). *Varstvo spom. XXII* 189—198. Avec 18 fig.

Г. ТОМИЋ, *Нека питања у вези са профаном архитектуром у комплексу Милентије* (rés. franç.: De quelques problèmes concernant l'architecture profane dans le complexe de Milentija). Старинар XXX (Београд 1979) 55—63. Avec 4 pl.

И. ЗДРАВКОВИЋ, *Богатство и лепота употребних елемената народне архитектуре*. Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 197—199.

SCULPTURE

D. BARICEVIĆ, *„Majstor glavnog oltara u Čazmi“ — prilog pokrajinskom baroknom kiparstvu sjeverozapadne Hrvatske* (rés. allem.: „Der Meister des Hauptaltars in Čazma“ — ein Beitrag zur volkstümlichen Barockplastik in Nordwestkroatien). *Vijesti muz. konz. Hrv.* 4 (Zagreb 1979) 5—13. Avec 9 fig.

Ђ. БОШКОВИЋ, *О једној загонетној, плиткорелјефно обрађеној плочи из Охрида* (rés. franç.: Sur une dalle énigmatique sculptée en méplat d'Ohrid). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 307—311. Avec 2 fig.

- E. CEVC, *Renesančna reliefa v Škofji Loki in na Turjaku* (rés. allem.: Zwei Renaissance-Reliefs in Škofja Loka und Turjak). Loški razgledi 26 (Škofja Loka 1979) 37—44. Avec 3 fig.
- M. ČANAK-MEDIĆ, *Неки примерци црквеног каменог намештаја, амвонских плоча и прозорских транзена* (rés. franç.: Quelques exemples d'ameublement en pierre des églises, de pierre d'ambon et de meneaux de fenêtres). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 527—541. Avec 16 dess.
- S. ČURČIĆ, *The original baptismal Font of Gračanica and its Iconographic Setting*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 313—320. Avec 11 fig.
- C. FISKović, *Nekoliko naših majstora i spomenika u Ankonitanskim Markama* (rés. franç.: Quelques maîtres dalmates et leurs monuments dans les marches apconitaines). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 317—330. Avec 5 fig.
- C. FISKović, *Prilog za romaniku u Hvaru* (rés. franç.: Au sujet du style roman dans la ville Dalmate de Hvar). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 301—406. Avec 11 fig.
- M. GAVRILOVIĆ, *Kamena ploča sa predromaničkom ornamentikom iz sela Dolac kod Glamoča* (rés. franç.: Une dalle avec ornementation préromane provenant du village Dolac près de Glamoč). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXII (1977) (Sarajevo 1978) 345—348. Avec 2 fig.
- T. GLAVAŠ, *Ornamentirana kamena ploča iz predromaničke crkve u Čipuljiću (Bugojno)* (rés. franç.: Une dalle ornementale de l'église préromane à Čipuljić (Bugojno). Glasnik Zem. muz. BiH — arheologija n. s. XXXIII (1977) (Sarajevo 1978) 349—352. Avec 1 fig.
- S. GUNJAČA, *Atribucija jednog srednjovjekovnog splitskog sarkofaga*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 205—219. Avec 4 pl.
- M. ГВОЗДИЋ, *Манастир Соколица*. Гласн. Срп. прав. цркве 4 (Београд 1979) 97—98. Avec 2 fig.
- R. HAMANN, *Nikolaus von Verdun und seine Mitarbeiter*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 247—269. Avec 19 fig.
- A. HORVAT, *Dva epitafa u Iloku* (rés. allem.: Zwei Epitaphien aus Ilok). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 307—315. Avec 4 fig.
- A. HORVAT, *Gotički kip Madone strmečke* (rés. allem.: Eine gotische Madonna in Strmec). Peristil 22 (Zagreb 1979) 67—71. Avec 8 fig.
- N. KLAJČ, *Johannes lapicida parlerius ecclesie sancti Marci* (rés. franç.). Peristil 22 (Zagreb 1979) 45—54. Avec 2 fig.
- Д. МИЛОШЕВИЋ, *Бронзана иконица Богородице са Христом* (rés. franç.: Une icône en bronze de la Vierge à l'Enfant). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 373—384. Avec 4 fig.
- I. PETRICIOLI, *Dva priloga povijesti zadarske katedrale* (rés. ital.: Due contributi per la storia del duomo di Zara). Peristil 22 (Zagreb 1979) 5—16. Avec 15 fig.
- I. PETRICIOLI, *Gotičko raspelo iz Rogova* (rés. franç.: Le vieux crucifix gothique de Rogovo). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 399—402. Avec 3 fig.
- Б. РАДОЈКОВИЋ, *Бронзана иконица Јована Крститеља* (rés. franç.: Une petite icône de Jean Baptiste en bronze). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 491—496. Avec 1 fig.
- B. RUPREHT, *Romanička skulptura u Francuskoj*. Beograd, «Jugoslavija» (1979) 149. Avec 1 ill.
- S. VRIŠER, *Baročne prižnice na slovenskem Štajerskem*. Poskus tipološke opredelitve (rés. allem.). Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 11—36. Avec 27 fig.

PEINTURE

Г. БАБИЋ, *Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству (XIII—XVI в.)* (rés. franç.: Les séries de portraits des évêques, archevêques et patriarches serbes dans la peinture murale (XIIIe—XVIe s.). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). (Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 319. Avec 15 fig.

Г. БАБИЋ, *О портретима у Рамаћи и једном виду инвеституре владара* (rés. franç.: Les portraits de Ramača et un aspect particulier de l'investiture des souverains régnants). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 151—177. Avec 12 fig.

T. BREJC, *Francesco Trevisani v Rimu in Kopru*. K sliki Zasmehovanje Kristusa iz Koprškega Sv. Bassa (rés. ital.). Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 177—182. Avec 3 fig.

V. J. ĐURIĆ, *Byzantinische Fresken in Jugoslawien*. /Cfr. Старинар н. с. XXXVIII—XXIX, 373; н. с. XXX, 205. — Compte rendu par O. DEMUS, Jahrbuch Öster. Byzantinistik 27 /Wien 1978/ 402.

В. Ј. ЂУРИЋ, *Свети Сава Српски — нови Игњатије Богоносца и други Кирил* (rés. franç.: Saint Sava de Serbie — un nouveau Ignace Théophore et un autre Cyrille d'Alexandrie). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 93—102. Avec 3 fig.

В. Ј. ЂУРИЋ, *Свети Сава и сликарство његовог доба* (rés. franç.: Saint Sava et la peinture de son époque). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 245—261. Avec 2 dess.

G. GAMULIN, *Nouve schede peril Seicento* (rés. serbo-croat.). Peristil 22 (Zagreb 1979) 89—93. Avec 5 fig.

G. GAMULIN, *Ritornando ai pittori di Bassano* (rés. serbo-croat.). Peristil 22 (Zagreb 1979) 94—100. Avec 7 fig.

F. GOLOB, *Mojster krtinskih fresk* (rés. allem.: Der Meister der Fresken in Krtina). Loški razgledi 28 (Škofja Loka 1979) 67—76. Avec 19 fig.

A. GRABAR, *Les images des poètes et des illustrations dans leurs oeuvres dans la peinture byzantine tardive*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 13—16. Avec 1 fig.

A. GRABAR, *Les représentations d'icônes sur les murs des églises et les miniatures byzantines*. Зборник за лик. ум. MC 15 (Нови Сад 1979) 21—29. Avec 14 fig.

Ц. ГРОЗДАНОВ, *Композиција Опсаде Цариграда у цркви светог Петра на Преспи* (rés. allem.: Die Komposition »Belagerung von Konstantinopel« in der Peterskirche von Prespa). Зборник за лик. ум. MC 15 (Нови Сад 1979) 277—287. Avec 4 fig.

L. HADERMANN-MISGUICH, *Kurbino*. (Cfr. Стари-нар н. с. XXVIII—XXIX, 373; н. с. XXX, 206; н. с. XXXI, 283). — Compte rendu par H. BUSCHHAUSEN, *Jahrbuch Öster. Byzantinistik* 28 (Wien 1979) 390—391.

B. ХАН, *Витроу у средњовековном Дубровнику* (rés. franç.: Les vitraux dans Dubrovnik médiéval). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 445—468.

Z. КАЈМАКОВИЋ, *Georgije Mitrofanović* (Cfr. Стари-нар н. с. XXX, 206; н. с. XXXI, 283). — Compte rendu par M. ROGIĆ, *Umetnost* 63—64 (Београд 1979) 100.

M. ЛЕСЕК, *Прилог проучавању Василија Романовича*. Свеске Друштва ист. ум. 7—8 (Београд 1979) 5—10. Avec 3 fig.

Манастир Милешева (ред. Г. СТАНИЋ) (rés. franç.; angl., allem.). 2 éd. [Старе српске задужбине]. При-јеполје, Манастир Милешева (1979) 32. Avec ill.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Барокне теме српске уметности* (rés. allem.: Barockthemen der serbischen Kunst). Зборник за лик. ум. MC 15 (Нови Сад 1979) 343—353. Avec 13 fig.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Историјске основе иконографије св. Саве у XVIII веку* (rés. franç.: L'iconographie de saint Sava au XVIIIe siècle et ses fondements historiques). Сава Немањин — свети Сава, Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 397—405. Avec 26 fig.

Д. МЕДАКОВИЋ, *Трагом српског барока*. (Cfr. Стари-нар н. с. XXX, 206). — Compte rendu par L. KRETZENBACHER, *Südostforschungen* XXXVIII München 1979) 377.

L. MENAŠE, *Freske v podružnični cerkvi Sv. Andreja pri Moravčah in mojster Zaprttega vrta* (rés. angl.). Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 159—176. Avec 10 fig.

P. МИХАИЛОВИЋ, *Прва зона српског иконостаса XVIII века* (rés. franç.: La première zone de l'icône-stase serbe du XVIIIe siècle). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 279—321. Avec 17 fig.

П. МИЛОВИЋ, *Прилози проучавању Грачанице* (rés. franç.: Contribution à l'étude du monastère de Gračanica). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 325—347. Avec 13 fig.

П. МИЛОВИЋ, *Менолог — иконографска истражи-вања* (Cfr. Стари-нар н. с. XXVI, 256; н. с. XXVIII, 257; н. с. XXVIII—XXIX, 374; н. с. XXXI, 283). — Compte rendu par K. KREIDL-PAPADOPOULS, *Jahrbuch Öster. Byzantinistik* 27 (Wien 1978) 408—409.

Д. МИЛОШЕВИЋ, *Иконографија светог Саве у средњем веку* (rés. franç.: Iconographie de saint Sava au Moyen âge). Сава Немањин — свети Сава, Исто-

рија и предања (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 279—318. Avec 35 fig. et 1 dess.

C. NICOLESCU, *Îcônes roumaines de tradition byzantine*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 439—454. Avec 32 fig.

Д. ПАНИЋ—Г. БАБИЋ, *Богородица Љевишка* (Cfr. Стари-нар н. с. XXVII, 257; н. с. XXX, 206; н. с. XXXI, 284). — Compte rendu par H. BUSCHHAUSEN, *Jahrbuch Öster. Byzantinistik* 28 (Wien 1979) 394.

C. ПЕТКОВИЋ, *Лик цара Уроша у српском сликар-ству XVI и XVII века* (rés. franç.: La représentation de l'empereur Uroš dans la peinture serbe des XVIe et XVIIe siècle). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 513—525. Avec 3 fig.

C. ПЕТКОВИЋ, *Морача* (la publ. même en angl.). [Уметнички споменици у Југославији]. Београд, „Југославија“ (1979), XXIV+43. Avec ill.

C. ПЕТКОВИЋ, *Свети Сава Српски у старом ру-ском, румунском и бугарском сликарству* (rés. angl.: Saint Sava of Serbia in Russian, Rumanian and Bulgarian Medieval Painting). Сава Немањин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 357—380. Avec 22 fig.

K. PRIJATELJ, *Pala Feliksa Tironija u Kamenu* (rés. ital.: Una pala di Felice Tironi a Kamen /Split/). *Peristil* 22 (Zagreb 1979) 109—110.

K. PRIJATELJ, *Tri neobjelodanjene signirane pale mletačkih slikara u Dalmaciji* (rés. ital.: Tre inedite pale firmate di pittori veneziani in Dalmazia). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 589—592. Avec 3 fig.

B. ПУЦКО, *Приделы Кирилловской церкви в Кие-ве*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 243—255.

J. РАДОВАНОВИЋ, *Невесте Христове у живопису Богородице Љевишке у Призрену* (rés. franç.: Les »épouses du Christ« sur les fresques du Christ sur les fresques de la Vierge de Ljeviša à Prizren). Збор-ник за лик. ум. MC 15 (Нови Сад 1979) 115—134. Avec 8 fig.

Г. СУВОТИЋ, *Иконографија светог Саве у време турске власти* (rés. franç.: Iconographie de saint Sava à l'époque de la domination turque). (Сава Нема-њин — свети Сава. Историја и предање (Научни скуп). Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 343—355. Avec 9 fig. et 4 dess.

Ј. ШЕЛМИЋ, *Икона „Усекованије десет критских мученика“ рад иконописца Риктора из 1694. године*. Свеске Друштва ист. ум. 5—6 (Београд 1978) 19—24. Avec 1 fig.

M. TATIĆ-ĐURIĆ, *La vierge de la Vraie Espérance — symbole commun aux arts byzantin, géorgien et slave* (rés. serbocroat.). Зборник за лик. ум. MC 15 (Нови Сад 1979) 71—92. Avec 28 fig.

M. ТАТИЋ-ЂУРИЋ, *Пижета са Јованом и Јосифом Ариматијским* (rés. franç.: Icône de la Pieta avec St. Jean et Joseph d'Arimathie). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 551—569. Avec 14 fig.

N. THIERRY, *La Vierge de tendresse à l'époque ma-cédonienne*. Зограф 10 (Београд 1979) 59—70. Avec 17 fig.

N. THIERRY, *Peintures du VII siècle inédites en Capadoce (St-Georges de Zindanönu)*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 97—101. Avec 10 fig.

A. ВАСИЛИЋ, *Стилске особине фресака XI века у Светој Софији охридској* (rés. franç.: Les particularités du style des fresques de l'église de Ste Sophie d'Ohrid datant du XIe siècle). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 233—241. Avec 18 fig.

T. VELMANS, *L'église de Khé, en Géorgie*. Зограф 10 (Београд 1979) 71—82. Avec 18 fig.

B. ВУЈОВИЋ, *Неколико непознатих записа и цртежа Хаџи Рувима, Свеке Друштва ист. ум. 7—8* (Београд 1979) 11—19. Avec 7 fig.

CH. WALTER, *Marriage crowns in Byzantine iconography*. Зограф 10 (Београд 1979) 83—91. Avec 15 fig.

K. WEITZMANN—M. CHATZIDAKIS—S. RADOJČIĆ, *Die Ikonen. Sinai, Griechenland und Jugoslawien. Herrsching/Ammersee, Pawlak Verlag* (1977) 243+58+68. — Compte rendu par F. FICKER, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 481—482.

MÉTIERES — ARTS MINEURS

Архивска грађа о стаклу и стакларству у Дубровнику (XIV—XVI век) (ред. В. ХАН.) [Пос. издања Балканолошког института 9]. Београд, Срп. акад. наука и уметн., Балк. инст. (1979), 389. Avec ill.

M. БАЈАЛОВИЋ-ХАЏИ ПЕШИЋ, *Декорисана керамика Моравске Србије* (rés. franç.: La céramique décorée de la Serbie Moravienne). Старинар XXX (Београд 1979) 49—53. Avec 2 pl.

M. БАЈАЛОВИЋ-ХАЏИ ПЕШИЋ, *О једном омиљеном мотиву српских средњовековних грнчара* (rés. franç.: L'un des motifs préférés des potiers de la Serbie médiévale). Зборн. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 469—473. Avec 3 fig.

A. БАНК, *Два литика из недавних раскопак*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 221—224. Avec 1 pl.

A. БАНК, *Об одном неизвестном памятнике византийского чеканного искусства*. Зограф 10 (Београд 1979) 7—10. Avec 5 fig.

M. БАЉАКТАРОВИЋ, *Порекло и време настајања „црногорске“ ношње* (rés. franç.: Origines et époque de constitution du costume national monténégrin). Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 119—134. Avec 7 fig.

J. BECKWITH, *Another Late Sixth Century Byzantine Rock Crystal*. Зограф 10 (Београд 1979) 11—12. Avec 4 fig.

N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, *Doprinos gotičkom zlatarstvu u Trogiru* (rés. franç.: Contribution à l'étude de l'orfèvrerie à Trogir). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 393—397. Avec 2 fig.

J. БЈЕЛАДИНОВИЋ, *Српска народна ношња у Ибарском Колашину, Штавици и у околини Новог Пазара* (rés. angl.: Serbian Folk Costumes in Ibarski Kolašin, Stavica and the Vicinity of Novi Pazar). Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 57—118. Avec 40 fig.

V. BUČIĆ, *Meščanske skrinje v Sloveniji* (rés. allem.). Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 183—198. Avec 8 fig.

N. CAMBI, *Jedna starokršćanska glinena svjetiljka iz Salone* (rés. franç.: Une lampe en terre cuite paléochrétienne de Salone). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 81—86. Avec 1 pl.

Л. ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА, *Българска битова керамика през ранното средновековие*. София, Бълг. акад. на науките (1977) 148. — Compte rendu par Д. МИНИЋ, *Старинар XXX* (Београд 1979) 152—153.

C. ЕРЦЕГОВИЋ-ПАВЛОВИЋ, *Средњовековни накит од украсних плочица* (rés. franç.: Bijoux médiévaux à plaquettes ornementales). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 279—283. Avec 2 pl.

A. FAZINIĆ, *Zlatarska radionica u zbirci muzeja Korčule* (rés. ital.: L'orefiteria nella collezione del Museo di Curzola /Korčula/). Peristil 22 (Zagreb 1979) 137—142. Avec 6 fig.

C. FISKORIĆ, *Srednjovjekovne čaše iz Orebića i Nevesinja* (rés. franç.: Verres à boire médiévaux d'Orebić et de Nevesinje). Vjesnik za arheol. i hist. dalmatinsku LXXXII—LXXXIII (Split 1979) 211—220. Avec 3 fig. et 3 pl.

I. GERERSDORFER, *Lik-ura iz 18. stoljeća sa zapisom zagrebačkog urara*. Vijesti muz. konz. Hrv. 4 (Zagreb 1979) 20—23. Avec 3 fig.

L. HADERMANN MISGUICH, *Pour une datation de la Staurorhèque d'Esztergom à l'époque Tardo-Comnène*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 289—299. Avec 10 fig.

L. HASANEFENDIĆ, *Prilog upoznavanju umjetničke obrade bakra u Bosni i Hercegovini* (rés. franç.: Apport à l'étude du traitement artistique du cuivre en Bosnie-Herzégovine). Prilozi za orijent, filol. 28—29 (Sarajevo 1978—1979) 387—410. Avec 7 fig. et 7 pl.

M. ЈАНКОВИЋ, *Сребрни налаз из Прахова* (rés. franç.: Dépôt d'objets en argent trouvé à Prahovo). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 271—277. Avec 1 pl.

M. ЈОВАНОВИЋ, *Народна ношња у Србији у XIX веку* (rés. franç.). [Срп. етн. зборн. 92]. Београд, Срп. акад. наука и уметн. (1979) 245. Avec ill.

A. KISIĆ, *Ostaci potonulog dubrovačkog broda iz XVI st. kod Šipana* (rés. angl.: The Remains of a 16th Century Dubrovnik Ship sunk near the Island of Šipan). Anal. JAZU XVII (Dubrovnik 1979) 73—98.

I. LENTIĆ, *Prilog istraživanju augsburških zlatara u Hrvatskoj* (rés. allem.: Beiträge zur Forschung der Werke von Augsburger Silberschmieden in nord-west Kroatien). Peristil 22 (Zagreb 1979) 101—108. Avec 10 fig.

I. LENTIĆ, *Radovi rimskih zlatara u isusovačkoj crkvi u Dubrovniku* (rés. ital.: Alcune opere di argentieri romani nella chiesa dei gesuiti a Dubrovnik). Vijesti muz. konz. Hrv. 4 (Zagreb 1979) 14—20. Avec 7 fig.

Г. МАРЈАНОВИЋ-ВУЈОВИЋ, *Накит из Беврске* (rés. franc.: Les bijoux originaires de Đevrska). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 153—158. Avec 2 pl.

Д. МИНИЋ, *Прилог датовању средњовековне керамике из Крушевца* (rés. franc.: Contribution à la datation de la céramique médiévale de Kruševac). Старинар XXX (Београд 1979) 43—47. Avec 4 pl.

Ђ. PETROVIĆ, *Dubrovačko oružje u XIV veku* (Cfr. Старинар н. с. XXVIII—XXIX, 376; н. с. XXX, 208). — Compte rendu par I. MITIĆ, *Anali JAZU XVII* (Dubrovnik 1979) 782—783; V. SIMONITI, *Zgod. čas.* 33, 2 (Ljubljana 1979) 335.

М. ПУЦКО, *Рукомойный прибор аугсбургского мастера Давида Бесмана*. Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 571—579. Avec 6 fig.

Б. РАДОЈКОВИЋ, *Артофориони у облику цркве* (rés. franc.: Artophorions en forme d'église). Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 263—278. Avec 18 fig.

Б. РАДОЈКОВИЋ, *Тема Отчества на српској панагији из Хиландара* (rés. franc.: Le motif de la Paternité sur la panaghia serbe de Chilandar). Зборник за лик. ум. МС 15 (Нови Сад 1979) 103—114. Avec 1 fig.

М. РАШКОВИЋ, *Сабља са натписом деспота Ђурђа Бранковића*. Зборн. Ист. муз. 15—16 (Београд 1979) 228—233. Avec 2 fig.

М. SIMONITI, *Prispevek k poznavanju mariborskega baročnega zlatarja Josepha Antona Zeckla* (rés. allem.: Beitrag zur Kenntnis des Barock-Goldschmiedes Joseph Anton Zeckl aus Maribor). *Vijesti muz. konz. Hrv.* 1 (Zagreb 1979) 32—35. Avec 4 fig.

М. SIMONITI, *Zlatarska in pasarska obrt v Slovenjem Gradcu* (rés. allem.: Zbornik za um. zgod. XIV—XV (Ljubljana 1979) 199—210. Avec 8 fig.

М. STERLE, *Barvarska obrt od srede 18. do začetka 20. stoletja na Loškem* (rés. allem.: Das Färbergewerbe im Gebiet von Škofja Loka von der Mitte des 18. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts). *Loški razgledi* 26 (Škofja Loka 1979) 95—106. Avec ill.

Stilovi, nameštaj i dekor od srednjeg veka do danas. Tom 1. Od srednjeg veka do Luja XV. 2. éd. Paris, Librairie Larousse. Beograd, «Vuk Karadžić» (1979) 275. Avec ill.

М. ŠERCER, *Izložba oružja u Povijesnom muzeju Hrvatske*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 3 (Zagreb 1979) 40.

М. ŠERCER, *Sablje* (rés. allem.: Zagreb, Povijesni muzej Hrvatske (1979) 200+XVI.

Н. TARBUK, *Izložba oslikane, pozlaćene kože od 16—18. st. u Muzeju za umjetnost i obrt*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 1 (Zagreb 1979) 50—51.

Г. ТОМИЋ, *Глеђосана керамика са локалитета Милентија* (rés. franc.: La poterie émaillée du site de Milentia). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 425—438. Avec 8 pl.

П. ВАСИЋ, *Српска ношња у средњем веку* (rés. franc.: L'habillement serbe au Moyen âge). Гласн. Етн. муз. 43 (Београд 1979) 23—56. Avec 17 fig.

Т. П. ВУКАНОВИЋ, *Дечја колевка у балканских народа* (rés. ang.: Cradle in Balkan Peoples). Врањски гласник XII—XIII (Врање 1979) 97—212. Avec 21 pl. 13 fig.

Т. П. ВУКАНОВИЋ, *Два прилога из културне баштине Вука Бранковића* (rés. franc.: Deux objets de l'héritage culturel de Vuk Branković). Врањски гласник XII—XIII (Врање 1979) 17—28. Avec 7 fig.

И. ЗДРАВКОВИЋ, *Дрвена врата из Бијелог Поља*. Свеске Друштва ист. ум. 7—8 (Београд 1979) 21—24. Avec 2 pl.

GRAVURES

Д. ДАВИДОВ, *Српска графика XVIII века* (Cfr. Старинар н. с. XXXI, 286). — Compte rendu par F. KÄMPFER, *Südostforschungen XXXVIII* (München 1979) 375—376.

Д. ДАВИДОВ, *Стара српска графика*. Власотинци, Култ. центар 25. мај (1979) 23. Avec ill.

Р. МИХАИЛОВИЋ, *Захарија Орфелин. Поздрав Мојсију Путнику. Тематика лавиринта I* (rés. franc.: L'oeuvre de Zaharija Orfelin: «Salut à Mojsije Putnik»). Зборник за лик. ум. МС (Нови Сад 1979) 179—206. Avec 7 fig.

NUMISMATIQUE — SIGILLOGRAPHIE —
HERALDIQUE

Б. БОРИЋ-БРЕШКОВИЋ, *Један мањи налаз римског новца из Поповца* (rés. franc.: Un petit dépôt de monnaie à Popovac). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 39—54. Avec 4 pl.

Д. ГАЈ-ПОПОВИЋ, *Новац српског средњег века и Византије са територије Срема* (rés. franc.: La monnaie serbe médiévale et byzantine trouvée en Srem). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 355—358. Avec 2 pl.

Ј. KOLUMBIĆ, *Grbovi zadrarskih plemićkih obitelji početkom druge austrijske vladavine Dalmacijom* (rés. angl.: Coats of Arms of Zadar Nobility at the Beginning of the Second Austrian Rule in Dalmatia). *Radovi JAZU* 26 (Zadar 1979) 69—119.

Н. OIKONOMIDES, *Quelques remarques sur le scellement à la cire des actes impériauxbyzantins (XIII—XVe s.)*. Зборн. Фил. фак. XIV—1 (Београд 1979) 123—128.

П. ПОПОВИЋ, *О „октодрахми племена Дерона“ из збирке Народног музеја* (rés. franc.: A propos de «l'octodrachme de la tribu des Derons» de la collection du Musée national de Belgrade). Збор. Нар. муз. IX—X (Београд 1979) 23—25. Avec 1 pl.

А. RANT, *Pfennig freisingkega škofa Otona II iz kovnice Gutenwert in problematika loškega grba* (rés. allem.: Der Pfennig des Freisinger Bischofs Otto II aus der Münzstätte Gutenwerth und die Problematik des Wappens von Škofja Loka). *Loški razgledi* 26 (Škofja Loka 1979) 33—36. Avec 4 fig.

М. SCHNEIDER, *Franz Xaver Messerschmidt: medallion bana Franje Balasse u Povijesnom muzeju Hrvatske*. *Vijesti muz. konz. Hrv.* 3 (Zagreb 1979) 18—20. Avec 1 fig.

INDEX

A

Aichinger, A., 131
Aitzetmüller, R., 143
Ajeti, I., 122
Alles, M., 123
Andelić, P., 136
Andelić, T., 134
Andonov-Poljanski, H., 124
Andrae, B., 135
Andraš, D., 140
Andrejić, Z., 126, 137
Angela, de C., 135
Antoljak, S., 141
Antonić, D., 124
Anzulović, N., 113, 116
Aranitović, R., 113
Arnitović, D., 113
Atanacković-Salčić, V., 133
Atanasovski, V., 137
Auboyer, J., 124
Auty, R., 117, 143
Avguštin, C., 119
Avramovski, Z., 126
Azemović, Z., 147

B

Babić, B., 114
Babić, G., 152, 153
Babić, M., 135
Bačić, B., 118
Bačkalov, A., 129
Badurina, A., 115
Bajalović-Hadžić Pešić, M., 148, 154
Bajraktarević, F., 124
Balanesco, D., 129
Balić, M., 117
Balić, S., 143
Baltaci, C., 140
Bandić, D., 114
Bank, A., 154
Bankhoff, H. A., 129
Banović, A., 119
Barac, A., 143
Baričević, D., 151
Barišić, F., 113
Barišić, R., 115, 147
Barjaktarović, M., 125, 154
Barjaktarović, S., 116
Bartl, P., 141
Basler, D., 128
Bašović, Lj., 143
Batorović, M., 116
Batović, Š., 117, 118, 126, 130

Bauer, A., 117
Baumgart, F., 115
Beckwith, J., 154
Bejtić, A., 119
Beldedovski, Z., 126, 133
Belošević, J., 117, 118, 126
Benac, A., 127, 129
Benesch, K., 124
Berger, E., 134
Bego, F., 126
Berković, Z., 126
Berov, Lj., 138
Bertoncelj-Kučar, V., 135
Bertoša, M., 136
Bešliagić, Š., 149
Bezić-Božanić, N., 154
Bezljaj-Krevel, Lj., 119
Biber, D., 122
Bicevska, K., 123
Bikićki, M., 126
Birkfellner, G., 143, 144, 146
Bitschnau, M., 151
Bjeladinović, J., 117, 154
Bjelovitić, M., 137
Blagojević, M., 137, 138, 141
Blagojević, N., 147
Blagojević, O., 125
Blaznik, P., 115, 140
Boase, W., 131
Bogdanov, I., 124
Bogdanović, D., 116, 141, 143, 144, 146
Bogdanović, M., 128
Bogdanović, N., 125
Bogdanović, S., 113, 136
Bogovčić, I., 119
Bojanovski, I., 135
Bojović, B., 126
Bojović, D., 133
Boltin-Tome, E., 148
Bonazza, S., 142
Bonus Racusaesus, I., v. Bunić Du-
brovčanin, I.,
Borchardt, K., 139
Borić-Brešković, B., 118, 155
Boškov, V., 137, 142, 143
Bošković, D., 113, 116, 119, 148, 151
Bovan, V., 147
Božić, I., 113, 116, 137, 146
Božić-Buzančić, D., 140
Božović, R., 146
Bradić, R. B., 140
Brank, R., 133
Brankač, J., 137
Bratinskij, I. S., 124
Brejc, T., 152
Brlić, A. E., 116
Brodar, M., 127, 128

Brozović, L., 126
Brukner, O., 134
Brunšmid, J., 113, 114, 115, 133
Büchner, K., 132
Bučić, V., 118, 154
Budak, N., 123
Buđa, M., 136
Budimir, M., 116
Bulat, M., 126, 128, 129, 148
Bunić Dubrovčanin, J., 144
Buntak, F., 117
Burić, A., 125
Buschhausen, H., 136, 153
Buschhausen, H., 136, 153
Buturović, D., 146

C

Čabej, E., 144
Cambí, N., 134, 135, 136, 154
Cantacuzino, G., 149
Cermanović-Kuzmanović, A., 115,
115, 133, 135
Cestarić, V., 126
Cevc, E., 152
Chariton, 132
Chatzidakis, M., 154
Ciglencečki, S., 128, 133, 149
Cipolla, C. M., 139
Cituridu, A., 140
Clairmont, W., 133
Clason, A., 127
Coles, J. M., 129
Comşa, M., 149
Contenau, G., 124
Cremona, M. V., 132
Crepajac, Lj., 116
Crnobrnja, N., 135
Cunjak, M., 148
Curk, F., 120
Cvetkova, B., 138
Cvetković-Tomašević, G., 136
Cvijić, J., 115
Cviko, F., 122
Cvitanić, A., 127

C

Čače, S., 131
Čanadija, S., 116
Čanak-Medić, M., 119, 134, 152
Čečuk, B., 116
Čekić, S., 132
Čelić, Dž., 119
Čović, B., 129, 130

Čremošnik, I., 149
 Čurčić, L., 143

C

Čehajić, Dž., 144
 Čerimović, V., 134
 Ćirić, J., 125
 Ćirković, S., 116, 138, 144
 Ćuk, R., 113, 137
 Ćupurdija, B., 126, 127
 Ćurčić, S., 136, 150, 152

D

Dačić, D., 126
 Dahl, S., 124
 Damevski, V., 133
 Damjanović, S., 115
 Danti, A., 144
 Dašić, M., 122, 137
 David, A., 142
 Davidov, A., 115
 Davidov, D., 137, 150, 155
 Davy, M. M., 115
 Dedijer, V., 116
 Deger-Jalkotzy, S., 131
 Deichmann, W., 148
 Delorko, O., 146
 Deljanin, B., 148
 Demus, O., 152
 Deže, L., 143
 Dimitrijević, M., 119
 Dimitrijević, M., 113, 133, 148
 Dinić-Knežević, D., 136
 Dinić-Kovačević, M., 137
 Divac, Z., 122
 Dobronić, L., 136
 Dogramadžieva, E., 144
 Dolenc, J., 144
 Dončeva-Petkova, L., 154
 Dorn, A., 122, 133, 148
 Dragičević, R., 126
 Dragojlović, D., 144
 Dražen-Grmek, M., 140
 Drechsler-Bižić, R., 130
 Dujčev, I., 140
 Dukat, Z., 117
 Dular, A., 128, 136
 Dular, J., 117, 131
 Düll, S., 134
 Dumitrescu, V., 129
 Duraković, E., 144
 Duranci, B., 119
 Dušanić, M., 135
 Dušanić, S., 123, 131, 133, 134, 135
 Duval, P.-M., 130
 Duval, N., 133

Đ

Đaković, L., 125
 Đapović, L., 124
 Đorđević, I., 144
 Đorđević, N., 124, 137
 Đorđević, S., 119
 Đulizarević-Simić, A., 144
 Đurđev, B., 114, 136
 Đurić, I., 140

Đurić, N., 127, 130
 Đurić, V., 116, 144, 152
 Đurović, R., 144

DŽ

Džems, E. O., 124
 Džidrova-Makedonska, K., 123
 Džogović, A., 147

E

Eliade, M., 124
 Engel, P., 137
 Ercegović-Pavlović, S., 148, 154
 Euripid, 132
 Evlija Čelebi, 124
 Eyice, S., 150

F

Faber, A., 126
 Failler, A., 146
 Fazinić, A., 154
 Fejić, N., 113, 137
 Fenesan, C., 137
 Ferjančić, B., 137, 140
 Ferluga, J., 137, 141
 Ficker, F., 154
 Filipović, D., 124
 Filipović, R., 122
 Fine, J. V. A., 140
 Fisković, C., 114, 123, 136, 144, 150, 152, 154
 Fister, P., 119, 120
 Flaceliere, R., 131
 Florenski, P. A., 124
 František, J., 116
 Frigiolini, C., 138

G

Gabrovec, S., 127
 Gaj-Popović, D., 118, 155
 Gajer, R., 139
 Gamulin, G., 152
 Gantar, K., 116, 132, 133, 142
 Garašanin, D., 129
 Garašanin, M., 127, 129
 Garcia-Ramon, J. L., 132
 Gattin, N., 126
 Gavanski, Đ., 142
 Gavazzi, M., 124
 Gavela, B., 127, 130
 Gavrilović, M., 152
 Gavrilović, N., 140
 Gazić, L., 116
 Georgievski, M., 144
 Gerasimova-Tomova, V., 135
 Gerersdorfer, I., 154
 Gerov, B., 135
 Gestrin, F., 115, 139, 149
 Gibb, H. A. R., 124
 Gimbutas, M., 129
 Glavaš, T., 152
 Glavičić, B., 144
 Glazer, J., 114
 Gligorević, Lj., 122, 151

Glišić, J., 127
 Glogović, D., 128
 Gluhak, A., 132
 Gluščević, M., 117
 Godart, L., 132
 Gojković, M., 120
 Golob, F., 152
 Gorenc, M., 131, 133, 134
 Gortan, V., 116
 Govedarica, B., 130
 Grabar, A., 152, 154
 Gradišnik, B., 143
 Granda, S., 124
 Gregorin, D., 120
 Grickat, I., 142, 144
 Grković, M., 115
 Grosinger, T., 123
 Gross, M., 115
 Grošelj, M., 116
 Grozdanov, C., 126, 153
 Guillou, A., 139
 Guma, M., 130
 Gunjača, S., 152
 Gunjača, Z., 134
 Guštin, M., 130
 Gvozdenović, V., 150
 Gvozdić, M., 150, 152

H

Hadermann Misguich, L., 153, 154
 Hadžijahić, M., 140
 Hafiz, N., 144, 150
 Hafner, S., 140
 Hamann, R., 152
 Hamm, J., 144
 Hammer von, J., 124
 Hamp, E., 132
 Han, V., 153, 154
 Handžić, A., 136
 Hänsel, B., 130
 Harder, H. B., 123
 Hardi, A., 126
 Harding, A. F., 129
 Harisijadis, M., 143, 150
 Hasanagić, E., 117
 Hasandedić, H., 140
 Hasanefendić, L., 154
 Havránek, B., 116
 Hegeduš, A., 142
 Hencken, H., 130
 Heraklit, 132
 Hercigonja, E., 113
 Herkov, Z., 139
 Hirschbäck Merhar, M., 128
 Hrabak, B., 139
 Hrala, J., 122, 123, 124
 Hodžić, I., 147
 Hohlweg, A., 113
 Hölthusen, J., 123
 Horton, J. J., 114
 Horvat, A., 138, 150, 152
 Horvat, Z., 150
 Hudoklin-Šimaga, V., 120

I

Ianu, A., 117
 Ilić, J., 142
 Ilić, M., 117

Ilievski, P., 131, 132
 Imamović, M., 124
 Ioan, E., 115
 Irmscher, J., 147
 Iskra-Janošić, I., 114, 126
 Ivanović, M., 150
 Ivanović, Z., 124
 Ivanovski, M., 134, 149
 Ivić, P., 144

J

Jadrijević, A., 117
 Jakopin, F., 123
 Jakovljević, Z., 120, 154
 Jakšić, N., 149
 Janković, Đ., 148
 Janković, M., 140, 148, 154
 Jarho, V., 134
 Jelić, R., 140
 Jelovina, D., 149, 151
 Jeremić, M., 150
 Jerković, B., 143
 Jervemov, B., 133
 Jocić, Ž., 147
 Jočić-Zivković, 114, 117
 Jovanović, A., 136
 Jovanović, B., 127, 129, 130, 149
 Jovanović, G., 143, 144
 Jovanovic, J. B., 125
 Jovanović, M., 154
 Jovanović, T., 114, 146
 Jovanović, V., 148
 Jovičić, V., 123
 Jurišić, fra K., 114, 135
 Jurkić, V., 114, 134
 Jurukova, N., 117

K

Kajmaković, Z., 120, 153
 Kakuk, S., 145
 Kalešić, H., 116
 Kalicz, N., 129
 Kalić, J., 136, 139, 140, 148
 Kämpfer, F., 155
 Kampuš, I., 126
 Kandić, O., 120
 Kandler, M., 134
 Kantor, M., 146
 Kapisoda, Lj., 120
 Karaman, I., 114, 126
 Karanović, Z., 146
 Karić, V., 114
 Kas, V., 114, 125
 Kašić, D., 138
 Katul, 132
 Kaznačić-Hrdalo, A., 122, 139
 Každan, A., 142
 Keaney, J., 132
 Kemura, I., 123
 Kenk, R., 149
 Kessler, W., 115, 123, 139
 Kevendiš, R., 124
 Kiel, M., 150
 Kilibarda, N., 146
 Kirigin, B., 135
 Kisić, A., 154
 Kitanoski, B., 127, 130
 Kalić, N., 138, 152

Klajn, I., 115
 Klajn, M., 116
 Klen, D., 113
 Klumbach, J. K. H., 128
 Kmecl, M., 123
 Knez, T., 130, 133
 Knežević, S., 114, 117
 Knific, T., 133, 149
 Kojić, B., 138
 Kolšek, V., 135
 Kolumbić, J., 155
 Kondić, V., 119, 148
 Kopač, V., 114
 Korač, V., 150, 151
 Kornrumpf, H.-J., 138
 Korošec, B., 120
 Korošec, J., 129
 Korošec, P., 137
 Korošec, V., 115
 Kos, S., 114
 Kosidovski, Z., 124
 Kosorić, M., 128, 129
 Kostić, D., 148
 Kostić, V., 138
 Kostrenčić, M., 116
 Kovačević-Kojić, D., 137
 Kovačević, I., 114, 144
 Kovačević, M., 120, 127, 151
 Kovačević, R., 143
 Kraljević, G., 135
 Kramer, G., 123
 Kranjčev, B., 128
 Kraskovská, L., 149
 Krasniqi, M., 125
 Kratožil, M., 114
 Kravar, M., 132
 Kreidl-Papadopoulos, K., 153
 Krekić, B., 139
 Kretzenbacher, L., 153
 Krnjević, H., 143
 Krstić, Đ., 147
 Krstić, N., 117
 Krstevski, C., 126
 Kruhek, M., 120, 137
 Kruta, V., 130
 Kučar, V., 128
 Kujović, R., 118
 Kukec, V., 136
 Kuna, H., 143
 Kunstmann, H., 123
 Kurent, J., 128
 Kurent, T., 132, 134, 150
 Kurnatowska, Z., 149
 Kurtović, N., 120
 Kusack, W., 123
 K. J., 117

L

Laboš, F., 138
 Lakičević, V., 136
 Lalović, A., 133
 Lazarević, A. S., 114
 Lazarević, R., 118
 Lazarević, St., 124, 146
 Lazarović, Ch., 129
 Lazić, K. B., 114
 Leach, J., 132
 Leben, F., 127, 129
 Lechner, Z., 123
 Lehdeldt, W., 143

Leković, V., 149
 Lentić-Kugli, I., 150, 151, 154
 Lesek, M., 153
 Lessing, E., 130
 Letica, Z., 130
 Lička, M., 127
 Lisičar, P., 136
 Litavrin, G. G., 139
 Lopičić, J., 125
 Lučić, J., 137
 Luetić, J., 141
 Lukić, M., 118
 Lume, L., 118
 Lužny, R., 145

LJ

Ljubinković, R., 116
 Ljubinković-Čorović, M., 114
 Ljubović, A., 146

M

Magerle, A., 116
 Maglajlić, M., 114
 Maglovski, J., 150
 Majer, H. G., 118
 Makkay, J., 129
 Maksimović, J., 140
 Maksimović, Lj., 138, 139
 Mal, J., 115, 116
 Malenkovskaja, M., 150
 Malez, M., 114, 128
 Malez-Bačić, V., 128
 Mali, P., 120
 Malinovski, B., 124
 Malović, M., 138
 Mandić, N., 114
 Mango, C., 150
 Mano-Zisi, Đ., 134, 148
 Manojlović, M., 134
 Mantet, P., 132
 Marasović, J., 134
 Marasović, T., 134
 Marchesi, C., 132
 Mareš, F. V., 116
 Margetić, L., 141
 Maricki-Gadanski, K., 132, 135
 Marić, Z., 130
 Marijanović, B., 129
 Martin, E., 134
 Marinković, R., 145
 Marjanović-Vujović, G., 148, 149, 150, 155
 Marković, Č., 130
 Marković, M., 120
 Markovic, M., 114
 Markovic, Z., 126, 128, 129, 148
 Marochino, I., 126
 Maroević, I., 120
 Marosi, E., 137
 Marović, I., 126, 130
 Martinović, J., 118
 Martinović, V., 117
 Maruševski, O., 118
 Marušić, B., 114, 118, 122, 123
 Maštrović, V., 116
 Materna, I., 118
 Maticki, M., 147
 Matičetov, M., 125

Matić, V., 150
 Matkovski, A., 138, 142
 McNally, Sh., 134
 Medaković, D., 137, 153, 116
 Medenica, R., 113
 Medini, J., 135, 117, 118
 Medesi, Lj., 125
 Mehtilda, U., 134
 Melik, J., 116
 Melik, V., 116, 122
 Menaše, L., 153
 Meštrović, J., 116
 Mihăescu, H., 132
 Mihailović, B., 116
 Mihailović, R., 153, 155
 Mihaljčić, R., 142
 Mihelić, D., 122
 Mihevc-Gabrovec, E., 116
 Mihovilić, K., 127, 136
 Mijović, P., 151, 153
 Mijušković, S., 120
 Mikić, Z., 127, 149
 Mikić-Curk, I., 120, 136
 Miklós, G., 128
 Mikulčić, I., 130, 148
 Mikuž, M., 115
 Milan, A., 118
 Miletić, N., 149
 Mileusnić, S., 137
 Milojčić, V., 123, 127
 Milošević, A., 114
 Milošević, D., 116, 126, 152, 153
 Milošević, M., 117, 120
 Milošević, P., 127, 148
 Milovanović, Č., 145
 Milutinović, D., 113
 Milutinović, K., 116, 124
 Miljković-Pepok, P., 150
 Minčeva, A., 145
 Minichreiter, K., 126, 130
 Minić, D., 148, 154, 155
 Mirdita, Z., 130
 Mirković, M., 132, 135
 Mirnik, I., 115, 117, 118
 Mititić, I., 138, 139, 140, 141, 155
 Mitošević, D. D., 141
 Mladenovski, S., 122
 Mlakar, S., 118
 Mlinarić, J., 126, 138
 Mojsilović, S., 148, 150
 Molinić, G., 132
 Molova, M., 145
 Molova, J., 145
 Momčilović, O., 117
 Momirović, P., 127, 143
 Monitsch, A., 138
 Moszyński, L., 145
 Mošin, V., 141
 Mrkobrad, D., 148
 Muftić, T., 138
 Muljačić, Ž., 115, 125
 Museta-Aščerić, V., 149
 Mušović, E., 125, 141, 147
 M. A. D., 117
 M. D., 122
 M. E., 122

N

Nagorni, D., 150
 Nagy, E., 151
 Nametak, F., 145

Nandris, J., 129
 Naumov, A. E., 145
 Naumov, E. P., 139
 Nazor, A., 113, 116
 Nedeljković, O., 145, 146
 Nedić, V., 147
 Nedkov, B., 142
 Nemeth, J., 125
 Nenadović, S., 120, 150
 Nicolescu, C., 153
 Niče, F., 132
 Nikić, Lj., 114
 Nikolajević, I., 141, 150, 151
 Nikolanci, M., 130, 136
 Nikolić, M., 139
 Nikolić, R., 120
 Nikolić, S., 145
 Nikolova, S., 145
 Nikuljska, N., 148
 Ninković, A., 120
 Novak, G., 116
 Novaković, D., 132, 133
 Novaković, R., 138, 142, 149
 Novaković, S., 114
 Nurudinović, B., 114

O

Oikonomidēs, N., 140, 155
 Olesch, R., 123
 Oreb, F., 150
 Oreč, P., 128
 Osmuk, N., 128
 Ostojić, I., 142
 Ottaway, B., 129

P

Pahić, S., 136
 Pajin, D., 125
 Pajkić, P., 120
 Pakiž, M., 133
 Pallas, D., 151
 Panić, D., 153
 Panić, M., 131, 132
 Pantelić, M., 143
 Pantić, M., 141, 147
 Papazoglu, F., 132, 134
 Parović-Pešikan, M., 136
 Patay, P., 129
 Patridge, M., 122
 Pavelić-Weinert, V., 117
 Pavić, M., 145
 Pavković, N. F., 125
 Pavlović, I., 131
 Pavlović, M., 145
 Pavlović, D. M., 138
 Pavšić, T., 118, 122
 Pečenko, G., 120
 Pejović, T., 121
 Pejović, Đ. D., 116
 Perić, S., 139
 Perić, I., 138
 Perić, O., 142
 Pertusi, A., 142
 Pešikan, M., 142, 143, 145
 Petković, S., 116, 137, 153
 Petolescu, C., 132
 Petricoli, I., 138, 152
 Petrić, N., 128, 129

Petrovich, M. B., 140
 Petrović, Đ., 118, 137, 139, 155
 Petrović, J., 128
 Petrović, M., 148
 Petrović, M., 141
 Petrović, P., 135
 Petru, P., 116, 134, 135
 Petruševski, M., 133
 Pickl, O., 147
 Piletić, D., 132
 Pinelli, L., 138
 Piplović, S., 121
 Pinterović, D., 132
 Platon, 133
 Pleničar, B., 114
 Pleterski, A., 137
 Pogačnik, I., 146
 Pop-Lazić, P., 148
 Popa, V., 147
 Popi, G., 115
 Popova, O., 143
 Popović, A., 146
 Popović, I. B., 124
 Popović, J., 141
 Popović, M., 133, 134, 141, 148, 151
 Popović, M., 145
 Popović, O., 145
 Popović, P., 126, 155
 Popović, V., 141, 148, 149
 Potočan, B., 147
 Powell, A., 132
 Prašo, S., 114
 Prelević, Lj., 118
 Prelovšek, D., 121
 Pribić, R., 143
 Prica, R., 127
 Prijatelj, K., 137, 150, 153
 Prunk, J., 114
 Pucko, V., 153, 155
 Puratić, Ž., 133, 145
 Purković, M. A., 138, 141

R

Radan-Jovin, M., 151
 Radauš, V., 114
 Radenković, Lj., 114, 147
 Radenković, R., 147
 Radojčić, S., 116, 145, 154
 Radojković, B., 121, 152, 155
 Radošević, N., 145
 Radovanović, J., 153
 Radovanović, N., 114
 Radović, A., 121
 Radusinović, M., 123
 Rajko, B., 132
 Rajković, Lj., 145, 147 (v. Rajković-Koželj, Lj.)
 Rakić, L., 140
 Rant, A., 155
 Raonić, M., 122
 Rapanić, Ž., 122, 135, 151
 Rappoport, P., 150
 Raukar, T., 139
 Rašković, M., 155
 Rebula, A., 116
 Redep, J., 145
 Redžić, H., 121
 Rendić-Miočević, D., 113, 114, 151
 Režić, K., 143
 Ruc, P., 148, 150

Ristić, Lj., 149
 Robić, M., 126
 Rodić, N., 116, 145
 Rogić, M., 124, 153
 Rokai, P., 137, 139
 Rostovcev, M., 132
 Rothe, H., 123
 Rudan, I., 147
 Rudić, V. V., 125
 Ruprecht, B., 152
 Rusek, J., 145
 Rutar, S., 114
 Rybář, M., 114

S

Sacconi, A., 132
 Sadiku, R., 116
 Sagadin, M., 136
 Samardžić, R., 124, 141
 Samarkand, de Zahiri, 146
 Sanev, V., 127
 Sarikakis, Th., 132
 Saržoski, S., 127
 Scărlătoiu, E., 145
 Schneider, M., 155
 Schrenk, J., 123
 Sedaj, E., 131
 Sekulić, J., 121
 Selem, P., 134
 Selmanović, M., 138
 Shukriu-Hoti, E., 131
 Simoniti, M., 151, 155
 Simoniti, P., 140
 Simonuti, V., 140
 Simoska, D., 127, 128
 Sindik, D., 117
 Sirotković, H., 116
 Sivec-Rajterić, I., 133
 Skovran, A., 121
 Slabe, M., 121, 150
 Sluga, M., 125
 Smiljanić, F., 141
 Sokač-Štimac, D., 118, 134
 Spaho, F. Dž., 142
 Sparavalo, Lj., 149
 Spremić, M., 116, 122, 137, 138, 139
 Srejević D., 115, 116, 131
 Stanić, G., 153
 Stanić, R., 121, 150, 151
 Stanojević, G., 138, 142
 Stanojević, Z., 128
 Stare, V., 131, 135, 148
 Stefan Lazarević, v. Lazarević, St.
 Stefanović, D., 141, 143
 Stepniakówna, W., 146
 Stergar, N., 115
 Sterle, M., 155
 Stiplovšek, M., 115
 Stojančević, V., 147
 Stojanović-Gabričević, Đ., 120
 Stojanovski, A., 142
 Stojčevska-Antić, V., 147
 Stojić, Lj., 124
 Stojić, M., 128, 131
 Stojković, A., 121
 Strmčnik-Gulić, M., 131
 Subotić, G., 153
 Sušić, H., 124
 Suić, M., 117, 126, 142
 Svoljšak, D., 122
 Szabó, M., 130

Š

Šaćarin, C., 129
 Šamić, J., 124, 137, 146
 Šarić, M., 134
 Sašel, J., 127, 135
 Šćepanović, Z., 125
 Selmić, L., 153
 Šercer, M., 155
 Šifrer, A., 147
 Šimek, M., 128
 Škaljić, A., 115
 Škerl, F., 114, 115
 Škorić, Z., 118
 Škrivanić, G., 137
 Šola, T., 118
 Solle, M., 150
 Šonje, A., 134
 Šonje, S., 133
 Šorn, J., 122
 Šribar, V., 148
 Štalj, I., 133
 Štukl, F., 118
 Štupar-Šumi, N., 121, 151
 Šubić, Z., 148
 Šuljak, A., 141
 Šumi, N., 121
 Šumrada, J., 113, 124
 Sušević, I., 139

T

Tadin, Lj., 136
 Tahiaos, A. E., 146
 Takovski, J., 146
 Tanasković, D., 124, 146
 Tandarić, J., 117, 123, 143
 Taranušenko, S., 151
 Tarbuk, N., 155
 Tarnanidis, J., 141
 Tasić, N., 127, 131
 Tatić-Đurić, M., 153
 Tekavčić, P., 135
 Teke, Zs., 139
 Tenenti, B., 138
 Teplý, B., 115, 117
 Teržan, B., 131
 Tešić, M., 147
 Thierry, N., 153, 154
 Todorović, M., 132
 Todorović, J., 127, 131
 Tokarev, S. A., 125
 Tomasović, M., 146
 Tomazo-Ravnik, T., 127
 Tomić, G., 149, 151, 155
 Tomić, E., 128
 Trajanovski, T., 125
 Trajković, Č., 131
 Trajković, D., 125
 Trako, S., 141, 143
 Trbuhović, L., 136, 149
 Trbuhović, V., 129
 Trifunski, J. F., 125
 Trifunović, Đ., 115, 146
 Trojar, Š., 115
 Truhelka, Č., 114
 Truhlar, F., 126
 Tucakov, J., 140
 Tul, V., 123
 Turk, E., 115, 116
 Turk, N., 128
 Tutundžić, S., 136

U

Ugrinova-Skalovska, R., 143, 146
 Ulbert, T., 134
 Urbanija, M., 115
 Urleb, M., 128, 131
 Uspenski, B. A., 125

V

Vaillant, A., 116, 146
 Van den Berk, Cristiann Alphonsus, 116
 Valić, A., 134
 Valtrović, M., 113
 Vanags, P., 132
 Vasić, M., 132, 135, 142
 Vasić, O., 147
 Vasić, R., 155
 Vasić, R., 122, 128, 130, 131, 134, 135, 136
 Vasilčić, A., 154
 Vaseks, M., 119
 Veber-Zanetić, M., 119
 Veder, W. R., 143
 Vejvoda, V., 115
 Velmans, T., 154
 Veljačić, Č., 125
 Veljović, D., 127
 Veselá-Prenosić, Z., 141
 Veselinović, A., 139
 Vereščagin, E. M., 146
 Vežić, P., 151
 Vikić, B., 133, 134
 Vinaver, V., 138
 Vinčić, Z., 134, 149
 Vlahović, P., 113, 115, 126, 127
 Voje, I., 119, 122, 138, 139, 140, 142
 Vojinović, S., 147
 Vončina, J., 146
 Vrana, J., 142, 146
 Vratović, V., 115, 144, 146
 Vrišer, S., 117, 119, 151, 152
 Vucinich, W. S., 137
 Vučenović, S., 121
 Vučo, N., 115
 Vuga, D., 121
 Vujošević, S., 121
 Vujović, D., 115
 Vušk, M., 123, 151
 Vukanović, T. P., 127, 129, 145, 147, 155
 Vukmanović, M., 126, 129
 Vukosavljević, S., 114
 Vuković, R., 121
 Vulović, B., 121, 151, 154
 Vulović, M., 121
 Vžarova, Z., 149

Z

Zadnikar, M., 151
 Zamarovsky, V., 132
 Zaninović, M., 123, 133, 134
 Zareba, A., 146
 Zdravković, I., 121, 151, 155
 Zečević, S., 147
 Zejak, B. K., 126
 Zekan, M., 129
 Zgonik, M., 116
 Zirojević, O., 123, 137, 138, 140

Zlamalik, V., 117
 Zlatanović, M., 147
 Zografska, E., 133
 Zorn, T., 115, 122, 124
 Zotović, Lj., 134
 Zotović, M., 131
 Zuković, Lj., 146
 Zupan, F., 126

Z

Žbona-Trkman, B., 123
 Žigon, A., 121

Živanović, Đ., 146
 Živanović, S., 127
 Živković, P., 137, 138
 Živojinović, M., 138, 140, 141
 Žizić, O., 131
 Žukovskaja, L. P., 146

W

Walter, Ch., 150, 154
 Wathelet, P., 133
 Weiss, G., 137

Weitzmann, K., 154
 White, R. S., 146
 Wilkes, J. J., 133
 Winter, F. A., 129

X

Xyngopulos, A., 143

Q

Quesada, M. A. L., 138